Universitat d'Alacant
Universidad de Alicante

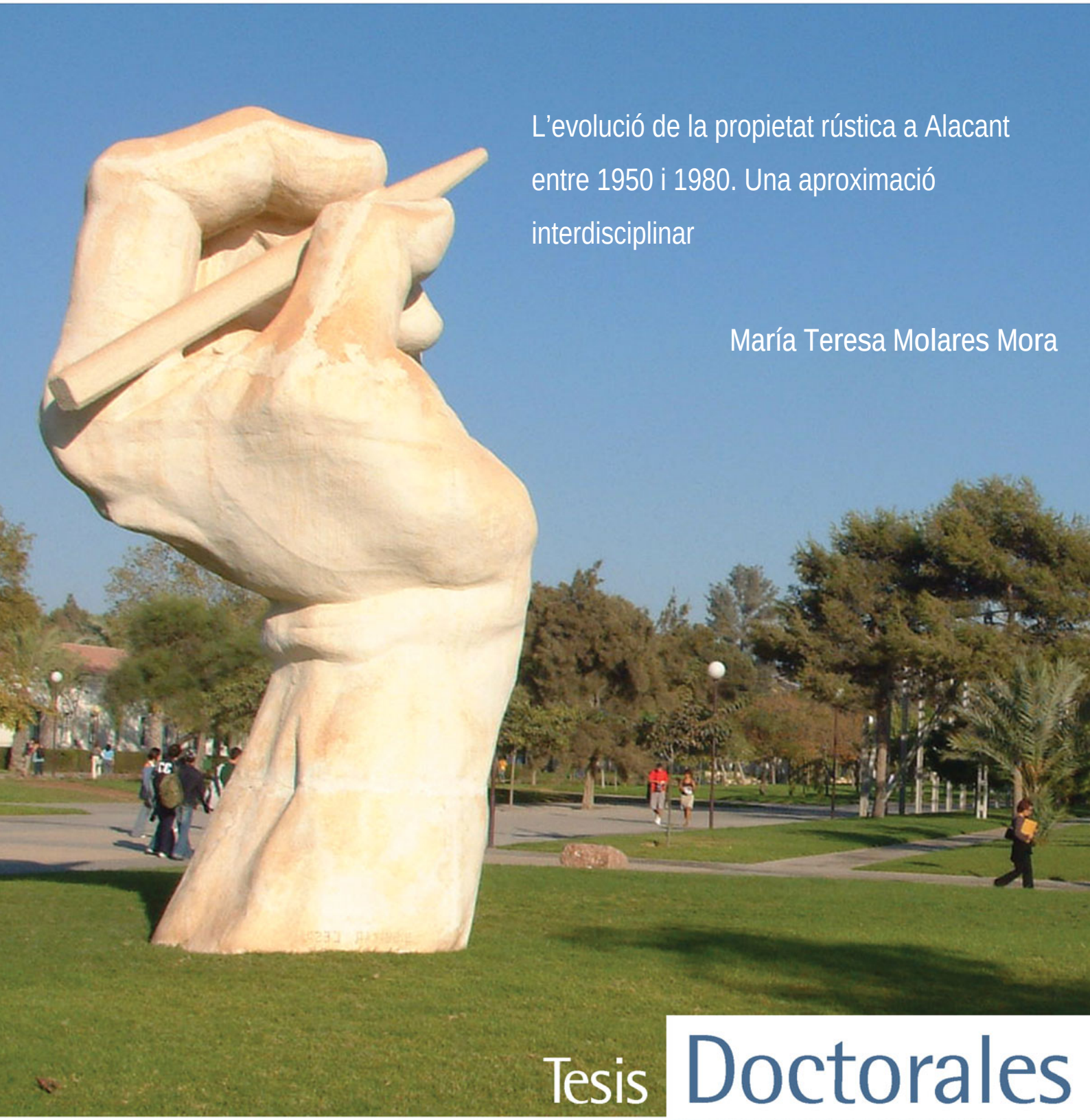

L'evolució de la propietat rústica a Alacant entre 1950 i 1980. Una aproximació interdisciplinar

María Teresa Molares Mora

Tesis Doctorales

www.eltallerdigital.com

UNIVERSIDAD de ALICANTE

ISBN: 84-690-3122-8 · Depósito Legal: A-1164-2006

Tesis Doctorales
UNIVERSIDAD de ALICANTE

UNIVERSITAT D'ALACANT

FACULTAT: CIÈNCIES ECONÒMIQUES I EMPRESARIALS

DEPARTAMENT: SOCIOLOGIA

L'evolució de la propietat rústica a Alacant entre 1950 i 1980. Una aproximació interdisciplinària

ISBN: 84-690-3122-8 · Depósito Legal: A-1164-2006

Teresa Molares Mora

Alicante, 2006

Universitat d'Alacant
Universidad de Alicante

Tesis Doctorales
UNIVERSIDAD de ALICANTE

"Llevo tiempo argumentando, y sigo argumentando, que para comprender la urbanización hay que comprender los procesos y problemas político-económicos, sociales y culturales". "Para muchos, entonces, hablar de la ciudad del siglo xxi es invocar una pesadilla distópica en la que todo cuanto se considera peor en el carácter fatalmente defectuoso de la humanidad se amontona en algún agujero infernal de desesperación"
David Harvey

1. INTRODUCCIÓ

1.1. ORIGEN DEL TRABALL

1.2. AGRAÏMENTS

1.3. OBJECTE DEL TRABALL

2. HIPÒTESI

Universitat d'Alacant
Universidad de Alicante

3. METODOLOGIA I FONTS

3.1. INVESTIGACIÓ MUNICIPAL: COMISSIONS DE GOVERN, PLENS, PLANS GENERALS ENTRE ELS ANYS 1950 A 1980

3.2. INVESTIGACIÓ CADASTRAL: PLANS CADASTRALS SUPERPOSATS; RELACIÓ DE PROPIETARIS DE SÒL RÚSTIC MODIFICAT DURANT AQUESTS ANYS, SEGONS EL CADASTRE DE RÚSTICA

3.3. INVESTIGACIÓ REGISTRAL: INSCRIPCIONS REGISTRALS, VENDES, AGREGACIONS FINS A L'APARICIÓ DE LA PROPIETAT HORITZONTAL, O DE LES IMMOBILIÀRIES.

3.4. ARXIUS DE LES ASSOSIACIONS DE

3.5. ENTREVISTES OBERTES ALS AGENTS SOCIALS: POLÍTICS (UN ALCALDE): TÈCNICS MUNICIPALS, LÍDERS VEÏNALS

3.6. ELS PERIÒDICS D'ALACANT, INFORMACIÓN I LA VERDAD

4. TREBALLS D'INVESTIGACIO SEMBLANTS

PRIMERA PART

5. MARC TEÒRIC

6. L'EVOLUCIÓ DEL MODE DE PRODUCCIÓ CAPITALISTA I **LA** INCIDENCIA D'AQUEST SOBRE EL MODEL TERRITORIAL

6.1. DE LES MODIFICACIONS TERRITORIALS A LES CONSEQÜÈNCIES SOCIALS I AMBIENTALS

6.2. LES ELITS I LES SEUES ESTRATEGIES. ELS MOVIMENTS SOCIALS. LES NOVES ORGANITZACIONS SOCIALS A PARTIR DE 1990

Universitat d'Alacant
Universidad de Alicante

Tesis Doctorales
UNIVERSIDAD de ALICANTE

7. EL FACTOR DEMOGRÀFIC

7.1. EL FACTOR DEMOGRÀFIC I TERRITORIAL EN L'ESPANYA DEL SEGLE XX

7.2. CREIXEMENT DEMOGRÀFIC A ESPANYA, AL PAÍS VALENCIÀ, A ALACANT

7.2.1. Creixement natural

7.2.2. Migracions

7.3. EL CASO PARTICULAR DE LA MIGRACIÓN URBANA DEL CENTRO A LA PERIFERIA

7.4. PERFIL SOCIOECONÒMIC DE LA POBLACIÓ QUE VA ARRIBAR A LA CIUTAT D'ALACANT ENTRE 1950 I 1980

Universitat d'Alacant
Universidad de Alicante

SEGONA PART

8. EL CREIXEMENT URBA D'ALACANT DE 1950 A 1980, I LA INCIDÈNCIA SOBRE EL SÒL RÚSTIC.

8.1. ALACANT EN EL CONTEXT ESPANYOL ENTRE 1950 I 1980

8.1.1. El context polític

8.1.2. Les institucions econòmiques

8.2. EL CREIXEMENT URBÀ D'ALACANT DE 1950 A 1980

8.2.1. Els primers ordenaments nacionals i locals: la primera Llei del Sòl i el primer PGOU

8.2.2. El creixement urbà d'Alacant. Una presentació per dècades

8.2.3. Dècada de 1950

8.2.3.1. L'aparició de nous barris

8.2.3.2. Les zones de modernització i expansió

8.2.3.3. La redacció i aprovació dels instruments legals

8.2.4. Dècada de 1960

8.2.4.1. Els nous barris d'habitatges

8.2.4.2. Les zones d'expansió

Universitat d'Alacant
Universidad de Alicante

8.2.4.3. Els nous instruments legals

8.2.5. Dècada de 1970

8.2.5.1. Els barris d'habitatges a la ciutat

8.2.5.2. La continuació de les grans zones d'expansió

8.2.5.3. Els instruments legals

8.3. L'EVOLUCIÓ DE LA CIUTAT D'ALACANT DE 1980 A 2004. VISIÓ GENERAL

9. EL SÒL RÚSTIC I LA SEUA EVOLUCIÓ ENTRE 1950 I 1980

9.1. INTRODUCCIÓ

9.2. LES CARACTERÍSTIQUES DEL SÒL RÚSTIC

9.2.1. Dimensions

9.2.2. Conreus

9.3. ELS TRACTAMENTS DEL SÒL RÚSTIC EN LA LEGISLACIÓ DEL SÒL I EN ELS PLANS GENERALS DEL TERME MUNICIPAL D'ALACANT

Universitat d'Alacant
Universidad de Alicante

Tesis Doctorales
UNIVERSIDAD de ALICANTE

9.4. LES FASES DE TRANSFORMACIÓ DEL SÒL RÚSTIC EN URBÀ: DE LES ACTUACIONS IL·LEGALS A LES AMNISTIES URBANÍSTIQUES I LES REQUALIFICACIONS EN EL PLANEJAMENT

10. ELS AGENTS INDIVIDUALS I EMPRESARIALS QUE ACTUEN SOBRE EL SÒL RÚSTIC. PROPIETARIS, URBANITZADORS, CONSTRUCTORS, GOVERNANTS. LES ENTITATS FINANCERES: PROMOTORES I BENEFICIÀRIES. LES RESISTÈNCIES: VEÏNAL, CULTURAL

CONCLUSIONS I LÍNIES D'INVESTIGACIÓ

BIBLIOGRAFIA

Universitat d'Alacant
Universidad de Alicante

Tesis Doctorales
UNIVERSIDAD de ALICANTE

ANNEX DOCUMENTAL

- PLANS I FITXES CADASTRALS..
- FINQUES RÚSTIQUES INSCRITES EN EL REGISTRE DE LA PROPIETAT. HISTORIAL.
- RELACIÓ DE FINQUES COMPRADES PER ORDRE CRONOLÒGIC I UBICACIÓ.
- PLANS I DOCUMENTACIÓ DEL POLÍGON III DE LA PLATJA DE SAN JOAN (INCLOU CAP DE L' HORTA).

Universitat d'Alacant
Universidad de Alicante

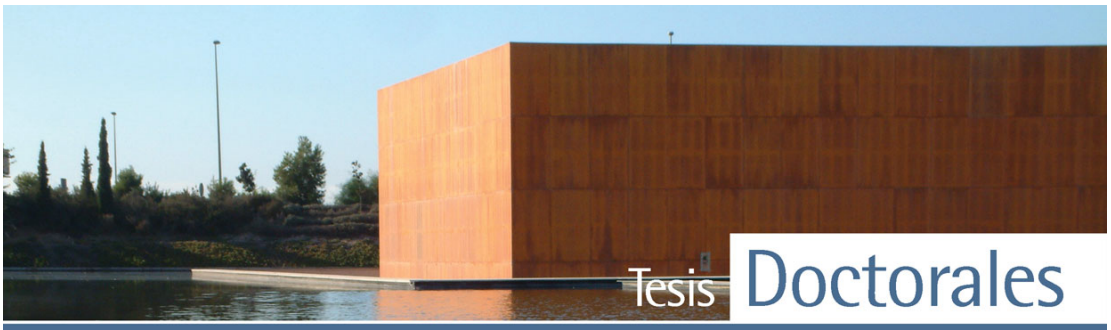

SIGLES UTILITZADES

EVR= estadística de variacions residencials

ICE= Institut de Ciències de l'Educació

OAMI = Oficina per a l'harmonització del mercat interior

PAU= Pla d'actuació urbanística

PP = Pla Parcial

PERI = Pla Especial de Reforma Interior

PE = Pla Especial

PGO i PGOUM = Pla General d'Ordenació, o Pla General d'Ordenació Urbana Municipal. S'usen amb el mateix significat.

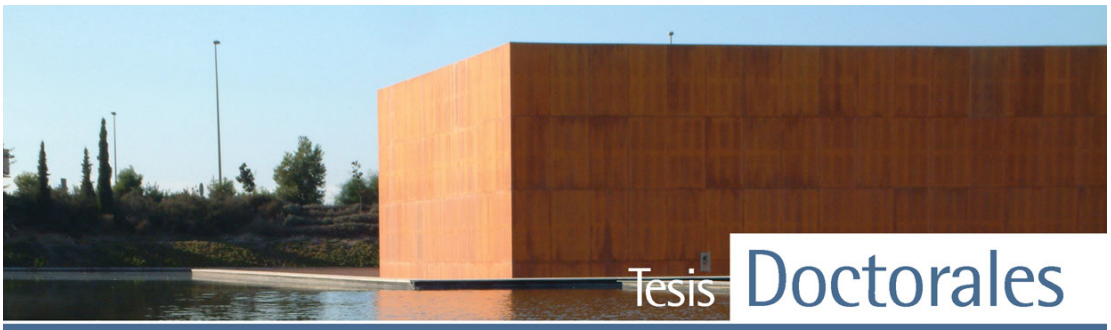

1. INTRODUCCIÓ

1.1 Origen del treball

1.2 Agraïments

1.3 Objecte del treball

1.1 ORIGEN DEL TREBALL

La meua activitat docent va començar en els Ensenyaments Mitjans on vaig treballar durant quinze anys. Em vaig incorporar a la Universitat d'Alacant en Comissió de serveis, obtinguda després del concurs públic convocat al setembre de 1985 per a cobrir la coordinació del programa de Formació del Professorat en l'ICE. A l'octubre de 1990 vaig obtenir, per oposició, la plaça de Titular d'Escola Universitària en la matèria de Sociologia de l'Educació. Ja en aquest moment compatibilitzava les tasques universitàries amb la Regidoria a l'Ajuntament d'Alacant. Des de 1990 fins al 2000, em vaig dedicar en exclusiva a l'activitat de representació i direcció política. A partir de 1995, una vegada abandonada la representació política i mentre continuava les de direcció a Madrid, vaig començar el treball de camp per a aquesta investigació, acudint al Cadastre, a l'Arxiu Municipal i al Registre de la Propietat.

L'interès pels problemes de la ciutat, i en especial pels d'aquella en què he viscut durant la meitat de la meua vida, va motivar la meua acceptació per a encapçalar la candidatura d'Esquerra Unida a l'Ajuntament d'Alacant el 1987. Vaig exercir el càrrec de regidora durant vuit anys consecutius, dos mandats des de 1987 fins a 1995.

Al llarg d'aquests vuit anys, vaig participar en diverses comissions informatives de què destaque, per la seua relació amb el tema d'aquesta investigació, les següents: Urbanisme, Juntes de Compensació dels Plans Parcials per al desenvolupament del Pla General d'Ordenació Urbana, comissions especials (d'investigació, de preparació de les celebracions per al V Centenari de la ciutat, d'elaboració del Reglament de Participació Ciutadana, del desenvolupament dels PAUs 4 i 5 (Plas d'actuació urbanística), de la

urbanització dels Saladars d'Aigua Amarga, de les ajudes i subvencions a l'Hèrcules club de futbol, etc.), Patronat Municipal de l'Habitatge, Junta del Cadastre, etc.

El 1987, acabat d'aprovar, es va posar en marxa el Pla General. Tota l'activitat urbanística que, en conseqüència, es va iniciar, va estar marcada pel desenvolupament d'aquest. Va haver-hi intervencions que van millorar l'aspecte d'alguns barris amb la construcció de places, urbanització de carrers, enjardinaments etc. Però l'alteració de les etapes establides per a l'execució del Pla General va traslladar els esforços i els escassos recursos a la realització de les obres més propagandístiques. Això va produir el consegüent abandó dels problemes que requerien una solució urgent, per necessària, per a l'equilibri de la ciutat i el benestar de la ciutadania. Les més destacades, quant a abandons i preferències municipals van ser:

- L'anticipació del debat i aprovació dels PAU 4 i 5 a la platja de Sant Joan. Estava programat per al segon quadrienni, a partir de 1991, es va avançar a 1988 per la pressió dels constructors i de la Caja de Ahorros del Mediterráneo, ja que "difícilment l'Ajuntament pot posar fre a la carrera del mercat lliure[1]".
- El llarg retard en la recerca de solucions als problemes d'accés a l'habitatge agreujat per la persistència dels nuclis de barraquisme i infrahabitatge en diversos barris de la ciutat com Mil Viviendas, Cementeri, Los Ángeles, Sant Antón, Benalúa Sud, Casa Llarga, Garbinet...
- L'abandó i les intervencions destructores, en els pocs paratges de valor ecològic que queden en el terme municipal (Saladars d'Aigua Amarga, Cabeçó d'Or, Fontcalent, Cap de l'Horta amb la seua horta i micro reserves, llacunes de Rabasa...).

La participació en aquests processos, el debat amb diversos agents socials implicats en aquests, -ja siga com a constructors, ja com a veïns i veïnes associats o no- va significar un conjunt d'experiències i de reflexió des de les quals es va plantejar l'objecte d'aquesta tesi.

El treball com a regidora em va facilitar, a més, el coneixement d'una realitat ciutadana i urbanística caracteritzada, com indique més amunt, per les condicions següents:

- La subsistència de la desarticulació urbana
- L'increment de la desvertebració social

[1] Així va respondre el regidor d'urbanisme a les meues preguntes, segons testifique i consta en les actes del Ple municipal de l'11 de novembre de 1988.

- El debilitament inexorable de l'incipient moviment ciutadà
- La reproducció dels processos d'especulació urbana protagonitzats per grups de constructors i promotors molt ben relacionats amb el poder polític

Encara que es van atendre les carències més greus dels barris pel que fa a l'enllumenat, l'asfaltat, el condicionament d'algunes places i jardins, es va fer amb actuacions lligades quasi sempre als processos electorals. L'interès principal, pel que fa al desenvolupament físic de la ciutat, el van marcar, com en altres èpoques, els grups econòmics, que anomenaré les "elits urbanístiques".

A partir d'aquestes experiències i reflexions, vaig canviar l'objectiu de la meua investigació doctoral sobre la situació de la dona a Alacant durant la II República, ja registrada. Vaig decidir estudiar la transformació del sòl rústic en urbà durant el període d'expansió més important del segle XX, de 1950 a 1980 per a reconèixer el procés pel qual s'havia consolidat aquesta situació després de l'arribada de la tan anhelada democràcia. Pretenc amb això identificar aquestes noves elits que continuen presents en aquesta tasca de desmantellament urbà i social. Aquest desmantellament, en el cas de la ciutat d'Alacant, ha resultat reeixit quant a la seua destrucció. Els efectes d'aquesta destrucció han afectat tant l'estructura social com la morfologia urbana, les senyes d'identitat culturals i els valors cívics característics, suposadament, de les societats desenvolupades. Les elits, en conseqüència, han adquirit un deute important a què s'al·ludirà en l'última part d'aquest treball. Un deute probablement compartit.

També em va interessar comprendre la relació entre els problemes locals i els mundials. Per a això, entre altres activitats, vaig assistir a diverses Conferències internacionals organitzades per les Nacions Unides:

- La que es va desenvolupar al Caire el 1994 sobre "Població i Desenvolupament", l'objectiu de la qual era "l'estratègia d'integrar plenament les qüestions de població en totes les polítiques i els programes de planificació per al desenvolupament". En aquesta Conferència, el problema de la població va ser estudiat, tant des del Fòrum Governamental com des del No Governamental, en què vaig participar, atenent a la rica realitat del succeir humà: el desenvolupament, la complexitat de les ciutats i el futur urbà; els corrents migratoris internacionals, les corrents de refugiats, les relacions entre desenvolupament i migració internacional; la necessitat d'atacar les causes que produeixen i reprodueixen la pobresa; la millora de les condicions de vida i

habitació de la població; els nivells i les tendències de la mortalitat, la supervivència i la salut, especialment la salut reproductiva; el veloç increment de la població juvenil i de persones majors; la distribució geogràfica de la població; els vincles entre l'evolució de la població i els problemes ambientals; la necessitat d'atendre dos temes de gran importància com són els relatius a la situació de la dona en l'àmbit laboral, en els costums i relacions sexuals, el manteniment dels rols en funció del gènere i la sostenibilitat ambiental greument amenaçada per l'alt consum energètic exigit per al desenvolupament del sistema capitalista en l'etapa neoliberal d'aquest. L'elaboració de propostes d'intervenció per al futur pròxim.

- El Congrés sobre "Assentaments humans (Hàbitat II)" celebrat a Istanbul, el 1996, l'objectiu del qual va ser "tractar dos temes d'importància mundial: "Habitatge adequat per a totes les persones" i "Desenvolupaments d'assentaments humans sostenibles en un món en procés d'urbanització... aconseguir habitatge adequat per a totes les persones... el desenvolupament sostenible és crític per a la viabilitat social, econòmica i ambiental dels assentaments humans...". A més es va enviar "una crida mundial a l'acció i es va oferir una visió positiva dels assentaments humans on tots, hòmens i dones, tinguen un habitatge adequat, una ocupació productiva lliurement triada, un entorn social sa i segur i accés a serveis bàsics[2]". Aquests objectius globals es van plantejar a través de comissions preparatòries per part dels Governs dels països participants, amb les quals poder tractar assumptes com l'articulació del global i el local, la complexitat de la ciutat i la inseparable relació entre aquesta i el territori per a aconseguir la sostenibilitat, i la recuperació del dret a la ciutat amb formes de governar renovades i transformades que promoguen la cohesió social.

A més vaig participar en el Seminari sobre "Rendes territorials" organitzat des de la Comunitat de Madrid el 1994; un seminari de reflexió sobre els textos dels clàssics de la Sociologia i l'Economia: Locke, Marx, Proudhom, Krugman, George, Walras, Bhaduri, Attali, Topalov, Polanyi.

Des de la meua responsabilitat en la direcció col·legiada d'Izquierda Unida vaig dirigir l'elaboració dels programes municipals, autonòmics, estatals i europeus, en un treball de recerca d'idees i coordinació amb el teixit associatiu d'àmbit estatal, els sindicats i grups d'experts i expertes en urbanisme, territori, economia, comunicació, joventut, dona, persones majors etc.

---

[2] *Declaració de principis i Plans d'acció mundial*. Conferència de les Nacions Unides sobre assentaments humans (Hàbitat II)

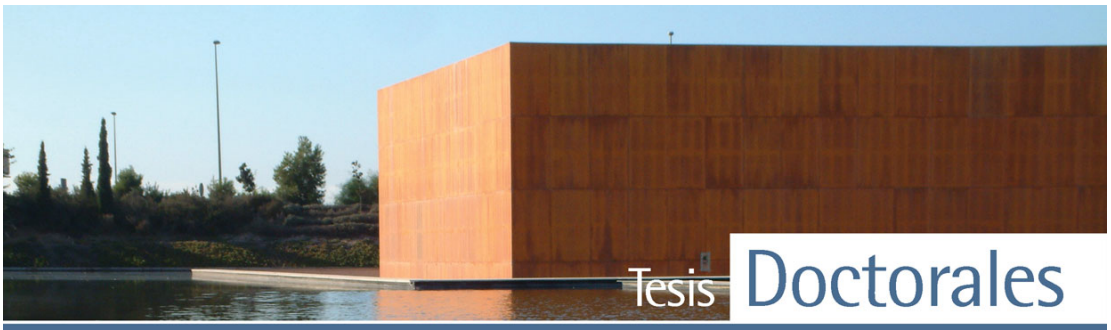

La col·laboració amb el grup parlamentari d'Esquerra Unida, mitjançant l'assistència setmanal a les reunions del Grup parlamentari i a les sessions de control del Govern en qualitat d'invitada, va ser una tasca d'assessorament i suport derivada de la responsabilitat en l'elaboració programàtica els continguts de la qual havien de traslladar-se al treball parlamentari i plasmar-se en les diverses iniciatives legislatives, amb proposicions de Llei o no de Llei, tal com està establit en els reglaments de les Cambres.

Tot això va produir diverses trobades amb la Sociologia, l'Economia, la Geografia Humana, la Història i el Dret, matèries totes que, d'un o altre mode, estan relacionades. El repàs sistemàtic d'aquestes matèries, com a intent d'"escapar dels dimonis[3]" ha sigut una de les tasques realitzades per a la confecció d'aquesta Tesi que pretén analitzar l'evolució de la propietat rústica en el terme municipal d'Alacant, exceptuant les anomenades "partides rurals". En aquest sentit he estudiat quant i quin ha sigut el sòl rústic que, des de 1950 fins a finals dels anys setanta, s'havia transformat en urbà de fet o de dret; quins van ser els protagonistes d'aquesta transformació cap a una "ciutat nova" marcada per un estil de desenvolupament, més aviat "maldesenvolupament". L'aparició d'una nova forma de lideratge urbà que suprimeix o almenys enfosqueix la presència de la raó, la intel·ligència i la cultura, per a donar pas a una forma d'"elit urbanística" que es reprodueix, ocupa el poder, governa, dècada rere dècada. La construcció d'una nova categoria de "propietaris endeutats" apareguda com a conseqüència de la cultura d'adquisició de l'habitatge, nova a Espanya, reforçadora de les institucions bancàries. El paper jugat per la institució municipal, les organitzacions econòmiques, el Col·legi universitari després Universitat, els instruments legals d'ordenació i control del territori i del sòl, els poders fàctics, el moviment veïnal emergent, les noves formes d'oci, el fenomen turístic. Així he pogut comprovar que les "oportunitats" d'especulació i enriquiment ràpid, amb l'ajuda de l'arbitrarietat exercida durant la Dictadura franquista, han sigut heretades per la democràcia atorgada en el procés de la transició.

[3] Vilar, P. 1997 "Només quan l'economia, la política, la sociologia i la història s'ajunten en una sola ciència, el món escaparà dels seus dimonis" en *Pensar històricament. Reflexions i records.*

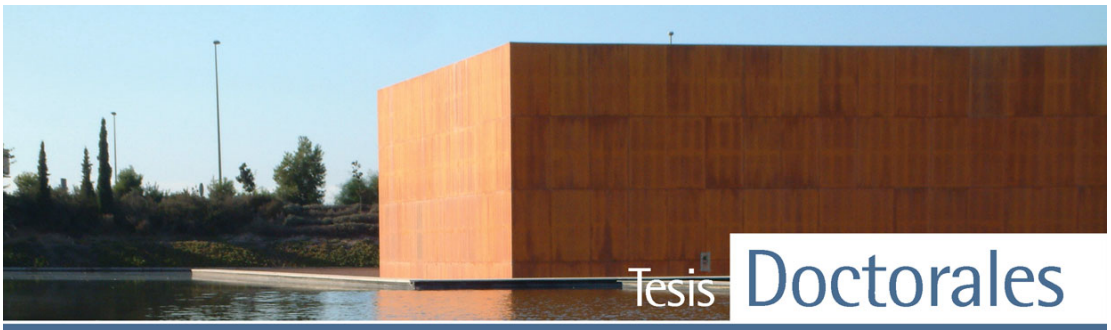

1.2 AGRAÏMENTS

Per a aquest treball he hagut de manejar una gran quantitat de dades (fitxes del cadastre, transmissions consignades en el Registre de la Propietat, actes de les comissions Permanents i Plens municipals, Hemeroteca del Diari Informació, entre altres) la complexitat de les quals ha requerit el concurs de diverses entitats i persones la col·laboració de les quals és imprescindible per als treballs d'investigació. Faig constar el meu agraïment a les següents persones i entitats:

- Ajuntament d'Alacant. La directora i el personal de l'Arxiu Municipal que em van atendre amablement durant diversos estius per a microfilmar i fotocopiar la documentació relativa als ordres del dia de les Comissions de Govern i dels Plens de l'Ajuntament d'Alacant entre 1950 i 1980; Andrés Martí-Aragó, topògraf de l'Oficina del Pla General d'Ordenació Urbana.
- Oficina del Cadastre en la Delegació d'Hisenda. Javier Arce.
- Registre de la Propietat. El registrador de la propietat i el personal del Registre núm. 4 que dissabte rere dissabte van acceptar la nostra presència i van col·laborar a l'accés als llibres de l'Arxiu fins i tot amb el seu esforç físic.
- Mitjans de Comunicació. Bàsicament el periòdic Información, particularment el Club Información, que va facilitar la consulta de la *Història* del periòdic en procés d'informatització. El periòdic La Verdad.
- L'Associació de Veïns Virgen del Remedio en els arxius de la qual he trobat moltes notícies valuoses. Les diverses persones d'aquest i altres barris com Florida, Polígon de Sant Blai, Divina Pastora, Rabasa, Joan XXIII, els valuosos testimonis de les quals m'han permès aprofundir en les característiques del mode de "maldesenvolupamente" urbà.
- L'exalcalde Fernando Flores
- Les persones que, en diversos moments del treball, van contribuir a la informatització de les dades i que són: Pepe Serrano, Gloria Rodríguez, Raúl Ruiz Callado, Alejandro Mantecón, Gemma León, Manolo Sánchez, Pablo Esteban, Sebastián Canales, Llúcia Molares, Raquel

Cremades Sancho. A més d'ells els qui, amablement, s'han prestat a les entrevistes i al reconeixement dels noms dels propietaris, que van permetre així establir la relació entre les fredes dades i les històries de vida dels propietaris més destacats.

- Finalment els dos directors de la Tesi: Francisco Moreno Sáez i Benjamí Oltra Martín de los Santos que han mantingut pacientment la seua confiança en què aquest treball arribaria a bon terme.

1.3 OBJECTIU DEL TREBALL

L'objectiu d'aquest treball és l'estudi de les transformacions ocorregudes sobre el sòl rústic en el període comprès entre 1950 i 1980 en el terme municipal d'Alacant, tant pel que fa a la desaparició de l'activitat agrícola com per la profunda modificació experimentada pels titulars de la propietat. Intenta així mateix descriure les circumstàncies que han concorregut en aquestes transformacions i analitzar-ne les conseqüències. Cal assenyalar que els barris habitats des de dels anys seixanta per la població procedent de les migracions nacionals, es van construir sobre sòl rústic. També els nous models d'organització urbana –les urbanitzacions- i les noves formes d'habitatge -la unifamiliar coneguda com a bungalou- que van sorgir a finals dels anys seixanta, es van edificar, en la gran majoria, sobre sòl qualificat com a rústic. Aquestes noves zones denominades residencials, van ser habitades per persones que, en la seua majoria, havien nascut i residit fins aquests anys al centre. L'abandó del centre -una de les conseqüències derivades de les edificacions sobre el sòl rústic- va ser quantitativament notable i va provocar, a través d'aquesta manera peculiar d'emigració, el buidament d'àmplies zones de la ciutat construïda, en concret les compreses entre el nucli antic, el passeig de Gadea, Soto i Marvá i la vessant del Tossal fins al passeig de Campoamor.

Es va iniciar així la forta dispersió geogràfica acceptada ja avui amb total naturalitat, que ha dificultat l'accés als llocs de treball, als centres educatius, sanitaris, d'oci i aprofitament de la cultura. En conseqüència, ha sorgit una nova necessitat, la mobilitat, que possibilite accedir a aquests llocs dispersos i ben sovint allunyats. Les dificultats de transport detectades en els anys del creixement vertical s'han vist incrementades per aquesta dispersió. La mala planificació i l'escassa qualitat del transport públic en mans de l'empresa

privada han empitjorat encara més el col·lapse circulatori d'una ciutat que, no obstant això, ha quedat atrapada per la permanent necessitat de construir noves carreteres i aparcaments.

Així, aquest treball s'inicia amb l'estudi de la propietat del sòl rústic i l'evolució d'aquesta durant les tres dècades compreses entre 1950 i 1980. Els propietaris de sòl, els constructors i els promotors van ser, durant aquesta etapa, els protagonistes principals de l'activitat urbanística al Municipi d'Alacant. Transcorregudes cinc dècades persisteix el protagonisme d'aquest grup què pot identificar-se com "elit urbanística" el monopoli del qual ha anat creixent fins al moment actual, en 2005.

Els propietaris de parcel·les majors de 1.000 m² a començament dels anys cinquanta sumaven una miqueta més de dos-cents. La majoria eren petits propietaris, per herència, de terrenys ubicats en la zona nord de la ciutat que els van vendre directament a les Promotores i Immobiliàries per a la construcció ràpida dels barris d'acollida de la immigració nacional com ara Virgen del Remedio, Joan XXIII, Los Angeles, Mil Viviendas, Cuatrocientas Viviendas. Entre els compradors no van faltar els qui van iniciar un procés d'acaparament, com a inversió a mitjà termini en les futures zones residencials de Cap de l'Horta, Vistahermosa, platja de Sant Joan. Va ser el començament d'un procés especulador que ha caracteritzat la majoria de les intervencions urbanístiques fins al dia d'avui i que es va iniciar a partir de 1956 moment en què es va posar en marxa el primer Pla General d'Ordenació Urbana d'Alacant.

Un altre objectiu d'aquest treball consisteix a mostrar les relacions familiars, econòmiques, polítiques que van caracteritzar aquests grups, les pautes que van seguir, l'estirp que van generar. En suma, per què i com s'han consolidat com una forma d'elit els valors de la qual es xifren en l'activitat econòmica dedicada al monocultiu de la construcció; per què i com aquesta "elit urbanística" ha contribuït a configurar una nova identitat local alimentada per la destrucció i la desmemoria com una varietat d'amnèsia conscient o oblit vergonyant.

L'intent de reconèixer i analitzar les característiques d'aquesta nova elit, que anomenem "urbanística", és arriscat a causa de la dificultat per verificar-ne les activitats i comprovar-ne les propietats, de l'existència de les quals hi ha indicis i testimonis. L'accés a una documentació fiable és molt complicat. Les fonts principals usades, com són el Cadastre de la Propietat rústica i el Registre de la Propietat Immobiliària, són rudimentaris i equívocs per la seua confecció original manuscrita. La història de l'elaboració del Cadastre

de la Propietat rústica, de la qual es parlarà més endavant, és un altre greu inconvenient. Aquestes dificultats i riscs per a entendre l'estructura i funcionament d'aquesta classe especial d'elits, s'han convertit en una de les seues notes característiques, com explica Mills (1989) quan diu que "molta de la informació pública sobre el seu caràcter i de les seues activitats indueix ben sovint a error; i ells mateixos són actius, distants i fins i tot misteriosos". El mateix autor, però, encoratja a continuar quan també afirma que "no podem permetre que la impossibilitat d'una prova rigorosa ens allunye d'un estudi que considerem important". Aquest alè ha sigut un estímul per a aquest treball.

L'especulació pot considerar-se l'activitat predominant d'aquestes elits. Convé fer un breu recorregut sobre l'ús d'aquesta paraula. El terme especulació s'ha consolidat amb un sentit pejoratiu com reflecteixen els diccionaris d'ús de l'espanyol: "utilitzar certa cosa per a obtenir profit o avantatges[4]" "realitzar operació comercial o financera (ambalguna cosa) aprofitant les fluctuacions del mercat per a obtenir grans beneficis[5]".

És, per tant, oportú parlar d'especulació com a senya d'identitat de les elits urbanístiques alacantines. Ho és en el cas del Cap de l'Horta, una de les més importants zones d'expansió on la compra de sòl i el llarg temps transcorregut abans de construir va afavorir un important increment de les plusvàlues; per la important acumulació de terrenys per part d'alguns dels propietaris, per exemple Máximo Cajal. També ho és en el cas dels barris de nova creació, encara que el fenomen de l'especulació tinga altres característiques. En aquests casos els processos de compra i venda van ser ràpids i no van propiciar l'acumulació una de les circumstàncies generadora de l'increment de les plusvàlues. No obstant això es van obtenir importants beneficis com a conseqüència de l'ínfima qualitat dels materials utilitzats, l'incompliment de les obligacions de construcció de les infraestructures i dotacions imprescindibles, la venda a terminis, el cobrament de les despeses de comunitat i dels imposts municipals directament per les empreses constructores, els baixos salaris dels treballadors de la construcció, la utilització d'instruments rudimentaris, la fabricació d'una part dels materials de construcció en el mateix lloc de les obres.

[4] Moliner, M. "Diccionario de uso del español". Gredos. Madrid 1983
[5] Seco, M. "Diccionario de uso del español". Espasa Calpe. Madrid 2003

En ambdós casos l'especulació es va practicar mitjançant la utilització de dos "coses": el sòl i els habitatges que a sobre es van construir. La diferència consisteix en els ritmes i la qualitat del producte segons el destinatari. Però cal citar també com a font de "profit", les ajudes oficials o subvencions, les exempcions fiscals i l'estalvi en els materials de construcció. Un conjunt de factors que van facilitar la consecució de grans beneficis. Les conseqüències que aquestes actuacions han tingut sobre les construccions, s'han manifestat en els barris construïts per als obrers com Virgen del Remedio, Mil Viviendas... amb les mancances i defectes que se citen en diversos apartats d'aquest treball. També els espais concebuts com a zones residencials han patit les mateixes estafes. És el cas de tot un complex residencial d'alt "standing" com el Complejo de Vistahermosa, el risc d'afonament del qual va obligar a realitzar una costosíssima refonamentació. Hi ha molts altres exemples d'edificis aïllats que han caigut en els últims anys de manera “natural” com es desprèn dels trenta anys que l'alcalde Alperi va establir com l’esperança de vida “normal” per a un edifici d’habitatges… a Alacant. Un altre cas molt repetit als edificis d'habitatges és el procés de "aluminosi" (ús de ciment amb una inadequada proporció d'alumini que afavoreix la ruïna de les edificacions en condicions d'excessiva humitat per ruptura de canonades, baixants, etc.) que s'assumeix com si es tractara d'una misteriosa malaltia o vellesa prematura de les construccions. En general, molts edificis de la ciutat construïts durant aquests trenta anys, han agut de ser apuntalats per a evitar l’afonament.

Aquests fenòmens han d'entendre's a la llum del procés especulatiu, feroç, que s'ha interioritzat en la cultura alacantina. L'estudi realitzat per Roch i Guerra (1981) sobre l'especulació del sòl explica l'especulació mitjançant aquests dos factors fonamentals, el sòl i l'habitatge referit en els paràgrafs anteriors. Analitzen a més altres elements importantíssims que intervenen en el procés d'especulació, propis del model de sistema de producció en què s'incardinen.

Descriuen així els mètodes que s'utilitzen per a realitzar l'especulació: "Degut en part... que el normal és que el preu del sòl puge per diferents raons, hi ha la possibilitat de comprar per a vendre després, i obtenir així una plusvàlua. Açò és el que s'anomena *especulació del sòl* i en realitat és *un procés que s'alimenta de si mateix,* ja que els capitals acudeixen a comprar sòl perquè esperen que puge, i puja perquè acudeixen molts capitals i es formen preus monopolístics".

Expliquen també la forma en què aquest fenomen està lligat amb el sistema productiu de forma "natural": "*el preu del sòl es fixa per les condicions mitjanes de la producció*, i com a conseqüència del complex joc de tots els sistemes implicats".

Estudien diverses actuacions especuladores: poden succeir de manera habitual o només ocasional; poden esperar que es produïsquen les modificacions afavoridores en els ordenances municipals (augment de volum, instal·lació d'alguna dotació, traçat de carrers i viaris...), que l'Administració realitze la urbanització, o poden ser ells els qui tinguen capacitat per a promoure aquestes dues actuacions, modificació de les ordenances i realització de la urbanització per part de l'Administració. El resultat final, el que defineix la naturalesa especuladora tant de les intervencions urbanístiques com d'altres formes d'acaparament, és "l'apropiació privada dels avantatges que produeix el conjunt de la societat" (Roch i Guerra 1981).

Pel que es refereix a l'habitatge com un dels dos pols fonamentals de l'especulació urbanística, subratlla Castells (1975) que una de les causes profundes del problema de l'habitatge, "és davant tot el de la seua penúria... aquesta penúria no és una necessitat ineluctable dels processos d'urbanització, sinó que respon a una relació entre oferta i demanda que ve determinada per les condicions socials de producció d'un bon objecte de mercat, és a dir, l'habitatge. Diem: relació entre l'oferta i la demanda i, per tant, situació al mercat i no relació de producció... sinó d'un mecanisme de distribució d'un bé particular. D'ací la importància del tema de l'especulació i la dependència que té el problema de l'habitatge de les lleis econòmiques que regularitzen el mercat".

L'especulació habitual requereix dedicació professional i bons contactes polítics. Hi ha dues activitats en què concorren aquests requisits: per un costat la indústria immobiliària en la doble vessant de promotor i constructor d'aquesta, per un altre l'activitat inversora com una nova modalitat d'especulació (Castells 1975; Harvey 1992). La seua descripció i anàlisi permetrà passar dels conceptes teòrics a l'anàlisi concreta, en el cas que aquí s'estudia, que revela "lleis de les estructures i pràctiques socials relatives als anomenats "problemes urbans" sense pretendre arribar a "un sistema teòric" encara que sí almenys a "productes i útils teòrics que se situen d'entrada i conseqüentment al camp del materialisme històric" que pretén ser "un útil de transformació de la societat" (Castells, 1975).

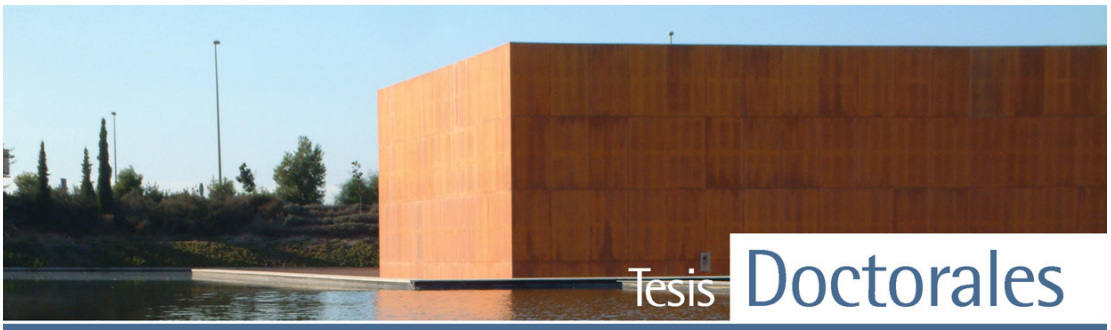

La ciutat d'Alacant, al llarg d'aquest estudi referit als trenta anys compresos entre 1950 i 1980, apareix com un cas d'especulació habitual, sostinguda fins al dia d'avui, i protagonitzada per un subjecte social professionalitzat i molt ben acceptat socialment. Constitueix aquesta nova classe dominant, l"elit urbanística", que adquireix un poder notable, reconegut i respectat per les altres classes socials de la ciutat: professions liberals, assalariats i autònoms, funcionaris, polítics.

Aquest poder els va convertir en protagonistes dels canvis que la ciutat va experimentar entre els anys esmentats i es prolonga més sense ruptura fins al dia d'avui, en el 2005. El creixement de la ciutat va estar en mans dels qui, aliats amb la classe política formada pels membres complaents -o obligats- del Moviment Nacional, van sortejar hàbilment qualsevol obstacle legal i econòmic. No van ser, d'altra banda, temps en caracteritzats per l'imperi de la Llei.

El menyspreu pels instruments per a l'ordenació del territori com són el Pla General d'Ordenació Urbana i les corresponents Ordenances Urbanístiques, va abonar una forma de creixement absurda. Aquesta forma de creixement pot entendre's com a desarticulació urbana, evident, que ha anat en augment durant els anys que van des del 1950 al 2005. No pot presentar-se com un esdeveniment espontani, mer fruit de la intervenció de forces inconscients. Està lligada a la història del sistema capitalista, com ho està l'evolució de la ciutat moderna, nascuda a l'ombra de la revolució industrial. Són les conclusions a què han arribat molts autors, d'Engels a Lefebvre, que han estudiat l'evolució de les ciutats. Com afirma Castells (1975): "El que cal arribar a establir és la determinació estructural d'aquest desfasament (entre les necessitats socialment definides de l'habitació i la producció d'habitatges i equipaments residencials) i les seues singularitats històriques" que podríem considerar-les representades per "...el brusc augment de la concentració urbana en un procés dominat per la lògica de la industrialització" i que al seu torn per "la distribució de la residència en l'espai produeix la diferenciació social i especifica el paisatge urbà, ja que les característiques dels habitatges i de la població fonamenten el tipus i el nivell dels equipaments i de les funcions consegüents. La distribució dels llocs segueix les lleis generals de la distribució dels productes i, per tant, produeix reagrupacions en funció de la capacitat social dels subjectes, o siga, en el sistema capitalista, d'acord amb les seues rendes, del seu estatut professional, del nivell d'instrucció, de la pertinença ètnica, del cicle de vida, etc".

Així es pot explicar, també, la desintegració resultant en tantes ciutats que, no obstant això, han sigut concebudes com "la forma i el símbol d'una relació social integrada" (Mumford, 1966), "la més comprehensiva de totes les obres de l'home" (Walt Whitman). Aquest caràcter integrador de la ciutat, com una mena de cresol de l'activitat humana, queda molt desvirtuat.

Tornant a les oportunitats que el necessitat habitatge va oferir als especuladors, convé revisar la forma en què va canviar la consecució d'aquest dret indiscutible. La implantació d'una forma nova i generalitzada d'accedir a l'habitatge, la compra a través de préstecs quasi sempre hipotecaris, va afavorir el negoci constructor. Un negoci engrossit per l'abaratiment dels costs mitjançant els mètodes ja citats que van desembocar en habitacions faltades de les mínimes exigències de qualitat i habitabilitat. La modalitat compra ha tingut efectes perversos sobre l'habitatge i el recer, necessitat bàsica dels éssers humans. A pesar d'això s'ha transformat en una mercaderia que, com a tal, s'ofereix en un mercat regulat per la llei de l'oferta i la demanda, sotmès als criteris economicistes i que "funciona sobre la base del valor de canvi, i el valor de canvi només pot existir si es dóna una escassetat relativa dels béns i serveis canviats... El concepte d'escassetat, com el concepte de recurs, només té significat en un context social i cultural particular. És erroni pensar que els mercats sorgeixen simplement per a enfrontar-se amb l'escassetat. En les economies complexes l'escassetat està socialment organitzada a fi de permetre el funcionament del mercat" (Harvey 1992).

Aquesta orientació mercantilista del dret a l'habitatge, es va implantar també a Alacant. Per a això va ser necessària la generalització d'una nova cultura, la cultura de la propietat, el prestigi social del rang de propietari, encara que només ho fora dels pocs metres quadrats d'un habitatge que servia a més com a garantia de pagament a les entitats bancàries. L'"elit urbanística", component majoritària de la classe dominant a la ciutat, va alimentar aquesta important il·lusió social per ser necessària per al seu negoci: la propietat de l'habitatge. Al contrari els antics propietaris de sòl, sector decisiu en la primera etapa de l'avanç urbanitzador, van veure debilitat el seu paper en el complex procés constructor monopolitzat pels promotors i constructors.

L'augment dels propietaris per la compra de pisos va quedar recollit en la nova Llei de Propietat Horitzontal, un instrument jurídic que va ser necessari establir a causa de l'increment dels habitatges construïts verticalment, en edificis d'altura diversa on la propietat del solar es reparteix en proporció a les

dimensions dels habitatges. Aquesta nova modalitat de propietaris de sòl es va multiplicar per mils a la ciutat construïda sobre el sòl rústic. Pocs tenen consciència de la seua participació en la propietat del solar sobre el qual s'allotgen i amb el qual realment es negocia tant en el moment de la construcció com en el de la demolició dels edificis d'habitatges. Aquesta nova forma de propietat és molt feble, tant que queda oculta i devaluada quan es decideix la valoració de les indemnitzacions en els casos de la desaparició d'edificis i urbanitzacions en què, tot i això, es comparteix també formalment la propietat dels espais comuns, com sol constar en les escriptures notarials. En conseqüència aquest increment dels propietaris no implica un repartiment dels beneficis ni una socialització de les plusvàlues. Aquestes segueixen concentrades en poques mans ja siguen les entitats financeres, les constructores, els promotors, i les gerències d'urbanisme dels municipis.

En aquest nou negoci, apareix una nova classe de propietaris que ja no ho són per herència, ni tan sols per compra. El control de la propietat immobiliària ha quedat, de fet, en mans de les entitats financeres, la Llei Hipotecària contribueix a aquesta situació. Els bancs, a través dels crèdits hipotecaris, exerceixen el domini sobre els béns mobles i immobles, sobre les nòmines i els ingressos de qualsevol procedència dels compradors, durant els llargs períodes dels préstecs que, per la seua durada, comprenen la major part de la vida adulta. Les successives reorganitzacions del mercat bancari han permès que aquests crearen les seues societats de gestió del sòl i de béns immobles. A través d'aquestes acumulen sòl i edificacions i intervenen al mercat immobiliari el que incrementa els seus beneficis per la doble via dels interessos cobrats i de les execucions hipotecàries. Altres grups organitzats utilitzen la mateixa Llei Hipotecària per a apropiar-se d'importants extensions de terrenys, aquells els propietaris dels quals, per diverses circumstàncies, han oblidat durant un període superior als cinc anys.

La transformació de les formes de contribució originades per la propietat immobiliària ha suposat la desaparició dels conceptes de rústica i urbana de manera que els béns immobles tributen sota l'única denominació de BÉNS IMMOBLES (IBI). Al mateix temps s'han realitzat les noves valoracions cadastrals. Aquest tan ardu treball ha sigut encomanat per l'Administració pública a empreses privades, la qual cosa implica el risc del desconeixement de la zona que s'ha de valorar, de la identitat de propietaris i confrontants i de la catalogació final com a “propietari desconegut” d'importants extensions de sòl, quasi sempre rústic

sense conrear durant llarg temps, o erm per la seua naturalesa de muntanya. Són les peces més cobejades pels qui es dediquen a la urbanització i la construcció d'habitatges, de zones d'esport i oci que es veuen emparats per l'article 205 de la Llei Hipotecària transcrit a peu de pàgina més endavant. És el que està succeint no sols en la muntanya alacantina sinó fins i tot en els Pirineus amb l'estímul de l'activitat turística, que és l'activitat econòmica el protagonisme de la qual ha anat augmentant en les quatre últimes dècades i que, després de la reestructuració econòmica derivada de la consolidació del projecte europeu, manifesta una clara tendència a convertir-se en un monocultiu. Així ho testifiquen diversos professionals del dret que han aportat la seua experiència a aquest treball.

El ple domini dels béns adquirits a través de préstecs hipotecaris no s'aconsegueix fins que el deute ha quedat completament amortitzat i signat, amb el cost corresponent, l'alçament de l'hipoteca. Els interessos elevats (les taxes d'interessos habituals en els tres decennis estudiats, sobrepassaven ben sovint el 20%) incrementen el preu final de l'habitatge. No obstant això, les taxes i els imposts que la propietat genera, així com els increments patrimonials que significa, en forma de valor cadastral, computen sobre l'adquirent potencial des del primer dia de la signatura de la compravenda encara quan estiga condicionada pel dret que l'entitat prestatària exerceix sobre la "penyora" del préstec com són els ingressos i els béns tant del comprador com dels possibles avalistes.

El sòl rústic va ser el suport principal d'aquestes transformacions urbanes. En conseqüència va quedar sotmès a un procés urbanitzador galopant, així va succeir en el terme municipal d'Alacant. Les obres d'urbanització en la majoria dels casos van ser promogudes per l'Ajuntament i sufragades pels impostos, davant l'incompliment de les obligacions que la Llei imposava a les empreses constructores. D'aquesta manera el valor i el preu van augmentar en molt poc de temps a costa de la majoria. Els beneficis van recaure exclusivament sobre els grans propietaris.

No obstant això no és imputable a ells, en exclusiva, l'absència d'estructura urbana que caracteritza la ciutat d'Alacant (Ramos, 1992; Mazón, 1994; Terán, 1978 i 1999; la Memòria del PGOUM de 1987; Memòria de l'Avanç per a la Revisió del Pla General presentat en 2001). Van col·laborar altres circumstàncies. Va ser necessària la connivència de la classe política, en la doble vessant de càrrecs públics i

Caps del Moviment, la inhibició i l'amedrentamiento d'una societat que va suportar el règim dictatorial durant quaranta anys.

A partir de les consideracions anteriors, pot enunciar-se la hipòtesi següent: el protagonisme que aquesta elit econòmica va exercir en els anys cinquanta, seixanta, i setanta, va condicionar la política municipal i va anul·lar fins i tot el paper que l'elit cultural va poder exercir. En els decennis següents els propietaris van canviar les seues funcions i es van reconvertir per a exercir tasques merament gerencials com a promotors i constructors, una evolució de rols que es va produir en molts països (Miliband, 1985). Amb unes o altres activitats, aquestes elits exerceixen encara una influència notable en l'activitat política i econòmica d'Espanya. Un exemple recent és el que succeeix després de les eleccions autonòmiques de 2003, a la Comunitat Autònoma de Madrid. L'arribada del PSOE al govern de la Comunitat Autònoma de Madrid, va ser avortada en la sessió de votació per a triar la Presidència de la Comunitat pel canvi de vot de diputats i diputades d'aquest mateix partit que a continuació van canviar de grup. La pressió dels constructors va actuar en aquesta ocasió amb total eficàcia. L'esclariment de les circumstàncies en què es va produir està encara pendent de la sentència dels tribunals de Justícia.

A la ciutat d'Alacant les elits urbanístiques, amb escasses excepcions individuals, van encunyar un estil d'ingerencia i prepotència que preval fins avui. Van construir cercant per damunt de tot els beneficis ràpids, sense atendre la qualitat del producte. De tant en tant manifestaven públicament la seua preocupació per aconseguir per a Alacant una imatge de ciutat avançada i moderna. Per a aconseguir aquest objectiu ambigu no van dubtar a desafiar les Normes, les Ordenances, els Plans i les lleis, van construir edificis megalòmans com l'edifici Alonso, conegut avui com el Gran Sol, l'Aparthotel Meliá, i el complex Rocafel, entre d'altres. Les condemnes reiterades que van emanar de les instàncies més altes de la Judicatura, com el Tribunal Superior de Justícia de València, van ser menyspreades i burlades per l'autoritat municipal per considerar-les només com una prova de la gelosia que València sentia davant la innegable modernització en què Alacant portava la davantera. Aquesta preeminència modernitzadora es considerava demostrada amb la construcció dels molts gratacels d'Alacant "símbols del progrés alacantí". Com es detallarà més endavant, el Col·legi d'Arquitectes de València va denunciar l'Ajuntament d'Alacant per concedir les llicències d'obra per als diversos edificis que vulneraven les ordenances municipals. Després d'un llarg i confús procés, el Tribunal

Suprem va ordenar-ne la demolició el vint-i-dos de novembre de 1967, el Tribunal Superior de Justícia de València va instar el compliment d'aquesta condemna el nou de febrer de 1968. Com es veurà amb més detall en els apartats de la breu història urbanística d'Alacant, de res van servir les sentències ja que els edificis subsisteixen tal com van ser construïts il·legalment. Els més destacats són l'edifici del carrer Poeta Carmelo Calvo conegut com dels Representants, l'hotel Balcera/Estudiohotel Alacant, la Torre d'Alacant i el complex Rocafel. En el mes de maig de 2005, el Ministeri de Medi Ambient i la seua ministra Cristina Narbona han requerit a l'Ajuntament d'Alacant per a realitzar conjuntament el desallotjament i demolició de complex costaner denominat Rocafel i l'edifici ADOC.

Els seus promotors van ser personatges lligats al poder polític municipal, provincial i fins i tot nacional, van pertànyer a diferents professions i activitats com són: la petita indústria i el comerç, la banca, els tècnics i professions liberals com la medicina i l'advocacia. L'alta burgesia i els escassos títols nobiliaris de la comarca, no van tenir presència destacada en la vida de la ciutat, ja fóra com a conseqüència de les depuracions que es van produir després de la guerra civil, o pel temor a convertir-se en víctimes, atesa la seua condició de sospitosos per les relacions establides amb el govern durant la breu etapa republicana.

La desintegració urbana s'ha convertit en senya d'identitat de la ciutat d'Alacant. En manifestar-s'hi de manera espectacular, s'usa a les escoles d'Arquitectura com a exemple que no cal imitar. Així se cita en diverses obres (Terán 1978, 1999).

La desvertebració social va contribuir a la desarticulació urbana. Aquesta conjunció cal explicar-la tenint en compte els trets sociopolítics característics de la ciutat fins al dia d'avui. Es tracta de formes de relació social marcades per la pràctica de l'amiguisme i les xarxes clientelars que, finalitzada la Guerra Civil a Alacant, últim bastió de la República constitucional, van agafar amb facilitat a causa de les dimensions geogràfiques i demogràfiques, i a una cultura alimentada pel "franquisme sociològic: passiu, acrític devorador d'objectes i imatges, client de la factoria de somnis del desenvolupament a totes passades[6]". En resum, les decisions sobre el desenvolupament i l'ordenació urbanes, les construccions polèmiques, es van dur a terme sense debat ni contestació ciutadana excepte en algunes ocasions que es descriuen en aquest treball.

[6] Mateo, J.V., "Los sesenta: cambio social e inmovilismo político" en *Historia de la provincia de Alicante*, tomo VI. Mediterráneo. Murcia. 1985.

Altres senyes d'identitat es van perdre o es van desdibuixar, i fins i tot van desaparèixer -encara avui continua el procés de desaparició- les fites que permetien mantenir la memòria històrica, com assenyalava el director del diari *Información* Jesús Prado: "Et detens sobre les imatges i comproves, en aquest tram de temps, l'esgarro profund patit en la pell de la ciutat, els canvis -no sempre per a bé, ni de bon tros- en la seua estructura urbana[7]". Només romanen alguns elements difícils d'eradicar per causa de la seua geografia, com per exemple, la lluminositat mediterrània, les condicions climàtiques, les platges, poc més. Clientelisme i abandó de la pròpia identitat es mantenen vius amb l'arribada de la democràcia i subsisteixen amb "bona salut" fins al dia d'avui.

L'avanç d'aquests processos no va trobar molta resistència. Els habitants d'Alacant van tardar a reaccionar, almenys de forma organitzada. La intervenció veïnal, política, i cultural només es va produir de forma organitzada i visible en els últims anys de la democràcia. En la dècada dels setanta-una part dels vuitanta, el Moviment Veïnal va tenir una notable presència en la vida de la ciutat com es veurà més endavant. No obstant això, per el que fa a l'urbanisme i al desenvolupament de la ciutat, les intervencions van ser escasses i de curta durada. Van entrar en joc només en moments i problemes molt delimitats. El creixement de la Universitat d'Alacant -Col·legi Universitari fins a 1979- no va ser acompanyat per una intervenció institucional apreciable pel que es refereix a l'anàlisi i les propostes urbanes.

Aquestes circumstàncies van facilitar les formes de mal-desenvolupament (Tortosa, 1987). L'ordenament jurídic també va contribuir a això a mesura que avançava la democràcia. La "Llei Reguladora de l'Activitat Urbanística" que des de 1994 regeix l'urbanisme a la Comunitat Valenciana va consagrar la figura de l'urbanitzador, un nou agent en l'activitat constructora que s'ha imposat als propietaris, els promotors i els constructors clàssics, i fins i tot a la pròpia Administració municipal i autonòmica que ha d'assumir les propostes d'aquest. Aquest nou "motor" urbanístic no necessita ser propietari del sòl sinó únicament de les idees i les iniciatives per a urbanitzar-lo.

En conclusió, es tracta de mostrar quins van ser els propietaris inicials d'aquest sòl rústic ràpidament urbanitzat, quins els que el van anar acumulant per a vendre'l després a promotors i immobiliàries, qui van

[7] Arjones, P. y F. *Crónica de 25 años. Memoria gráfica*. Generalitat Valenciana. Ayuntamiento de Alicante. Alicante.1990

compartir la condició de propietaris i empresaris promotors. Però no es tracta només dels subjectes individuals sinó també es vol definir quines van ser les característiques del grup social el predomini de les quals ha marcat la "cultura immobiliària" alacantina mitjançant una sòlida aliança de classe que ha implicat els mandataris i els representants polítics, els propietaris de les entitats bancàries i les institucions socials i polítiques, unes noves "elits" -a les quals es podria qualificar d'"urbanístiques"- que han creat escola en una ciutat avui quasi enfonsada. De la mateixa manera es pretén desentranyar els mecanismes per què aquesta "cultura immobiliària" ha impedit una concepció sensata del medi que permetera organitzar-ho en condicions apropiades per a les característiques i el benestar dels éssers humans. Juntament amb tot això apareixen qüestions tangencials com ara el protagonisme "no protagonista" de la dona en aquestes operacions de compra venda, amb la qual cosa s'aconseguia el camuflament dels vertaders compradors; les formes d'apropiació de sòl durant els anys quaranta i fins i tot els cinquanta, pel procediment d'inscripció de les propietats a nom d'un nou titular gràcies a la "incompareixença" dels propietaris anteriors a 1936; la utilització de les notes registrals anomenades de "major cabuda[8]" que s'afigen després de la inscripció principal per a indicar un error en el mesurament primer amb què s'amplien les dimensions inicials. Són intervencions sobre la propietat uqe han quedat legitimades per la vingent llei hipotecària (text refundit, 1946) a l'article 205.

El treball s'ha organitzat en deu punts agrupats en tres parts: **introducció**, **primera part**, **segona part**.

La **introducció** que apareix numerada com a **punt u** recull la informació general sobre la motivació d'aquest treball, l'objectiu i els reconeixements als qui han contribuït a la seua realització. El **punt dos** planteja les hipòtesis que hauran de verificar-se al llarg del treball i el **punt tres** exposa la metodologia utilitzada i les

[8] Així es reflecteix en les inscripcions registrals, així ho permet l'article 205 de la Llei Hipotecària per la qual s'han produït i es continuen produint apropiacions d'importants quantitats de sòl que passen desapercebudes als anteriors propietaris quasi sempre legitimats. "article 205. Seran inscriptibles, sense necessitat de la prèvia inscripció, els títols públics atorgats per persones que acrediten de manera fefaent haver adquirit el dret amb anterioritat a la data d'aquests títols, sempre que no estiguera inscrit el mateix dret a favor d'una altra persona i es publiquen edictes en el tauler d'anuncis de l'Ajuntament on rau la finca, expedits pel registrador amb vista dels documents presentats. En l'assentament que es practique s'expressaran necessàriament les circumstàncies essencials de l'adquisició anterior, prenent-les dels mateixos documents o d'altres presentats a efecte d'aquest".

fonts a què s'ha recorregut per a fonamentar i desenvolupar la investigació. El **punt quatre** exposa breument els treballs amb objectius semblants que s'han consultat.

La **primera part** té tres punts. El **punt cinc** recull els autors i els conceptes teòrics que s'han utilitzat i que han permès avançar en la verificació de les hipòtesis plantejades. El **punt sis** incardina la qüestió territorial en el sistema de producció predominant durant el segle XX, el mode de producció capitalista. Permet precisar la incidència del sistema econòmic capitalista al territori, el medi natural i la societat així com el paper de les elits i les respostes dels Moviments socials així com les noves formes d'organització social sorgides en l'últim terç del segle XX. El **punt set**, descriu la relació existent entre els aspectes demogràfics i les característiques, els problemes i les circumstàncies territorials d'Espanya, del País Valencià i d'Alacant. Per a això s'han analitzat tant els moviments migratoris com els trets socioeconòmics de la població que va viure a Alacant durant les tres dècades que son motiu d'aquest estudi. També s'ha introduït una referència a les circumstàncies històriques i polítiques que van condicionar ambdós factors territorial i demogràfic, com també l'econòmic i cultural. Amb això es pretén fonamentar les anàlisis que es desenvolupen en la segona part, evidenciar l'estreta relació entre els aspectes macro i micro, és a dir, s'ha intentat "pensar globalment per a entendre el fet local".

La **segona part** està dedicada a l'objecte de l'estudi: el sòl rústic transformat en urbà entre els anys 1950 i 1980 en el terme municipal d'Alacant, exceptuades les partides rurals. El **punt 8.1** descriu el context polític espanyol, l'especificitat de la seua situació política i econòmica des de les quals es tracta, en els **apartats 8.2 i 8.2.1**, el creixement urbà d'Alacant i els instruments jurídics vigents. En els apartats **8.2.2, 8.2.3, 8.2.4, i 8.2.5** es fa la presentació del desenvolupament urbà d'Alacant per dècades durant el període de 1950 a 1980. Finalment en l'apartat **8.3** s'ofereix una visió general de l'evolució urbana de la ciutat des del 1980 al 2000. El **punt nou** està dedicat al sòl rústic d'Alacant i la seua evolució en aquest període. Es descriuen les característiques i el tractament que es va donar a aquest territori en l'ordenament jurídic i en el planejament, s'indiquen els propietaris i les transformacions que es van produir fins a convertir-lo en sòl urbà. El **punt deu** està dedicat als agents socials, individuals i col·lectius, i a la relació d'aquests amb el sòl rústic. Es tracta dels propietaris, urbanitzadors, promotors, constructors i dels qui organitzadament (moviments ciutadans de veïns, pares, religiosos i polítics) van actuar contra els abusos de què en gran part van ser víctimes. A continuació es

presenten les conclusions i les possibles línies d'investigació que poden obrir-se a partir d'aquest treball. Tanquen aquest treball els apartats dedicats a la bibliografia utilitzada i a l'annex documental que s'ha presentat en suport de disc compacte i que conté els plans i les fitxes cadastrals, les inscripcions registrals dels propietaris que s'han trobat, els plans i els documents del Polígon III de la platja de Sant Joan que inclou el Cap de l'Horta.

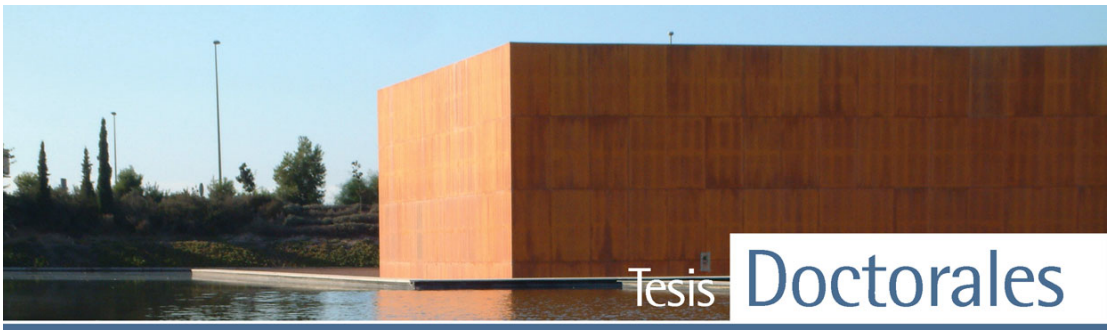

2 HIPÒTESI

El context històric dels processos a què es refereix aquesta investigació comprèn des de 1950 a 1980, anys en què va governar a Espanya el general Franco. El seu règim estava molt allunyat d'un sistema democràtic. Potser en aquests temps de l'anomenat "*boom* democràtic" aquella denominada "democràcia orgànica" resultaria prou per a considerar inclosa també a l'Espanya de la dictadura franquista en el 90% dels sistemes polítics mundials genèricament considerats democràtics. Sens dubte també aquest model peculiar de dictadura va necessitar els governants locals com a golfo d'articulació entre les demandes, quasi sempre latents, dels ciutadans i les descarades ambicions de les classes emergents després de la guerra (*in*)civil.

La construcció d'habitatges sobre sòl rústic va ser habitual durant els trenta anys que aquí s'estudien. Les repercussions que aquest mode d'intervenció ha produït sobre el territori, els recursos naturals, el consum energètic, han sigut molt profundes. La consolidació d'aquestes construccions il·legals es va aconseguir mitjançant amnisties urbanístiques, i també per actuacions administratives arbitràries com la invenció de la categoria d'"edificis singulars". Una i una altra cercaven moments especials com el prestigi social i urbà suposadament aconseguit per les mastodòntiques edificacions, per la redacció de nous plans per a les zones industrials i amb ocasió d'algunes celebracions polítiques del franquisme. Aquestes formes especials de legalització per decret s'han utilitzat també en la democràcia en ocasió de l'aprovació o revisió dels Plans Generals. El resultat, pel que fa al sòl rústic, és la dràstica disminució d'aquest que apareix expressada amb detall en el punt 8 d'aquest treball i que suposen 15.404,49 ha en el Pla General de 1987. Després de l'aprovació d'aquest últim PGO es van produir noves modificacions no previstes: en Aigua Amarga amb motiu de la construcció de la seu de l'OAMI, i de la Ciutat de la Llum; a la platja de Sant Joan per a l'ampliació del PAU 4. Després d'aquests canvis d'ús les dimensions del sòl rústic o no urbanitzable d'ús comú i d'especial protecció són de 14.853,60 ha el que suposa el 73,79 % del total que està en 20.230,25 ha. Aquestes dimensions continuaran disminuint com a conseqüència de diversos canvis d'ús que s'estan produint no sols abans sinó també en contra del que en aquests moments preveu i aconsella l'Avanç per a la revisió del PGO del 1987 presentat en 2001 i encara pendent d'aprovació el 2005. Així succeeix, per exemple, en els Plans Parcials "Les llacunes de Rabasa" per al qual l'Avanç proposa la construcció d'uns 8.000 habitatges només i

aconsella aprofitar l'oportunitat per a "la creació d'un gran parc esportiu – recreatiu a la zona oest de la ciutat. El parc hauria d'ocupar entre 100 i 150 ha".

Al contrari, el Pla presentat per la promotora "Viviendas Sociales del Mediterráneo S.L.[9]" i redactat pel gabinet Pérez Segura proposa la construcció de 15.000 habitatges en edificis de deu plantes d'altura, amb una edificabilitat de 2m³/m² sense computar trasters ni garatges. Estableix una superfície urbana de 1.500.000 m² t dels quals 1.387.500 m² t seran per a ús residencial i 112.500 m² t per a ús terciari[10].

La memòria de l'Avanç de 2001, al contrari, proposa construir un total de 15.000 noves per a tota la ciutat que s'haurien d'ubicar en les "noves àrees residencials", a més de les previstes en el PGO de 1987 i encara no construïdes. Es tracta de crear "sòl urbanitzable per a la construcció de 15.000 nous habitatges en les zones de Joncaret, Camí de Benimagrell i La Condomina (4.675 habitatges), a les Llomes de Garbinet (400), a Les Basses de Rabassa (8.000)".

A partir de l'anàlisi de l'evolució del sòl rústic i del que sobre la seua propietat s'ha pogut documentar, poden enunciar-se les hipòtesis següents:

1.- Referent al territori i al medi

a) El poder local es va articular durant aquests trenta anys entorn del creixement urbà de la ciutat. Les altres activitats econòmiques es van desenvolupar amb aquest mateix objectiu. Una de les conseqüències del protagonisme de la construcció va ser la lenta i imparable desaparició de sòl rústic i de l'activitat agrícola.
b) Els càrrecs polítics que controlaven l'administració provincial i regional, designats per l'alta direcció de l'Estat, van compartir, en una gran majoria, els interessos urbanístics i especulatius dels propietaris i de les noves classes emergents, els constructors i promotors d'habitatges.

[9] Memòria de l'Avanç per a la revisió del PGO, 2001. Ajuntament d'Alacant.
[10] Memòria del Pla Parcial de Rabasa. Grup socialista de l'Ajuntament d'Alacant.

c) La normativa urbanística municipal es va desenvolupar, continua desenvolupant-se, tard i malament a causa de la pressió de les "elits urbanístiques" en defensa dels seus interessos. Aquests defectes i retards van materialitzar la permissivitat administrativa necessària per als processos d'acumulació i especulació. Són els mètodes que continuen vigents.

d) El "respecte" sostingut davant aquestes noves "elits urbanístiques" no s'ha debilitat amb l'arribada de la democràcia, ha marcat el desenvolupament de la ciutat i ha generalitzat un model depredador del territori i del medi. El turisme estacional, la principal activitat econòmica, subsidiària del negoci constructor, resulta amenaçat a mitjà termini per aquesta forma de destrucció territorial que avança sense pal·liatius.

e) Subsisteix, des dels anys setanta, una forta i permanent congestió del trànsit. Entre les causes principals estan la forma d'ordenació territorial, la mala qualitat del transport públic col·lectiu i individual, l'abús del transport individual privat, contaminant atmosfèric i acústic; devorador dels ingressos individuals i col·lectius en tant que públics a favor dels interessos de l'empresa de transport, adjudicatària del servei. Les dimensions de la ciutat permetien l'accés ràpid, còmode, barat, no contaminant si s'haguera aconseguit una adequada ordenació de l'hàbitat i una distribució descentralitzada de les dotacions i els serveis que no van ser previstos en cap dels processos d'ordenació.

f) La persistència d'importants problemes de depuració i evacuació d'aigües residuals, greument contaminants de les costes i fins i tot d'alguna platja urbana com l'Albufereta.

g) El malbaratament energètic provocat per la proliferació de grans zones urbanitzades, amb habitació estacional o molt baixa densitat d'habitació. Aquesta circumstància s'agreuja per l'ús d'energies no renovables, procedents de residus fòssils i altament contaminants.

h) La desarticulació territorial provocada pel mode de creixement urbà a taques, condició que ajuda a incrementar el valor del sòl i de les rendes territorials. Així succeeix en els espais buits que esperen la requalificació per a recuperar la plusvàlua acumulada durant dècades. La revisió del Pla General d'Alacant, iniciada el 2001 i encara no finalitzada serà una nova ocasió per a aquest procés especulatiu.

2. Referent a l'habitatge i a la població

a) La demanda d'habitatge justifica permanentment una ocupació desmesurada de sòl. Els saldos migratoris dels anys seixanta i setanta, positius per a Alacant, i la conseqüent demanda d'habitatge va marcar un ritme de construcció que va arribar a superar amb escreix aquesta demanda. Aquest mateix fenomen persisteix el 2004 i contribueix a mantenir i agreujar els problemes abans citats. Es manté la demanda d'habitatge no tant per l'increment de població sinó les dificultats per a pagar-les a causa del preu elevat, per a uns compradors potencials amb ocupacions inestables i mal remunerades. Es produeix una vegada més eixa contradicció que suposa l'existència d'un important parc d'habitatge buit, antiga i de nova construcció, i la demanda d'habitatge accessible.

b) La substitució del lloguer, com a forma majoritària d'ocupació de l'habitatge, per la falsa propietat. La compra de l'habitatge mitjançant crèdits hipotecaris de llarga durada ha preparat la societat per a l'acceptació de la resignació i la competitivitat com els nous valors necessaris per a la reconstrucció liberal coneguda com a globalització. El comprador d'habitatge, en la seua majoria, procedeix del món del treball, anomenat com "mercat de treball". Les obligacions adquirides amb les entitats bancàries li espenten a assumir fàcilment la desregulació laboral, les rebaixes salarials, el retall, o la pèrdua de drets com ara l'habitatge, l'educació, la sanitat, el transport, etc.

c) L'aparició d'una certa articulació social que es va consolidar al començament dels anys setanta en el Moviment ciutadà constituït majoritàriament per associacions de veïns vinculades a moviments cristians de base i a grups polítics. Diversos problemes van centrar-ne l'activitat: les mancances d'infraestructures i dotacions en tots els barris o nuclis d'habitatges de nova construcció, les estafes habituals en la venda d'habitatges, la mala qualitat de les construccions. Van facilitar la seua aparició els nous elements culturals derivats dels moviments socials de maig del 68 i dels aires de renovació a l'Església Catòlica del Concili Vaticà II. La concepció política de l'activitat ciutadana els va fer transcendir els problemes de barri, van intervenir en els que afectaven tota la ciutat, van plantejar moltes qüestions estratègiques per a un desenvolupament harmònic urbà. El seu debilitament va

començar amb l'intervencionisme dels governants des dels inicis de la democràcia municipal. Altres causes van ser l'aparició de les urbanitzacions i de les comunitats de propietaris. Les noves reivindicacions es refereixen a aquest àmbit tancat i estret que es desvincula de les vivències del barri i de la ciutat.

En resum, es tracta d'investigar la relació dialèctica dels fenòmens següents:

- El creixement de la ciutat, sobre sòl rústic, en els anys immediatament següents a la finalització de la guerra civil.
- L'increment demogràfic, degut especialment al flux migratori dels anys seixanta, que va provocar l'aparició de nous barris perifèrics i el creixement dels existents.
- L'evolució social durant la dictadura fins al moment de la transició amb el protagonisme dels diversos nuclis de poder polític i econòmic.
- El protagonisme que l'elit econòmica va exercir en els anys cinquanta, seixanta, i setanta, en quina forma va condicionar la política municipal i va anul·lar fins i tot el paper que l'elit cultural va poder exercir.
- El sorgiment del moviment veïnal entorn dels problemes generats pels abusos de l'especulació urbanística.

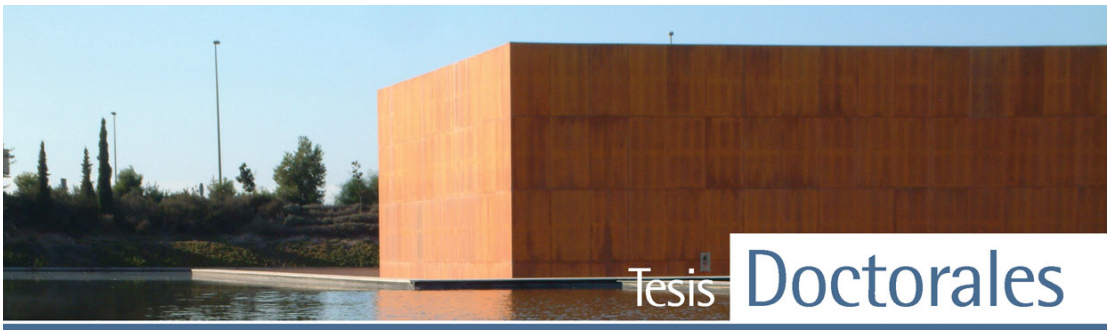

3 METODOLOGIA I FONTS.

El treball s'ha realitzat, a partir de les hipòtesis indicades, a través de les fonts i en les fases que apareixen detallades després de l'índex següent, segons els elements metodològics següents.

3.1 INVESTIGACIÓ MUNICIPAL.

- A l'Arxiu Municipal vam poder microfilmar i consultar el contingut de les comissions de Govern i dels Plens per a investigar les modificacions d'ús del sòl, les llicències d'obra, les adquisicions i permutes. Hem estudiat també els Plans Generals aprovats entre els anys 1950 i 1980. Així mateix hem accedit als expedients dels edificis més polèmics de la ciutat: l'hotel Meliá, la Balcera, el Gran Sol, l'edifici dels Representants al carrer Alfonso de Rojas, el d'hoteleria al carrer Bono Guarner, el de la Caixa d'Estalvis en l'Avinguda Ramón i Cajal, el del carrer Sant Maria Mazzarello en Benalúa. Igualment hem consultat els expedients corresponents als barris i nuclis d'habitatges construïts durant aquests trenta anys entre els que destaquem a la zona nord: la Colònia Requena, els barris de Virgen del Remedio, 400 Viviendas, Mil Viviendas, Joan XXIII i Llomes del Garbinet, Vistahermosa; en el sud Sant Gabriel i el Palmerar, les zones industrials de Babel i la Florida, més els polígons industrials de l'antiga carretera de Madrid; els expedients relatius a les agressions urbanes produïdes a la façana litoral com són el conjunt d'edificis coneguts com Rocafel, les intervencions en el Raval Roig, la destrucció de la zona humida anomenada Saladars d'Aigua Amarga. Els documents utilitzats en l'etapa de regidora de l'Ajuntament d'Alacant, han servit per a aportar un exemple d'apropiació mitjançant el procediment de "major cabuda". Es tracta dels plans d'una parcel·la al polígon de Sant Blai, de titularitat pública destinada a dotacions fins a 1990. A partir d'aquest any van ser inscrites a nom d'un particular, amb cabuda ampliada any rere any, que va construir habitatges l'existència dels quals pot comprovar-se sobre el terreny.
- A l'Oficina d'Estadística hem obtingut les dades censals que fonamenten hipòtesis com ara l'increment d'habitatge per damunt de l'augment de població; el despoblament de la zona centre, a finals dels anys seixanta, en favor de les noves perifèries edificades al polígon de Sant Blai i de Babel i en el Cap de l'Horta.

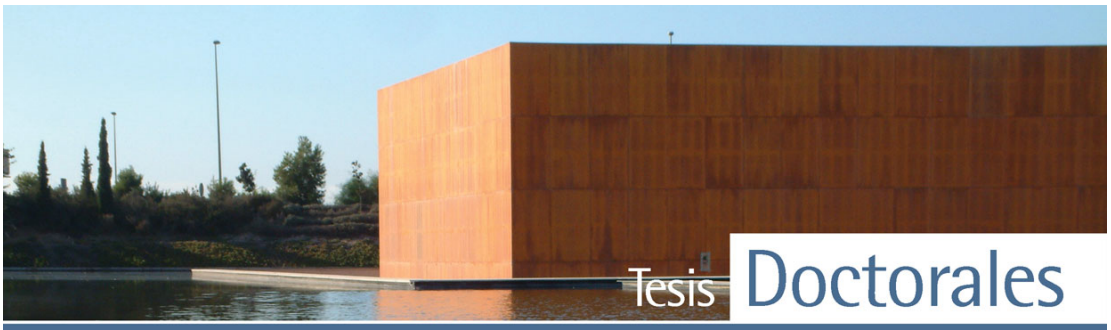

3.2 INVESTIGACIÓ CADASTRAL

- A l'Oficina del Pla General d'Ordenació Urbana hem obtingut les fitxes cadastrals dels propietaris de sòl rústic, els usos i dimensions de les parcel·les, els plans i les corresponents ubicacions. Tot això referit només al sòl rústic sobre el qual s'han construït habitatges des de 1950 fins a 1980.
- A l'Oficina del Cadastre de la Delegació del Ministeri d'Hisenda a Alacant.

3.3 INVESTIGACIÓ REGISTRAL

- Iniciem la recerca dels canvis de titularitat de les parcel·les rústiques, en relació amb les aprovacions del PGOUM i amb les conseqüents propostes de requalificació. Per a això hem confrontat les fitxes cadastrals amb les registrals en què hem trobat una coincidència pròxima al 90%. La consulta dels llibres registrals, un treball ardu, ha donat escassos resultats pel que es refereix a la identificació de les operacions de transmissió. Els números dels llibres, els folis i les finques són susceptibles de confusió en tractar-se de dades manuscrites moltes de les quals encara no han sigut informatitzades. Assenyalem algunes qüestions rellevants: hem pogut verificar la concentració de la propietat especialment a la zona del Cap de l'Horta; hem detectat diversos procediments d'apropiació legitimats pels procediments d'inscripció registral com ara el ja citat d'inscripció de "major cabuda", o la inscripció de la propietat per incompareixença de possibles propietaris després de la publicació de la crida als taulers municipals; hem comprovat la invisibilitat d'alguns propietaris que s'encobreixen en els seus consorts o en un grup de socis. La dependència marital de les dones durant la dictadura ens permet detectar els seus consorts amb la llicència dels quals havien de comparèixer obligatòriament per a realitzar la inscripció.

3.4 ARXIUS DE LES ASSOCIACIONS DE VEÏNS:

- Documentació de les Associacions de Veïns de Joan XIII 2n sector i de Virgen del Remedio.

3.5 ENTREVISTES OBERTES

El perfil dels personatges entrevistats, el vast contingut de la informació que podrien aportar i també la resistència, en alguns casos, a desvelar algunes informacions, va decidir l'ús d'aquesta tècnica

d'investigació que és l'entrevista oberta. Permet l'associació lliure d'idees a propòsit d'una bateria de preguntes que han d'administrar-se en raó del desenvolupament de la mateixa entrevista i de l'aparició dels records. Els actors seleccionats estan clarament relacionats amb l'administració política, amb l'activitat constructora, amb la mobilització ciutadana i amb la història de la ciutat. Les entrevistes s'han realitzat en un clima distès en què la comunicació entre l'entrevistadora i els entrevistats ha resultat fàcil pel coneixement personal. A més els i les entrevistades són persones públicament reconegudes. Són els següents:

- Líders del Moviment Veïnal: els militants del PCE que van iniciar aquest mode de mobilització i participació, com a contribució a les iniciatives contra la dictadura; líders veïnals històrics que van estructurar la Coordinadora d'Associacions de Veïns com a resposta a l'estructura oficialista de la Federació d'Associacions de Veïns; les dones que van liderar diverses associacions i van trencar trencant una forta invisibilitat social. Es tracta de Manuela Celdrán, José Díaz, Óscar Llopis, Antonio Martín Lillo, Camino Remiro, José Luis Valdés.
- Fernando Flores, l'únic alcalde franquista que sobreviu, el protagonisme social tantr d'aquest com del seu grup familiar detectem avui en la companyia consignatària que presideix, en el càrrec de president de la Junta del Port d'Alacant que ostenta el seu fill Fernando Flores, en els càrrecs exercits pel seu germà Mario, així com en les aliances matrimonials.
- El periodista José María Perea.
- Els constructors Manuel Peláez (ECISA) i Ramón Jerez (COEPA)
- L'enginyer i farmacèutic Sebastián Canales.
- Un administratiu d'empreses constructores, Fernando Trives.
- Promotors i constructors directament implicats en l'activitat urbanística i constructora: El president de FECIA, el d'ECISA, un mestre d'obres, un treballador d'una de les empreses constructores.

3.6 ELS PERIÒDICS INFORMACIÓN (EN LA SEUA MAJOR PART) I LA VERDAD D'ALACANT

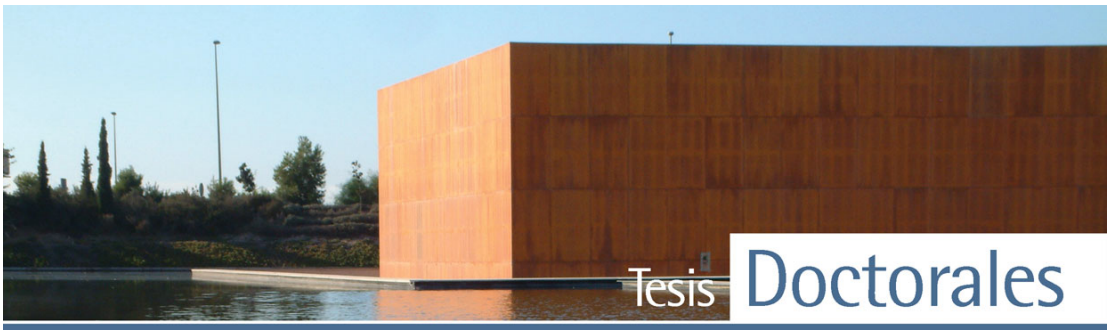

4 TREBALLS D'INVESTIGACIÓ SEMBLANTS

En la breu història urbanística que apareix més endavant, s'al·ludeix als estudis consultats sobre el terme municipal d'Alacant, sobre la comarca de l'Alacantí, sobre diverses poblacions del País Valencià i d'altres comunitats autònomes. Ofereixen aspectes particulars referits a la metodologia, el desenvolupament econòmic, les dades demogràfiques, el preu de sòl i habitatge, les dotacions urbanes i altres indicadors, amb els quals s'ha perfilat el contingut d'aquest treball.

Es presenten per ordre temàtic i per l'ordre cronològic en què es van publicar relacionat aquest amb dues circumstàncies de diversa naturalesa: la creació de la Universitat a partir del CEU; el fi de la Dictadura franquista, la Transició i el començament i desenvolupament de la democràcia. Pot entendre's que ambdues van marcar una nova etapa en la investigació y en els estudis científics sobre Alacant. Cal reconèixer que una vegada passada la primera eufòria, tant la del fi de la dictadura com la de la creació de la Universitat, les publicacions sobre Alacant han disminuït notablement, almenys pel que fa al desenvolupament sociurbà. L'interès per aquestes qüestions el coneixement de les quals podria contribuir a millorar les condicions de la ciutat, s'expressa, per exemple, en el menyspreu que per aquest treball ha mostrat l'Institut Juan Gil Albert de la Diputació provincial d'Alacant. No li ha concedit cap classe d'ajuda.

Investigacions sobre Alacant i la comarca de l'Alacantí.

S'han publicat molt pocs estudis sobre els barris d'Alacant. La majoria són d'interès per a aquest treball, ja que versen sobre aspectes generals, una breu història del desenvolupament urbanístic de la ciutat, dades de població en què es recolza l'explicació de l'origen del barri, el desenvolupament econòmic de la ciutat i d'Espanya i fins i tot ofereixen al·lusions al naixement i primeres actuacions del moviment veïnal a Alacant.

Són tesi de llicenciatura que estudien els barris següents:

- Virgen del Remedio amb el títol "Un barrio de inmigración en la periferia de Alicante: Virgen del Remedio" realitzat per F. Pillet i publicat a Alacant el 1979 per la Confederación española de Cajas de Ahorro.

- "El sector occidental de la ciudad de Alicante: los barris de La Florida y Ciudatd de Asís" de J. Piera Manzanaro publicat per la Caja de Ahorros provincial de Alicante el 1987.
- "La urbanización de la playa de San Juan: un espacio turístico residencial" de T. Mazón publicat per l'Institut d'Estudis Juan Gil Albert el 1987.
- "El barrio de Benalúa en Alicante: estudio de geografía urbana" publicat el 1989 per la Caja de Ahorros provincial de Alicante.

L'estudi d'aquest últim barri, realitzat per M. Asunción Andrés Carratalá, té un interès escàs per a la investigació sobre el sòl rústic perquè es tracta d'un barri consolidat des del segle XIX encara que les dades demogràfiques que conté referides a 1981, confirmen el paper que Alacant, encara en aquesta dècada, continua jugant com a pol d'atracció de població immigrant procedent d'altres comarques, d'altres comunitats autònomes i, de manera creixent, d'altres països.

No hi ha estudis sobre altres barris de població majoritàriament immigrant, d'història i desenvolupament urbanístic molt semblant als citats, com són Mil Viviendas, Cuatrocientas Viviendas, Rabasa, Tómbola, Divina Pastora, Casitas de papel, Joan XXIII, Los Angeles, Sant Agustí, Barri Obrer, per citar els més destacats.

L'Ajuntament d'Alacant va publicar el 1991, dins de la col·lecció "Estudis municipals", la tesi de llicenciatura sobre els espais industrials d'Alacant de García Carretero M. M., *Dinàmica dels espais industrials al municipi d'Alacant*. Relata l'evolució del sòl rústic fins a arribar a industrial i les formes en què es va aplicar el planejament a Rabasa, on conviuen indústries amb habitatges, Pla de la Vallonga; Les Talaies com a polígon industrial de promoció pública, Pla de l'Espartar d'origen industrial, definit en els Plans del cinquanta-sis com de tolerància industrial, en mancar el Pla de la qualificació d'industrial. Garachico, Villafranqueza, Aigua Amarga. També aquí s'al·ludeix a "el creixement descontrolat o a l'escassa atenció cap a alguns documents del planejament..., la profusió de buits urbans..., la típica urbanització, a salts, que això implica..., el relatiu aïllament i la desarticulació del continu urbà, el creixement descontrolat o l'especulació".

Mereix un esment a banda el treball de Varela Botella *Els barris d'habitatges a Alacant i província. 1940-1970* publicat per la Generalitat Valenciana el 1998 en el qual ofereix una perspectiva interessant de l'ordenació urbana i de l'arquitectura dels barris d'habitatges a la província d'Alacant. Descriu la situació

urbanística al llarg del segle XX, les modalitats de promotors que han intervingut en el procés de construcció dels barris. Fa un repàs cronològic de la construcció dels barris, a més de classificar-los segons els promotors: públics, privats, cooperatives. Els barris d'Alacant estudiats, a més d'altres de la província, són: Benalúa, (1884); Barri Obrer (1913-1926); La Ciutat Jardí General Marvá (1925); Barri de l'Amistat, a Carolines (1934); Rabasa (1945-53); Patronat provincial de l'Habitatge Francisco Franc, Mil Viviendas (1956-59); La Paz (1960); Virgen del Remedio (1960); Sant Gabriel (1961); Colònia Requena (1964-81); Ciudad Elegida Joan XXIII (1967); 400 viviendas (1968); Alipark (1970-72). Exemplifica magníficament el que va ser la permissivitat i el desistiment tècnic i polític a propòsit de la Colònia Requena l'actuació del qual es va estendre, com s'indica més amunt, des de 1964 fins a 1981.

Altres estudis parlen sobre la ciutat i la comarca, les seues generalitats, la seua arquitectura... A més de la visió acadèmica de Ramos (1984), Mazón (1994), Piera (1987), Pillet (1979), Andrés (1989), cal citar les memòries del regidor Tur Ayela (1990), el tractament literari que fan del desenvolupament urbà d'Alacant Calduch i Jaén (1988), les anàlisis de la planificació per part dels arquitectes Beviá, M. i Varela, S. (1.994) Giner, J. i altres (1985) Ayús, M. (1996); l'Atles sociodemogràfic de la ciutat d'Alacant dirigit pel catedràtic Gozálvez Pérez, V. (1987); els estudis sobre població de Quiñonero Fernández, F. (1988).

El concepte de comarca ocupa l'atenció de diversos estudiosos que analitzen l'evolució. Cal assenyalar que ni el concepte ni la realitat administrativa de la comarca ha arribat a institucionalitzar-se a pesar que la província d'Alacant presenta clares diferenciacions productives, culturals, socials que justifiquen aquesta divisió "natural" del territori que són les comarques. En les primeres publicacions s'estudia la comarca de l'Alacantí, com apareix en "*Aproximació a l'estructura comarcal alacantina*" (Boix, 1984) on es fonamenta jurídicament la personalitat de la comarca amb el clar propòsit que la Llei de comarcalitzaciò, a què al·ludeix el llavors alcalde d'Alacant José Luis Lassaletta, cristal·litze per substituir el concepte i la realitat provincial com a organització purament administrativa i amb objectius clarament espuris. La Llei de comarcalitzaciò va quedar arraconada fins al moment present de 2004. Potser per a justificar aquest abandó va començar a manejar-se la idea d'àrea metropolitana que va conviure amb altres troballes justificades per l'estirada del desenvolupament urbanístic. És el cas de la proposta del Triangle Alacant- Elx-Santapola a la qual es va dedicar molt de temps i recursos per part dels municipis afectats, d'alguns empresaris que van constituir la

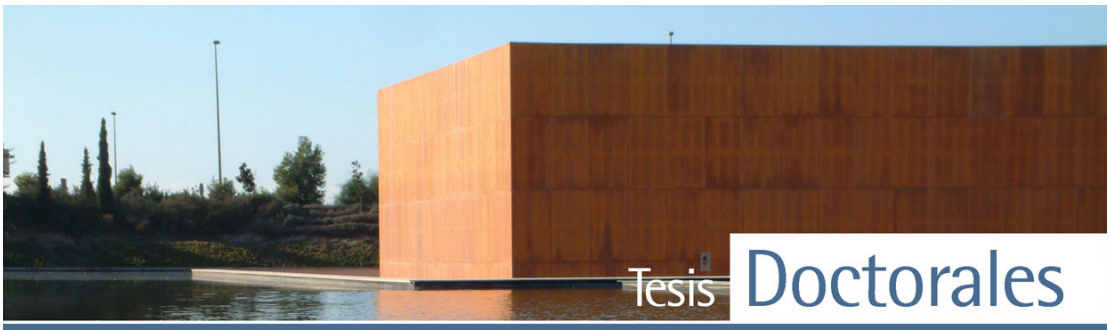

Societat del Triangle dissolt l'any 2003 i de la mateixa Universitat d'Alacant durant el mandat del rector Pedreño. Cap de les tres figures, comarca, Àrea metropolitana, Triangle, han aconseguit una permanència jurídicament i institucionalment referendada, fet que ha facilitat així aquesta forta desarticulació territorial que mostra les seues misèries cada vegada amb major força en les actuacions de Terra Mítica, de la Ciutat de la Llum o de les urbanitzacions massives de la Vega Baixa amb efectes mortals per al riu Segura.

Aquesta evolució s'expressa l'obra "*Un plan de desarrollo para Alicante ciudady su comarca"* realitzat per SIGMA i editat pel Cercle d'Economia d'Alacant juntament amb el Banc d'Alacant i l'empresa de construcció CALPISA i Gran Alacant el 1974. Més tard, ja en la democràcia, des de la Universitat d'Alacant, es va llançar la idea d'Àrea metropolitana a l'obra *"El área metropolitana de Alicante: un reto de futuro"* de R. Martín Mateo i Allende J. publicada per la Universitat d'Alacant el 1986 en què s'utilitzen els indicadors de població, qualificació de sòl, ocupació urbana, pressió sobre el sòl rústic. L'estudi de la Universitat d'Alacant dedicat a l'àrea metropolitana convé relacionar-lo amb el lloc que ocupa Alacant, el setè, en la selecció d'Àrees metropolitanes realitzada per la Direcció General d'Urbanisme el 1969.

El 1990 la Mancomunitat de l'Alacantí va publicar "Comarca l'Alacantí", una obra col·lectiva dirigida pel professor Vicente Gozálvez. És una aportació de gran solidesa per a l'estudi de la comarca real i aporta dades per a fonamentar les hipòtesis d'aquest treball. L'estudi de la comarca inclou també l'àrea metropolitana que s'interpreta com el nucli central de la comarca de l'Alacantí, l'antiga horta d'Alacant que exerceix a més la seua influència sobre altres municipis no adscrits a la comarca, en un ràdio d'uns 40 Km. En direcció cap a València, Madrid i Múrcia. Recull l'estudi de població, analitza el desenvolupament urbanístic espectacular i caòtic dels anys seixanta a la ciutat d'Alacant, i valora les solucions que proposa el Pla General del Municipi d'Alacant aprovat el 1987.

Interessa especialment el capítol dedicat a l'agricultura com a clau de la desaparició d'importants extensions de sòl rústic, objecte d'aquesta tesi. Els problemes hídrics, que s'assenyalen per a explicar els problemes de l'agricultura a la comarca, no obvien altres qüestions importants com la següent: "l'increment de les necessitats derivades de la demanda urbana i industrial minvaran els cabals... la utilització d'aigües residuals... ha generat una lenta però constant transformació del paisatge agrari de la comarca. També hi han

intervingut fenòmens exògens al món agrari com són l'expansió de la segona residència i les repercussions derivades del turisme".

Així el canvi d'estructura de la propietat de la terra s'explica amb els factors citats anteriorment i no sols amb la fragmentació de les propietats per herència. La compra de petites parcel·les per a la construcció de la segona residència es converteix gradualment en la causa principal d'aquesta fragmentació i de la depauperació dels recursos hídrics. Aquest fenomen d'urbanització progressiva de l'espai agrícola comença lentament a mitjan XIX i es reforça amb la Llei d'Unitats mínimes de cultiu de 1954 per la qual la superfície mínima es redueix a 2.500 m. Pel que es refereix al terme municipal d'Alacant, la pressió sobre el sòl rústic més destacada ha sigut la urbanització de la platja de Sant Joan que ha aconseguit el canvi de qualificació del sòl rústic, en urbà o urbanitzable. "Tot això ha provocat canvis substancials al paisatge. Els interessos de les companyies immobiliàries i de les constructores converteix al sòl de les proximitats, encara no requalificat, en una mercaderia el valor de la qual està al marge de les possibilitats agrícoles; això perjudica la racionalització d'aquestes explotacions en contemplar els propietaris la possibilitat d'especular i guanyar diners fàcilment amb la venda dels terrenys en un futur no molt llunyà".

Les tesis doctorals d'Antonio Ramos i Tomás Mazón, publicades ambdues per l'Institut Juan Gil Albert, parlen d'una ciutat que creix a partir del necessitat habitatge amb la consegüent demanda de mà d'obra i l'increment de la immigració. Per a ambdós autors es tracta d'un procés presidit per l'especulació immobiliària. Ramos realitza un ampli i sistemàtic recorregut per l'evolució urbana d'Alacant des de la seua fundació, amb el nom romà de Lucentum, fins al primer PGOUM del segle XX i els barris construïts fins a finals dels anys seixanta. Mazón es refereix al període 1960-90, descriu els preus de sòl i el paper jugat per les constructores i promotores a les que atribueix l'autoria de l'actual configuració urbana de la ciutat.

L'*Atles sociodemogràfic de la ciutat d'Alacant* (1987) va ser realitzat per un equip dirigit pel Dr. Vicente Gozálvez Pérez. A partir del Padró de 1981, s'intenta "mostrar una imatge més completa de la ciutat" per a la qual cosa s'analitza el paisatge urbà, els usos del sòl, els tipus d'habitatge urbà, la localització de l'activitat comercial i els serveis, el desenvolupament dels polígons industrials, l'evolució del cens demogràfic, la població i l'estructura d'aquesta, el desenvolupament i la naturalesa de la seua economia i els sistemes polítics.

Els estudis sobre població de Quiñonero Fernández, F. (1.988) i l'article de Gozálvez, V. (1991) no es limiten a una anàlisi demogràfica actual o amb perspectives de futur. Inclouen els canvis de tendència des de 1960 i les repercussions que aquests canvis han provocat al territori urbà, que han marcat les diferències entre els barris, com també les influències a la regió urbana que d'ella depenen. Tot això obliga a realitzar previsions "tant en la potenciació dels sectors econòmics més adequats, com en l'organització d'uns usos del sòl que de cap manera deterioren la qualitat residencial".

S'han realitzat també estudis més especialitzats. Els seus autors són els arquitectes Beviá, M. i Varela, S. (1994)*: Alicante: ciudad y arquitectura.* Giner, J. et al. (1985): *Sobre la ciudad dibujada de Alicantet, del plano geométrico al Plan General de 1970.* Ayús, M. (1996): *La anticiudad. Legislación urbanística y la escena urbana como resultado político*. S'ocupen, en el cas de Beviá i Varela, Giner, J, dels diversos instruments d'intervenció, planificació i control urbanístic creats des dels àmbits estatal, provincial i municipal. Descriuen el planejament formal des del Pla de 1956 al de 1970 i subratllen l'elevat grau d'incompliment d'ambdós Plans. S'utilitza per a això el silenci administratiu que es tradueix en permissivitat generalitzada i conclou amb la legalització dels barris construïts fora de tota ordenació. Aquesta situació resulta clarament afavorida pel retard en la redacció de Normes i Reglaments per al desenvolupament del Planejament General. En canvi, la publicació de Manuel Ayús, recopilació en part dels seus articles apareguts en els periòdics de la ciutat i de les normatives legals sobre urbanisme que considera desencertades des de 1989, serveix per a mostrar els resultats, a finals del segle XX, d'una prolongada actitud política, també ciutadana diríem, la persistència de les quals és una de les hipòtesis de la tesi que presentem. En aquest mateix sentit, encara que dins de la literatura, el "divertimento" de Calduch i Jaén, (1988) en el capítol amb dedicatòria a Managua, pot considerar-se profètic pel que fa a la ciutat d'Alacant, ja que algunes de les desaparicions d'edificis amb què juga, ja s'han produït en aquest moment de 2005.

Altres estudis sobre desenvolupament urbanístic en la resta d'Espanya.

Els treballs manejats són heterogenis, tant per la seua temàtica com per la seua qualitat. En primer lloc cal citar els que es refereixen al País Valencià. L'estudi sobre la ciutat d'Elx, "Creixement i urbanització. Elx 1960-1980" de Sevilla Jiménez (1985), té caràcter multidisciplinari. Explora les conseqüències de la

industrialització en la transformació social i urbanística i també el paper que juguen les rendes urbanes i els conflictes que sorgeixen entorn de la utilització del sòl. Estudia una època, la que va de 1960 a 1980, que defineix com de creixement desordenat, caracteritzada per l'especulació que és conseqüència de la política urbana i de la peculiaritat de la planificació. L'existència d'un excedent social beneficia una classe no necessàriament vinculada a l'espai on es produeix aquest excedent. El sòl rústic es considera pels agricultors com a sòl de reserva urbana o millor encara urbà d'immediata disponibilitat, sense les limitacions inherents al sòl de reserva urbana. Els grans beneficiaris van ser els operadors, fins i tot estrangers, que actuaven en la zona en els anys setanta.

En el mateix any, amb semblant metodologia i enfocament, es publica l'obra de Sorribes, J. (1985) "Desenvolupament capitalista i procés d'urbanització al País Valencià. (1960-1975)". Va ser precedida per un estudi anàleg (1978) "Creixement urbà i especulació a València" referit a la ciutat de València, en particular a l'Horta. Atribueix als governants i a les classes dominants la responsabilitat de l'anquilosament i del balafiament de la intel·ligència. Les transformacions territorials a què es refereix són les produïdes a partir de 1960 i les vincula al desenvolupament urbà en connexió amb la tendència del capital a augmentar la productivitat del treball, d'acord amb les referències de Marx a les relacions entre capitalisme i procés d'urbanització (El Capital, llibre I, capítol XIII). Les àrees urbanes ofereixen al desenvolupament capitalista un instrument per a la reproducció dels mitjans de producció, la disposició d'abundant mà d'obra, de xarxes d'infraestructura i accés als centres de poder polític i financer. La urbanització suposa l'existència d'uns mitjans mínimament adequats per a la reproducció de la força de treball. La urbanització capitalista actua com a element fonamental en el desenvolupament de les forces de producció i de la productivitat. El sistema urbà que es constitueix, ho fa amb una forta jerarquització, de manera que els desequilibris territorials estan en estreta relació amb el desenvolupament del mode de producció capitalista, per la concentració de capital en les àrees urbanes i l'expulsió de les grans masses de les zones rurals. Els trasllats de població no responen a la "maximització" del salari, sinó a les necessitats d'acumulació capitalista.

El territori, l'organització i planificació d'aquest, es converteix així en una mercaderia, generadora de renda. La història d'aquest procés al País Valencià és la prova concreta que s'aporta. Apareix vinculada a l'evolució econòmica i als moviments migratoris amb la conseqüent modificació de l'estructura demogràfica.

Una obra més específica referida a la influència del turisme sobre el planejament als municipis litorals d'Alacant, és "Planejament urbà i turisme residencial als municipis d'Alacant" de Navalón, R. (1995). Atribueix al desenvolupament turístic una estreta connexió amb la transformació del sòl. Aquest fenomen se suma a l'abandó del sector agrícola a favor dels sectors secundari i terciari que es produeix en el context socioeconòmic del Pla d'estabilització de 1959. Els Plans Generals es converteixen, segons Navalón, en els responsables de l'abús urbanístic. El creixement desordenat s'explica per l'excessiva precisió del planejament, la naturalesa de la Llei que resultava incomprensible, de lenta aplicació. Aquestes circumstàncies van exacerbar la pressió especulativa i van multiplicar les actuacions municipals al marge de la llei fins a l'extrem que habitualment es concediren llicències de construcció sobre sòl rústic, tant per a unitats individuals com col·lectives. La recomanació del Banc Mundial de "comptar amb les màximes facilitats de moviment de persones i capital" és un altre element explicatiu del desordre generalitzat.

L'obra "Aplicació d'un sistema d'informació geogràfica a l'estudi d'un model de desenvolupament local" de Torres Alfosea, F.J. (1995), estudia el desenvolupament urbanístic de Torrevella i el comportament dels propietaris de sòl agrícola davant l'expansió de l'urbanisme residencial en l'últim quadrienni dels seixanta. La febre conservadora especulativa explica que es mantinguen sense utilitzar parcel·les de primera línia. El 1966 es va produir una penetració important de capital estranger amb què es van construir urbanitzacions d'elit. Les estafes van estar també presents. En canvi, en els setanta el protagonisme passa a les mans del capital local i comarcal. Es produeix la compra de grans superfícies agrícoles, que s'aprovaran com a Plans Parcials i van originar la colonització dispersa i anàrquica anomenada "Urbanització a salts", per a atendre la demanda del nou turisme de masses, per a construir i fins i tot per a "esperar", "especular". Aquesta és la característica més excepcional entre els anys 1956-1978.

Vera Rebollo, J. F. (1991) dedica el seu estudi "*La formació de la xarxa de carreteres de la província d'Alacant*" a les carreteres de la província d'Alacant des de la postguerra fins als anys vuitanta amb la intervenció dels governs democràtics en l'Autonomia valenciana. També en "*Turisme i urbanització al litoral alacantí*" (1987) analitza la urbanització del litoral alacantí com una mutació de la producció en què la consecució de plusvàlues modifica el valor del sòl que esdevé un valor de canvi, un plusvàlua que orientarà les actuacions urbanístiques en mans dels grups que s'apropien de l'espai litoral. El consum i l'oci són factors

a què també atribueix un fort protagonisme en els canvis d'ús del sòl que se segreguen del paisatge rural i natural. La reactivació d'Alacant com a ciutat d'oci, en els anys cinquanta, incrementa les expectatives dels propietaris de sòl que compten amb la connivència política i amb el desbordament del fenomen turístic en la dècada dels seixanta.

També s'ha consultat l'estudi d'Alcañiz, M. (1996) "*Canvi social, territori i actors socials: la configuració de l'àrea metropolitana de València"* sobre la configuració de l'àrea metropolitana de València, especialment pel que fa a l'estudi de la superfície agrícola que ha passat d'ocupar el 77,8% de l'àrea metropolitana el 1960 al 49,2% el 1995.

L'enfocament de Such, M. P. (1995) en la seua obra *"Turisme i medi ambient al litoral alacantí"* es refereix principalment a l'afecció del turisme sobre el medi ambient pel que tracta també de la destrucció del sòl rústic i del tractament que a aquest se li dóna en la Llei del Sòl de 1956 i en el Text refós de 1976.

La ciutat d'Alcoi, un mite en el context de depredació de la província d'Alacant i en el treball de Dávila, J. M. (1993) *"Alcoi: desenvolupament urbà i planejament*" que comença amb alabances a la Llei del Sòl de 1956 i al Pla General de 1957 encara que més endavant reconeix l'aparició de construccions anàrquiques i del fenomen de rururbanització que es va incrementant des de 1957 fins a 1981 en les mateixes condicions d'il·legalitat, mancança d'infraestructures i dotacions que hem vist assenyalades en altres autors com Valenzuela (1989) *"Territorio y sociedad en España II. Geografía humana"*.

El cas de Galícia, més allunyat del procés de creixement turístic del litoral mediterrani, va experimentar també un fort impuls urbanitzador especialment a partir del Pla d'estabilització de 1959. És l'estudi de Rodríguez González, R. (1997) "*La urbanització de l'espai rural a Galícia*" sobre urbanització de l'espai rural a Galícia. Ho presenta com a prototip del mode de producció capitalista necessitat d'una gran concentració de població i d'activitats econòmiques en les àrees urbanes i periurbanes. La terra perd el valor agrològic predominant a Galícia per a convertir-se en solar, a favor del mercat.

Més pròxim al que pretenem mantenir com a hipòtesi, és la publicació de Miró, S. (1978): "*Caciquismo y corrupcón municipales en las Islas*". Els noms de Caps provincials del Moviment, sacerdots, alcaldes, secretaris d'Ajuntament, governadors civils, ministres, empreses com Dragados, el grup March s'entrecreuen en entramats que sorgeixen a la calor del *boom* turisticoconstructor i que actuen amb el més

absolut menyspreu als Plans Generals, Plans Parcials, Plans de Reforma interior. Ho fan amb la mateixa impunitat en tots els municipis de Balears sense excepció.

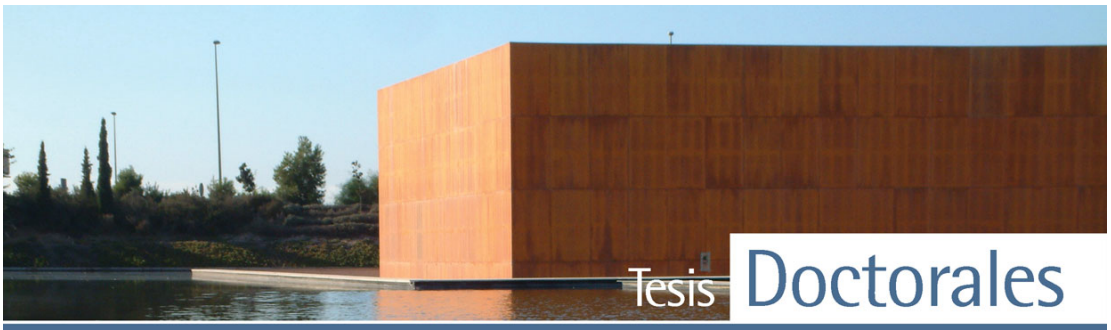

PRIMERA PART

5 MARC TEÒRIC

La ciutat, com un fenomen que avança i es generalitza, ha sigut objecte d'estudi al llarg del segle XX. Disciplines pròximes o aparentment allunyades, han coincidit a fer-la el centre d'atenció: el Dret, l'Economia, la Geografia, la Demografia, l'Antropologia... Fins i tot ha donat lloc a disciplines noves com l'Urbanisme o la Sociologia urbana. Especialment en la segona meitat del segle XX, després de la II Guerra Mundial, el fet urbà va adquirir una rellevància important.

Aquest protagonisme s'explica per la complexitat que la ciutat ha anat experimentant i també per l'aparició de nous problemes socials, econòmics, ambientals provocats pel fenomen de la urbanització. Al mateix temps que el fenomen urbà s'amplia, s'expressa amb termes nous com la rururbanització, els espais metropolitans o el més genèric d'"hàbitat". La reflexió científica inspira les propostes que sorgeixen en les últimes dècades dins i fora de l'àmbit acadèmic. Col·lectius professionals, organismes internacionals, la Comunitat de Nacions, no han cessat d'elaborar iniciatives per a resoldre els problemes i salvar les dificultats inherents als nous modes d'organització territorial que semblen estesos per tot el planeta. Aquestes iniciatives han tingut una sort generalment adversa. Il·lustren aquesta preocupació propostes diverses que van de la Carta d'Atenes (1933) elaborada pel Congrés Internacional d'Arquitectura moderna promogut per Li Corbusier i el seu equip, la Conferència de Rio (1992), la Carta d'Aalborg (1994), la Conferència de Població celebrada al Caire (1994), a la Conferència sobre hàbitat i habitatge a Istanbul (1996). Diverses Plataformes i Moviments socials elaboren i intervenen en el procés urbà mitjançant actuacions que van des del moviment cooperatiu d'habitatges fins a l'okupació d'habitatges buits.

També l'àmbit polític concedeix una gran atenció al fet urbà. L'administració municipal dedica una part important de la seua activitat i dels seus recursos humans (tècnics i especialistes de diverses disciplines) i econòmics (pressuposts especials d'urbanisme que s'elaboren habitualment amb la qual cosa perden aquesta "excepcionalitat") a la tasca urbanitzadora. El vincle entre la sucessió política i el desenvolupament urbanístic s'ha consolidat de mode quasi indissoluble als ajuntaments. Diversos departaments municipals treballen entorn de l'urbanisme, la planificació del territori, el disseny de la ciutat, la promoció de l'habitatge:

Oficines del Pla General; Gerències d'urbanisme; Patronats d'habitatge; comissions d'Urbanisme per a les deliberacions de tècnics i polítics; Juntes de Compensació entre els propietaris del sòl dels Plans Parcials, avui desaparegudes al País Valencià, havien de comptar amb l'obligada presència municipal en la persona d'un edil. El conjunt de les activitats anteriors i una ullada a l'Ordre del dia dels Plens municipals de qualsevol municipi confirma el protagonisme adquirit per les qüestions urbanístiques.

Les múltiples cares del fenomen urbà afecten l'objecte de'aquest estudi, el sòl rústic de la ciutat d'Alacant, per la qual cosa s'ha tractat des d'una perspectiva interdisciplinària. Per això el marc de referència està constituït per diverses disciplines en un modest intent de relacionar la transformació del sòl rústic amb els modes de desenvolupament urbà, amb les noves formes d'organització del mode de producció capitalista després de la Segona Guerra Mundial i amb la reorganització social que es va produir en el món durant la segona meitat del segle XX.

Les Ciències socials estan presents de mode preferent en quant dediquen gran part de les seues elaboracions a la ciutat entesa com a resultat de les transformacions de la societat, i també de les variades formes de relacions socials expressades en els diversos modes d'organització territorial que han anat apareixent en l'evolució del fet urbà.

Altres ciències coincideixen amb les socials en el seu objectiu. Així és possible concedir a l'Arquitectura, a l'urbanisme, una certa identitat com a ciències socials que pretenen reconèixer, potser imposar, un ordre racional al territori encara reconeixent "la importància dels fenòmens externs (socials i econòmics, polítics i culturals) que intervenen en la conformació de l'Urbanisme" (Luque, 2004); a l'Economia, el desvetllament dels criteris econòmics amb què aconseguir el creixement de la riquesa en el context urbà com a generador d'activitats, explotador de recursos, o com a filó de plusvàlues el destí de les quals determinarà els diferents sentits i direccions del territori urbà.

El segle XIX, quant als estudis sobre el desenvolupament del procés d'industrialització i del mode de producció capitalista, és considerat també progenitor de la Nova Sociologia Urbana. El pensament marxista que els inspira ofereix anàlisis de major envergadura. L'obra de Marx per excel·lència, *El Capital,* en els capítols XI, XII i XIII, secció 4, del Llibre I; la Secció II, capítol XIV, del Llibre II conté referències "a la relació existent entre capitalisme i el procés d'urbanització" (Sorribes, 1985). Les necessitats de producció del mode

capitalista expliquen el desenvolupament urbà que no és, per tant, una mera succesió espontania sinó més aviat una necessitat del mateix sistema que condiciona l'estructuració i producció de l'espai.

Dos textos emblemàtics de Federico Engels, tracten els problemes concrets de les persones concretes al mateix temps que assenyalen de forma directa i clara les causes d'un fenomen, el de l'especulació, que arriba fins el dia d'avui. Són "*La condición de la clase obreraen Inglaterra*" i "*Contribución al problema de la vivienda*". En aquesta última obra descriu Engels el que es podria aplicar a les dècades seixanta, setanta, vuitanta, del segle XX, amb total exactitud: "L'extensió de les grans ciutats modernes dóna als terrenys, sobretot als barris del centre, un valor artificial, a vegades desmesuradament elevat; els edificis ja construïts sobre aquests terrenys, lluny d'augmentar-ne el valor el disminueixen, perquè ja no corresponen a les noves condicions, i són derrocats per a reemplaçar-los per edificis nous. I açò ocorre en primer terme amb els habitatges obrers situats al centre de la ciutat, els lloguers dels quals, fins i tot a les cases més superpoblades, mai poden passar d'un cert màxim o, en tot cas només d'una manera en extrem lenta. Per això són derrocades per a construir al seu lloc botigues, magatzems o edificis públics"... "Ja avui ni ha en les grans ciutats edificis suficients per a remeiar de seguida, si els hi donaren una ocupació racional, tota la vertadera penúria de l'habitatge"... "El ràpid desenvolupament de la indústria i principalment dels negocis borsaris fraudulents va precipitar totes les classes dominants en el remolí de l'especulació".

La Nova Sociologia Urbana, el corrent sorgit a Europa en els anys seixanta, permet disposar de la riquesa que l'enfocament marxista ofereix, enfocament o metodologia adoptat per la majoria dels autors que van iniciar aquest corrent i que ofereix el millor instrument per a l'anàlisi d'un fenomen, el de l'especulació, que acompanya tot el procés d'urbanització des dels seus inicis. És possible així establir la connexió entre la Sociologia, l'economia, la política i fins i tot els instruments legals amb què s'ha intentat racionalitzar la urbanització.

L'escola de Chicago i la seua crida d'atenció sobre les àrees naturals com un element que ha de ser inclòs en la planificació urbana (Luque, 2004) des de plantejaments que podrien considerar-se precursors de l'ecologisme si no fóra perquè insisteix a explicar el conjunt de l'organització de l'espai com a conseqüència de la interacció entre l'espècie humana i la naturalesa, és a dir, com una forma de la lluita per la vida, de darwinisme social com assenyalen críticament Mumford i Lefebvre (Castells, 1975). No inclou una reflexió

suficient sobre la utilització del sòl urbà, el funcionament del sistema econòmic i de les relacions econòmiques i socials que en deriven i que ja havien sigut descrites i valorades per Engels.

Tornant a la Nova Sociologia Urbana, cal assenyalar l'obra de Manuel Castells (1977) que introdueix l'anàlisi del paper dels moviments socials i de la seua "capacitat per a transformar qualitativament el sistema urbà, la cultura local i les institucions polítiques" encara que matise el paper d'aquests quant a la capacitat de provocar canvis estructurals. Permet establir la relació entre els moviments socials urbans i la seua resposta enfront de les crisis urbanes provocades per *"la incapacitat de l'organització social capitalista per a assegurar la producció, la distribució i la gestió dels mitjans de consum col·lectiu necessaris per a la vida quotidiana, de l'habitatge a les escoles, passant pels transports, la sanitat, els espais verds etc.".* L'estructura urbana queda determinada, en conseqüència, per la concentració espacial dels mitjans de producció, de les unitats de gestió, de la força de treball, dels mitjans de consum necessaris per a la vida de la població agrupada entorn d'aquestes unitats de gestió. El capitalisme avançat necessita estimular el consum de les mercaderies produïdes, la demanda i l'organització d'aquestes. La crisi sobrevé per la incapacitat del sistema per a produir aquells serveis la necessitat dels quals ha suscitat el que exigeix la intervenció de l'Estat per a pal·liar la crisi al mateix temps que l'organització col·lectiva de veïns i usuaris es reforça i es manifesta de mode cada vegada més lliure davant l'agudització de la crisi (Castells, M., 1977).

El fenomen de l'organització de l'espai com a procés d'organització i desenvolupament, de relació entre forces productives, classes socials i formes culturals ve recollit amb més claredat en l'obra del mateix Castells *Lacuestión urbana.* Així en la societat industrial capitalista queden identificats el fet industrial i urbà que es contraposen al fet rural i agrícola en el context de la dicotomia societat tradicional / modernitat. En definitiva, la urbanització industrial avança sobre la descomposició de les estructures agràries prèvies amb la qual cosa es manifesten les relacions dialèctiques entre espai i societat al llarg de la història. L'autonomia de la indústria organitza el paisatge urbà segons les lleis del mercat anul·lant les diferències culturals, sense control social. L'espai, per tant ha d'entendre's com una construcció social, no com un mer producte de l'atzar. Pot interpretar-se també com la dialèctica entre la determinació de l'espai per la naturalesa i la modelació d'aquest per la cultura. L'espai queda així "articulat amb altres formes i processos històricament donats" (Castells, M., 1977).

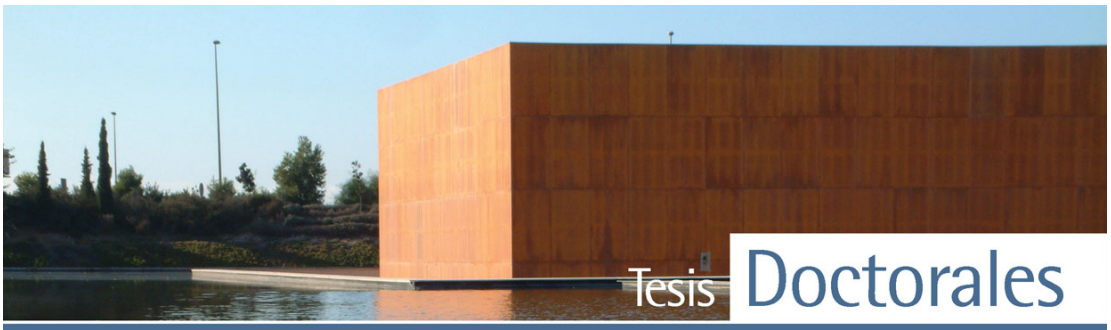

L'espai entès com a expressió de l'estructura social és el resultat de l'actuació dels elements del sistema econòmic, polític i ideològic juntament amb les pràctiques socials que li són pròpies. El sistema econòmic s'articula en l'espai; entre la producció i el consum es produeixen una sèrie de transferències i intercanvis que els articulen. En aquest context la industrialització produeix una homogeneïtzació de l'espai que facilita una àmplia mobilitat per a la implantació de les indústries. El procés, anomenat ara deslocalització, es realitza valorant també el preu del sòl i la disponibilitat de mà d'obra amb totes les implicacions espacials que això comporta, ja que la necessitat reproducció de la força de treball afecta l'organització espacial tant en l'habitatge com en el més ampli espai residencial. L'oferta i la demanda generen en els usuaris de l'habitatge i de l'espai condicions de penúria que venen determinades pel mecanisme de distribució d'un bé particular, l'espai, regit per les lleis econòmiques del mercat i pel fenomen particular de l'especulació.

El mercat immobiliari privat concep l'habitatge com un bé de mercat. Tres elements són necessaris per a la seua producció: terrenys, materials, procés de construcció. La disponibilitat i els preus dels terrenys determinen l'articulació entre rendes territorials i benefici capitalista protagonitzada per petits rendistes però sobretot per les organitzacions financeres. La insuficiència d'habitatge i la demanda selectiva que privilegia determinades ubicacions, són els elements que fonamenten l'estratègia especulativa. Es produeix així una espiral de moviment infinit: l'escassetat d'habitatge genera especulació, al mateix temps que l'especulació genera escassetat d'habitatge.

La construcció d'habitatge social, una de les possibles formes de ruptura del cercle viciós de l'especulació, no estimula la participació privada pels inconvenients a obtenir guanys substanciosos. La debilitat en la producció d'aquest tipus d'habitatges genera l'aparició d'una multitud d'intermediaris en la construcció i en els serveis: els promotors que recapten fons dels compradors i fabriquen artificialment la demanda persegueixen així racionalitzar el mercat per a rendibilitzar-ho al màxim dirigint-se a la població amb major poder adquisitiu. Aquesta actuació incrementa el preu de l'habitatge en un percentatge important elevat. La intervenció de l'Estat (tant en l'àmbit de la demanda com en el de l'oferta) serà sempre respectuosa amb la propietat territorial i amb els preus dels lloguers i de les vendes. Intervé també l'Estat sobre l'especulació del terreny amb la compra en determinades zones d'acció preferent que condiciona i ven a preu més baix als promotors que es beneficien així de la sobrevaloració aconseguida per aquest sòl. La dispersió de l'hàbitat és

un altre dels mecanismes d'intervenció pública que afavoreix l'increment del valor dels terrenys inclosos per aquesta dispersió. Tot això es complementa amb subvencions i avantatges fiscals i jurídics.

Els llocs de residència es distribueixen amb els mateixos criteris comercials que altres productes: d'acord amb les rendes, de l'estatut professional, del nivell d'instrucció, ètnia, edat. L'espai se segrega en funció de l'homogeneïtat social interna i de la disparitat fins i tot jeràrquica. En l'àmbit polític institucional es reforça la segregació amb l'adscripció d'equipaments. Es tracta de satisfer els interessos de les classes dominants a llarg termini; de regular les contradiccions facilitant la integració. Així l'espai organitzat des de les institucions manifesta els processos d'integració, repressió, dominació i regulació.

Mentre els centres consolidats evolucionen cap a una obsolèscencia física que els converteix en subjecte de demolició al mateix temps que es produeix la revaloració del solar. Al mateix temps són ocupats pels estrats socials més baixos i per la immigració. La desconcentració i la descentralització es refereixen només a la funció comercial, amb la creació de mini-centres en els conjunts habitacionals, l'especialització del centre en activitats de gestió i administració i la dissociació d'aquest de les activitats d'entreteniment.

La rehabilitació del paradigma marxista que representa també Topalov (1984) podria entendre's, com indica el mateix autor, com una recerca d'"instruments d'anàlisi" davant la nova situació, ja que "paral·lelament al debat analític, tinga o no un efecte estimulant, es construeix l'altra base del progrés teòric: investigacions empíriques sobre la producció de la ciutat, l'habitatge, les polítiques urbanes, les formes de propietat, etc., acumulen el que podria permetre tal vegada l'anàlisi realment eficaç del paper de les contradiccions lligades al sòl dins de l'organització capitalista".

En aquests moments, com afirma Díaz Orueta (1995), la Sociologia urbana es troba davant la difícil aprehensió d'un objecte complex com és l'urbà que s'ha complicat molt més a partir de 1960 (Choay, 1982). L'acceleració del canvi urbà com a conseqüència de la Globalització genera malestar i crispació social. Per tot això sembla necessari "unir els camps de la Política i l'Urbanisme" (Díaz Orueta, 1995) com una de les adreces desitjables per a la Sociologia urbana en aquests moments.

S'han tingut en compte també les elaboracions i estudis posteriors relacionats amb l'economia, amb el model del Nou Ordre Mundial, renovat periòdicament des de la Segona Guerra Mundial, travessat per un vector permanent: l'increment de la urbanització, els desplaçaments massius de població, la justificació d'un

sistema d'organització i consum que requereix aportaments energètics també creixents. Vegeu les introduccions als punts 7.1, 8.1, 9.

David Harvey ha sigut una de les referències teòriques recurrents en aquest treball, tant per la idoneïtat de les seues explicacions clàssiques com per les actualitzades en els últims escrits publicats com "Espais d'esperança" i l'article "*mons urbans possibles"* inclòs en "L'urbà" (Luque, 2004).

Així en "Urbanisme i desigualtat social" (1977) estudia els mecanismes amb què es reprodueix la desigualtat social a la ciutat partint de pressupostos liberals per a arribar a introduir les categories marxistes. Així, per exemple, proposa analitzar "els processos d'acumulació i circulació del capital" i trobar la connexió entre forma espacial i procés per a plantejar com a premissa de la teoria de la localització que "l'espai pot ser convertit en una mercaderia econòmica per mitjà dels costos de transport...". El resultat d'aquesta transformació en mercaderia marca una direcció en el canvi social que condueix a "un estat de major desigualtat i major injustícia" des d'una forma de redistribució de l'ingrés que juntament amb els objectius socials permeten entendre el sistema urbà i preveure'n el futur. Futur que s'anuncia desastrós des de les mesures introduïdes en la planificació urbana a partir dels anys seixanta.

D'altra banda el desplaçament de la construcció cap als cinturons suburbans i "la paralització del mercat de l'habitatge a les zones centrals", que es produeix en els anys setanta, ve determinada per la necessitat que té el capital de trobar "les taxes de guany més elevades". Resulta així que els fins capitalistes i la justícia social no coincideixen. L'escassetat arriba a estar socialment organitzada de manera que es mantinga el funcionament del mercat.

Mereix esmentar-se el capítol sobre les teories en Geografia en què afirma que revolució i contrarevolució en el pensament científic són inseparables "de les revolucions en la pràctica". A partir de l'acceptació de la proposta de Marx i Engels que la classe dominant imposa les idees dominants en la societat, assenyala tres classes de teories ("estatus quo", contrarevolucionària, revolucionària) per a optar per la formulació dialèctica de la teoria revolucionària per les perspectives de recerca i creació de la veritat, més que del seu descobriment. A partir d'aquesta concepció, entendre els conceptes de valor d'ús i de canvi com dialècticament relacionats en una manera de producció, aplicar-los a la utilització del sòl urbà, permet una

clara aproximació al concepte d'especulació. Ha de subratllar-se que Harvey utilitza per a això l'obra marxista, tant pel que fa al *Capital* com la *Contribución a la crítica de la economía política.*

Les característiques del sòl com a mercaderia les resumeix en sis de què destaca la localització fixa d'aquesta mercaderia que "confereix privilegis monopolistes a qui posseeix el dret de determinar l'ús d'aquesta localització". "El sòl canvia de mà amb relativa infreqüència. El sòl i les seues millores, i els drets d'ús relacionats amb aquest proporcionen l'oportunitat d'emmagatzemar riqueses. Per a concloure, a partir d'aquestes característiques que "cal centrar l'atenció en aquells moments catalítics del procés de presa d'una decisió respecte a l'ús del sòl urbà en què el valor d'ús i el valor de canvi s'uneixen per a fer del sòl, i també de les millores d'aquest, una mercaderia. Els agents que intervenen en aquesta transformació són sis: inquilins, corredors de finques, propietaris, constructors, institucions financeres, institucions governamentals. Sobre els primers s'exerceixen les pressions especulatives per part dels qui exerceixen el monopoli i que provoquen esclats en forma d'ampliació del sòl urbà a la perifèria.

Comparteix amb Lefebvre l'apreciació sobre l'existència de dos circuits de plusvalua: el primer que sorgeix de l'activitat industrial, el segon que sorgeix de l'especulació amb tot tipus de drets de propietat i dels interessos per les inversions en capital fix. L'especulació creix al mateix temps que les inversions en capital fix.

Hi ha altres referències teòriques que s'han assenyalat en la introducció dels diversos capítols.

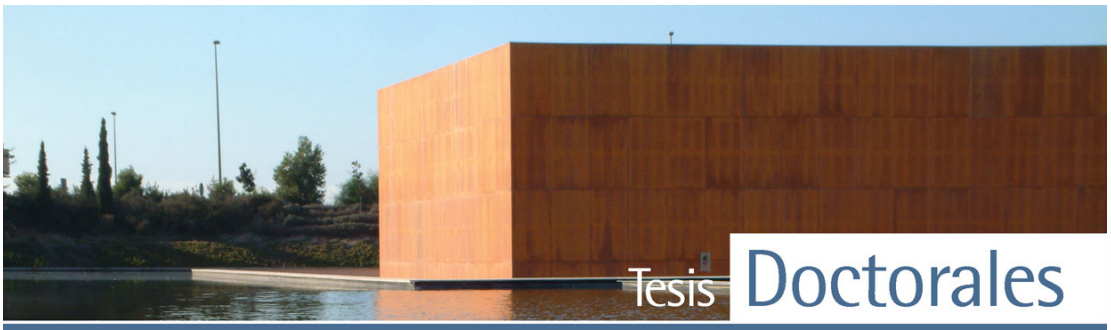

6 L'EVOLUCIÓ DEL MODE DE PRODUCCIÓ CAPITALISTA I LA SEUA INCIDÈNCIA SOBRE EL MODEL TERRITORIAL

"Lo más impresionante de todo es que en el siglo XX*, el capitalismo avanzado ha constituido el contexto del poder nazi en Alemania y del gobierno de Stanley Baldwin en Inglaterra, de Franklin Roosevelt en los Estados Unidos y de esa clase especial de autoritarismo que prevaleció en el Japón en la década de 1930"*
Miliband, R.

Un breu repàs a l'evolució del sistema capitalista i als models d'organització territorial que s'han desenvolupat des dels inicis de la revolució industrial, pot aclarir el context d'aquest estudi local que pretén transcendir l'anècdota incardinant-la en la successió de l'organització del món des dels anys cinquanta.

El model de producció i el model territorial estan estretament vinculats. Els dos factors esmentats incideixen sobre el desenvolupament de la societat i decideixen el grau de satisfacció de les necessitats i drets col·lectius i individuals. El consens entorn d'aquestes afirmacions, per part de la comunitat científica, és molt elevat. No obstant això no abunden els treballs dedicats a l'explicació sobre les conseqüències que aquest model produeix sobre els grups i en els individus.

La fase industrial del desenvolupament capitalista va requerir una forta concentració de força de treball i de capital i, en conseqüència, d'unitats espacials adequades a aquesta concentració. Va produir, a més, importants modificacions demogràfiques i desplaçaments migratoris massius. Per això, resulta generalment acceptat que l'increment dels processos d'urbanització va ser un fenomen característic de la Revolució Industrial i va contribuir a garantir la reproducció de la força de treball. La consideració de la industrialització "com a sinònim de progrés alliberador i un instrument per a posar-se al dia[11]" va facilitar la

[11] Amin, S. 1999

consecució d'aquests objectius en els països industrialitzats, fins i tot en aquells que s'industrialitzaven en el grup dels països socialistes, com indica la cita aportada al començament d'aquest punt.

El taylorisme com a mètode de producció en cadena, va desembocar en la fase següent del desenvolupament capitalista, coneguda com fordisme, en la qual, no sols els treballadors de les fàbriques, sinó la societat sencera, sector primari i terciari dels països rics va resultar emplaçada per a les noves formes de treball i consum que el "geni" Ford va descobrir, i que es va perfeccionar en el toyotisme. Va suposar la implantació de modificacions urgents, requerides per la seua naturalesa expansionista, en tots els àmbits del model capitalista, fins a tal punt que aquest afany expansionista podria considerar-se definitiu en la producció de les noves formes urbanes, "la gran àrea metropolitana amb una especialització social i funcional de l'espai molt acusada" (Fernández Durán, 1993). L'eclosió d'aquest model, que es va iniciar després de la Segona Guerra Mundial, va afectar la majoria dels països occidentals en què es va implantar com “el model" de desenvolupament i benestar per antonomàsia. Aquesta implantació es va realitzar amb diversos ritmes segons el desigual enlairament de les economies, d’acord amb les relacions i aliances internacionals que es van establir durant la recuperació de la postguerra. Els acords aconseguits en les reunions de Bretton Woods, com ja s'ha apuntat, van ser el programa que, amb successives revisions, s'ha aplicat de manera que han aconseguit repercutir sobre les formes d'organització del món, i ha arribat a produir el que Fernández Durán (1993) ha anomenat “l'explosió del desordre". És a dir, amb paraules del mateix autor, la “intensificació dels desequilibris econòmics i financers globals, l'agreujament fins a extrems insospitats de les condicions socials d'existència a la Perifèria i l'agudització dels problemes ambientals planetaris, que traspassen ja en molts casos els llindars d'irreversibilitat”.

Les conseqüències demogràfiques, econòmiques, ambientals, energètiques, territorials... s'han manifestat al llarg de la segona meitat del segle XX en forma de tensions demogràfiques, internacionalització de l'aparell productiu amb la implantació d'una forma d'estructuració econòmica coneguda com “economia món”, increment del consum energètic l'aprovisionament de la qual explica la permanència de la guerra, el procés creixent d'urbanització i les seqüeles de desforestació, erosió i catàstrofes ambientals.

El model postfordista va començar a mostrar l’esgotament a finals dels anys seixanta. A través d'una evolució que s'ha accelerat en l'última dècada del segle XX, ha desembocat en aquest nou model etiquetat

com Neoliberal, d'Economia global citada més amunt com “economia món”. La seua manifestació més recognoscible és la desregulació, en l’accepció negativa, o liberalització, en l’accepció positiva, enteses com un mode universal d'actuació que es detecta en:

- Els fluxos accelerats de capitals, a través de circuits simbòlics, amb els quals s'ha instaurat l'economia financera, de manera que com diu Fernández Durán, (1999): "el protagonisme de l'economia financera serà cada vegada més acusat, perquè les reformes estructurals tendeixen a autonomitzar, cada dia més, el seu funcionament dels circuits de la “economia real”, i condicionen al mateix temps l'evolució d'aquesta d'una forma cada vegada més patent”.
- La disminució dels drets laborals que es produeix a través de la contenció salarial, de la liberalització de l'acomiadament, de la contractació temporal...
- La circulació de mercaderies sense traves de fronteres o aranzels
- L'aprofundiment en el concepte treball-mercaderia
- La implantació de profundes modificacions que estan transformant el model urbà sobre les bases establides en l'etapa anterior
- La reassignació de les tasques de l'Estat amb la conseqüència del debilitament d’aquest -més mercat, menys Estat-, a favor del reforçament d'institucions ademocrátiques com ho són el Fons Monetari Internacional, el Banc Mundial, i l'Organització Mundial del Comerç i els ens empresarials transnacionals.

La dissolució del bloc de la Unió Soviètica va facilitar els acords per a aquesta reordenació mundial i per a l'adopció del conjunt de mesures neoliberals que, com s'acaba d'assenyalar, van començar a implantar-se al començament dels anys noranta. L'aliança entre l'Estat i el Capital ha produït una nova forma de proteccionisme que supera les fronteres de l'Estat i es trasllada al cor del Capital, l'únic afavorit en aquestes noves formes de compromís establides per les organitzacions de Bretton Woods. Aquesta nova forma de proteccionisme dedica els esforços a la defensa dels interessos transnacionals en què s'emparen els interessos economicistes que sotmeten la identitat i la capacitat productiva de les diverses regions del Planeta a la satisfacció de les necessitats dels països desenvolupats. La raó d'aquesta atenció als països del Centre consisteix en la major capacitat de compra d’aquests. L'Organització Mundial del Comerç i els programes

europeus per a la reordenació de la producció, com a exemple de tants programes aprovats internacionalment, actuen per a legitimar i abonar aquest nou model en plena expansió.

La liberalització del mercat a través de l'Organització Mundial del Comerç reforça els nous monopolis del capitalisme assenyalats per Amin (1999): monopoli tecnològic, control dels mercats financers, accés monopolista als recursos naturals del planeta, monopoli dels mitjans de comunicació, monopoli de les armes de destrucció massiva. El territori, un d'aquests recursos naturals, depèn cada vegada més del nou Capital monopolístic. Les necessitats i els drets humans resulten així desallotjats, sinó sorgeix una reacció individual i col·lectiva organitzada davant aquestes noves formes d'acaparar la plusvàlua.

Aquestes innovacions de la nova fase del capitalisme, conegudes com "globalització", tenen profundes similituds amb la fase inicial del desenvolupament capitalista. L'obra de Marx i Engels ofereix múltiples dades amb què il·lustrar-les com succeeix per exemple en "*La situació de la classe obrera a Anglaterra*", "*Contribució al problema de l'habitatge".* Podem veure reflectides recentment en l'obra del geògraf Harvey (2003) qui afirma que "el que ara denominem "globalització" porta entre nosaltres, d'una forma o una altra, molt de temps; almenys des de 1492, si no abans. El fenomen i les conseqüències polítiques i econòmiques d'aquest són, igualment, des de fa molt de temps, motiu de comentari, entre altres per Marx i Engels, els quals en el *Manifest Comunista* van publicar una apassionada i àmplia anàlisi d'aquets ja en 1848".

Entre les transformacions al·ludides en el paràgraf anterior, pot incloure's la nova forma de divisió del treball, coneguda com a divisió internacional del treball. El marcat caràcter de mercaderia que l'impregna, permet entendre l'anomenat procés de deslocalització industrial, el traslllat d'un important nombre d'indústries, d'empreses de comunicació, i fins i tot d'alguns serveis, o d'activitats parcials de tots ells que, pel mecanisme de subcontractació, s'instal·len en els països de la Perifèria. Cada dia apareixen notícies sobre aquests fets, així "Moulinex tancarà la planta de Huesca per a traslladar la producció a Xina... perquè no pot competir amb una fàbrica semblant que el grup ha instal·lat a Xina... el tancament obeeix a motius polítics, perquè la direcció contracta treball a Xina, on té costos més barats; és fruit de la política de deslocalització de les

empreses[12]". Se cerquen solars i instal·lacions barates, es persegueix la disminució del cost salarial, i la menor càrrega fiscal, que repercutiran en l'abaratiment de les inversions i de les despeses, facilitant l'increment dels beneficis, per la via de la màxima apropiació del plusvàlua. Al mateix temps, "col·lateralment", aquestes noves ubicacions, contribueixen a l'ampliació del control polític sobre les zones més inestables del Planeta, en les quals podrien conjecturar-se noves formes d'insurrecció gens recomanables per a la satisfacció de les necessitats d'accés als recursos energètics, l'aigua, els camins de trànsit de les mercaderies més desprestigiades com són les drogues i les armes...

L'ordre econòmic que s'està implantant, ha convertit el planeta Terra en un mercat. Noves formes de domini, que transcendeixen el poder polític, estan dissenyant una nova centralitat de la producció. Els països amb menor capacitat de desenvolupament, amb formes d'organització política més rudimentàries o més allunyades de la cultura política occidental, i amb una menor capacitat d'organització de la classe treballadora, acumulen els processos productius que s'ideen i controlen des de les metròpolis. És el que ja s'ha citat més amunt com deslocalització.

Al mateix temps grans superfícies territorials estan sorgint, alliberades per la deslocalització. S'hi sumen els espais desocupats com a resultat de les reformes de les infraestructures, per la desaparició d'algunes activitats i pel trasllat dels centres de l'Administració de l'Estat. Ho exigeix la nova i forta centralitat ja citada, d'acord amb la terciarització que s'hi ha generalitzat als països occidentals. D'això es deriva la desactivació de la producció industrial i l'aparició de l'agricultura intensiva que comporten una ocupació espacial diferent quant a les dimensions i a la ubicació, fet que explica la desocupació dels espais de què s'ha parlat.

La filmografia europea relata aquestes modificacions -a més de les conseqüències socials que han provocat- amb gran realisme -cruesa en el cas de directors com Ken Loach- en les pel·lícules següents: "Plovent pedres", "Tocant al vent", "Els dilluns al sol", "Full monty", "Avui comença tot", "Marius i Jeannette", "L'efecte Iguazú"... per citar les més conegudes.

Pel que es refereix a les transformacions territorials cal parlar també de la desregulació que presideix, com en l'economia, l'àmbit del local i del global. El debilitament del caràcter normatiu, intrínsec als

[12] *El País*, 21 abril 2004

instruments de planificació territorial, ha originat una mena de permanent amnistia amb ocasió de l'aprovació de nous planejaments territorials. Si a això s'afig la lentitud amb què s'elaboren, aproven, i posen en marxa, es pot convenir que, a pesar dels debats públics que produeixen i del pes institucional amb què s'acompanyen, han quedat reduïts a meres "recomanacions filosòfiques" de difícil aplicació, sotmeses, en la pràctica, a les pressions i iniciatives dels propietaris de sòl, els promotors i els constructors. La pressió exercida pels grups de poder econòmic, "bàsicament propietaris de sòl, moltes vegades coincidents amb constructors i promotors" (Sánchez Casas, 2003), ha aconseguit que el procés urbanitzador s'allunye de les necessitats de la població. El planejament i l'ordenació del territori, en aquesta mateixa lògica, ha arribat a tergiversar els seus objectius dins d'una estratègia de poder, de tal manera que "la creació de sòl edificable passa amb això a ser l'objectiu fonamental del planejament i es relega a segon terme la proyectación de la ciutat" (Sánchez Casas, 2003).

Els instruments jurídics han adaptat els seus continguts a aquestes pressions. A més del planejament i les normatives i Plans Parcials derivats d'aquests, són fonamentals, les lleis que regulen el planejament, com les que es refereixen a: l'ús del sòl i l'ordenació del territori; l'habitatge i les seues formes d'accés; l'activitat urbanística; la protecció ambiental... La Llei Reguladora de l'Activitat Urbanística, aprovada per les Corts Valencianes el 1994, és un exemple d'ús de la Llei com a instrument molt eficaç per a aprofundir en aquestes orientacions desreguladores. Aquesta Llei, coneguda com LRAU, "estableix com a mecanisme general d'aplicació dels plans urbanístics, la qual cosa s'ha denominat *execució privada substitutòria,* sota un sistema (suposadament) concurrèncial. Es tracta de dotar els privats, a empreses constructores-promotores especialitzades (els "urbanitzadors"), d'àmplies capacitats que els permeten actuar "com si foren l'Administració", executant els plans de forma sumaríssima i investits de l'autoritat que l'Administració els ha transferit". (Gaja i Díaz, 2003). D'aquesta manera la intervenció ciutadana queda eliminada, els propietaris del sòl, grans o petits, queden sotmesos a l'arbitri de l'urbanitzador que pot ser completament aliè a la propietat, al barri i fins i tot a la localitat. L'oportunitat de participació en l'urbanisme queda anul·lada. La mà invisible de l'oferta i la demanda decideix el destí de l'espai, l'organització de les infraestructures, la qualitat i els preus dels habitatges, i la concepció dels modes de convivència que queda quasi sempre condicionada pels beneficis econòmics.

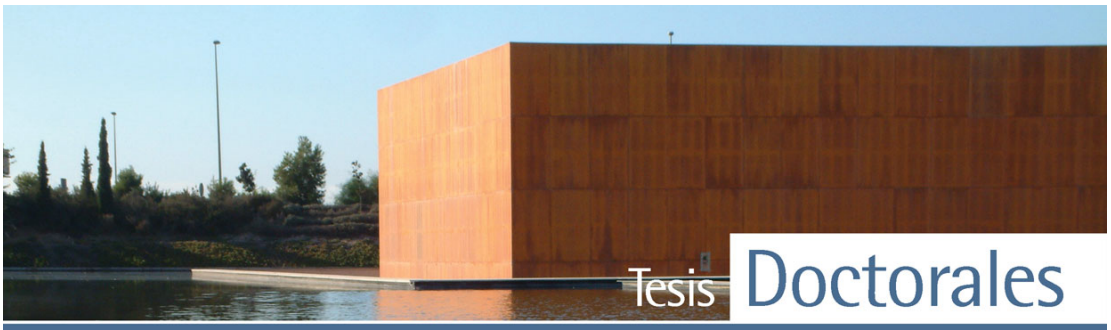

Els habitatges construïts superen, amb molt, la demanda. Paradoxalment, les dificultats per a accedir a un habitatge, ja siga en règim de lloguer o de propietat, són tantes, que s'estan reproduint aquelles condicions relatades per Engels en la seua obra "*Contribución al problema de la vivienda*". Els habitatges són compartits per un elevat nombre de persones, es lloguen per habitacions, el preu del lloguer augmenta segons el nombre d'inquilins. Aquest mètode s'aplica a un ampli sector de població que inclou estudiants, jóvens, immigrants, tots i totes amb ocupacions precàries i malament remunerades. Mentrestant l'Institut Nacional d'Estadística alerta que a Espanya hi ha tres milions de pisos buits i que només el 55,2% dels habitatges figura a nom de particulars. Això significa la concentració de propietats immobiliàries en mans de les noves empreses constructores, i de les gerències immobiliàries lligades a la banca. Totes aquestes són entitats molt capitalitzades fet que els permet disposar d'una reserva d'immobles amb què intervenir en la fixació dels preus de venda i fins i tot desvirtuar el sentit dels habitatges construïts amb ajudes oficials. L'aportació de diners negres s'exigeix també en la compra d'aquest tipus d'habitatges construïts amb fons públics.

Pel que fa al global, es comprova com el creixement de les grans conurbacions -substitutes de les ciutats-, es produeix a major escala en els països de la Perifèria empobrida. S'han citat ja en el punt quatre algunes de les causes que van produir a Espanya aquest accelerat increment de les migracions del camp a la ciutat. Pel que fa a les poblacions rurals els països de la Perifèria pot citar-se a més l'estructura de la propietat en què predomina el latifundi, l'abaratiment de la mà d'obra en agricultura, la pressió sobre els habitants de grans extensions que han de ser utilitzades per a la construcció d'infraestructures com a preses, autopistes..., les prospeccions petrolíferes, la creació de noves centrals nuclears o dels necessaris cementeris de residus radioactius d'aquestes. A aquestes conurbacions es transfereix, com ja s'ha indicat més amunt, una part de l'activitat econòmica, tant agrícola, com industrial o de serveis: "en els albors del tercer mil·lenni, més de la meitat de la població mundial habita en àrees urbanes. És a dir, més de tres mil milions de persones. Cent vegades més que fa dos-cents anys (el 1800 només el 3% de la població del planeta vivia en ciutats)... però el territori engolit per la llengua de lava urbanitzadora és sensiblement superior" com afirma el mateix Fernández Durán (2004) les anàlisis del qual entorn dels efectes sobre els països perifèrics, (empobrits) continuen així: "En els últims seixanta anys, des del fi de la Segona Guerra Mundial, molts espais perifèrics (pressionats pel

seu deute extern) s'han especialitzat progressivament a abastir les demandes alimentàries de les poblacions (i del ramat) dels espais centrals, en detriment de la seua seguretat alimentària, açò és, de la satisfacció de les seues necessitats. La superfície dedicada a agricultura d'exportació en els espais perifèrics, que ocupa les millors terres, és ja superior a l'extensió de tot el territori europeu".

En suma, les dinàmiques del capitalisme global condueixen a un món fortament urbanitzat. A principis del segle *XIX* només Londres superava el milió d'habitants, unes deu ciutats ho aconseguien a l'inici del segle XX, totes en els països centrals. Més de tres-centes metròpolis tenien més d'un milió d'habitants a finals del segle XX, i segons les dades de les Nacions Unides seran més de sis-centes per al 2025, en què el volum més gran de creixement urbà es produirà en els espais perifèrics. Les principals aglomeracions urbanes del món, en termes poblacionals, es troben en els espais perifèrics. Alguna ha superat la frontera dels vint milions d'habitants, diverses d'aquestes tenen més de deu milions d'habitants. Les megaciutats estan jugant ja un paper que les caracteritza per la seua elevada població però, abans que res, per la concentració de les "funcions de direcció, producció i gestió del planeta; els centres de poder polític; el control dels mitjans de comunicació; la capacitat simbòlica de creació i difusió dels missatges dominants" (Borja i Castells, 1997).

6.1. DE LES MODIFICACIONS TERRITORIALS A LES CONSEQÜENCIES SOCIALS I AMBIENTALS.

La reestructuració de l'espai, en aquesta nova etapa de capitalisme neoliberal, es produeix gràcies a alguns fenòmens que s'han generalitzat. La funció directora de les noves activitats econòmiques i productives es concentra i centralitza en els espais alliberats per l'emigració de les indústries, per la desaparició de les instal·lacions militars i de les activitats de l'Administració pública, com s'ha dit en el punt anterior. Les tasques de l'Administració pública han quedat minvades en favor de les empreses privades a què s'adjudiquen diversos serveis de competència pública, com són el suministrament d'aigua, el transport públic, el manteniment de les infraestructures urbanes... En aquests espais que es consideren innecessaris com les activitats que sustentaven, s'instal·len les activitats financeres i la direcció dels grans serveis.

Hi ha a més altres activitats característiques de les noves metròpolis, encara que només estiguen a punt de ser-ho. Es tracta de nous centres d'oci i consum, instal·lats en edificis gegantins. Construïts sovint

sobre els espais alliberats pel procés de desindustrialització, o per la disminució d'activitats públiques, o per la reconversió de l'activitat agrícola. En general són solars de valor urbanístic escàs. Ocupen, per tant, llocs deshabitats i més o menys allunyats dels nuclis construïts. Aquests centres exerceixen a més el paper requalificador d'un sòl que quedaria marginat per si mateix, en raó de l'allunyament i del deteriorament que l'envolta. L'efecte de revaloració s'estén, com ja assenyalava Harvey (1992), als grans espais deshabitats que els rodegen i els separen del nucli urbanitzat i habitat. Aquestes activitats de consum i oci assumeixen a més la seua "centralidad" a través d'una àmplia oferta d'hipermercats, sales de cinema, jocs, llocs de reunió i diversió en general. Les conseqüències ambientals -en termes de balafiament energètic, contaminació i destrucció espacial- vénen determinades per les necessitats d'automatització i il·luminació que requereixen aquests edificis de grans dimensions, concebuts cap a l'interior tancat, amb les innovacions tecnològiques més avançades. La il·luminació i els sistemes de ventilació i aire condicionat han de funcionar durant tot el dia en no tindre finestres per què rebre ventilació i llum natural, les altures elevades exigeixen escales mecanitzades i ascensors, els reclams publicitaris es transmeten a través de tecnologia de so i imatge. El consum energètic és imprescindible en les grans superfícies. A pesar del preu elevat, del caràcter contaminant i d'alt risc no es construeixen amb altres criteris d'arquitectura bioclimàtica ni, per tant, s'utilitzen energies alternatives, no contaminants. L'accés es realitza massivament per mitjà del vehicle individual privat. El transport públic, col·lectiu, és un servei impensable en la lògica de les empreses adjudicatàries d'aquest servei ni tan sols dels governs municipals, per l'escassa rendibilitat que es presumeix a causa de la temporalitat i irregularitat d'aquests desplaçaments. En conseqüència, els usuaris han de fer trajectes llargs en vehicles privats, individuals, per als quals es construeixen enormes superfícies d'aparcament, subterrani, en altura o en superfície.

Una altra innovació s'ha produït a Espanya des de començaments dels anys noranta: la proliferació de camps de golf, construïts i concentrats en espais desaconsellables per a aquesta activitat per la climatologia. Aquesta novetat esportiva, en països amb altres esports tradicionals més coincidents amb la seua cultura i amb la seua història, ha exercit una funció fortament destructora sobre grans extensions agrícoles i, lligat a això, sobre els recursos hídrics. L'aigua, en aquests casos, ha sigut desviada de la seua funció natural, la satisfacció de les necessitats bàsiques dels èssers humans i l'agricultura estacional. Aquests

camps s'instal·len, amb molta freqüència, en les proximitats dels conreus d'agricultura intensiva, amb els quals comparteixen la demanda d'aigua i l'explotació dels pous i jaciments subterranis, quan no, a més, de l'aigua potable procedent de la potabilització, realitzada amb recursos públics, òbviament. Les aigües residuals depurades rarament s'usen per al reg d'aquestes instal·lacions ja que el cost elevat de nous processos de depuració necessaris per a la seua utilització és dissuasori. En conclusió, l'aigua potable, per a ús de boca, s'usa sovint per a mantenir verds els camps de golf.

Els agents públics, ja siguen càrrecs electes o tècnics de les diverses administracions de l'Estat, que col·laboren en l'acceptació dels projectes de camps de golf i en l'aprovació de l'execució d'aquests, solen simpatitzar amb la "novetat" i amb l'autoritat economicofinancera de les corporacions empresarials que els protagonitzen. Aquestes actituds individuals de simpatia i comprensió cap als modernitzadors se sumen al debilitament experimentat per l'Estat i pels agents públics en el context dels canvis neoliberals, com explica Indovina (1993). El debilitament es produeix a partir de les transferències de la tasca pública de control a la iniciativa privada. Aquest entreguisme polític que abandona els interessos de la comunitat en mans d'uns pocs, ha anat en augment a partir de les polítiques privatizadores iniciades a Anglaterra, durant l'era Thatcher. El protagonisme i el control, traslladats a les empreses privades, han sigut assumits gustosament per aquestes, i s'exerceixen amb "generositat". És una magnanimitat que es nodreix de les garanties de llibertat d'actuació abonades pels administradors públics. En conseqüència, s'apropien dels debats, orienten l'elecció i les decisions, no sols quant a l'administració dels serveis públics que els han sigut transferits, sinó també en l'elaboració de les estratègies per a les transformacions urbanes, que hem descrit, derivades de les necessitats neoliberals.

Ben sovint, la iniciativa privada augmenta la quota de poder, gestat en el procés d'acumulació del capital industrial, incrementat en l'estat de coses descrit en el paràgraf anterior i que correspon a la recuperació neoliberal de l'Economia global. El domini aconseguit per la iniciativa privada es nodreix així mateix de l'especulació urbanística i financera. La participació en les operacions financeres es presenta com el model del modern desenvolupament i el requisit per al creixement econòmic. Es constitueixen així noves associacions de poder econòmic, en les quals conflueixen els grans grups industrials i les corporacions financeres, que comparteixen l'activitat borsària. La producció, com a índex d'eficiència i competència, passa

a segon pla. L'èxit es mesura pel valor financer, per les cotitzacions aconseguides en borsa. L'honorabilitat i la respetabilitat de les noves empreses, qualsevol que siga el seu objecte, només existeix des del moment que ixen a borsa i escalen els millors llocs en el vel·leïtós vaivé dels nous índexs, ja siga l'Ibex 35, l'Easdaq, el Nasdaq... Tampoc la qualitat dels productes es mesura per si mateixa, ni per la satisfacció que produeix en els consumidors, sinó per l'índex de beneficis que aconsegueix, qualsevol que siga el mètode utilitzat per a això: tancaments, acomiadaments, publicitat enganyosa... La notícia de les pàgines econòmiques que apareix a continuació, il·lustra aquest fet: "Chupa Chups recupera el gust. Després d'un pla de reestructuració que ha suposat el tancament de tres plantes, l'empresa del caramel de pal recupera la senda creixent dels beneficis[13]".

En resum, les ciutats, els grups que les governen -polítics, empresarials, ciutadans en poques ocasions-, semblen emprendre una carrera d'adaptació al capitalisme avançat, el capitalisme financer. Es preocupen més per atendre les demandes d'aquests models, acceptant la realització d'infraestructures "modernes", altament devoradores d'energies, de qualitat ambiental, de sòl, que per satisfer les necessitats reals i expresses de les persones. Per exemple, hi ha una major preocupació per la possibilitat de moure's, -amb balafiament de diners i temps-, que per la descentralització -com a instrument d'aproximació- de tots els serveis necessaris per a la salut, l'educació, la cultura, l'oci de totes les persones, qualsevol que siga la seua edat o condició. En el mateix sentit, es considera valuosa, bona per definició, la generalització de qualsevol classe d'obres en els edificis, en les calçades i voreres, en el subsòl. Es repeteixen les obres a les voreres i calçades, es derroquen edificis de construcció recent per refer-los. Aquesta activitat es valora positivament com a símptoma de progrés, de creació d'ocupació per a molts. El sistema de subcontractació perverteix l'ocupació, disminueix els salaris, empitjora les condicions de seguretat i higiene. L'import que es paga per l'obra ha de repartir-se entre les diverses empreses a què es contracta amb la qual cosa el benefici es concentra en mans de les empreses més fortes o millor relacionades, que no disposen de plantilla, ni de maquinària ni a penes afronten regs. El caos que les obres públiques solen comportar, inherent als mètodes d'adjudicació i a l'escàs control, es contagia i s'imposa també en l'àmbit de l'activitat política, social i cultural.

[13] *El País,* 18 abril 2004

Algunes ciutats europees responen més dignament a aquests reptes. Hi ha molts exemples, entre aquests Ginebra i Berlín, especialment en la part est. En ambdues ciutats destaquen les bones relacions humanes; les obres, que n'hi ha, atenen de forma humana els humans; els transports són ràpids, confortables, barats. Encara que el neoliberalisme afecta també països amb una llarga tradició de democràcia, d'un cert desenvolupament de l'Estat de Benestar, aquests conserven elements culturals clarament diferenciats, a més de gratificants. Molt al contrari, amb el neoliberalisme sembla renàixer el que relata Tocqueville: "Cada persona es comporta com si fóra una estranya respecte al destí dels altres... pel que es refereix al seu intercanvi amb els seus conciutadans, pot mesclar-se amb ells, però no els veu; la toca, però no els sent; existeix només en si mateix i per a si mateix. I si basant-se en això continua existint en la seua ment un sentiment de família, ja no hi ha un sentiment de societat".

A partir dels anys vuitanta l'espai urbà va créixer de manera difusa, la qual cosa en altres llocs d'aquest treball s'ha anomenat "mal desenvolupament", va esborrar els límits entre el fet rural i el fet urbà, va dispersar les activitats. La terciarización es va generalitzar com un nou instrument de control, sobre els fonaments de l'estructura urbana precedent. Aquests modes d'organització urbana dispersa, no sols afecten les grans metròpolis europees o dels Estats Units d'Amèrica del nord. Es reprodueix també, a petita escala, en ciutats mitjanes, fet que afavoreix la generació i acumulació de noves rendes territorials. És el procés de hiperurbanització imparable, depredador de recursos naturals, consumidor de gran quantitat d'energia. Afecta de manera espectacular les condicions de treball i de vida de col·lectius socials que intenten incorporar-se a l'ocupació, a l'ús de l'habitatge, la sanitat, l'educació, els espais habitables. Es tracta dels jóvens, els immigrants, els aturats de llarga durada, fins i tot els refugiats què al.ludeix Kapunscinski (2002) instal·lats en camps, tots ells cada vegada més nombrosos, fins al punt de constituir una nova classe, la precària participació de la qual en les rendes s'aconsegueix a través dels subsidis de desocupació davant la impossibilitat d'intervenir en la producció. És el que apunta Susan George en el seu conegut i irònic informe Lluer: "Hi hauria centenars de milions de persones que no podrien ser absorbides en l'economia productiva, però que exigirien alguna versió d'un Estat del benestar universal que cuidara d'elles".

El negoci de les indústries urbanístiques va enlairar a finals dels anys cinquanta, alhora que creixien els processos d'urbanització. Va aconseguir un gran auge per a la qual cosa es va valdre, com era obligat,

d'una forta concentració de capital. Mentre en els Estats Units i als països d'Europa es legislava contra aquesta concentració que es manifestava en els monopolis, trusts, cartells, Espanya es limitava a regular la competència (Tamames, 1967). A pesar dels intents d'intervenció estatal les concentracions, com ja s'ha dit, han avançat en el món, a Europa, a Espanya, emparades pel neoliberalisme que presideix la reordenació del Planeta Terra des de 1990. El cas d'Espanya, sota la dictadura franquista, però especialment a partir dels anys seixanta, va oferir un camp abonat pel capitalisme monopolista d'Estat en què "l'oligarquia financera i industrial que és objecte d'aquesta present narració econòmica, és el protagonista minoritari i privilegiat del desenvolupament nacional" (Tamames, 1967). Una oligarquia els noms de la qual es repeteixen des de llavors, com podem veure comparant els cognoms que apareixen en l'estudi de Sánchez Soler (2001) "Rics per la pàtria". El panorama de la banca espanyola, en el que set grans es repartien el negoci financer, ha quedat concentrat en BBVA, Santander Central Hispano i BANESTO.

A la ciutat d'Alacant s'han donat algunes actuacions contradictòries que exemplifiquen aquestes transformacions. Hem parlat d'aquestes en la breu història urbanística que aportem en la primera part d'aquest treball. Les recordem aquí per la connexió entre el global i el fet local que expressen. La celebració del cinquè centenari de la fundació de la ciutat va suposar la recuperació d'un espai, la Llotja del peix en les proximitats del Moll de Ponent, desapareguda ja la funció d'aquesta. Es va convertir en una propietat municipal habilitada per a sala d'exposicions. Amb motiu de la designació, per part de la Comunitat europea, d'Alacant com a seu de l'Oficina d'Harmonització del mercat interior, coneguda com OAMI, es va produir una actuació de signe contrari, semblant a la que assenyala Indovina. Es van requalificar els terrenys rústics pròxims a la fàbrica de l'alumini i ja s'han construït diverses instal·lacions, a més de les de l'oficina: un hotel, un col·legi i, molt pròxima, la Ciutat de la Llum, uns estudis cinematogràfics pendents de la finalització i utilització. Els grups financers responsables del desmantellament de la fàbrica de Manufactures metàl·liques es van beneficiar d'aquestes modificacions. És una proposta d'investigació més que deixem aquí plantejada. L'operació Benalúa sud, l'any 2003, ha significat un clar afavoriment per a les dues fàbriques de farina, Cloquell i Buforn, que s'han vist afavorides per la cessió de la quota urbana corresponent al Municipi. Aquest grans espais, buits, que ocupaven les indústries esmentades, ha actuat com un magatzem de renda, com els denomina el mateix Indovina (1993), que comencen a emergir gràcies a aquestes actuacions, consentides, si

no promogudes, pel poder municipal i del govern autonòmic. Un altre exemple podria ser la celebració del Campionat mundial de gimnàstica rítmica a Alacant; es va construir un edifici, denominat d'alta tecnificació, que ni tan sols respectava les altures necessàries per a la celebració d'aquesta competició. A Madrid, a Andalusia, a Catalunya, a la Comunitat Valenciana, durant l'última dècada del segle XX i en els primers anys del XXI, s'han produït intervencions de naturalesa semblant però de major envergadura amb ocasió de la reestructuració ferroviària en San Sebastián de los Reyes, l'Exposició Universal a Sevilla, els Jocs Olímpics de Barcelona, la Copa Amèrica a València i el Forum 2004 a Barcelona, aquests dos últims d'imminent celebració. Quant al predomini del caos, hi ha també diversos exemples a la ciutat com el parc temàtic construït al Tossal que es troba en procés de desmantellament; la reestructuració de l'avinguda Costa Blanca; el restabliment del tramvia amb obres costosíssimes per a la realització del seu soterrament la viabilitat del qual no s'ha demostrat a pesar que les obres ja s'han iniciat. El port ha disminuït la activitat com a tal per a convertir-se en un parc de cinemes, discoteques, restaurants, cafeteries... que, quantitativament, superen l'espai dedicat a les activitats específicament portuàries.

Si la industrialització figura com un dels símbols de la Modernització, els conceptes de Progrés i Desenvolupament, molt més ambigus, són els que justifiquen la necessitat del creixement econòmic permanent a què se supediten totes les altres actuacions. No en va, com assenyala Samir Amin (1999), “el Progrés, amb majúscula, va acabar sent el substitut de Déu, i amb això la base d'un ordre de coses etern”. El denominat Centre, origen geogràfic i cultural de la industrialització, és l'impulsor del Desenvolupament per al qual necessita altes taxes d'acumulació i creixement i una projecció planetària. Aquesta expansió mundial que el mateix creixement implica, va acompanyada d'índexs d'explotació humana que incrementen constantment les desigualtats i produeixen "la creació d'illes d'ordre aparent a costa de provocar oceans de desordre cada vegada majors" (Fernández Durán, 1993). En la nova etapa globalitzadora, la idea de progrés s'ha desvinculat encara més del sentit de millora de les condicions de vida de les persones en el seu hàbitat, fet que afecta especialment els més febles (Indovina, 1993). El desenvolupament es concep com a millora de les magnituds macroeconòmiques sacralitzades, com són el PIB, la balança de pagaments, l'endeutament estatal, l'índex empresarial de beneficis, l'equilibri dels quals se saneja sempre a costa de magnituds microeconòmiques com

ara els salaris, els preus dels productes de primera necessitat, les inversions en sanitat, en educació, en la salvaguarda i millores ambientals.

El treball s'ha convertit en ocupació, l'ocupació i els treballadors circulen com a mercaderia, en un mercat universal que ho és per l'espai mundial que ambiciona i per les necessitats bàsiques, compartides per tota la humanitat, amb les quals comercia. També els directius, els enginyers financers, els estrategs del mercat el temps de treball dels quals no coneix límits horaris, ni descans programat, són mercaderia encara quan no tinguen consciència d'això per formar part d'una minoria molt ben retribuïda que usa ben sovint els millors avanços tecnològics. La majoria, no obstant això, la constitueixen els qui realitzen les tasques més anodines a canvi d'uns ingressos, la capacitat adquisitiva dels quals disminueix sense parar, els qui s'exilien a la recerca d'un ocupació, un salari, un benestar incerts. És el que demostren les condicions d'explotació en què treballen els immigrants en tants llocs del món occidental desenvolupat des de fa diverses dècades, (Wallraff, G., 1987 i Vall, M., 2004). Aquestes condicions impedeixen que el treball adquirisca la dimensió antropològica per la qual els hòmens haurien de plasmar "el seu ésser d'hòmens sobre materials externs a ells mateixos, i alienar el millor d'ells mateixos en els materials transformats, transferint-los el seu propi *ésser* (l'ésser de cada home, en quant cada objecte era fruit del seu esforç individual i al mateix temps, era el fruit de la cultura en grup en què l'individu s'havia format i els principals trets del qual assumia)" (Terròs, 2002). En conseqüència, el conjunt de les condicions de vida dignes de l'ésser humà queda igualment danyat.

La reordenació territorial que va acompanyar el fordisme, el postfordisme i el toyotisme, va atraure forts contingents de població davant la possibilitat d'aconseguir ocupació. Una reordenació que, d'altra banda, va tenir formes de concentració urbana diferenciades, de manera que a la Perifèria la urbanització es va aconseguir a costa d'una forta dependència (Fernández Durán, 1993) per les condicions en què es van fer algunes de les característiques d'aquests ja han sigut descrites. L'ocupació no va ser, sens dubte, l'única atracció dels nous centres urbans, tant del Centre com de la Perifèria. Des dels començaments de la ciutat moderna, les professions liberals, els poetes, els escriptors, els "intel·lectuals", hi van acudir amb una gran esperança de noves relacions, coneixement, salubritat (Sennett 1997). Ells van difondre ben sovint la idea que la ciutat constituiria un espai d'igualtat, de justícia social, d'oportunitat per a l'accés a tots els beneficis d'una societat desenvolupada. Una altra de les causes que va actuar a favor de la concentració demogràfica a la

ciutat, va ser el desmantellament dels mercats locals en favor del comerç internacional, com bé ens descriu Sennett (1997): "Amb el creixement de Londres i d'altres ciutats britàniques a finals del segle *XIX*, el camp anglès es va buidar ràpidament, víctima d'una crisi impulsada pel comerç internacional. Les ciutats angleses s'alimentaven cada vegada més amb el gra que creixia a Amèrica, i es vestien amb la llana d'Austràlia, i amb el cotó d'Egipte i de l'Índia".

La ciutat global, en tant que espai on es multipliquen les oportunitats, especialment al Centre desenvolupat, exerceix també el que s'ha conegut com "efecte crida" sobre els ciutadans dels depauperats països perifèrics que, segons testimoni d'un immigrant llatinoamericà, estan disposats a deixar-se tallar un braç i una cama a canvi de poder traslladar la seua residència a una ciutat com Madrid. En aquesta ocasió, en ser aquesta la causa predominant, tampoc és l'única. Raons polítiques, culturals, d'enlluernament tecnològic, actuen a finals del segle XX sobre sectors socials que podrien intervenir de mode actiu, a les seues regions d'origen, per a promoure les necessàries respostes socials.

La polèmica sobre els beneficis o injustícies de la ciutat moderna, i de la ciutat global, es veu incrementada en aquests anys per la despesa elevada que "la ciutat" exigeix als qui necessiten allotjar-se, necessitat aquesta quasi inassequible per les condicions dels habitatges quant a dimensions, qualitat, ubicació... a més dels preus elevats, molt allunyats de la capacitat adquisitiva del ciutadà mitjà, ja es tracte d'habitatges comprats o en règim de lloguer, tant d'iniciativa privada com de promoció pública per a ambdues situacions de compra o lloguer. Així mateix la satisfacció de les consegüents necessitats de desplaçament, alimentació, educació, salut, cultura i oci... resulta molt onerosa. Això ha despertat novament l'atenció sobre l'escassa atenció que es presta a aquests drets tant per part dels Governs com dels governats que confien en l'amistat, les relacions familiars o la magnanimitat d'aquells als qui atribueixen poder per a atorgar-los com al senyor el que els correspon com a dret. En aquest sentit només s'exceptua, també a Espanya, el breu parèntesi de les mobilitzacions ciutadanes iniciades cap a la meitat de la dècada dels setanta en el moment de la Transició democràtica i desaparegudes definitivament en la dècada dels noranta.

La forta demanda energètica de la ciutat en els diversos models d'aquesta, deriva de la pròpia estructura que, com ja s'ha vist a propòsit de la construcció de grans superfícies, exigeix desplaçaments quotidians llargs per a un important contingent de població a qui, només a través de costoses formes de

transport, li resulten geogràficament accessibles el lloc de treball i la satisfacció de la resta de les necessitats al·ludides més amunt. Si el transport és una de les activitats altament consumidores d'energia, especialment el privat i individual encara que no sols aquest, hi ha altres causes de consum energètic igualment destacables. Són aquestes les formes de construcció en contra de les condicions climatològiques que s'adopten, per exemple, als edificis intel·ligents destinats a oficines i en la majoria dels habitatges; la localització i la regulació dels temps de treball i oci. Les llargues jornades en espais tancats atempten contra la naturalesa humana les necessitats ambientals de la qual se satisfan artificialment i, també en aquest cas, amb altes taxes de consum energètic.

Aquests models, econòmicament i territorialment expansius, de forta concentració humana, repercuteixen negativament sobre un altre recurs imprescindible per al desenvolupament humà: l'aigua. Si el territori ha perdut el valor d'ús per a substituir-lo per un valor de canvi, que el converteix en renda, aquesta mateixa transformació s'està duent a terme amb l'aigua. La concepció d'aquest recurs com un element imprescindible per al desenvolupament de la vida humana s'hi va debilitar fins a adquirir el rang de mercaderia, el gaudi del qual està subjecte a la seua adquisició. Aquesta transformació va acompanyada per l'increment de la demanda en les concentracions urbanes, en les noves formes d'oci, amb l'ús generalitzat d'electrodomèstics. Imperceptiblement el terme taxa, com a tribut que se satisfà a canvi del servei de trasllat de l'aigua, està sent substituït pel de preu amb el qual comença a interpretar-se com a mercaderia, subjecta a acumulació i a les lleis del mercat, en aquest moment es tendeix a una ordenació de caràcter global que facilite el negoci de les transnacionals de l'aigua. "En aquest context d'ineficiència i greus problemes socioeconòmics i de salut pública, creix en tot el món el debat a l'entorn de la liberalització i la privatització dels serveis urbans d'aigües. Mentre creixen les pressions liberalitzadores des d'institucions com l'OMC, les institucions internacionals, que tradicionalment han tractat els problemes del subdesenvolupament, com la UNESCO, l'Organització Mundial de la salut-OMS o l'organització de l'ONU per a l'agricultura i l'alimentació-FAO, estan sent sistemàticament desactivades. Avui, qüestions tan vitals socialment com els suministraments i els serveis urbans d'aigües han passat a l'agenda de les grans institucions financeres: Organització Mundial del comerç-OMC, Banc Mundial-BM i Fons Monetari internacional-FMI." (Arrojo, P., 2004).

La necessitat de l'aigua, que s'ha convertit en negoci amb massa freqüència, és també una de les causes de moltes guerres com assenyala González, S. (2004): "En realitat, l'aigua ha estat sempre present en el conflicte araboisraelià. Però aquest no es basa només en una qüestió de repartiment de l'aigua, sinó en la possessió o no de la sobirania sobre aquests recursos, que dependrà de la distribució que es faça del territori. El repartiment dels recursos comuns passa a ser una qüestió important, necessària de determinar per a una convivència raonable entre els països de la regió. Un clar exemple el constitueix el cas del Golán, que sent un territori estratègic des d'un punt de vista militar, la importància d'aqiest rau a més en ser la clau per al control d'uns recursos hidràulics importants. Controlar el Golán suposa controlar les fonts del Banias, el Litani i l'Hasbani".

El repartiment comunitari de l'aigua, que ha format part de la cultura i la tradició de molts pobles, no és ja més que un record ancestral que s'exhibeix com a atracció turística. Així succeeix, per parlar d'allò més pròxim, amb el Tribunal de les Aigües de l'horta de València. També en el cas de l'aigua, el consum aconsegueix els seus majors nivells en els països desenvolupats on l'aigua potable arriba al 93% de la població, mentre a la Perifèria només al 40%. Si a això se sumen els processos d'urbanització generalitzats, aliens a la disponibilitat d'aigua; la desforestació i desertització; les conseqüents sequeres; la contaminació de les aigües de superfície i de les subterrànies per l'ocupació massiva de pesticides necessaris en l'agricultura intensiva, l'escassa atenció al manteniment de les xarxes de distribució, la suma és un perill inquietant per al manteniment de la vida humana.

Diversos observadors d'aquesta realitat han plasmat les seues crítiques en obres literàries com "Anglaterra, Anglaterra" (Barnes, 1999) o científiques, amb una bella forma literària, com "Espais d'esperança" (Harvey, 2000). Aquestes cites coincideixen amb les propostes utòpiques que ambdues expressen. De "Anglaterra, Anglaterra": "Ara el poble dividit havia recuperat la seua integritat. Gallines i oques deambulaven amb aire possessiu per l'asfalt aclivellat on els xiquets havien pintat amb clarió jocs de salts; els ànecs colonitzaven la plaça triangular del poble i defensaven el seu petit estany. El vent net assecava la roba de les bugades, penjada amb pinces de fusta d'una corda estesa. Quan ja no va haver-hi teules disponibles els *cottages* van recórrer al jonc i a la palla. Sense trànsit el poble se sentia més segur i més pròxim; sense televisió els pobletans conversaven més, encara que semblava que hi havia menys que parlar". De "Espais

d'esperança": "Els drets de la propietat privada i les escassetats artificials que sostenen, van començar a dissoldre's davant l'enorme força de les mancances i les necessitats humanes. La llei va perdre bona part del seu significat perquè el poder d'obligar a complir els contractes privats es va evaporar en un remolí de deutes embolicats. El sistema judicial es va rendir lentament a la força bruta perquè el poder policial no podia discriminar entre el bo i el pitjor de tants contractes que resultava impossible fer complir. (...) La unitat d'habitació bàsica es denomina *llar (hearth)*. Està composta per entre vint i trenta adults i els xiquets units a col·lectius d'atenció denominada *pradashas* (dels que parlarem més tard) dins de la llar. Cada llar forma un esquema vital col·lectiu organitzat en forma d'economia comuna per al suport mutu. Els membres de *la llar* mengen i treballen junts, adoptant decisions col·lectives sobre com organitzar-se internament i com "guanyar-se la vida" mitjançant intercanvis amb altres llars... l'objectiu és formar una biorregió d'habitació humana que lluita per ser tan autosuficient com practicable, prestant gran atenció als problemes i sostenibilitat mediambientals".

La necessitat d'un canvi radical que detinga la carrera desenfrenada cap a la destrucció a què sembla córrer la civilització occidental, sense cap inconvenient davant l'amenaça de destrucció total del Planeta, ha provocat respostes científiques i socials de diversa índole.

Les propostes que s'han elaborat per atendre a aquests problemes són diverses. En primer lloc estan, per ser acceptades com les més correctes, les que no qüestionen el model urbà, ni el sistema productiu, ni els elevats índexs de consum. L'energia nuclear és un exemple d'una energia alternativa aplicada a diversos usos que, com l'energia procedent del petroli, ha generat també problemes ambientals i conflictes socials.

L'horror mundial que va produir la utilització de la bomba atòmica al final de la Segona Guerra Mundial, es va intentar contrarestar amb els programes "àtoms per a la pau" que es van difondre per Europa a finals dels anys cinquanta. S'iniciava així la rehabilitació social de l'energia atòmica. A mitjan dècada dels cinquanta va començar la construcció de centrals nuclears. Els greus riscos en el procés de producció de l'energia nuclear i els efectes letals dels seus residus, van suscitar una contestació notable als països desenvolupats que va calar en l'opinió pública i es va demostrar en diverses campanyes i manifestacions. A partir de aquestes mobilitzacions, durant els últims anys de la dècada dels seixanta, en els Estats Units

d'Amèrica, i en alguns països d'Europa, es va fer evident la necessitat de protegir la naturalesa enfront de les agressions del sistema productiu, com una exigència per al manteniment de la vida. Es van constituir, van créixer i es van enfortir els moviments ecologistes i més tard els partits "Verds". Els pronòstics sobre les conseqüències d'aquestes instal·lacions, sobre les quals va haver-hi múltiples debats, han quedat àmpliament complits: el caràcter antieconòmic de les instal·lacions nuclears, per la seua curta vida enfront de l'elevat cost econòmic; la dependència dels països compradors dels reactors nuclears, faltats molts d'ells d'aquesta tecnologia; però especialment la destrucció ambiental per la contaminació de la producció nuclear i per la persistència dels residus contaminants amb conseqüències encara no calculades que han hagut de ser enterrats en cementeris nuclears segellats, instal·lats secretament en territoris o fosses marines.

Altres energies alternatives, susceptibles de ser obtingudes a partir de les forces de la naturalesa, com el sol, el vent, el mar, han rebut escassa atenció, i encara menys finançament, per a desenvolupar la investigació necessària que les fera viables. En els últims anys, l'energia eòlica ha començat a implantar-se, encara que sense tractar ni resoldre determinades conseqüències ambientals, derivades de l'impacte d'instal·lacions la ubicació de les quals va haver de ser atentament estudiada. L'energia solar no ha tingut la mateixa sort, de manera que la investigació per a la seua obtenció ha quedat estroncada i ha aparegut com ineficaç i de dubtosa aplicabilitat. Amb motiu de la celebració del Forum 2004 a Barcelona, s'ha exhibit com a atracció la utilització d'unes petites centrals solars, capaces de produir energia amb què abastir el consum elèctric de mils llars durant un any. Així mateix el 2004 s'ha difós la notícia de la instal·lació d'una central solar a Portugal.

La Unió Europea va redactar i va publicar en 1990 el *Llibre Verd sobre el Medi Ambient urbà.* Les institucions polítiques, els partits polítics, les campanyes electorals de qualsevol rang, van incorporar en els seus programes i debats la preocupació ambiental com a rúbrica obligada. Els partits Verds de diversos països europeus i altres col·lectius ecopacifistes van publicar el Manifest ecosocialista en aquesta mateixa època. El Manifest conté una proposta oberta al debat i a la participació que no es limita als problemes ambientals, considera que "la crisi ecològica social és un fenomen gens senzill..." i està en relació amb "la crisi de la política establida, és a dir, el divorci cada vegada més profund entre els representants convencionals i els seus comportaments, d'una banda, i els problemes reals, per un altra" que poden tractar-se des d'una

forma de civilització superior i pluralista que és possible “però no segur”. A causa de les enormes desigualtats que avui separen entre si els éssers humans, també és possible que els Estats, les classes o els clans millor abastits, millor organitzats i armats, elaboren i imposen solucions fundades en l'opressió, l'explotació i l'exclusió dels pobres, d'una part de la joventut i de les dones. És possible que posen apòsits sobre les ferides del segle sense emprendre cap teràpia profunda” (Manifest ecosocialista, 1991). Els estudis de l'organització internacional Green Peace, l'informe Brundtland, van contribuir a traslladar a l'opinió pública la complexitat d'uns problemes que transcendien la mera compassió per la naturalesa. Les Nacions Unides, al seu torn, van organitzar una sèrie de Conferències Mundials en què es van tractar cada un dels factors que incideixen en el deteriorament del Planeta Terra. La Conferència de Rio, la Cimera de la Terra, el 1992, va despertar grans esperances respecte a la capacitat dels Fòrums d'Organitzacions no governamentals, per a la Humanitat que "ha entrat en una nova era política..., s'ha obert l'era de les lluites contra la destrucció del medi ambient natural i cultural i contra els efectes devastadors del consum i de les comunicacions de masses" (Touraine en Villasante, 1995).

L'informe Brundtland va alertar contra aquest model destructor la insostenibilitat del qual resultava evident. Era la conseqüència de les importants transformacions territorials dutes a terme en la segona meitat del segle XX, de l'elevat consum energètic que s'havia desencadenant lenta, però imparablement, des del període d'entreguerres. Aquests processos es van accelerar amb l'aplicació dels models d'Ordre Mundial, elaborats després de la Segona Guerra Mundial, i van experimentar un nou impuls després de la desaparició de la Unió Soviètica.

A partir de l'informe Brundtland, els problemes ambientals constitueixen una de les preocupacions presents en l'opinió internacional, i així es va generalitzar l'ús del terme "desenvolupament sostenible". Aquesta expressió resulta contradictòria en els seus termes. Per això mateix, exigeix grans esforços explicatius que han conduït a diversos intents de substitució d'aquesta expressió, en el sentit d'atenuar el terme desenvolupament per a centrar-se en el d'insostenibilitat. L'expressió “desenvolupament sostenible” s'ha confós amb el “desenvolupament sostingut”, i ben sovint, s'identifica ambiguament amb "el verd", "l'ecològic", "el natural". Aquestes expressions han passat a convertir-se en reclams comercials contradictoris en utilitzar-los empreses dedicades, per exemple, a la producció d'energia elèctrica amb mètodes agressius

per a la naturalesa, a l'extracció de crus, al balafiament de l'aigua, a l'ús de productes químics que contaminen els aqüífers, a la crema i tala de boscos. Són crims que s'estan cometent a tot arreu del planeta Terra, per part de societats que, paral·lelament, financen activitats de ONG i patrocinen prestigiosos esdeveniments mundials com el Fòrum 2004. Es compleix aquí el que analitza Indovina (1993): "En aquest context resulta determinant l'*ocasió.* Un buit urbà es converteix en una ocasió, es promou una celebració (una exposició universal, una manifestació esportiva mundial etc.) només per a crear una ocasió... una ocasió per a utilitzar recursos públics, una ocasió per a mobilitzar processos de revaloració (i d'expulsió-recanvi de població), una ocasió per a activar processos especulatius, una ocasió per a les "tangenti" (suborns) etc. En síntesi, les decisions públiques estan determinades per aquestes ocasions que són promogudes exògenament".

Diversos autors usen ja el terme insostenible per la seua major claredat i per la possibilitat d'allunyar-se de la confusió del terme "desenvolupament sostingut", usat amb profusió. "Desenvolupament sostingut" expressa la voluntat de desenvolupament permanent en associar dos termes complementaris, però en cap cas comprensibles com a crítica al model vigent. Naredo (en Arenas, 2003) ho empra amb aquest sentit certament clarificador quan al·ludeix la necessitat de "pal·liar l'òbvia *insostenibilitat global* dels sistemes urbans actuals o, almenys, d'evitar que aquesta insostenibilitat seguisca accentuant-se". Aquest terme indica, en si mateix, la necessitat de modificar els hàbits de consum en tots els sentits: balafiament d'energies no renovables i altament contaminants, d'aigua, de territori, incitació al consum, devaluació de l'activitat humana en el treball. Una necessitat de canvi urgent sobre el qual, com ja s'ha dit en altres apartats, s'ha parlat en quasi totes les Conferències internacionals celebrades durant aquesta dècada, fins i tot quan no versaren directament sobre els problemes ambientals. La contaminació, el medi, la població, l'habitatge, l'atmosfera, s'han analitzat en les Conferències mundials celebrades en Rio, al Caire, a Kyoto, a Johannesburgo, a Istanbul. S'han aprovat documents, mesures, polítiques, fins i tot partides pressupostàries. No obstant això, el model de megaciutat, com a conurbació difusa, continua avançant i "apunten tots cap a un horitzó d'insostenibilitat que resulta cada vegada més preocupant" (Naredo en Arenas, 2003).

La valoració de la situació del planeta ofereix què s'ha difós a propòsit de la posada en marxa dels acords de Kyoto, és una oportunitat per a reconèixer les conseqüències de la persistència d'aquest model. No

cal recórrer a estudis especialitzats. És prou de tirar un lleugera ullada als Anuaris que solen publicar els diaris impresos en tot el món, o revisar els informes periòdics de les Nacions Unides sobre el desenvolupament humà. Un dada esgarrifosa recollida per Riechmann, J. (2001): "Només en quatre decennis, des de la meitat del segle XX fins a començaments dels noranta, el món va perdre quasi una cinquena part de la superfície de les terres cultivables, una cinquena part dels boscos tropicals i desenes de milers d'espècies vegetals i animals, esmentes que extenses àrees s'han desertitzat, boscos i llacs s'han acidificat, l'aigua potable comença a ser un bé escàs, la capa protectora d'ozó estratosfèric minva i l'acumulació de gasos d'"efecte hivernacle" a l'atmosfera esta causant canvis climàtics globals. Aquest ritme de progrés destructiu és insostenible".

El nombre de causes que van contribuir a aquesta insostenibilitat és elevat. El seu comú denominador és l'organització capitalista i les transformacions que va experimentar al llarg del segle XX entre les que destaquen: la forma en què es va superar la contradicció entre el capital productiu industrial i l'especulatiu, incardinant-se aquell en aquest; els nous modes de la producció capitalista financera; l'exemple de les formes de capitalisme avançat.

Com ja s'ha vist, Espanya es va adherir amb entusiasme a les noves fórmules inventades per a agilitar la intervenció pública, però especialment la privada, sobre el territori. La liberalització del sòl es va posar en marxa al començament dels anys noranta amb la intenció d'agilitar la construcció. La Comunitat Valenciana va ser pionera en l'aplicació d'aquestes mesures amb l'aprovació, el 1994, de la Llei Reguladora de l'Activitat Urbanística a què es farà referència en diversos llocs d'aquest treball. Aquesta Llei ha generat un procés de desregulació constant ajudat per noves mesures legislatives aprovades el 1999. És el que correspon al procés de recuperació del liberalisme econòmic que marca el final del segle XX i el començament del XXI.

Pel que es fa al cas d'Alacant, l'aplicació d'aquestes mesures liberalitzadores pot apreciar-se en el text de l'"Avanç per a la revisió del Pla General d'Ordenació Urbanística", redactat per l'equip de l'arquitecte Luis Cantallops. L'Avanç recull algun dels problemes descrits més amunt, encara que lluny d'aportar solucions correctores proposa mesures que, de dur-se a terme, augmentaran els desequilibris analitzats. Valga com a exemple l'atenció que dedica a les propostes molt detallades sobre requalificació de sòl per a la construcció

d'habitatges, la instal·lació d'indústries o comerços. En canvi mereixen escassa atenció altres necessitats importants i urgents com són l'equipament, la rehabilitació d'habitatges, les millores ambientals, l'ordenació racional del transport públic col·lectiu. Les mesures per a resoldre aquestes mancances es redueixen a unes indicacions molt generals.

6.2 LES ELITS I LES SEUES ESTRATEGIES. ELS MOVIMENTS SOCIALS. LES NOVES ORGANITZACIONS SOCIALS A PARTIR DE 1990

"La elite es una serie de altos círculos cuyos miembros son seleccionados, preparados y certificados, y a quienes se permite el acceso íntimo a los que mandan, las jerarquías institucionales, impersonales, de la sociedad moderna" Mills

Les transformacions, -que quasi de manera natural o per designi d'"altes autoritats"- s'han produït en el context de l'evolució del sistema capitalista, estan generades per subjectes col·lectius més que individuals. No obstant això, no apareixen expressament en l'explicació d'aquestes transformacions que s'entenen llavors com l'actuació d'una "gran mà invisible", totpoderosa, a qui resulta impossible oposar resistència. S'aconsegueix així una conjunció d'interessos, sobre la qual no hi ha dubte, que es concentren en un grup, una classe social, els components de la qual estan entrellaçats per vincles de diversa índole. Són les forces sobre les quals diu Miliband (1985), quan cita a Titmuss, que "hauríem de pensar molt més abans de posar-nos a dir que les forces igualitàries que han vingut operant a Anglaterra des de 1938, poden elevar-se al rang de "llei natural" i projectar-se cap al futur... hi ha altres forces, profundament arrelades en l'estructura social, i alimentades per múltiples factors inherents a les economies en gran escala, que operen en sentit contrari". Són els grups que, des dels estudis de Mills el 1957 sobre les formes d'organització en els Estats Units d'Amèrica del Nord, es denominen elits.

La discussió sobre la seua existència, que metodològicament planteja també Miliband (1985), ha de confrontar amb la realitat indiscutible de totes les actuacions històriques, el succeir de les quals només s'explica per la intervenció d'aquests poders fàctics. Així, el mateix autor situa el debat sobre la naturalesa de

la "classe dominant" - en la terminologia - en els termes de distingir si "aquesta classe dominant exerceix un grau molt major de poder i d'influència que qualsevol altra classe; si exerceix un grau *decisiu* de poder polític; si la propietat i el control de camps fonamentals de la vida econòmica, asseguren també el control dels mitjans de la presa de decisions polítiques en el particular ambient polític d'un capitalisme avançat. Açò ens porta de nou a l'esbrinament de la naturalesa i el paper de l'estat en aquestes societats" (Miliband, 1985).

Riquesa, prestigi, poder, són els factors que, interrelacionats, consoliden l'estructura d'aquests alts cercles. És el vincle que els confereix un caràcter providencial, d'existència i actuació inevitables. Actuen per sentit del deure, com una forma de fabulació, amb la qual justifiquen els efectes perversos que en tantes ocasions es produeixen com a conseqüència de les seues intervencions econòmiques i en el sistema productiu. Aquest peculiar sentit del deure, en què coincideixen els components de les elits, ha sigut inculcat i continua alimentant-se en els espais socials que entre si comparteixen, l'espai d'"els privilegiats, aquells a qui Galbraith, en la seua brillant anàlisi, denomina els "posseïdors". " (Samir Amin, 1999).

El personatge Caisotti, d'Italo Calví, en la novel·la "L'especulació immobiliària[14]", seria el prototip d'aquestes noves elits urbanístiques, constructores, que predominen a les ciutats, des de la segona meitat del segle XX. Els individus que les componen no tenen una formació intel·lectual sòlida, ni tampoc han desenvolupat estudis que els permeten manejar les tècniques de la construcció o els càlculs fisicoquímics, ni tan sols disposen de coneixements econòmics. Xifren la seua distinció social en la capacitat d'intervenció adquirida mitjançant el cultiu de les relacions polítiques i econòmiques que els faciliten adquirir a baix preu, aconseguir prestigi en el mercat immobiliari, vendre a continuació amb marges de benefici cada vegada més elevats. La seua riquesa es nodreix de l'increment "natural" del preu de l'habitatge, de la mala qualitat dels materials, de l'enganyosa presentació dels productes, dels baixos salaris dels treballadors, de les pràctiques de subcontractació.

Les estratègies nítidament dissenyades per aquesta categoria de "posseïdors", han tingut davant una resistència que, amb major o menor fortuna, no ha desistit en el seu interès. La societat, al llarg de la història,

[14] "Fins avui tot li ha anat bé - va dir l'advocat - Va abaixar de la muntanya a *** amb els pantalons apanyats, semianalfabet, i ara emprèn negocis per totes les bandes, es maneja milions, imposa la seua voluntat a l'Ajuntament, a l'Oficina Técnica. Quinto va reconèixer en el rancor de les paraules de Canals un to familiar; era la vella burgesia del lloc, conservadora, honrada, parsimoniosa, satisfeta amb poca cosa, sense arravataments, sense imaginació, un poc agarrada..".

ha protagonitzat revolucions, insurgències de major o menor repercussió. Des dels esclaus de l'antiguitat clàssica fins als negres del continent americà, o les persones discriminades pel seu comportament sexual heterodox, fins i tot en condicions molt adverses, el ésser humà ha lluitat per la seua dignitat i pel reconeixement dels seus drets. La bossa de resistents de què parla John Berger confronta amb les elits ja siga de manera individual o col.lectiva, mitjançant el pensament, la paraula i la lluita.

Les revolucions que van emmarcar els inicis de la Modernitat, amb les seues contradiccions, han marcat objectius encara no aconseguits en plenitud. Cal reconèixer que, a pesar d'això, moltes vegades, gràcies a aquestes, s'han iniciat modificacions impensables en els inicis de la industrialització. L'organització dels treballadors, a través del Moviment Obrer, va possibilitar importants millores en les condicions de treball i de vida de diverses generacions. És pertinent, per tant, l'anàlisi de Miliband (1985) quan diu que després de la Primera Guerra Mundial "l'esquerra, als països del capitalisme avançat... quasi mai ha abrigat seriosament intencions insurgents... ...Els partits de les classes treballadores, els partits explícitament consagrats a la defensa i l'alliberament de les classes subordinades, generalment, han eixit molt menys ben alliberats políticament que els seus rivals més o menys conservadors, i el mateix objectiu d'aquests ha inclòs preeminentment el manteniment del sistema capitalista".

Al llarg del segle XX s'han establit noves formes de participació fortament vinculades a les institucions democràtiques, siga quin siga el seu rang. En la segona meitat del segle XX, els partits polítics han normalitzat la seua participació en les institucions de l'Estat democràtic, a través de les eleccions; els sindicats de classe comparteixen les mesures de conciliació i pacificació laboral, amb la finalitat del desenvolupament econòmic, gaudeixen dels Pressupostos Generals de l'Estat, per diferents procediments molt consolidats, com són l'exercici de les tasques de formació i el reciclatge per a les noves formes d'ocupació (recerca d'ocupació, parcial, temporal, en pràctiques), les subvencions amb què financen la construcció i dotació de les seues instal·lacions. Aquesta "burocratització" ha produït transformacions estructurals en ambdues formacions socials, s'ha consolidat la professionalització que assenyalava Weber (1967), els aparats de direcció han acaparat totes les funcions, incloses les de la mateixa militància a què substitueixen per mitjà de representants que, com en el cas dels càrrecs públics, interpreten la voluntat dels afiliats i assumeixen totes les decisions. Per això, amb la consolidació del sistema democràtic, paradoxalment s'ha produït un gran

distanciament entre la societat i els grups polítics i sindicals. Així mateix, els interessos defensats per aquestes organitzacions s'identifiquen, sobretot, amb els interessos de la mateixa organització més que amb els dels militants, els votants i els treballadors. La cultura de la imatge i la burocratització de l'Estat ha transformat les organitzacions de masses en aparats que dediquen una part important del seu treball i dels seus recursos a ocupar un espai ampli en els Mitjans de Comunicació de Masses i en les institucions com a necessitat, reconeixement i dignificació institucional. Finalment, estan marcats així mateix per la necessitat interna d'aconseguir o mantenir el poder fet que els porta a idear constantment estratègies i aliances internes per a la consecució o manteniment del poder. Així les propostes de transformació del sistema capitalista, la recuperació consegüent dels drets dels treballadors, conquerits per la lluita del Moviment Obrer, i la solució dels problemes socials, passen a un segon pla en l'ordre dels objectius polítics i sindicals.

La societat adverteix aquests canvis. A pesar de la incultura política, o de l'assumpció generalitzada d'una única forma de democràcia, la representativa, que es produeix des de 1990, ni la classe dominant, ni les aliances entre les elits i l'Estat, han impedit noves formes d'organització social per a defensar els drets laborals i ciutadans. La lucidesa que conserven alguns dels seus components, ja siga de manera individual o en grups minoritaris, ha permès que apareguen noves "insurgències" que, també paradoxalment, han trobat, en la ciutat i en les noves tecnologies, uns magnífics aliats de comunicació, propaganda i organització. Aquestes condicions poden facilitar la recuperació d'aliances entre el pensament crític i la intervenció ciutadana per a aconseguir superar una crisi que “no es resoldrà fins que les forces populars i democràtiques no siguen capaces de dominar la societat i unir-la novament” (Samir Amin, 1999).

El moviment de maig del 68, va ser una de les mobilitzacions en què va cristal·litzar el malestar que s'havia acumulat des del final de la Segona Guerra Mundial. Esclats de diversa naturalesa i importància es van produir a partir d'aquesta: el moviment *hippy*, la revolució dels clavells a Portugal, l'organització del Moviment Ciutadà en diversos llocs... en general una obertura de costums, una forma lliure d'expressió, una nova desacralització. El malestar va afectar també les elits, en la crisi generalitzada que es va produir durant la dècada dels setanta.

Superada la crisi, a mitjan dels anys vuitanta, quan començava a reactivar-se el capitalisme en la seua forma de neoliberalisme, aquests moviments van anar debilitant-se.

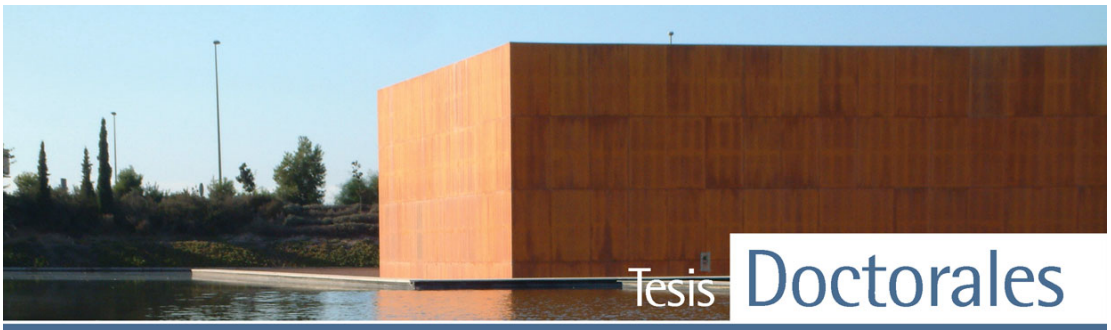

Com antany es van organitzar diverses formes de contestació, ara han sorgit noves organitzacions socials oposades als interessos de les elits, en general, i de les noves elits que es proveeixen després dels programes dels nous organismes internacionals, més aviat transnacionals: El Banc Mundial (BM), el Fons Monetari Internacional (FMI), l'Acord Multilateral d'Inversions (AMI), l'Organització Mundial del Comerç (OMC).

Encarnen un nou mode d'imperialisme contra el qual s'han organitzat diversos moviments, articulats mundialment, a través d'Internet i de les diverses trobades internacionals, en el moviment conegut com a Moviment de Resistència Global (MRG). La polarització, característica del sistema capitalista, es perpetua en aquests moments d'aprofundiment neoliberal. Amb aquesta, s'hi reprodueixen també les insurgències, en aquesta universalització del capitalisme que "ha provocat l'aparició de cucs en la fruita" (Samir Amin, 1999). Els Moviments ecosocialistes, ja citats, que van nàixer en els anys noranta a la calor del Manifest del mateix nom, no han sigut els únics. Altres propostes han deixat una llavor que, encara que aparentment neutralitzada, ha provocat reaccions en la base social. Podran produir transformacions profundes, en la mesura que aquestes reaccions confluïsquen, en el fet social i en el fet polític -entès en el seu sentit més genuí- i s'articulen en una dimensió nacional.

A Espanya, les celebracions del Vè Centenari del descobriment d'Amèrica, van provocar els primers moviments de denúncia, -amb el nom "Desemmascarem el 92"- contra "el model desenvolupista de la modernització econòmica espanyola i les seues conseqüències" (Morán, 2003). Els van impulsar "militants anticapitalistes, ecologistes, autònoms i llibertaris", en paraules del mateix autor. Dos anys més tard, el 1994, a Madrid, amb motiu de la celebració del cinquanta aniversari de la fundació del Banc Mundial i el Fons Monetari internacional, es va desenvolupar la campanya "50 anys basten. Les altres veus del Planeta", com el començament de les mobilitzacions contra el capitalisme global que es van produir en molts altres països. El nucli inicial de les mobilitzacions de 1992, va créixer per la participació de col·lectius internacionals, Esquerra Unida, sindicats, ONG, col·lectius cristians... amb una metodologia participativa entorn de les Accions directes i als Fòrums de debats que fins i tot es van plantejar i es van realitzar amb alts funcionaris del Banc Mundial en la seu central de la UGT de Madrid. La vitalitat, i les contradiccions, que van crear aquests moviments, els ha permès una autoreedició, que s'ha anat concretant en el "Fòrum alternatiu a la cimera europea" de 1995, al final de la presidència espanyola a Europa; el Moviment anti Maastricht el 1996, que va actuar en moltes

ciutats de l'Estat espanyol; les plataformes contra la guerra que, -des de la primera guerra d'Iraq o guerra del Golf, la de Kosovo, la d'Afganistan, la segona guerra del Golf- han sorgit en molts països del món. Molts d'aquests moviments que, com ja s'ha indicat, van trobar en Internet un fidel aliat per a la creació de xarxes, van desembocar en un gran trobada provocada per la Tercera Conferència Mundial de l'Organització Mundial del Comerç celebrada a Seattle. A partir de llavors, la internacionalització de les mobilitzacions contra el nou mode d'organització capitalista, es va fer evident.

Entre aquests moviments que exerceixen nous modes de ciutadania, més enllà de les urnes, n'hi ha que es reclamen hereus de les lluites socials del segle XIX com són, per exemple, els moviments feministes que, amb intermitències, no han abandonat el seu treball; els moviments pacifistes, estructurats, des de 1990, a les plataformes contra la guerra; els moviments d'ocupació d'habitatges buits, estesos per Europa amb interessants propostes de creació social i cultural; els moviments veïnals, que han respost a l'especulació urbana; els moviments guerrillers d'Amèrica Llatina; el Moviment dels Sense Terra (MST) de Brasil; i tota la gamma d'organitzacions socials apareguda, per exemple, a Argentina, després de la greu crisi dels últims anys.

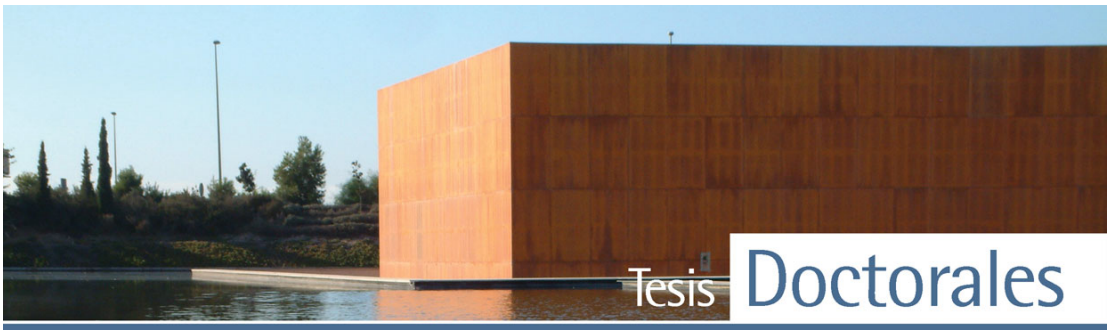

7 EL FACTOR DEMOGRÀFIC

"Las migraciones humanas han constituido y constituyen un fenómeno de gran relevancia a escala planetaria, siendo sus implicaciones muy diversas (demográficas, socioeconómicas, socioculturales, territoriales, ambientales). En el caso de España, las migraciones han tenido a lo largo de la historia y sobre todo en el último siglo un papel muy destacado en la evolución general de la población y en su distribución geográfica, incidiendo a su vez de manera diversa en el comportamiento demográfico, económico, cultural, e incluso político, tanto de las áreas emisoras como receptoras".
Romero Valiente, J. M.

El paper que els moviments de població van jugar en la configuració i el desenvolupament de la ciutat d'Alacant s'entén millor des d'una perspectiva històrica i en relació amb les circumstàncies econòmiques i territorials que es van donar a Espanya durant el segle XX i més especialment durant les diverses etapes del franquisme amb què es configura el període d'aquest estudi. Per això no s'hi presenten únicament les dades quantitatives sinó també aquelles que permeten fonamentar els arguments i les conclusions a què es pretén arribar. Per això s'inicia aquest punt amb una primera aproximació a la població espanyola en el segle XX i a la relació d'aquesta amb els problemes territorials des dels quals s'interpreta la urbanització creixent que, com en la majoria dels països, es va produir també a Espanya.

7.1 EL FACTOR DEMOGRÀFIC I TERRITORIAL EN L'ESPANYA DEL SEGLE XX.

La població espanyola va tenir una composició escassament urbana fins ben avançat el segle XX. Segons el cens de 1960 "la població total de 27,9 milions es distribuïa en un 34,7% en la zona rural (nuclis de fins a 2.000 habitants), 22,8% en l'intermèdia (2.000-10.000) i el 42,5% a l'urbana (majors de 10.000)" (Tamames, 1969).

El caràcter rural de la població espanyola va disminuir a partir dels anys setanta per la importància que havien aconseguit els moviments migratoris a partir dels anys seixanta. Van ser canvis molt ràpids en el fet quantitatiu, però lents en el fet cultural per les condicions sociopolítiques i per la resistència d'"un poble

poble, raça agrícola, temperament rural... un poble de llauradors. La figura, el gest, el repertori d'idees i sentiments, les virtuts i els vicis són típicament rurals" (Ortega i Gasset[15]).

Els canvis demogràfics i culturals aconseguits en altres països requerien a Espanya la intervenció de diversos factors que facilitaren el canvi social i la modernització. Els més decisius van ser les reformes territorials que es van produir en els països on va arribar la revolució industrial; l'increment de les vies de comunicació; els impulsos per a l'obertura de les idees i l'avanç cultural. Cap d'aquests va actuar de forma eficaç a Espanya fins a l'últim quart del segle XX.

Algunes d'aquestes reformes es van iniciar durant el breu i conflictiu període de la II República: La Llei de Reforma Agrària, el desenvolupament de la cultura i l'educació, una forma racional d'organització de l'Estat, entre altres propostes. No va haver-hi temps per a desenvolupar ni van tenir continuïtat durant la dictadura franquista. Les reformes que es van intentar, van quedar frustrades, entre altres raons, per la pressió dels interessos de l'oligarquia.

Les transformacions territorials s'havien intentat ja en la primera meitat del segle XX, encara que no van prosperar. L'elaboració del Cadastre i les diferents fórmules per a emprendre la reforma agrària com a instruments d'aplicació urgent per a l'aprofitament del sòl agrícola i la racionalització dels usos territorials, van quedar paralitzades per l'oposició dels terratinents. La persistència del perfil rural i les migracions constants cap a altres països o cap a les regions espanyoles considerades més riques són conseqüència d'una situació que apareix com inevitable, és a dir, la impossibilitat de conrear les terres més aptes, de fer-ho amb mitjans renovats, el manteniment del sistema de propietat feudal de la terra, els latifundis. La situació ve descrita per Sánchez Jiménez (1975) de la manera següent: "El 1931 encara el 60% del nostre sòl no es conreava, el 40% de les terres es conreava deficientment i el 70% de les terres incultes aprofitables, no tenia arbratge... La causa llavors no és la mala qualitat del sòl, ja que la impossibilitat de l'accés a les terres bones és el que obligava els agricultors a rompre i conrear les roïnes. La causa del mal tampoc està en la falta de capitals ja que els més benestants inverteixen poc en la millora de les finques. Queda, perquè, com a causa de la

[15] Citat en *Informe sociològic sobre la situació social d'Espanya. 1970.*

deficient explotació del sòl i de la situació precària de l'obrer andalús i extremeny, l'*acaparament de les terres*".

La terra, a Espanya, va mantenir, i manté encara en aquests inicis del segle XXI, la condició de ben vendible i hipotecable. D'ací que, com s'ha apuntat més amunt, els qui es van dedicar a l'acumulació de les rendes del territori, s'oposaren molt activament a qualsevol intervenció racional encaminada a la reestructuració de la propietat agrària (Sánchez Jiménez: 1975). Aquest era un problema a què també es va referir Costa (Sánchez Jiménez, 1975) quan considerava impossible "una solució política eficaç per al país sense una reestructuració de la propietat agrària".

La necessitat de reestructuració suposava un repartiment o redistribució de les propietats agrícoles, ja foren minifundis o latifundis, però especialment aquests últims. El protagonisme dels latifundis requereix una primera aproximació a aquest concepte que hauria de consistir a fixar l'extensió necessària per a ser catalogats com a tals, en no existir cap classificació per hectàrees que estiga acceptada. Potser açò havria sigut possible si s'haguera completat l'elaboració del Cadastre iniciada el 1906 i paralitzada el 1925 per la pressió dels terratinents (encara avui és una base de dades de difícil accés i escassa transparència). Quelcom semblant va succeir amb la Llei de Reforma Agrària de què es parlarà més endavant. El concepte de latifundista i terratinent, en canvi, sí que poden ser clarament identificats per la naturalesa de les actuacions d´aquests i pels sistemes d'explotació i millora que apliquen a les propietats agrícoles com indica Llepe d'Espinosa en l'Informe Foessa de 1970: “Poc capital d'explotació, absència de millores, aprofitament extensiu, tècnica retardada, etc.”. En molts casos no hi havia a penes explotació, ben sovint les finques rústiques s'utilitzaven com a garantia hipotecària o s'oferien com a penyora en els jocs d'atzar.

És evident que els latifundis van jugar un paper important com a elements d'acumulació capitalista, encara que conservant trets feudals, en estar lògicament en mans de molts pocs propietaris (Tamames, 1969). La concentració d'aquestes propietats rústiques pot apreciar-se en les dades que aporta Sánchez Jiménez (1975) sobre la distribució de les finques entre 1930 i 1959: “Les propietats mitjanes, entre 10 i 100 ha. Ocupaven el 25% de la superfície agrícola; les propietats majors de 100 ha. Ocupaven 28,6%; les majors de 250 ha. El 16,9%”.

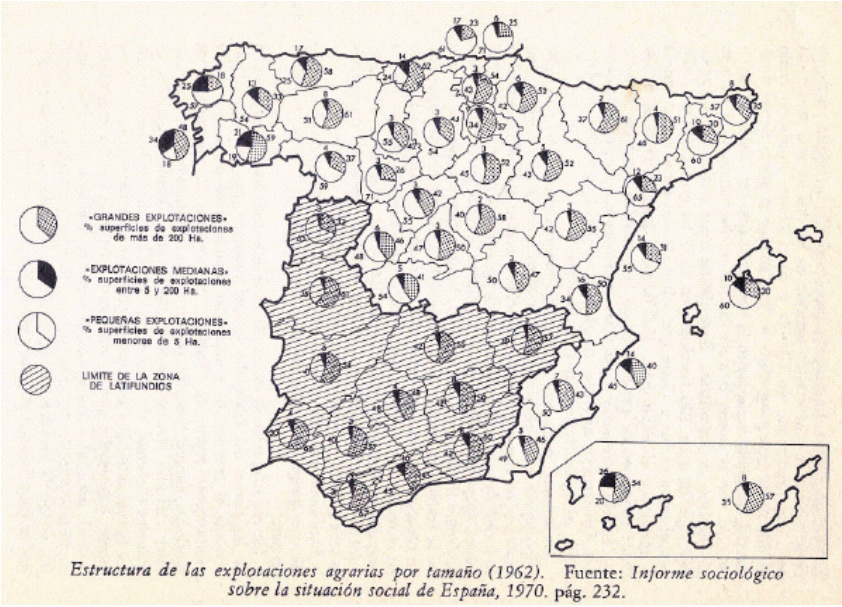

Estructura de las explotaciones agrarias por tamaño (1962). Fuente: *Informe sociológico sobre la situación social de España, 1970.* pág. 232.

Font: Sánchez Jiménez, 1975

La Llei de Reforma Agrària va ser també entesa com una necessitat per a resoldre els problemes que dificultaven el desenvolupament espanyol, el problema demogràfic entre aquests. Llargament enyorada, va ser un dels primers propòsits del Govern Republicà. Davant la gravetat de la situació rural per les elevades taxes de desocupació agrícola, la Constitució republicana va recollir-ne la preocupació per l'agricultura i pels llauradors en l'article 47[16]. A més es van promulgar diversos decrets (abril, maig, juny, juliol de 1931) que perseguien evitar que els terratinents escaparen als efectes de la pròxima Llei de Bases de la Reforma Agrària. Més d'un any va tardar a discutir-se i aprovar-se en les Corts, després de diverses redaccions i diversos avatars que van aconseguir demorar-ne l´aprovació fins al nou de setembre de 1932. L´aplicació va ser encara més difícil. El 1935, durant el bienni conservador, els diputats d'esquerra es van absentar del Ple de les Corts en què es va aprovar la Llei de Reforma de la Reforma Agrària en senyal de protesta per les

[16] "La república protegirà el llaurador i a aquest fi legislarà, entre altres matèries, sobre el patrimoni familiar inembargable i exempt de qualsevol classe d'impostos, crèdit agrícola, indemnització per pèrdua de les collites, cooperatives de producció i consum, caixes de previsió, escoles pràctiques d'agricultura i granges d'experimentació agropecuàries, obres per a reg i vies rurals de comunicació".

modificacions regressives que s'hi havien introduït. Mentre s'incrementava la desocupació agrícola i abaixaven els salaris, l'oligarquia va recuperar uns poders que mai havia perdut completament. Encara que el Govern del Front Popular va reposar la Llei de setembre de 1932, la reforma agrària, entre tants avatars, "va quedar certament sense realitzar" (Sánchez Jiménez, 1975). Les expropiacions realitzades durant la guerra, en aplicació de la Llei, van representar extensions importants a Andalusia, Extremadura, Castella la Nova. El total d'hectàrees expropiades va arribar 5.458.885. Les dades de les expropiacions a Alacant, Castelló i València, fins agost de 1938, es mostren en la taula següent:

Nombre	d'Has. Expropiades fins agost de 1938
Alacant	106.604
Castelló	35.673
València	147.141

Font: Sánchez Jiménez i elaboració pròpia

Totes aquestes mesures van quedar neutralitzades en finalitzar la guerra després de l'alçament militar. El bàndol vencedor enfront del govern constitucional, va trobar un aliat incondicional en l'actitud immovilista de l'oligarquia tradicional, formada per terratinents i latifundistes. Durant la primera dècada de 1940, la burgesia patrimonial, va subsistir alimentada per la seua pròpia forma d'inactivitat i pels beneficis que van obtenir, en recompensa pel suport als vencedors, durant aquest període d'autarquia. La fam, l'escassa producció agrícola, el context de la II Guerra Mundial, van impedir qualsevol actuació en favor de la reforma agrària pendent. L'abandó del camp, per part de les classes treballadores, va ser una conseqüència inevitable. Ho va ser també l'èxode interior i exterior, una realitat que encara avui no es pot considerar finalitzada.

La crisi dels anys cinquanta que va obligar a eixir de l'aïllament practicat durant l'autarquia i va permetre l'arribada d'una nova etapa, va desplaçar els sectors oligàrquics tradicionals –latifundistes, terratinents addictes al règim en la majoria- en favor de noves oligarquies formades per capitalistes modestos i tecnòcrates (Fernández de Castro, 1977) vinculats a *l'Opus* Dei que es van instal·lar en la proximitat del poder i van anar lentament construint lentament la seua hegemonia. Van ser els que van controlar els Plans

de Desenvolupament, i van dirigir els diversos organismes i programes que van esguitar l'activitat dels ministeris a què es va encomanar el desenvolupament agrari: Pols de Desenvolupament, Programes de Concentració Parcel·lària etc.

En aquest anys, el context mundial va estar marcat per la reorganització el sistema econòmic després de la II Guerra Mundial. El model concebut en els acords de Bretton Woods, a qui es dedica un apartat més endavant, comprenia un procés d'urbanització generalitzat que va determinar el creixement de les ciutats com a símbol de desenvolupament i modernització. Les recomanacions del Banc Mundial, d'obligat compliment per als beneficiaris de les seues ajudes i préstecs, van afavorir la concentració urbana. Els resultats d'aquests processos, amb els quals es pretenia pal·liar les dificultats del món rural, resulten molt discutibles trenta anys més tard. En una primera etapa, van significar una millora en l'habitatge, l'accés a la cultura i a l'educació, la sanitat per als qui vivien en nuclis rurals oblidats per l'Administració de l'Estat. L'anomia, la massificació, la falta de recursos públics, les formes d'urbanització, han generat una nova cultura d'insolidaritat urbana les conseqüències de la qual comencen a manifestar-se a finals del segle XX. L'abandó de l'hàbitat rural i de l'activitat agrícola tampoc ha significat una millora ambiental, econòmica ni humana. Aquest aspecte també es desenvoluparà més endavant.

En l'Espanya dels anys seixanta es va produir el fenomen conegut com desarrollisme. El turisme va ser una de les novetats que ho va afavorir, al mateix temps que va despertar l'ambició dels qui, com ja s'ha vist, utilitzen i continuen utilitzant la terra com una mercaderia el valor fonamental de la qual és el canvi, o siga l'especulació que es nodreix de l'acaparament. El sòl rústic es va devaluar gradualment com a tal, per a adquirir una nova identitat, la que li atorga la condició de solar amb un valor de creixement infinit.

Amb avanços i retrocessos, la reconversió agrícola es va avançar a la reconversió industrial. Ambdues activitats, la industrial i l'agrícola, van compartir el mateix destí: la desaparició. La reforma agrària es va abandonar sense que haguera superat la condició de projecte que finalment va poder considerar-se innecessari. Quan la Unió Europea va intervenir en l'ordenació de l'agricultura a través de la PAC (Política Agrària Comunitària) aquesta es va fer en favor dels països que van fer la reforma agrària amb molta antelació, com són França i Alemanya. La reconversió ha culminat, ha significat la disminució de conreus centenaris com l'olivera, la vinya, l'ametler; ha estimulat els conreus intensius i la desaparició de l'horta

tradicional. L'estratègia de subvencions ha promogut noves oligarquies que se n´aprofiten i, avui com ahir, es beneficien de les bones relacions amb els governants.

Com no podia ser d'una altra manera, les activitats van variar de forma notòria. L'agricultura va descendir com a activitat principal per a cedir el pas al sector terciari, sense que el sector industrial aconseguira un desenvolupament important. Les dades d'aquests canvis apareixen en el quadre següent:

Evolució sectorial de la població activa a Espanya

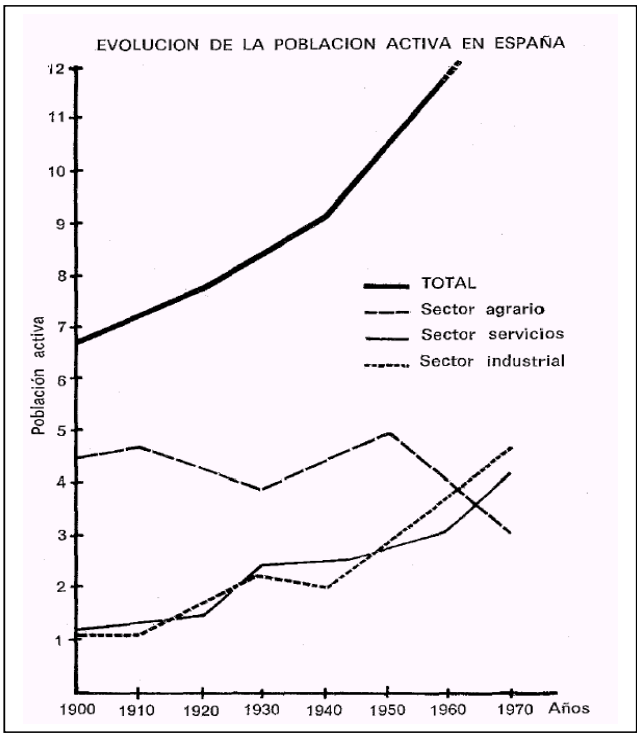

Font: Sánchez Jiménez, 1975

7.2 CREIXEMENT DEMOGRÀFIC A ESPANYA, AL PAÍS VALENCIÀ, A ALACANT.

Els canvis d'activitat anteriorment descrits van produir, com és natural, importants canvis demogràfics que s'expliquen a continuació. L'aparició de fenòmens demogràfics com ara la superpoblació, les migracions interiors o les migracions internacionals, cobra un major sentit en relació amb els esdeveniments històrics que s'han relatat en l'introducció d'aquest punt quart. En aquest sentit, resulta apropiada l'observació de Rodríguez Osuna (1978) quan diu que "en l'Espanya de 1960 ni el volum de població, ni el ritme de creixement oferien dificultats addicionals al creixement econòmic i, per tant, si això no es produïa al ritme que era de desitjar caldria atribuir-ho a un altre tipus de raons però no a la pressió demogràfica".

L'evolució de la població es descriu a partir de dos factors: el creixement natural i el saldo de les migracions, tant exteriors com interiors.

7.2.1 Creixement natural

Es mostren a continuació les taules comparatives de les dades sobre el creixement experimentat a Espanya, al País Valencià i a Alacant. Els comportaments, quant al creixement natural, són molt semblants en les diferents regions d'Espanya. Les condicions econòmiques, higièniques, culturals, no presentaven diferències importants que pogueren suposar variacions en les taxes de natalitat o mortalitat. No va succeir el mateix amb els increments o disminucions de població ocasionats pel fenomen migratori, com es veurà més endavant.

Espanya

A Espanya el creixement natural es va comportar amb estabilitat, excepte al quinquenni que va de 1960 a 1965 durant el qual va augmentar la natalitat al mateix temps que va disminuir la mortalitat. Aquest últim factor d'augment de l'esperança de vida es mantindrà fins al dia d'avui.

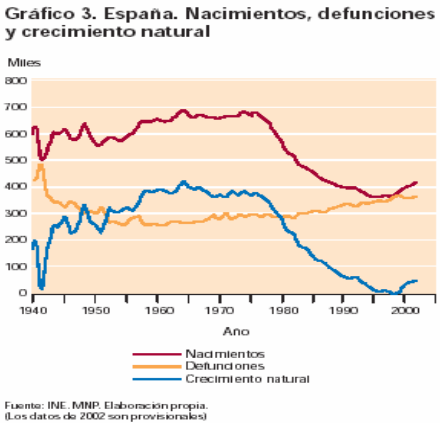

EVOLUCIÓ DEL CREIXEMENT NATURAL DE LA POBLACIÓ A ESPANYA			
Anys	Nascuts vius per 1.000 h.	Difunts per 1.000h.	Creixement natural
1950	20	11	9
1955	20	9	11
1960	22	9	12
1965	21	8	13
1970	19	8	11
1973	19	8	11

Font: INE

El descens de natalitat, que també es va produir de manera constant encara que amb major lentitud, explica el manteniment de les taxes de creixement natural que mostra la taula i el gràfic anteriors. La caiguda més important s'aprecia a partir dels vuitanta.

Aquest descens, encara que lleu, indica també la influència dels usos sexuals vigents en la societat europea entre els quals destaquen la permissivitat davant les relacions sexuals extramatrimonials, l'ús d'anticonceptius, i la possibilitat d'avortar legalment a Anglaterra. Són actituds que es van propagar al mateix temps que el catolicisme tradicional i les rígides normes en matèria de moral sexual d'aquest, començaven a perdre terreny, milloraven les condicions econòmiques i sanitàries, i la dona descobria possibilitats d'emancipació que va començar a practicar encara que molt lentament. No obstant això, encara el 1973 Espanya ocupava el segon lloc després d'Irlanda en taxa bruta de natalitat. És a dir, la disminució de la natalitat no va afectar de manera important el perfil demogràfic espanyol durant els trenta anys que s'analitzen en aquest estudi. Va ser molt significativa a partir dels anys vuitanta en què va a arribar a produir el creixement zero en la població espanyola, situació que comença a pal·liar-se a finals del segle XX per l'increment de la natalitat gràcies a les dones immigrants.

TAXES BRUTES DE NATALITAT EN DIVERSOS PAÏSOS EUROPEUS DE 1964 A 1973

Països	1964	1967	1970	1973
Alemanya Federal	18	17	13	10
Àustria	19	17	15	13
Bèlgica	17	15	15	13
Dinamarca	17	17	14	14
Espanya	22	21	19	19
França	18	17	17	16
Països Baixos	21	19	18	14
Irlanda	22	21	22	22
Itàlia	20	18	17	16
Noruega	18	18	17	15
Regne Unit	19	18	16	14
Suïssa	19	18	16	14

Font: INE i elaboració pròpia

A pesar de l'important creixement de població, en els anys setanta la densitat a Espanya era una de les més baixes d'Europa (Rodríguez Osuna, 1978).

PAÍS VALENCIÀ

La demografia al País Valencià va tenir unes característiques específiques. L'evolució mostra un creixement anual superior a la resta de l'Estat espanyol. Així ho indiquen les taules elaborades per Castelló, Badenes i Bernat (1988) a partir de les dades de l'INE. Com indiquen aquests mateixos autors, la gran explosió demogràfica valenciana es va produir a partir de 1960 en coincidència amb "la industrialització i la modernització general de l'economia espanyola... és el període de la ràpida urbanització, i són les ciutats i les àrees industrials les que espenten amb major força, i desbanquen dels primers llocs a les riques comarques de regadiu, que han continuat amb el creixement moderat tradicional, mentre que la muntanya ha entrat en un ocàs accelerat i irreversible"

L'evolució històrica de la població al País València en relació amb l'evolució general de la població a Espanya es mostra en la taula següent obtinguda de Castelló, Badenes i Bernat:

Anys	*Habitants*	*Creixement Anual %*	*(*)*	*Habitants*	*Creixement Anual %*
1940	*2.176.670*	*0,59*	*8,4*	*26.014.750*	*0,81*
1950	*2.307.068*	*0,75*	*8,2*	*28.118.0S7*	*0,87*
1960	*2.480.879*	*2,38*	*8,1*	*30.583.466*	*1,15*
1970	*3.073.255*	*2,20*	*9,1*	*33.956.376*	*1,22*
1975	*3.411.218*	*1,38*	*9,S*	*36.026.319*	*0,95*
1981	*3.646.765*		*9,7*	*37.746.260*	

(') Percentatge (%) del nombre d'habitants del País València respecte del total estatal.

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades del LN.E

Després de la Guerra Civil, les principals ciutats valencianes van experimentar un creixement constant:

Crecimiento porcentual (%) de las mayores ciudades valencianas (1940-1981)

Ciudades	*1940-50*	*1950-60*	*1960-70*	*1970-75*	*1975-81*	*1970-81*
Valéncia	+12,9	-0,8	+29,4	+9,2	+5,3	+ 15
Alacant	+7,7	+16,6	+52	+ 18,8	+14,5	+36,1
Elx	+19,9	+31,2	+67,3	+20,3	+10,3	+32,8
Castelló	+9,1	+17,2	+50,4	+16,9	+15,1	+34,6
Alcoi . . , ...	-4,2	+16,4	+20,1	-1,7	+9,2	+7,4
Sagunt.	+33,0	+49,6	+16,7	+11,5	+4,4	+16,4
Elda.....	+3,2	+36,0	+47,4	+16,2	+8,1	+25,7
Torrent	+17,6	+50,5	+65,2	+17,5	+10,0	+29,3
Orihuela	+3,1	-0,3	+0,2	+6,3	+4,4	+10,9

Fuente: Elaboración propia a partir de los datos del cuadro ILS.

Font: Castelló, Badenes, Bernat 1988

Com pot apreciar-se, el creixement demogràfic més destacat a la ciutat d'Alacant es va donar en la dècada dels seixanta.

Entre 1960 i 1980, van créixer considerablement sis comarques del País Valencià en què es va instal·lar el 59% de la població valenciana. Aquesta concentració poblacional produïda per la reubicació de les activitats industrials va tenir greus conseqüències sobre l'ordenació del territori i sobre l'activitat agrícola. Un dels efectes més visibles ha sigut la desaparició de les superfícies rústiques, o almenys de la seua explotació com a tals. En conseqüència han proliferat els terrenys erms, per a acabar sent reconvertits en solars urbanitzables que han sigut més tard urbanitzats. La població que els habitava i hi treballava va passar, en una primera etapa, a altres nuclis rurals i als caps de comarca que van mantenir l'activitat agrícola durant més temps. La major part dels seus habitants, no obstant això, s'ha desruralizat i s'ha instal·lat en els nuclis urbans.

Alacant

Respecte al municipi d'Alacant, motiu d'aquest estudi, cal assenyalar que entre 1900 i 1981, el terme municipal d'Alacant va quintuplicar la població. El nombre d'habitants de fet va passar, en aquest vuitanta anys, de 50.142 a 251.387. El creixement més notable es va produir en la dècada de 1960, com s'aprecia en la taula següent:

Creixement de la població de fet a Alacant. 1900 a 1981

1940	96.729
1950	104.222
1960	121.527
1970	184.716
1975	219.553
1981	251.387

Font: INE i elaboració pròpia

Aquest augment espectacular es va deure al creixement natural, però sobretot a l'important flux migratori que va arribar a Alacant, com es veurà en l'apartat de les migracions interiors. Per això va ser la ciutat que va experimentar un major creixement percentual com pot apreciar-se en el quadre següent.

Creixement percentual (%) de les majors ciutats valencianes (1940-1981)

Any	*N. °*	*%o*	*N.°*	*%o*	N.°	%o	N.°	%o
1960	8.452	11,9	2.030	5,6	14.935	10,5	25.417	10,3
1970	11.778	12,9	2.090	5,4	17.987	10,3	31.855	10,4
1980	9.376	8,0	2.247	5,3	15.321	7,4	26.944	7,3

Font: Castelló, Badenes, Bernat, 1988

No obstant això “des de finals dels anys 70, i de manera més marcada des dels anys 90, el nombre d'habitants del municipi d'Alacant tendeix a l'estancament” com assenyala la Memòria de l'Avanç del PGO de 2001.

7.2.2 Migracions

Les migracions han cobrat una rellevància notable en l'última dècada del segle XX. No és un fenomen nou ni exclusiu de finals del segle XX. La població espanyola ha emigrat al llarg dels segles, per motius diferents. Els començaments del segle XX, a Espanya, van estar marcats per l'emigració a ultramar. Les causes d'aquest episodi migratori cal cercar-les en la crisi agrícola històrica, i en les repercussions de la Primera Guerra Mundial. Els efectes positius d'aquestes migracions van afavorir l'economia, tant en "els processos d'ajust del mercat de treball espanyol" com en les millores de l'economia nacional ja que "sense les remeses i les transferències de divises dels emigrants espanyols a l'exterior hauria sigut molt més difícil saldar el dèficit comercial tradicional de la nostra economia" (Ródenas Calatayud 1994).

Les conseqüències territorials i socials que van acompanyar les migracions, van ser també molt importants i d’efecte prolongat. Ja se n’ha parlat en l'apartat dedicat al creixement natural de la població. S'estudien detingudament en el capítol dedicat a la transformació de la propietat rústica.

Es mostren per separat les migracions exteriors, les interiors i les locals. Aquestes últimes es referiran només al cas d'Alacant.

Les migracions exteriors

La situació de l'activitat agrícola va ser una de les principals causes de migracions durant les primeres dècades del segle XX. "La desocupació agrícola temporal o permanent, els jornals exigus, les condicions de supervivència precàries, la distribució desigual de la propietat de la terra, el ritme reduït d'increment de la productivitat agrícola, les rendes creixents abonades als terratinents, i, amb aquestes, l'endeutament dels llauradors, són, entre altres, els elements clau a l'hora d'interpretar els motius que van fer emigrar més de set milions de persones al llarg d'aquells anys: no eren aventurers, eren miserables"

(Ródenas Calataiud, 1994). Els motius a què al·ludeix l'autora van ser produïts directament pel poder dels terratinents que van actuar, amb una enorme eficàcia, per a impedir qualsevol intervenció racional des de l'Estat encaminada a corregir aquesta situació, com ho prova la resistència activa amb què es van oposar a la Llei de Reforma Agrària.

El mapa de Martín Moreno i de Miguel (1978) il·lustra l'estructura socioterritorial d'Espanya en les primeres dècades del segle XX a què es refereix el paràgraf anterior.

Tipologia de les sis Espanyes

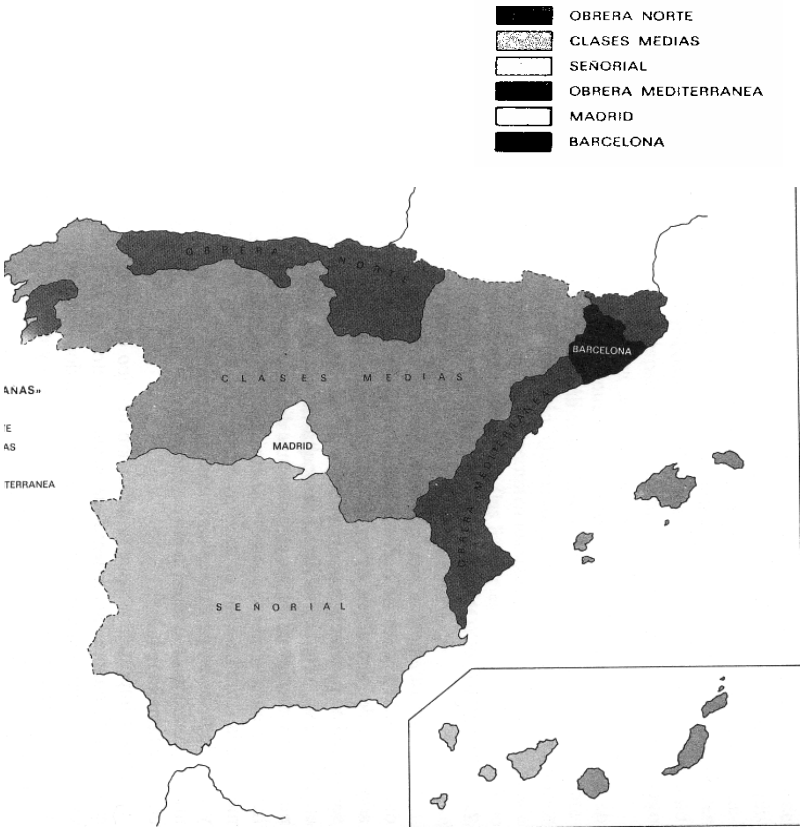

Cal establir dos períodes en què l'emigració exterior va ser predominant a Espanya: des de 1882 a 1915, des de 1960 en avant. (Ródenas Calataiud, 1994). Per al primer període, aquesta mateixa autora estima que la xifra mínima d'emigrants va ser d'un milió de persones, salvant les limitacions dels instruments d'observació de l'època. Les migracions exteriors, transcontinentals i continentals en el segon període citat, van aconseguir un pes que traslladem en el gràfic següent.

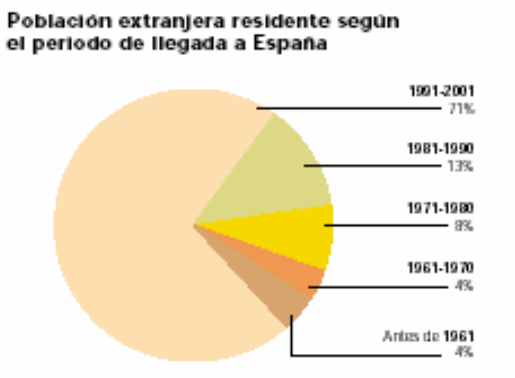

Font: Romero Valiente, 2003

Les migracions interiors.

Ja s'ha indicat la relació existent entre els problemes agrícoles espanyols i el fenomen de les migracions exteriors o, el que és el mateix, entre el predomini de les oligarquies terratinents, les burgesies patrimonials i aquest anquilosament agrícola que ha determinat el desmantellament de l'agricultura espanyola en el moment del repartiment de tasques productives establit en la Unió Europea.

Quant al volum de les migracions interiors i les característiques de les causes que les van provocar, hi ha una coincidència important en els autors consultats. García Barbancho (1970), Ródenas Calatayud (1994), i Romero Valiente (2003), indiquen que les migracions interiors van sobrepassar els límits provincials, es van desplaçar molt lluny i es van instal·lar a la perifèria, amb l'única excepció de Madrid.

Entre les causes principals dels desplaçaments interiors de població, cal assenyalar la depressió econòmica, quasi endèmica, alimentada per diversos factors com van ser el ja esmentat latifundisme i l'escassa implantació de la industrialització durant l'etapa anterior a la dictadura franquista; en el primer decenni del règim, un aïllament polític i econòmic que es va manifestar en l'autarquia, i en la neutralitat formal, durant la Segona Guerra Mundial. En resum, durant gran part de la segona meitat del segle XX, es van concentrar totes elles de manera que, a la persistència del retard agrícola, s'hi va sumar l'escassa implantació d'indústries sòlides a Espanya, i una estructura econòmica molt allunyada dels eixos que definien l'economia europea.

El general Franco va abandonar els projectes de reforma agrària iniciats durant la Segona República, però no va eludir l'intervencionisme en aquest sector, a través de la política de preus que, durant els anys 40, va encoratjar el mercat negre (Ródenas Calataiud, 1994), més conegut popularment com estraperlo. Com indica la mateixa autora, el comportament fraudulent del mercat agrícola, sumat al "retard en el creixement dels salaris respecte dels preus agrícoles... va exercir un paper clau com a font d'acumulació de recursos que serien transferits al llarg dels anys cinquanta cap a la indústria".

Així mateix el model d'industrialització que es va iniciar en aquesta etapa d'interioritzacció nacional, presentava greus mancances: escassetat de matèries primeres, de recursos energètics, i fins i tot de la necessària demanda del mercat nacional, l'únic a què podien destinar-se els productes nacionals en aquells anys d'aïllament internacional.

Els canvis en la política agrícola i industrial, empresos a partir dels anys cinquanta, van estar presidits per la liberalització dels preus i les taxes en l'agricultura, i per un fort augment de les importacions industrials. Les millores que la liberalització de l'agricultura va poder produir, no van afectar els treballadors agrícoles, de manera que les emigracions van continuar la seua marxa ascendent.

El Pla d'Estabilització que es va programar el 1959, estava inspirat en l'increment de la liberalització, aplicada, en l'inici d'aquest mateix decenni com s'acaba de veure, a les polítiques de preus agrícoles. Aquesta liberalització era, a més, la recepta que acompanyava les directrius dels organismes internacionals, (Fons Monetari, Banc Mundial) en les propostes d'aquests per a l'establiment, després de la Segona Guerra Mundial, d'un ordre mundial, liberal capitalista. Les mesures més destacades, aplicades a Espanya, van ser la

liberalització del comerç estranger, les facilitats per a l'entrada de capitals estrangers, l'amnistia per als capitals espanyols en l'estranger. En resum, tot allò que podia afavorir la implantació d'una economia de lliure mercat.

Els Plans de Desenvolupament que es van redactar a partir dels anys seixanta, van contradir aquesta liberalització per les propostes de mesures proteccionistes d'aquesta, de manera que "els espanyols aconseguírem el desenvolupament per un Pla d'Estabilització i vam veure frenat el creixement potencial de la nostra economia pels Plans de Desenvolupament" (Fuentes Quintana en Ródenas Calatayud, 1994). Les ocupacions van disminuir en l'agricultura i la pesca, i es van incrementar en els sectors industrials i de serveis. L'agricultura es va reestructurar de manera que va desaparèixer un nombre elevat de petites explotacions i es va produir una "acceleració en el procés de concentració agrícola" (Naredo, citat per Ródenas Calatayud, 1994). Aquest mateix autor, ressalta el fet que en aquest mateix període, tant a Canàries com al País Valencià, "s'incrementa el nombre d'explotacions de totes les grandàries, però en especial les de dimensió reduïda, la qual cosa haurà de lligar-se a l'èxit de l'agricultura d'exportació i, tal vegada, al turisme i a l'especulació immobiliària". Va ser una dècada, llarga, "prodigiosa".

La crisi que es va manifestar el 1973 va tenir característiques pròpies a Espanya. La dependència energètica continuava creixent, les necessàries importacions de cru i el cost en divises que exigien, van augmentar amb la pujada dels preus del petroli. El context polític, marcat per l'ancianitat i la mort del general Franco, per la transició política en un clima de lògica inestabilitat, impedia que s'elaboraren solucions i es prengueren decisions, que es realitzaren ajustos amb què pal·liar les circumstàncies de la crisi. La dècada dels setanta va finalitzar en aquestes condicions d'inestabilitat econòmica, política, i social. El dèficit públic, la inflació, la desocupació, van ser problemes que ningú es va atrevir a plantejar. El consens es va imposar com un instrument de pacificació social que, no obstant això, impedirà tractar a fons, no ja els ajustos econòmics, sinó, fet que és més important, les reformes polítiques capaces de recuperar l'Estat de dret en la seua plenitud. Això significa rescatar el poder, entregat a les oligarquies després de la victòria del colpisme franquista, i detingut per aquestes durant els quaranta anys del règim inconstitucional. La identificació d'aquestes oligarquies, la seua persistència fins i tot al llarg dels escassos anys de democràcia transcorreguts, pot trobar-se en el magnífic assaig sobre les oligarquies que ha realitzat Sánchez Soler

(2001). No es trasllada aquí l'estret elenc d'actuacions i responsabilitats que recull aquest estudi. Ja que s'ha citat anteriorment el paper contradictori que van exercir els Plans de Desenvolupament enfront de la proposta inicial del Pla d'Estabilitat, s'ofereix la composició de la Comissaria del Pla de Desenvolupament, a mitjan dels anys seixanta: López de Letona, López Rodó, Fabián Estapé, Álvarez Rendueles, Mariano Rubio, Luis Ángel Rojo, Adolfo Suárez, Calvo Sotelo, Arias Navarro, Fuentes Quintana, Landelino Lavilla, García Añoveros, Rodolfo Martín Villa, Juan Rovira Tarazona, Alfonso Osorio, Enrique Sánchez de León, Jesús Sancho Rof, Juan Miguel Villar Mir, Emilio i Jaime Lamo de Espinosa, Fernando Arias Salgado, Miguel Ángel Fernández Ordóñez, Eduardo Aznar, José Meliá Sinisterra, Tomás i Andrés Martínez - Bordiú, José María d'Oriol i Urquijo, Ramón Areces, Carlos de Godó, José Barea, Juan Velarde, Juan Díez Nicolás, Manuel Aznar Acedo. Per a molts d'ells, no per a tots, va significar una oportunitat "de conèixer a fons la situació econòmica del país des de la Comissaria del Pla, que semblava ser un centre neuràlgic del poder, que em resultava atractiva" (López de Letona, 1981, en Sánchez Soler, 2001). En dir “no per a tots”, cal entendre que entre ells es trobaven els que controlaven, i continuarien controlant durant la democràcia, els ressorts polítics i econòmics amb què protegir els seus interessos econòmics. Ens referim als qui com els Botín, "March, Koplowitz, Fierro, Fenosa, Coca, Meliá... continuen entre les famílies més riques i influents de l'Espanya del segle XXI..." juntament amb altres personatges "milionaris emergents eixits directament de la política falangista, tradicionalista i tecnocràtica... Serrano Súñer, Girón, Cortina, Alcocer, Letona, Carceller, Oriol, Barrera de Irimo, Calviño, Fontana Codina... conformen una classe social franquista... empresaris de fortuna, falangistes de classe mitjana, funcionaris oportunistes, latifundistes de gallet fàcil, nobles industriosos... entrenats en l'autarquia de la postguerra, per a enriquir-se, a partir de 1959, amb l'arribada del Desenvolupament". (Sánchez Soler, 2001).

El poder recuperat per al poble per la mort de Franco va haver d’iniciar, però no ho va aconseguir, el que s'entén per democràcia en el més sentit genuí. Els actors del nou ordre democràtic van eixir d'aquest elenc de poderosos, van ocupar carteres ministerials i direccions generals tant en els governs de la UCD com en els del PSOE i en els del PP. Alguns fins i tot les han ocupat amb tots, com és el cas del ministre Miguel Boyer, el qual va passar de la seua militància en el PSOE a ser membre de la fundació FAES del Partit Popular. Al contrari la democràcia representativa, molt respectuosa amb els actors econòmics passats i

presents, va continuar amb el so liberalitzador tímidament abordat en els anys cinquanta. Del son es va passar a la realitat mitjançant les reformes laborals, industrials, i agrícoles, amb les quals, no ja la província d'Alacant com es veurà més endavant, sinó gran part de l'activitat econòmica espanyola, ha quedat monopolitzada pel sector serveis. Una part important dels veïns i les veïnes d'Alacant s'ha convertit, per fi, en "els cambrers d'Europa".

Després de la introducció de les condicions que van acompanyar les migracions interiors, es presenten a continuació les dades de les migracions nacionals, del País Valencià, i les d'Alacant.

Els moviments interiors de la població es van produir majoritàriament de forma unidireccional, des de les zones rurals a les àrees urbanes. Fins a 1940 aquests desplaçaments van ser constants, però de baixa intensitat - vuitanta mil desplaçaments anuals en la dècada dels trenta, poc més de cent mil per a la dècada dels quaranta (García Barbancho, 1967)- si es comparen amb les xifres aconseguides en la dècada dels cinquanta -2,5 milions de persones i 5,5 milions durant el període 1961-1975, "el que suposa una mitjana anual entorn dels 375.000 de 1970 i 1981. En total, uns deu milions de desplaçaments durant el tercer quart del segle XX" (Romero, 2003). La ciutat va passar a convertir-se en el destí predominant en aquests desplaçaments.

Evolució de les migracions interiors. 1961-2000. Romero Valiente, 2003

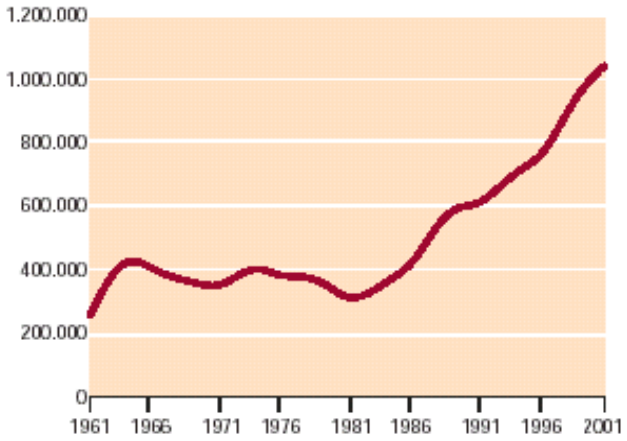

Les migracions interiors van tenir diferent incidència segons les províncies. Rodríguez Osuna (1978) les classifica de la manera següent:

Províncies emissores

- Des de 1900: Almeria, Àvila, Badajoz, Burgos, Càceres, La Corunya, Conca, Guadalajara, Osca, Huelva, Lleó, Logronyo, Lugo, Màlaga, Múrcia, Orense, Palència, Salamanca, Segòvia, Sòria, Terol, Toledo, Zamora.
- Des de 1950: Albacete, Cadis, Ciudad Real, Còrdova, Granada, Jaén, Lleida, Pontevedra, Sevilla.
- Des de 1960: Astúries, Santander

Províncies receptores

- Des de 1900: Barcelona, Guipúscoa, Madrid.
- Des de 1950: Àlaba, Alacant, Balears, Girona, Santa Cruz de Tenerife, Biscaia.
- Des de 1960: Castelló, Navarra, Las Palmas, Tarragona, València, Valladolid, Saragossa.

Per a Romero Valiente (2003, pàgina web de l'INE), "les dades sobre mobilitat recollides tant en censos de població i renovacions padronals com per l'Enquesta de Variació de Residència des de 1961, posen en relleu que, des de principis de la dècada dels seixanta fins a l'actualitat, s'han produït més de vint milions de canvis de residència entre municipis espanyols. Si hi sumem els deu milions estimats per al període 1900-1960 (Puyol, 1996: 84), es pot parlar d'una xifra superior als trenta milions de desplaçaments interns en l'últim segle". Així es mostra en la taula i els mapes que s'inclouen a continuació.

Evolució de les migracions interiors (1961-2000).
Nombre i percentatge del total. Mitjana anual

Quinquenni	Nombre	Percentatge del total	Mitjana anual
1961-1965	1.915.602	9,9	383.120
1966-1970	1.804.123	9,3	360.825
1971-1975	1.904.032	9,8	380.806
1976-1980	1.833.294	9,4	366.659
SUBTOTAL	7.457.051		
1981-1985	1.667.336	8,6	333.467
1986-1990	2.661.559	13,7	532.312
1991-1995	3.296.315	17,0	659.263
1996-2000	4.339.932	22,3	867.986
TOTAL	19.422.193	100,0	485.555

Font: EVR (1961-2000), INE. Elaboració: Romero Valiente

Els gràfics per dècades ofereixen una visualització ràpida i clara d'aquests moviments demogràfics de caràcter nacional.

Taxa de Migració Neta 1966-1970

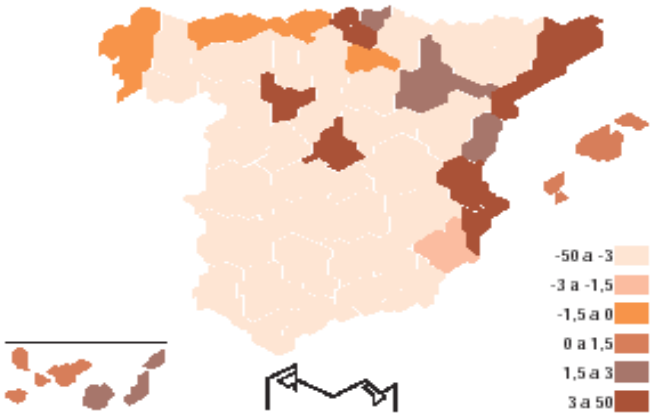

Taxa de Migració Neta 1971-75

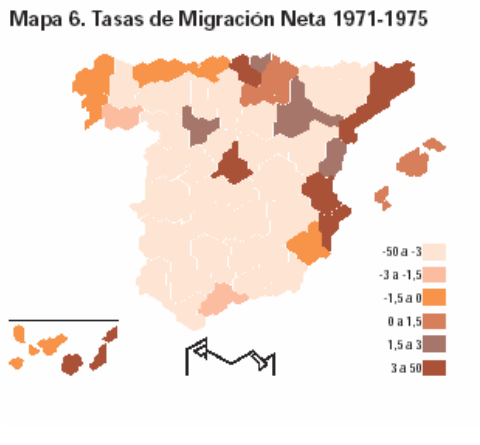

Taxa de Migració Neta 1976-1980

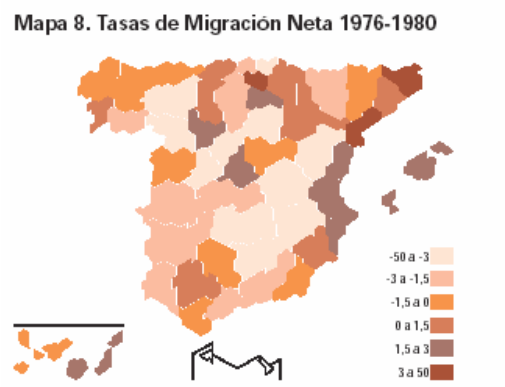

En resum, el conjunt de les emigracions interiors a Espanya queda reflectit en el gràfic següent del mateix autor Romero Valiente:

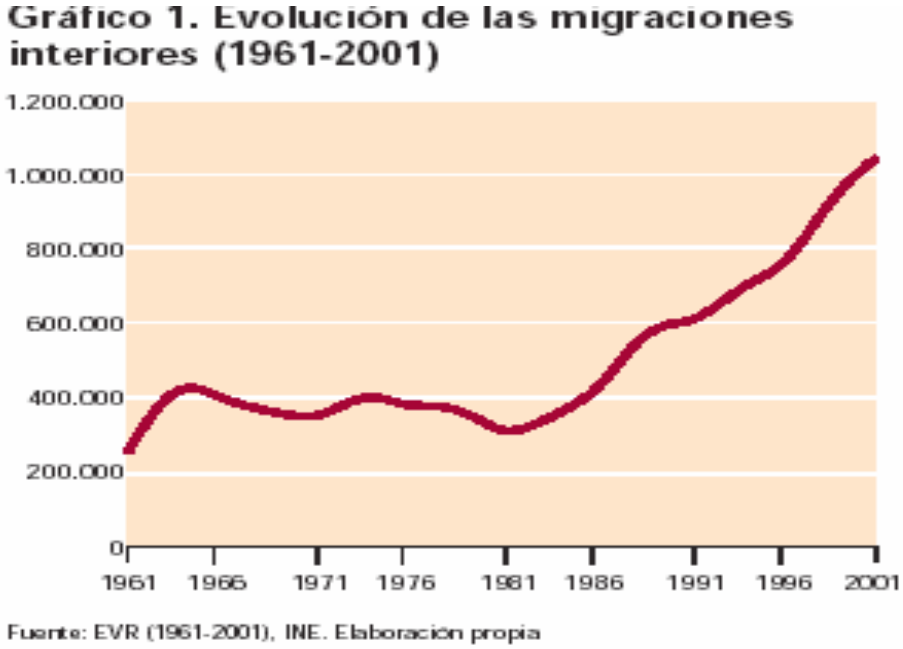

Després de les dades nacionals, es veuran les dades del País Valencià. Les tres províncies van actuar com a receptores dels moviments migratoris interiors de diversa procedència: Alacant va començar a rebre població immigrant des de 1950, Castelló i València des de 1960.

La província més dinàmica ha sigut Alacant, no sols per convertir-se en una destinació preferent des dels primers anys, sinó per la diversitat de les activitats a què es va dedicar la població immigrada. El sector secundari i el terciari, del creixement del qual a partir de 1950 ja s'ha parlat, van ser els que van demandar major contingent d'assalariats. Ambdós van experimentar un creixement important a la província. El sector terciari es va desenvolupar amb preferència en la capital i en algunes poblacions especialitzades en turisme estacional, com és el cas paradigmàtic de Benidorm. Els serveis arriben a constituir-se en monocultiu econòmic, fins al punt que la capital, en boca del seu primer alcalde democràtic, José Luis Lassaletta, era definida, amb complaença, com a "ciutat de serveis". Les Convencions sobre Plans Estratègics, moda efímera

de finals dels anys vuitanta i començaments dels noranta no van dedicar més que unes poques hores als debats per a una diversificació de l'activitat econòmica, o per a intentar harmonitzar les tres activitats: industrial, agrícola i de serveis. Les propostes per al manteniment de les activitats industrials de la ciutat, o per a la implantació d'indústries alternatives, no contaminants, compatibles amb la preservació ambiental i el turisme estacional mai van ser ateses amb serietat.

En primer lloc es mostra l'origen i l'increment de la població immigrada al País Valencià des de 1950.

Lloc de naixement	1970	1981
Andalusia	170.646	25.631
Aragó	47.764	51.728
Astúries	4.316	6.037
Balears	3.234	5.562
Canàries	1.716	2.778
Cantàbria	1.997	3.219
Castella - La Manxa	252.915	290.293
Castella i Lleó	27.739	38.866
Catalunya	28.385	39.598
Extremadura	25.241	34.407
Galícia	7.771	11.067
Madrid	23.735	36.093
Múrcia	68.706	75.483
Navarra	2.625	3.322
País Basc	5.265	9.266
Rioja	1.936	2.299
TOTAL	673.991	835.649

Font: Castelló, INE, i elaboració pròpia

Alacant és una ciutat amb llarga tradició migrant. Les xifres de nascuts i residents al municipi (autòctons) així ho expressa.

Nascuts i residents a Alacant

	% que representen			% de creixement	
Any	1930	1950	1970	1930-50	1950-70
%	55,6	57,5	47,9	47,2	45,4

Font: Martín Moreno, de Miguel. Elaboració pròpia

Els nascuts fora de la província i els residents experimenten un creixement constant que és més elevat a la ciutat d'Alacant.

Nascuts fora de la província i residents a Alacant

	% que representen			% de creixement	
Any	1930	1950	1970	1930-50	1950-70
%	55,6	23,0	36,6	60,3	17,8

Font: Martín Moreno, de Miguel. Elaboració pròpia

7.3 EL CAS PARTICULAR DE LA MIGRACIÓ URBANA DEL CENTRE A LA PERIFÈRIA

"La ciudad central se vacía de residentes, y en cambio, se llena su periferia metropolitana, una periferia que no sólo comprende el propio municipio (Playa de Sant Joan y urbanizaciones de segunda residencia) sino las urbanizaciones del entorno metropolitano como son las de Busot, Sant Vicent, Mutxamel, El Campello y Sant Joan d'Alacant. No existen datos precisos para evaluar este fenómeno y proyectar su futuro. Sólo se puede constatar que existe. La evolución futura será función de la política que se quiera adoptar, entre otros aspectos, respecto a la remodelación del centre urbano y su mejora de condiciones objetivas, a la distribución de los equipamientos, a la accesibilidad metropolitana y al transporte público, etc".
Avance para la revisión del PGO 2001

Aquest descens de la població resident a la ciutat central que ha sigut assenyalat en la Memòria de l'Avanç de 2001 per a la revisió del Pla General de 1987, és un procés que s'inicia a finals de la dècada dels seixanta i que ha anat en augment. És possible que hi haja estudis per barris anteriors al cens de 1981, però

o no s'han publicat o no s'han difós. És un dada que desdibuixa un tant les que es presenten a continuació i que haurien de desenvolupar-se en investigacions posteriors.

Els barris que es troben al perímetre comprès entre la muntanya Benacantil i l'eix d'entroncament amb l'Eixample format per les avingudes Gadea, Soto i Marvá; el passeig de l'Esplanada i les vessants de la muntanya Tossal experimenten tots un descens de la població de fet des de 1981. El fenomen es produeix també en altres barris que transcendeixen aquest perímetre. Entre aquests estan aquells en què el procés de construcció i creixement ha anat acompanyat d'irregularitats en la construcció, mancances d'infraestructures i dotacions en els barris de la zona nord com s'explica en altres punts d'aquest treball. A això s'ha sumat la inestabilitat social d'aquells col·lectius molt castigats per les noves formes de contractació laboral, pel tràfic i consum de drogues i per les diferents formes d'analfabetisme. En altres casos pot pensar-se en l'envelliment dels edificis, per les causes ja dites, i en la forta densitat poblacional que pateixen barris com el Pla i Carolines.

Barris que perden población	1981	1986	1991
Nucli antic	3.489	3.236	2.886
Centre	7.795	7.218	6.556
Mercat	10.782	10324	10.132
Sant Antón	3.719	3.129	2.577
Sant Agustin	1.740	1.516	1.397
Sidi Ifni	5.560	5.168	4.756
Alipark/RENFE	3.690	3.547	3.494
Divina Pastora	938	800	741
Ciutat Jardí	1.437	1.324	1.207
Mare de Déu del Remei	19.030	18.221	16.779
Colònia Requena	2.333	2.215	2.121
Mils Habitatges	5.145	4.767	4.294
Quatre-cents Habitatges	2.353	2.287	1.992
El Pla del Bon Repós	13.807	14.216	13.668
Carolines Altes	19.155	18.983	19.019
Carolines Baixes	11.658	10.783	9.960
Garbinet	1.020	1.028	993

L'increment de població es concentra als barris de nova creació com són els polígons de Babel i de Sant Blai, el Cap de l'Horta, i l'Eixample. Per ordre cronològic. L'augment de població en l'Eixample está vinculat a la construcció del centre comercial El Corte Inglés i a l'absorció per aquest de les antigues Galerías Preciados en la frontera de l'Eixample amb el casc tradicional.

Barris que augmenten població	**1981**	**1986**	**1991**
Eixample	5.816	**18.439**	**19.400**
Sant Blai	9.141	9.184	9.324
Polígon Sant Blai	5.060	7447	9.507
Campoamor	11.742	12.285	12.192
Los Angeles	9.556	10.256	10.164
Altet/Conde Lumiares	5.552	6.073	7.384
Florida Alta	5.934	6.363	6.542
Ciutat Assís	5.542	5.819	5.518
Florida Baixa	7.802	8.347	10.118
Sant Ferran	4.842	5.274	5.604
Benalúa	11.058	11.829	11.564
Polígon Babel	3.635	5.315	7.205
El Palmerar/Urbanova	1.025	1.189	1.407
Sant Gabriel	3.043	3.153	3.222
Tómbola	1.812	2.253	1.869
Rabasa	1.344	1.716	2.627
Lo Moran/Sant Nicolau	3.568	4.013	4.077
Joan XXIII	9.490	11.330	11.442
Raval Roig	1.627	1.518	1.630
Vistahermosa	2.935	3.592	3.735
Albufereta	2.704	2.730	3.122
Albufereta/Cap de L'Horta	2.625	3.437	6.552
Platja de Sant Joan	1.346	3.371	1.071
Villafranqueza	2.773	2.905	2.551
Partides/Dispers	2.340	2.583	2.746

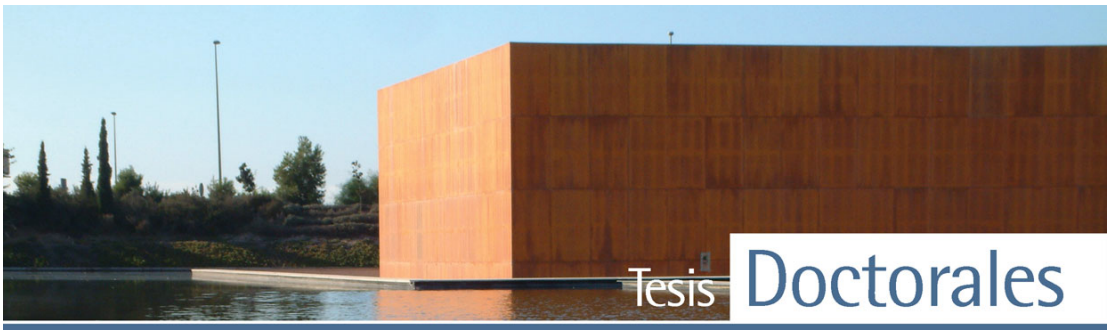

7.4 PERFIL SOCIOECONÒMIC DE LA POBLACIÓ QUE VA ARRIBAR A LA CIUTAT D'ALACANT ENTRE 1950 I 1980

La composició de la població que va acudir a Alacant des d'altres localitats de la província i d'altres províncies va ser també un factor que aclareix el mode de desenvolupament territorial o almenys sobre la facilitat amb què les minories dominants, protagonistes de tantes actuacions urbanes, van actuar. Els llocs de procedència -les regions menys urbanitzades-, la penúria econòmica i cultural que s'hi patia, així com el desarrelament emocional que acompanya a l'abandó de la pròpia terra, són factors qualitatius que enriqueixen el concís mesurament dels índexs d'alfabetització, o el tipus d'activitat a què es van dedicar preferentment i quasi sempre estimulats per la necessitat de sobreviure més que pel desig de progressar en coneixements i recursos econòmics. Això explica també la facilitat amb què van assumir el nou model d'ús de l'habitatge mitjançant la seua adquisició i les mancances dotacionals, d'infraestructures i de serveis a què es van veure sotmesos. Podria ironitzar-se sobre la il·legalitat de la contribució urbana, avui impost de béns immobles, atesa la qualificació rústica dels terrenys sobre els quals s'assentaven els barris de nova creació ocupats majoritàriament per immigrants. Seria però un escarni per als qui van assumir una càrrega elevada en la incorporació a la ciutat des d'un món rural escassament desenvolupat, encara que posseïdor d'una altra saviesa d'escassa aplicació en les noves estructures urbanes.

L'índex d'analfabetisme que es mostra a continuació no és imputable a la població immigrada sinó més aviat a la situació econòmica i a la carència de places escolars i d'infraestructures culturals ja comentades en altres capítols.

Població analfabeta de 10 i més anys

	% que representen			% de creixement	
Any	1930	1950	1970	1930-50	1950-70
%	29,2	12,5	7,2	-35,9	-4,3

Font: Martín Moreno, de Miguel. Elaboració pròpia

La realització d'estudis mitjans i superiors va augmentar considerablement, la qual cosa s'ha de relacionar amb la creació de nous centres de batxillerat i del CEU.

Població que realitza estudis mitjans- Alacant

	% que representen			% de creixement
Any	1930	1950	1970	1950-70
%	23,1	69,8	7,2	435,1

Font: Martín Moreno, de Miguel. Elaboració pròpia

Població que realitza estudis superiors- Alacant

	% que representen		% de creixement
Any	1950	1970	1950-70
%	4,3	7,0	187,1

Font: Martín Moreno, de Miguel. Elaboració pròpia

Pel que es fa a la població activa les professions a què es dedicava la població de la ciutat segons les taules de Martín Morè i de Miguel (1978) són les següents:

Població per activitats- Alacant

	% que representen		% de creixement
Any	1950	1970	1950-70
Oficina	47,6	55,0	80,8
Fabrils	43,3	43,2	55,8
Agrícoles	9,1	1,8	-68,1

Font: Martín Morè, de Miguel. Elaboració pròpia

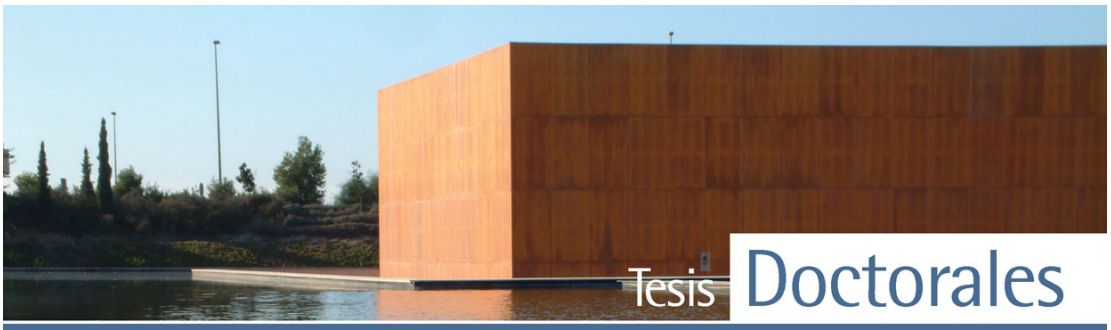

SEGONA PART 8 EL CREIXEMENT URBÀ D'ALACANT DE 1950 A 1980, I LA SEUA INCIDÈNCIA SOBRE EL SÒL RÚSTIC

8.1 ALACANT EN EL CONTEXT ESPANYOL ENTRE 1950 I 1980.

"No hubo una ideología franquista, sino que Franco fue el fideicomisario de una concepción del mundo que le entregaron los alzados en 1936 para que la convirtiese en victoria y realidad. Creo que fue muy fiel a ella y que pocas veces en nuestra contemporaneidad los hechos se aproximaron tanto a los ideales"[1]

"Sembla que el dualisme valencià, en els darrers cent anys, pot symbolitzar-se en la contradicció entre la història -la cual l'agermanava a Catalunya- i les seues estructures sòcio-econòmiques- que la hi oposaven. A començaments del segle xx, el contrast proteccionisme-lliurecanvisme (a propòsit dels arancels proteccionistes del 1906) és invocat a València tant pels conservadors de Llorente com pels radicals de Blasco Ibáñez. El diari d'aquest darrer, El Pueblo, acostuma a atacar "a la burguesía separatista barcelonesa, frailuna, vetusta, partidaria de la independencia del famoso Principado" (Val a dir que, a partir del 1931, l'esmentat diari es converteix al regionalisme.) I el de Llorente, Las Provincias, escriu, el 1906, a propòsit de la Solidaritat catalana: "...el valencianismo, para ser equilibrado y real, ha de tener como núcleo las clases sociales conservadoras, las entidades corporativas de la región, entendiendo por ésta Levante entero... que desborda antiguas limitaciones históricas y rectifica añejos errores de los reyes que mediante pactos de familia dislocaban la posición natural del reino de Murcia...". És a dir, preconitza un regionalisme de caràcter merament econòmic i conservador" (Reglá, 1975).

8.1.1 El context polític

El context polític en què es va desenvolupar el període que comprèn aquest estudi comença en la dècada de 1950 amb l'inici de la distensió, després de l'època de l'autarquia amb què, finalitzada la Guerra Civil, s'havia organitzat l'activitat política, - especialment després del fracàs del feixisme italià i del nazisme alemany- econòmica, social i moral, de la primera etapa de la dictadura. Es van produir canvis importants pel que fa al reconeixement internacional d'Espanya. Finalitzada la II Guerra Mundial, la valoració del règim dictatorial per part de les organitzacions internacionals i de l'eix dels aliats, es va suavitzar. Lentament van

començar a obrir-se les portes, encara que no fóra més que a través de Tractats per a facilitar l'establiment de relacions comercials i militars, especialment els que es van signar amb els Estat Units d'Amèrica del nord, el 1953. El 1955 Espanya va ser acceptada com a membre de les Nacions Unides. Es van accelerar els processos de descolonització al nord d'Àfrica que van afectar també Espanya.

Es va iniciar al mateix temps una expansió important que, coherentment, va produir taxes elevades d'acumulació de capital alimentades per la contenció salarial, la pujada dels preus, l'increment dels negocis i el creixement del sector financer. Aquest factor, el financer, resultarà fonamental per al creixement de l'activitat urbanística i constructora, de manera que contribuirà, decisivament, a estimular els processos d'especulació urbana.

Altres esdeveniments internacionals ja citats anteriorment (el concili Vaticà II promogut per Joan XXIII, el triomf i la consolidació de la revolució cubana, la revolució de maig del 68 a França, el naixement del moviment *hippy* i dels moviments pacifistes) van contribuir a facilitar canvis en els costums, caracteritzats per una gran obertura i llibertat.

D'altra banda les característiques de la classe dominant estudiada per Fernández de Castro (1977) poden aplicar-se en part a les classes dominants del País Valencià (Ninyoles 1980) i d'Alacant, especialment quan descriu "una petita burgesia urbana: comerciants i empresaris de serveis i petits tallers de caràcter familiar i artesà" que pertanyen a les classes dominants encara que "la seua situació real de dominació siga ben modesta i la seua situació estructural precària" ja que en els "moments de crisis agudes en les relacions socials de la formació social espanyola, tal com la que es va conèixer en els anys 1936-1939, la pràctica política d'aquest grup va ser la que corresponia amb exactitud al grup dominant i... representa un pes considerable de caràcter conservador i estabilitzador del sistema en les relacions socials". La precarietat d'aquest grup es manifesta en la contribució a la generació de plusvàlua social "motiu d'un repartiment en què no participa". La situació dels llauradors familiars, de la qual hi ha residus en els hereus de sòl rústic estudiats, és encara més precària encara que queda contrarestada per les conseqüències de la seua participació com a classe en la Guerra Civil que "es descobreixen en un examen atent de la legislació agrària del període".

L'atenció que aquest autor presta a la formació de classes rendistes a partir de l'acumulació de les rendes de la terra, a l'evolució del paper de la renda de la terra que abandona "l'apropiació del treball sobrant

per a convertir-se en una participació de la plusvàlua que el capitalista obté per l'ocupació del seu capital", "d'acord amb les condicions generals del mercat i dels preus... la situació i les condicions de les finques", desemboca en el concepte que concerneix a aquest estudi, el dels propietaris les propietats dels quals –mobiliàries o immobiliàries- siguen "font principal d'ingressos i de la posició social" que constiueix una possible "burgesia patrimonial". Aquesta no s'ha constituït com a tal entre els propietaris alacantins de sòl rústic estudiats, com es veurà en l'apartat específic dels propietaris.

8.1.2 Les institucions econòmiques

El paper de les caixes d'estalvi (Caja de Ahorros del Sureste en les seues diverses accepcions, Caja de Ahorros provincial, Caja Rural) va estar marcat per un caràcter benèfic que els havia sigut encomanat des del Decret de 9 d'abril de 1926 en suprimir la consideració legal de les Caixes com a institucions de beneficència per a passar a considerar-les com a institucions benèfiques, d'estalvi i capitalització "establint-hi uns coeficients d'inversió obligatòria en valors públics del 40% del saldo d'estalvi" (Ródenas, Clementina, 1982). Van posar en marxa diverses promocions d'habitatge, van construir centres escolars i residències de les queals es parla en l'estudi de les tres dècades que es desenvolupen més endavant. Tot això va ser possible gràcies a "aquest éssers anònims que són els nostres clients... els molts pocs" dels que s'espera que contribuïsquen a la capitalització de les Caixes com deia Luis Coronel de Palma, Marquès de Tejada i Director General de la Confederació espanyola de Cajas de Ahorro en el discurs a què pertany també la cita anterior: "volem els teus recursos, i volem el teu sacrifici, i volem que tingues un capital de reserva... i si els teus no són prou, els que hem rebut, els dels altres, els posem en comú i te'ls prestem".

La comparació entre la implantació de les Caixes d'Estalvi i el Banc d'Alacant del que es parla a continuació, pot veure's en les dades següents:

NÚM. Oficines de les Caixes d'Estalvi Alacant 1979			
	Capital	Resta Província	Total
CAAM	19	173	192
CAPA	14	54	68
Total	33	227	260

NÚM. Oficines dels Bancs Alacantins			
	Capital	Resta província	Total
Banc Alacantí de Comerç	2	13	15
Banc d'Alacant	7	32	39

Font: Alacant 1979 – Dades i sèries estadística i elaboració pròpia

La banca va jugar la seua basa alacantina amb trets localistes a través de la creació del Banc d'Alacant. Després del Pla d'Estabilització de 1959 es va promulgar la Llei de Bases d'Ordenació del Crèdit i la Banca de 14 d'abril de 1962 i l'1 de juny de 1963 es publicava el decret llei sobre la creació de noves entitats bancàries comercials i la possibilitat d'obrir noves sucursals i agències. La vinculació dels promotors i consellers d'aquests amb el negoci immobiliari pot semblar "natural" en la mesura que les entitats financeres existeixen per a la promoció i finançament dels negocis. En el cas d'aquesta entitat es va produir també, com en els grans negocis immobiliaris que es descriuran a continuació, l'aliança entre els poders polítics i urbanístics a través de les persones fundadores. Les lleis esmentades van facilitar, el 1965, la constitució del grup fundador format per l'exgovernador civil d'Alacant, també Cap Provincial del Moviment en tant que governador, José Aramburu; Raimundo Fernández Cuesta membre fundador de Falange espanyola, ministre amb Franco en dues ocasions, conseller nacional del Moviment i conseller del regne...; l'industrial José Albert conegut com *El Cubà;* José Fons Antón que va ser un assalariat del Banc Popular d'on va passar al Banc d'Alacant; Juan Bautista Torregrosa Roselló promotor immobiliari i fundador de l'empresa Calpisa que "va acudir a l'entitat cercant un crèdit i en va eixir convertit en conseller[17]". L'autonomia aparent d'aquest banc local va ser breu ja que prompte va quedar lligada a la sort de la Banca Catalana que a partir de 1971 va començar a adquirir-ne accions. La posterior crisi d'aquesta amb la intervenció del Fons de Garantia de

[17] *Información,* 14 octubre 1986

Dipòsits va arrossegar el Banc d'Alacant que va resultar implicat amb Banca Catalana després de la inspecció realitzada pel Banc d'Espanya. Després d'un llarg procés el Banc Exterior d'Espanya es va fer càrrec del Banc d'Alacant. Fons i Torregrosa van ser víctimes directes d'aquests esdeveniments: el primer va morir el 1980 tirotejat al replanell de la seua pròpia casa; el segon va haver de vendre el seu patrimoni per a fer front als deutes de l'entitat que havia dirigit.

8.2 EL CREIXEMENT URBA D'ALACANT DE 1950 A 1980

Els instruments legals que es van elaborar i es van aprovar al començament dels anys cinquanta, van tenir escassa incidència sobre les actuacions urbanes contemporànies d'aquestes articulacions normatives. Resulta molt il·lustratiu fer un breu repàs sobre les lleis i els Plans que hagueren degut afectar l'aparició dels barris construïts a Alacant durant aquests tres decennis. Així mateix aquesta breu presentació ajudarà a entendre l'increment de la compra de sòl i la celeritat amb què es van emprendre algunes construccions per a evitar les limitacions recollides en les lleis i els Plans com va succeir en el cas del tercer polígon de la platja de Sant Joan, més conegut com a Cap de l'Horta. Aquesta presentació parteix de les lleis del Sòl, com a regulació de caràcter més general, per a descendir als Plans i Reglaments més particulars. S'hi ressalta també tot allò que indica el tractament previst per al sòl rústic, motiu d'aquest estudi.

8.2.1 Els primers ordenaments nacionals i locals: La primera Llei del Sòl i el primer PGOU

La Llei de 12 de maig de 1956 "sobre règim de sòl i ordenació urbana".

La primera **Llei de Règim del Sòl** es va aprovar el 1956. El 3 de febrer el president de les Corts, Esteban Bilbao, va anunciar la fi dels treballs de la Comissió[18]. Les Corts la van aprovar el 8 de maig[19]. Pretenia coronar els esforços per a resoldre alguns problemes derivats de la concentració urbana iniciada al començament del segle XX. El 1900 set ciutats, Madrid, València, Sevilla, Barcelona, Màlaga, Múrcia i

[18] *Información,* 4 febrer 1956
[19] *Información,* 9 maig 1956

Saragossa sobrepassaven els cent mil habitants. El procés d'industrialització i les transformacions demogràfiques van provocar un ràpid creixement de la població urbana com explica Bassols (1973) en el seu estudi sobre "Gènesi i evolució del dret urbanístic espanyol (1812-1956)". Lefebvre (1969) assenyala també el protagonisme que el procés d'industrialització va jugar en els fenòmens de concentració urbana: “per a presentar i exposar la 'problemàtica urbana', s'imposa un punt de partida: el procés d'industrialització. Sense cap dubte, aquest procés és el motor de les transformacions de les societats des de fa segle i mig. Distingint entre inductor i induït, podríem situar com a inductor el procés d'industrialització, i enumerar entre els induïts els problemes relatius al creixement i la planificació, a les qüestions que concerneixen a la ciutat i al desenvolupament de la realitat urbana i, finalment, a la importància creixent de l'oci i de les qüestions referents a la cultura".

Els treballs realitzats per a la redacció d'aquesta Llei i la seua posterior aprovació van significar l'arrancada de l'urbanisme a Espanya. L'impuls que va suposar la implantació d'altres mesures econòmiques, en la gran dècada dels seixanta, anys del fenomen identificat com desenvolupisme, va contribuir al seu desenvolupament. Va estar a més acompanyat per la consolidació d'una cultura de l'especulació que allarga la seua existència fins al segle XXI, de moment. Així per exemple, als quatre mesos de l'aprovació de la Llei, el 22 de maig, es va publicar un Decret destinat a "atendre les necessitats de préstecs als promotors d'habitatges de renda limitada que no descuida ni oblida un dels aspectes essencials del Pla: el dels terrenys... Prompte en vigor la Llei del Sòl, el problema de l'especulació de solars entrarà en una nova situació, que esperem siga morta[20]" En la mateixa notícia, sense signatura ni agència, es diu també: "Només pot tallar-se de forma radical l'escandalós àgio a què estan sotmesos els terrenys urbans o semiurbans, conducta i ambició que va ser bastant qualificada pel ministre de Treball quan va donar possessió al Consell Nacional de l'Habitatge al Gener de 1955: "L'especulació més injusta, econòmicament més monstruosa, la que s'exerceix amb un tros de terra improductiva i bruta, sobre la qual, amb absoluta inhibició de l'amo, el treball de la societat va acumulant capes d'or".

[20] *Información,* 30 setembre 1956

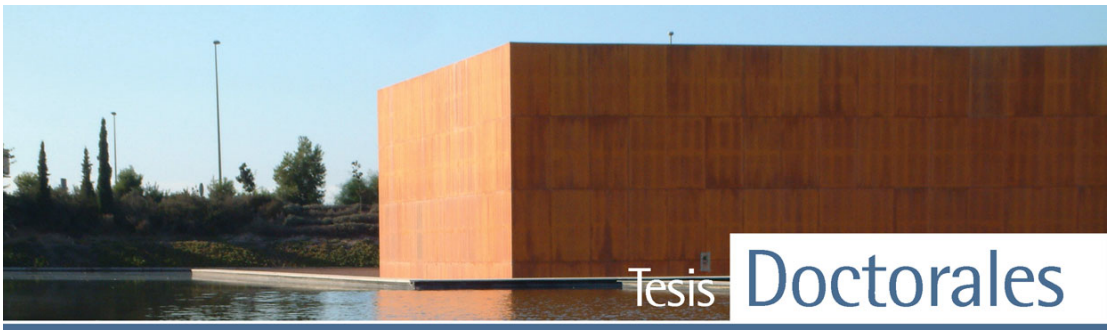

Cal constatar, -es mostrarà a més en la segona part-, que es va produir una gran activació en la compravenda de solars durant aquesta dècada, especialment a partir de 1956, any en què s'aprova la Llei del Sòl i, a l'Ajuntament d'Alacant, el Pla General d'Ordenació Urbana.

És la dècada en què es "van iniciar els condicionaments més intensius de la distribució urbanística que presenta en l'actualitat el nostre país, plantejant-se en aquell període amb màxima virulència els problemes humans i socials que significaven la transferència migratòria del camp a la ciutat" (Bassols 1974). Aquest autor valora la Llei de 1956 com un nou intent de superar els plantejaments vuitcentistes d'eixample, sanejament i millora[21]. Les limitacions amb què la pròpia Llei entropessa, a més de constatar-se en la pràctica aplicació i en les contradiccions amb els instruments urbanístics d'altres àmbits, s'expressen també en aquesta obra "... no cabia desconèixer que, tant amb anterioritat com amb posterioritat, s'havien iniciat una sèrie de temptatives parcials de reformes que condicionarien extraordinàriament l'abast de la nova Llei -que, d'altra banda, per mandat legal havia de recollir i articular aquelles- quant al seu abast general..... Quan per fi es va formular el 1956 la Llei General Urbanística, aquesta intentarà estructurar una visió de síntesi de la problemàtica urbanística comuna als seus temes específics, organització administrativa local i de facilitar un mercat de sòl per a la construcció d'habitatges. No obstant el fracàs real d'aquesta serà evident perquè aquests sectors col·laterals, però convergents a l'Urbanisme, havien adquirit per la seua pròpia dinàmica una preponderància absoluta que continuaran actuant al marge de la Llei del Sòl o utilitzant exclusivament aquells aspectes que beneficien els seus programes sectorials (especialment en el cas de la política d'habitatge)".

Aquests "sectors col·laterals" que poden identificar-se són els promotors, constructors, propietaris de sòl, van disposar de tota una bateria d'instruments urbanístics com van ser els Plans nacionals i comarcals d'urbanisme, les mancomunitats amb fins urbanístics, els Consells Superiors i provincials d'Urbanisme, la Comissió Central d'Urbanisme que afecta al Ministeri de la Governació, l'Institut Nacional de l'Habitatge, els Plans Nacionals de l'Habitatge, els Plans Sindicals d'Habitatges, els Plans d'Urgència social, les comissions provincials d'Urbanisme. Així mateix, a més de la Llei del Sòl, es van aprovar o modifican altres mesures com

[21] Bassols 1973 " La "trobada" entre l'Urbanisme i les estructures territorials locals als efectes d'articular noves àrees per al planejament urbanístic s'havia produït; la coordinació entre l'Urbanisme i la política d'habitatge ja comptava amb experiències sensibles; la connexió entre els problemes urbanístics i els instruments fiscals com a mitjà d'absorbir les plusvàlues originades havia sigut perfectament captada, encara que comptava amb experiències pràctiques molt limitades".

la Llei sobre Protecció d'Habitatges de Renda limitada, la Llei sobre Propietat horitzontal de 1960, la Llei d'Arrendaments urbans, en Text refós de 1964. Pel que fa a Alacant, es va crear la Comissió Superior d'Ordenació Urbana el 21 de gener de 1949.

En resum, pot considerar-se, d'acord amb Bassols (1973), que els elements més significatius d'aquesta Llei van ser: la institucionalització del Planejament concebut com l'instrument per a "una autèntica regulació dels diversos usos o destinacions que, des del punt de vista urbanístic, és susceptible el sòl d'acord amb la seua diversa qualificació"; la novetat de "l'articulació d'una tipologia de valoracions del sòl... l'objectiu prioritari que es van plantejar els autors de la Llei va ser l'arbitrar preferentment un sistema institucional per a enfrontar-se a les tendències de signe especulatiu, posició de principi que en l'Exposició de Motius s'esgrimeix de forma rotunda i dogmàtica".

No obstant això es partia de fet d'una situació desregularitzada en la qual el territori no tenia un protagonisme per a la conformació de la convivència sinó que era valorat, abans que res, com un factor econòmic. Es construïa sense control sobre sòl no qualificat, el sòl rústic, a pesar que els articles 65 i 69 de la Llei de 1956 ho defineixen per exclusió en el títol II, capítol I, article 65: "Constituiran sòl rústic els terrenys que no van ser inclosos en cap dels supòsits dels dos articles precedents"; determina les limitacions urbanístiques en l'article 69, limitacions que no van ser respectades. Pel que es refereix a Alacant, la majoria dels barris construïts en aquesta dècada dels cinquanta ho van ser sobre sòl qualificat com a rústic, com ja s'ha assenyalat més amunt.

La multiplicitat d'organismes, normes i lleis que van prosperar a l'empara de l'activitat urbanística i de les necessitats d'habitatge, no va coadjuvar a aconseguir, sinó tot al contrari, l'objectiu que la Llei assenyalava amb més claredat. Paradoxes les conseqüències de les quals es relaten més endavant.

Els títols que tenen un contingut que afecta aquest treball són els següents:

L'exposició de motius preveia la formació del Pla Nacional d'Urbanisme, els Plans provincials i els comarcals i els municipals, la institució d'organitzacions idònies com el Consell Nacional d'Urbanisme, la Comissió Central d'Urbanisme, les comissions provincials d'Urbanisme... La mateixa Llei es proposa com a objectiu *"... l'ordenació urbanística en tot el territori nacional".*

El **títol** II, **en el seu capítol** I, article 62, es refereix expressament a la qualificació del sòl: *"El territori dels Municipis en què existira Pla d'ordenació es classificarà en sòl urbà, de reserva urbana i rústic".*

Les mencions al **sòl rústic** apareixen en els apartats següents:

Títol preliminar, article 3-1 que estableix la competència urbanística, en l'apartat d, per a *"Dividir el territori municipal en perímetres urbans, de reserva urbana i rústics".*

Títol primer, capítol primer, article 9.1 referit a les determinacions que han de contenir els PGOUM en la lletra e) diu: *"delimitació del perímetre urbà per a l'aplicació fora d'aquest, de les normes sobre edificació al sòl rústic".* En aquest mateix article en l'apartat 2 d): *"Normes urbanístiques aplicables tant a l'edificació en les zones urbanes com a les condicions que han de regir en les rurals, assenyalant en aquestes la unitat mínima de cultiu determinada del mode previst en la Llei de 15 de juliol de 1954"*

Títol II, **capítol** I, **article** 62, es refereix expressament a la qualificació del sòl. *"El territori dels Municipis en què existira Pla d'ordenació es classificarà en sòl urbà, de reserva urbana i rústic".* L'article 65 indica que *"Constituiran el sòl rústic els terrenys que no anaren inclosos en cap dels supòsits dels dos articles precedents"*

5. L'article 69: *" La propietat dels terrenys de sòl rústic estarà subjecta a les limitacions urbanístiques següents:*

Primera: Els terrenys les característiques, dels quals segons el Pla, han de ser motiu de conservació i defensa no podran ser dedicats a utilitzacions que implicaren transformació de la destinació pròpiament agrícola o forestal, segons l'ordenació.

Segona. La facultat d'edificar s'exercirà en proporció d'un metre cúbic, com a màxim, per cada cinc metres quadrats de superfície, excepte en els casos següents:

a) Construccions destinades a explotacions agrícoles, sitges o habitatges obligatoris en finques millorables, que responguen plans o normes del Ministeri d'Agricultura;

b) Construccions o instal· a lacions necessàriament vinculades a determinats terrenys; les que desenvoluparen un fi nacional, social, assistencial, educatiu, sanitari o turístic, que exigisca emplaçar-les en el medi rural, i l'edificació singular d'habitatge unifamiliar en llocs allunyats dels centres urbans en què

no hi haja perill de formació d'un nucli de població, en tots els quals podran permetre's majors volums d'edificació, segons el procediment previst en el paràgraf 3 de l'article 46.

Tercera. Els tipus de construccions hauran de ser adequats a la seua condició aïllada, i quedaran prohibides les edificacions característiques de les zones urbanes i especialment els blocs de pisos amb parets mitgeres al descobert.

Quarta. En les transferències de propietat, divisions i assignacions de terrenys rústics no podran efectuar-se fraccionaments que trenquen la unitat mínima de cultiu assenyalades en els Plans Generals.

2. En els terrenys rústics a què es refereix la limitació primera del paràgraf anterior, els propietaris hauran de dur a terme els aprofitaments i explotacions que foren susceptibles naturalment, d'acord amb les disposicions dictades pel Ministeri d'Agricultura".

La Llei de 9 d'abril de 1976 "Text refós de la Llei sobre règim de sòl i ordenació urbana".

La Llei del Sòl de 1956 va ser paper mullat, les tímides propostes i les declaracions sobre l'ús social del sòl no van ser respectades a l'hora d'organitzar el territori. Els programes de Desenvolupament que es van redactar a partir dels anys seixanta al·ludien també al paper econòmic del territori. Així el III Pla de Desenvolupament proposava la coordinació entre la planificació econòmica i l'ordenació física com un primer esbós de preocupació pel Medi Ambient. En aquest context es va redactar el 1972 el projecte de la Llei del Sòl següent aprovada el 1975. Va haver de recollir les obligades reflexions després de la crisi de 1973 i revisar la idea de creixement indefinit. Va introduir novetats inquietants per als constructors d'Alacant, com per exemple la suspensió cautelar lògica de llicències de construcció durant la tramitació del planejament general i parcial. Es pretenia amb això agilitar la tramitació dels citats plans i pal·liar les conseqüències nefastes d'una situació, la de la Llei de 1956, en què els plans s'aprovaven inicialment –l'aprovació definitiva d'aquesta podia allargar-se durant anys- però res impedia edificar mentrestant. Aquesta Llei de 1975 posava en marxa un mecanisme de legalització de les construccions il·legals realitzades durant les dècades anteriors. Es tractava de l'article 66: "Es consideraran perímetres urbans totes les àrees que disposen d'aigua, llum, paviment, clavegueram etc. O que estiguen consolidades per edificació en un 50%". Encara que el delegat provincial de

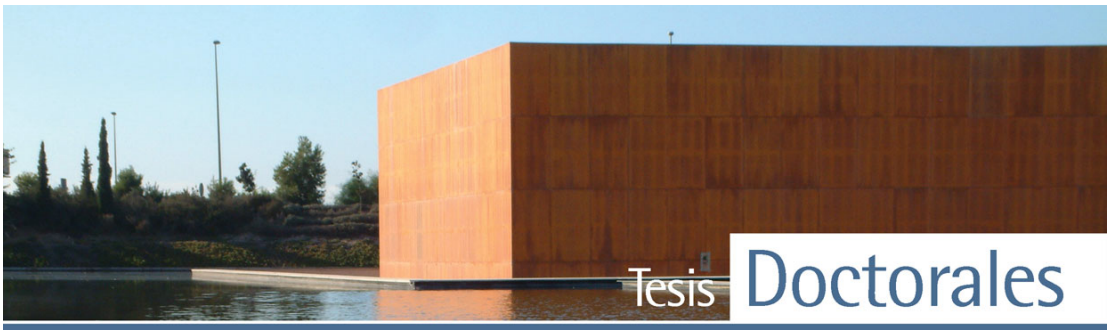

l'Habitatge a Alacant, Arturo Romera, puntualitzava en aquest sentit que: "vull que quede ben clar, que la llei no pretén donar una benedicció a totes aquestes urbanitzacions clandestines. Si, per un costat atorga la possibilitat d'aquestes legalitzacions, per una altra exposa una exigència que és fonamental. Una cosa és la classificació del sòl com a urbà, i una altra molt diferent l'aptitud per a poder continuar edificant en aquest sòl urbà. L'aptitud per a edificar la donarà aquesta classificació com a urbà; però el dret queda supeditat, per pròpia exigència de la llei, que els propietaris d'aquests terrenys doten als terenys dels serveis d'infraestructura necessaris. ...Crec que la Llei posa una sèrie de traves que farà que en el futur siga pràcticament impossible que sorgisquen més urbanitzacions clandestines". La nova classificació del sòl[22] que establia la Llei era un altre argument contra les urbanitzacions il·legals, segons el mateix Delegat, en diferenciar entre sòl rústic programat o urbanitzable i el rústic no urbanitzable en el qual només podran edificar-se construccions vinculades a fins agrícoles[23].

Aquesta Llei, l'aprovació de la qual va coincidir amb els començaments de la transició política, va significar un gir liberalitzador que es va manifestar en diversos aspectes. Pel que fa al sòl rústic, aquesta liberalització va ser encara més profunda. Va desaparèixer la classificació de sòl rústic, de manera que a partir d'aquesta Llei el sòl es classificarà, en els Plans generals municipals, com indica l'article 3 en l'apartat d) "Dividir el territori municipal en àrees de **sòl** urbà, **urbanitzable** i no **urbanitzable**".

La desaparició de la classificació de sòl rústic, anava acompanyada per la definició, per exclusió, del sòl no urbanitzable. Així per exemple, en l'Article 11 es regulava amb precisió el paper que jugaran els Plans Generals quant a l'ordenació del sòl urbà i urbanitzable, i la llibertat respecte al sòl no urbanitzable:

[22] "Per classificació del sòl s'entén la divisió del territori que cal planificar pel planejament general en compartiments estancs –Classes de sòl- a efectes d'assenyalar les possibilitats de desenvolupament urbanístic dels terrenys inclosos en cada un d'aquests i per a l'aplicació a cada un d'ells d'un règim urbanístic diferent, establit per la legislació (estatal en el bàsic i autonòmica en la resta) i concretada pel mateix planejament". "Per qualificació s'entén la divisió en zones amb una destinació específica, amb un ús, intensitat i tipologia edificatòria determinades (zona residencial, zona industrial, zona verda, ús comercial…". Romero Aloy, 2002

[23] *Información,* 1 agost 1975

"1. Els Plans Generals municipals tenen com a objectiu específic, el sòl urbà, completar la seua ordenació mitjançant la regulació detallada de l'ús dels terrenys i de l'edificació; assenyalar la renovació o reforma interior que resultara procedent; definir aquelles parts de l'estructura general del Pla corresponent a aquesta classe de terrenys i proposar els programes i mesures concretes d'actuació per a l' execució d'aquests.

2. Els Plans Generals municipals tenen com a objectiu específic, el sòl urbanitzable, definir els elements fonamentals de l'estructura general de l'ordenació urbanística del territori; establir segons les categories d'aquests una regularització genèrica dels diferents usos globals i nivells d'intensitat i fixar els programes de desenvolupament a curt i mitjà termini, referits a un conjunt d'actuacions públiques i privades.

Així mateix regularan la forma i les condicions amb què podran incorporar-se al desenvolupament urbà actuacions no programades mitjançant els corresponents Programes d'Actuació Urbanística per a la realització d'unitats urbanístiques integrades.

3. Els Plans Generals municipals tenen com a objectiu específic, el sòl no urbanitzable, preservar tal sòl del procés de desenvolupament urbà i establir, si escau, mesures de protecció del territori i del paisatge".

El Pla General d'Ordenació Urbana Municipal (PGOUM) 1956

La Comissió Superior d'Ordenació Urbana, d'àmbit provincial, es va crear el 21 de gener de 1949. Entre altres tasques, va promoure la redacció del Primer Pla General d'Ordenació Urbana, d'ara endavant PGO, dels municipis amb major població. L'Ajuntament d'Alacant va aprovar el primer Pla General el 1956. Els autors van ser Miguel López, arquitecte municipal i Francisco Muñoz, responsable dels serveis tècnics de la Comissió d'Urbanisme. Va haver de ser sotmès a la supervisió de la Comissió Central d'Urbanisme que el va donar per bo el 1958. Com s'observa, el temps transcorregut des que la Comissió Provincial d'Ordenació Urbana va ser constituïda i va impulsar la redacció dels PGO, fins a l'aprovació per a la ciutat d'Alacant, va ser llarg. És una circumstància que es repetirà en els Plans o revisions dels Plans Generals que se citen en aquest treball.

Les circumstàncies en què es trobava la ciutat en aquells anys es recullen en la Memòria del Pla[24]. La memòria relata que l'arribada de noves indústries va obligar a obrir carrers i places i a construir edificis públics; que el final de la "guerra d'Alliberament" (sic) suposa "un renaixement urbanístic, superior encara al del primer terç de segle, ja que decididament són traçats els trets ambiciosos que avui la defineixen com una ciutat moderna atraient ". Es destaca en aquest sentit, sobretot, l'obertura de vies de comunicació al casc històric (entès com el perímetre comprès en l'eixample del segle *XIX*) per a facilitar la circulació i l'evolució de la ciutat. Destaca la construcció d'edificis públics... actuacions que li permeten aspirar a convertir-se en "una ciutat model".

A més de l'aspiració a convertir la ciutat en un model que marcarà els desitjos dels successius edils, les preocupacions centrals que apareixen en aquesta Memòria breu, són: la xarxa viària que inclou solucions per als accessos a la ciutat, i la construcció de rondes que permeteren desviar una part del tránsit; la creació de centres cívics; la proposta de zonificació sobre la qual es redactarà una ampliació el 1961.

Les previsions que es van contemplar per a millorar la xarxa viària es referien a les carreteres següents: els accessos des de Sant Vicent, València, Madrid, Múrcia i Cartagena. La creació de l'estació central es va proposar com una de les solucions que podrien contribuir a resoldre alguns d'aquests problemes pendents, com els accessos des de Madrid, Múrcia i Cartagena. Per a resoldre la conjunció d'Alfons el Savi amb l'entrada al nucli urbà del tràfic procedent de València, s'oferien dues possibilitats: la construcció d'un túnel davall la Muntanya Benacantil o una carretera que la vorejara. Aquesta última va començar a construir-se el 1997, està ja en ús des de 2002. La proposta de construir un túnel davall la Muntanya Benacantil no ha desaparegut, el túnel ja s'està construint encara que ara s'utilitzarà per a fer passar el tramvia, més aviat un tren subterrani amb ambició de metropolità.

Les rondes que s'anunciaven eren: Interior, d'Eixample, Afores, de Cinturó i Exterior.

La zonificació proposava diversos usos que havien de quedar agrupats segons la catalogació següent: Zona d'habitatges intensius baixa, intensiva mitja; Zona industrial; Zones especials; Zones Verdes

[24] *Memòria del Pla General d'Ordenació Municipal de 1956*. Arxiu Municipal. Ajuntament d'Alacant

que es reduïen als Castells de Santa Bárbara i Sant Ferran, i tres o quatre zones amb el caràcter de parcs de barri.

S'al·ludia ja a la futura influència econòmica que produiria el turisme. Potser per aquesta raó, o per les expectatives que despertava el projecte de ciutat satèl·lit avançat durant la República, la Memòria del PGO aconsellava la creació de ciutats satèl·lit. Les zones assenyalades per a la ubicació d'aquestes eren les més pròximes a la costa: Aigua Amarga al costat de la factoria d'Alumini Ibèric S.A., l'Albufereta que penetrava fins a Vistahermosa, i la platja de Sant Joan.

La redacció i l'aprovació de les Normes, els Plans d'Etapes i l'Estudi Econòmic Financer, instruments que havien de servir per al desplegament i l'execució de totes les propostes del Pla General, es van dilatar fins a l'any 1962. Les Normes per a l'edificació en sòl residencial no van estar disponibles fins a 1967. Els Plans Parcials ni tan sols es van redactar (Beviá i Varela, 1994). Durant aquest anys d'absència de normatives, es va produir un nombre important d'actuacions urbanístiques realitzades al marge del PGO. En conseqüència, la majoria dels barris construïts van ser il·legals de fet i de dret.

El tractament del sòl rústic ubicat més enllà de la via perifèrica no va ser previst en aquest PGO. El Pla es referia només al sòl urbà, consolidat, mentre que el sòl no ordenat quedava desvinculat de la ciutat i així "el nucli urbà es va veure privat de qualsevol vinculació ordenancista... amb Villafranqueza, Santa Faç, Alcoraya, Ciutat Jardí, Albufereta, Sant Joan... Sant Vicent i l'Horta" (Beviá i Varela 1994). Per a aquests autors, com per a Giménez, Giner, Varela(1985), el Pla es resumeix en la previsió de la xarxa viària i la zonificació racional del futur urbà. Els redactors van assumir el model de la Carta d'Atenes, de manera que la segregació que s'havia produït en el creixement de la ciutat resultava abonada i legitimada en la concepció urbanística que recollia la Carta. Al mateix temps quedaven consolidats els usos existents, s'ampliava la zona industrial, i s'establien deu zones d'ús residencial... Tot això ho manifestava expressament la Memòria amb les paraules següents: "Tot pla d'ordenació urbana ben concebut ha de ser, ja en els primers temptejos, conseqüència immediata de la coordinació d'un traçat lògic de xarxa viària amb la racional zonificació del futur urbà. La qual cosa no és sinó el reflex de la Carta d'Atenes, assumida per la legislació urbanística del moment...".

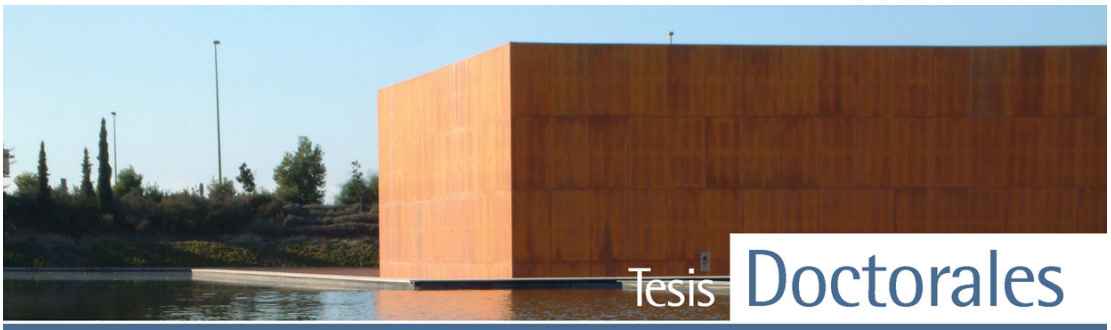

Aquest Pla General va ser redactat quan encara no havien començat les migracions dels anys seixanta (veure dades en el punt dedicat a la demografia). Per això tampoc contemplava el mode de tractar-les. Més amunt s'ha fet al·lusió al turisme que sí es feia en la Memòria del PGO, en canvi no va preveure aquesta arribada massiva de persones i nuclis familiars que van augmentar la població estable de la ciutat en molt poc de temps i la conseqüent demanda d'habitatge. Aquesta falta de previsió, com ja s'ha assenyalat, va afavorir les construccions accelerades, il·legals, d'escassa qualitat. Les primeres promocions immobiliàries, per a atendre els nous habitants de la ciutat, es van construir amb aquestes característiques. Gran part d'aquests habitatges es van ubicar a la zona nord i en l'entorn de la carretera del Palamó, totes fora del perímetre ordenat en el PGO.

En les zones del perímetre interior de la ciutat també es van realitzar intervencions urbanístiques i es van promoure noves construccions. L'avantatge que va suposar disposar d'un sòl ja urbanitzat, encara que amb moltes deficiències i l'increment de l'edificabilitat i dels beneficis econòmics derivats d'aquest augment, van afavorir l'activitat urbanística a la ciutat consolidada encara que escassament desenvolupada.

Els objectius, les intencions plasmades en el Pla General de 1956, al marge de la valoració urbanística, econòmica o política que s'en faça, van ser paper mullat com va succeir amb la Llei del Sòl. Podria pensar-se que era el signe dels temps, si no fóra perquè el respecte a les normes urbanístiques ha sigut escàs en l'història de la ciutat d'Alacant durant la segona meitat del segle XX. El resultat global, pel que fa als anys cinquanta i seixanta, es resumeix en la vulneració generalitzada de les diverses Normes i Reglaments i en l'incompliment de les propostes aprovades en el PGO. Hi ha exemples eloqüents. Diversos edificis la història dels quals es veurà més endavant, van ser condemnats a desaparèixer pels tribunals de Justícia per transgredir la normativa pel que fa a les altures i el volum. A pesar d'això no van ser demolits, com pot comprovar-se als carrers de la ciutat. No va ser necessari cap indult urbanístic, es van aprovar unes Ordenances per què van quedar protegits en catalogar-los com "edificis singulars", que ho són però no per la seua bellesa sinó per la seua desproporció respecte al seu entorn i a la fisonomia de la ciutat.

Va haver-hi altres actuacions igualment arbitràries i perjudicials per a un desenvolupament urbà harmònic i equilibrat com ara la magnànima concessió de llicències de construcció en zones que només disposaven de planejament parcial; l'assimilació i el manteniment de construccions de pèssima infraestructura

i qualitat com les dels barris de la División Azul, Ciutat d'Assís, Mil Viviendas el sòl de les quals va ser qualificat i legalitzat. Els edificis d'habitatges construïts al nord de Mil Viviendas al costat de la carretera local a Villafranqueza, ni es van legalitzar ni es van reconèixer com a construccions fins molt més tard.

El PGO va atribuir a la ciutat construïda la condició de ciutat tradicional, mentre en la realitat no es van mantenir les notes distintives d'aquesta tradició ni la tipologia de les construccions sinó que es van disparar les altures. Aquest augment d'habitació no va estar acompanyat pel necessari increment de dotacions i equipament imprescindible per a la concentració urbana causada per aquesta densificació.

En aquest panorama tan desastrat no va faltar alguna proposta nova d'urbanisme racionalista, com la que es va redactar per a un possible Barri Obrer al voltant de la Fàbrica de l'Alumini, ubicat sobre sòl rústic, més enllà de la via perifèrica. Va ser només un projecte que roman als arxius com prova del que va poder haver sigut i no va ser, a pesar que en la pròxima ciutat de València es van realitzar algunes experiències en el mateix sentit. L'experiència de l'arquitecte Santiago Artal a València es va edificar en aquest mateixos anys i roman en perfectes condicions d'habitació. Es tracta de l'edifici del carrer Sant Maria Micaela.

L'abandonament per l'Ajuntament d'Alacant de les seues pròpies Regles, la desídia per a obligar a respectar-les va generar una manera de construir que ha continuat i que és aliena a la qualitat, a la salubritat, als desitjos de modernització que es reiteraven en qualsevol moment. La ciutat ha quedat marcada per la indisciplina urbanística, de manera que la proposta de ciutat modèlica ha derivat en el mal, desaconsellat en molts estudis d'urbanistes i arquitectes. El que va succeir amb el PGO de 1956, es veurà reproduït en els diversos documents redactats i aprovats per a l'ordenació de la ciutat, com es veurà més endavant.

8.2.2. El creixement urbà d'Alacant. Una presentació per dècades

La història urbanística d'Alacant durant els trenta anys motiu de la investigació es presenta aquí com el marc en què es va produir la desaparició del sòl rústic, la consolidació del monocultiu de la construcció com a font de creixement econòmic i d'una classe social a què es pot considerar com la “nova elit urbanística”.

S'analitza el desenvolupament urbanístic en un marc cronològic que comprèn des de 1950 a 1979, anys en què el sistema polític va estar dominat per la dictadura franquista per a finalitzar, després d'una evolució que podria adjectivar-se com “natural”, amb la transició a la democràcia representativa. Es desenvolupa per dècades.

Pel que es refereix al fi d'aquest estudi, el sòl rústic, també anomenat "no urbanitzable", es veurà com, a través d'aquests trenta anys, disminueix la seua extensió al mateix ritme amb apareixen sobre ell tot tipus d'edificacions, ja siga agrupades en nuclis urbans amplis, els barris, ja en petites urbanitzacions o habitatges d'autoconstrucció com les que es van construir en les Partides rurals. Cal advertir que aquestes últimes, les partides rurals, no han sigut incloses en aquest treball.

Totes aquestes edificacions es van realitzar al marge de la legalitat. Aquest fet sorprenent va ser considerat com un comportament encomiable dels qui, en previsió de l'allau migratòria, van ser capaços d'avançar-se a les propostes que recolliria la Llei del Sòl i a l'ordenació del territori fixada en els Plans Generals d'Ordenació Urbana i en les Ordenances Urbanístiques que els desenvoluparien molts anys més tard. Fins i tot van corregir la Llei i els Plans Generals de manera que aquests instruments d'ordenació van acabar adaptant-se al ja s’havia construït amb tanta anticipació.

L'esperit "emprenedor" va tenir un efecte destructiu sobre el sòl rústic que va ser abandonat a poc a poc. El primer pas va ser el tractament indistint que es va aplicar al sòl d'ús agrícola i al de reserva urbana. Les esperances i ambicions dels propietaris, els constructors i els promotors es van xifrar tant en un com en un altre en la mesura que ambdós oferien un vast camp d'oportunitats de negoci. Qualsevol consideració sobre els possibles beneficis derivats del seu cultiu va ser menyspreada. No s'ha trobat una sola al·lusió a la qualitat ambiental, al respecte dels conreus autòctons, a l'equilibri territorial, en cap dels documents municipals consultats.

El procés de desaparició del sòl rústic va avançar en ser considerat formalment com a sòl de reserva urbana, destinat a la construcció a curt, mitjà o llarg termini (va culminar explícitament, com es veurà més endavant, en la Memòria de l'Avanç per a la Revisió del Pla General redactada el 2001). El concepte de reserva urbana implicava la mercantilització pura, la concentració de la propietat, el control monopolitzador del mercat del sòl i d’aquest preu. L'expropiació social que va suposar la desaparició del sòl rústic, va revertir

en favor de l'increment dels beneficis, i va suposar l'apropiació particular d'unes plusvàlues que, pel cost elevat pagat per la comunitat -en moneda d'equilibri ambiental i territorial-, van haver de ser usufructuades per tota la societat. La pèrdua de les funcions del sòl rústic va contribuir a construir una realitat ciutadana insalubre a causa de les altes taxes de concentració urbana i de contaminació, i agressiva per l'oblit de les relacions de cooperació i col·laboració dels éssers humans entre si i amb la naturalesa. En definitiva, la superfície en resultar concebuda com a reserva urbana, es va entendre, i es va usar, com a sòl amb què jugar en el complicat entramat dels preus i els beneficis per part dels propietaris o dels promotors i immobiliàries, els vertaders beneficiaris d'aquest sòl com s'acaba d'indicar.

Aquesta presentació del desenvolupament urbà d'Alacant s'ha construït sobre els eixos que han condicionat l'activitat urbanística de les tres dècades. Serveixen també per a reconèixer la continuïtat d'una certa "cultura" urbana heretada de l'etapa franquista que impregna les dues dècades democràtiques transcorregudes fins al dia d'avui sobre les quals s'inclou un breu anàlisi. Les notes més destacades d'aquesta "cultura" aniran desenvolupant-se en l'història de les tres dècades i es resumixen en: el menyspreu per la ciutat construïda i per les senyes d'identitat urbana; la impunitat per a construir siga com siga, en qualsevol lloc, contra la regulació establida per les normes municipals de tot rang; la supeditació del poder polític en poder econòmic i empresarial... Els eixos al·ludits són els següents:

- Marc jurídic: Llei del Sòl i primer Pla General en els anys cinquanta; en els anys seixanta la Llei de la Propietat horitzontal (1960) i la Llei d'Arrendaments Urbans (1964); segon Pla General i Text refós de la Llei del Sòl, en els anys setanta.
- Econòmic, polític i sociològic: el Pla d'Estabilització i el *boom* demogràfic subsegüent i urbanístic dels anys seixanta; en els anys setanta la primera crisi del petroli i la repercussió d'aquesta en els preus del sòl i l'habitatge; el protagonisme de l'Aula de Cultura de la Caja de Ahorros de Alicante y Murcia, abans del Sureste, més tard del Mediterráneo; l'aparició del CEU el 1968, dependent, com a Col·legi Universitari, de la Universitat de València; el gran impuls de l'Associacionisme veïnal en els anys setanta, els canvis en l'etapa de la transició democràtica. La creació de la Universitat d'Alacant el 1979.

- Urbanístic: la creació de nous barris; la requalificació del sòl *de iure,* en escasses ocasions, o de *facto* en la majoria dels casos; l'elevat nombre d'actuacions il·legals emparades des del poder polític i econòmic i aplaudides per l'opinió pública.

El resum del creixement d'Alacant que es desenvolupa a continuació, per dècades, es presenta aquí amb la classificació següent:

- Barris que creixen: Los Ángeles, Pla, Florida.
- Barris de nova creació: Virgen del Remedio, Ciutat d'Assís, Joan XXIII, Mil Viviendas, Polígon de Sant Blai, Polígon de Babel
- Zones residencials: Complex de Vistahermosa, Cap de l'Horta

8.2.3 Dècada dels cinquanta

Aquesta dècada va ser políticament hereva de la primera etapa del franquisme, els anys quaranta, de caràcter clarament feixista i marcada, en conseqüència, per una forta repressió. Els processos de depuració aplicats als funcionaris municipals, si bé van ser el capítol menys cruent, es van prolongar molt com pot comprovar-se en les actes de les Sessions Plenàries i de les comissions de Govern de l'Ajuntament[25]. Cal destacar la mancança de bibliografia amb què sustentar aquestes notícies, com un símptoma de l'ocultació de la memòria històrica que és necessari i urgent rescatar. Les conseqüències d'aquestes depuracions, fet que es refereix a la propietat del sòl, es van manifestar en la major part durant els anys quaranta, a propòsit dels processos de recuperació dels béns confiscats pel Front Popular. Però a més pot trobar-se la referència a diversos casos d'inscripció de propietats realitzades en els decennis de 1940 i 1950 en les notes marginals, que apareixen en les inscripcions registrals i a les quals ens referirem en la Segona Part d'aquest treball. En aquestes notes s'indica que "després d'haver estat exposada aquesta propietat en el tauler d'anuncis de l'Ajuntament d'Alacant, no havent comparegut cap propietari s'inscriu a nom de...". Hi ha més d'un cas i sobre aquests podria realitzar-se una investigació interessant. Es va depurar als qui havien participat activament en

[25] Actes del Ple Municipal. Actes de la Comissió de Govern. Arxiu Municipal

la guerra, però també als qui havien simpatitzat amb la República i hi havien col·laborat amb ella en els temps de pau. Els testimonis obtinguts en les entrevistes realitzades en donen prova d'això.

L'economia local, com la nacional, va estar presidida per polítiques autàrquiques i per un fort intervencionisme estatal en coherència amb la política d'aïllament obligat després de la finalització de la II Guerra Mundial i la derrota de Hitler i Mussolini. L'aïllament dels mercats internacionals va generar una crisi important en la producció tant agrícola com industrial. Aquestes circumstàncies van tenir efectes catastròfics sobre l'aprovisionament. La capacitat adquisitiva dels treballadors va experimentar una disminució important i va arribar a reduir-se en un 50% respecte a l'aconseguida en els anys de la II República.

En el tema urbanístic, les actuacions van ser escasses ja que no hi havia factors que les impulsaren ni dins ni fora del país. L'activitat es va centrar en els treballs d'arranjament i neteja de les zones afectades pels bombardejos de la Guerra Civil, que s'havien iniciat en els anys quaranta. La demanda d'habitatge era molt baixa ja que l'increment demogràfic, alimentat en gran part pels moviments migratoris, no es va iniciar fins a finals de la dècada com a conseqüència dels tímids avanços de la industrialització que es va posar en marxa amb el Pla d'Estabilització de 1959.

Pels que fa a les característiques de les construccions, en termes generals pot afirmar-se que les condicions dels habitatges eren precàries, de baixa qualitat com afirma Ramos (1984): "En tractar-se d'habitatges econòmics, amb baixes qualitats, l'envelliment i la ràpida deterioració d'aquestes s'ha accelerat, i ha generat moltes vegades un autèntic procés de degradació ambiental que sovint acosta a diferents formes de marginalitat".

Es va fer patent la necessitat de crear espais d'expansió capaços d'atraure visitants, encara abans d'iniciar-se el fenomen turístic. Es van realitzar tímides intervencions a la platja del Postiguet i va ressuscitar la proposta de desenvolupament residencial per a la platja de Sant Joan, formulada durant la II República mitjançant la Llei de 1935, coneguda com el Pla Prieto. Aquesta Llei, com s'exposarà més endavant, no podia ser mantinguda, com era lògic per la seua autoria, en la dictadura franquista que la va modificar substancialment de manera que el model Prieto va ser abandonat. Els grups inversors i els promotors d'habitatges no van semblar interessats, de moment, per actuar a Alacant.

Les actuacions més destacades en la dècada dels cinquanta van ser:

a) L'aparició de nous barris; alguns nuclis d'habitatge nous que, segons les notícies de la premsa del Moviment, aconsegueixen en el terme municipal una quantitat que ronda els 5.000 habitatges i a la província entorn de 20.000.

b) Les zones de modernització i expansió: l'inici de les inversions a les platges i dels debats l'entorn de l'activitat turística; l'ampliació del Postiguet; la urbanització, la nova ordenació de la platja de Sant Joan. Tot això sumat a la voluntat de fomentar el turisme hivernal a Alacant. Les edificacions més importants per a la ciutat van ser: les obres per a la construcció de l'Aeroport de l'Altet[26]; la inauguració de la Fàbrica d'Alumini Ibèric; la inauguració del Col·legi d'Òrfens de Ferroviaris, internat femení per a cinc-centes alumnes, dirigit per la Congregació Salesiana; la construcció d'un hotel de catorze plantes en l'Albufereta; la inauguració de la Ciutat Esportiva el 1955.

c) La redacció i l'aprovació dels instruments legals per a l'impuls de l'ordenació del territori en l'àmbit nacional, provincial, i local. Al mateix temps es van constituir diversos organismes dedicats a qüestions urbanes com van ser la Comissió Provincial de Monuments Històric Artístics; el Consell Provincial de l'Habitatge, les comissions provincials d'Ordenació Urbana. Els comentaris sobre aquests instruments legals es troben en l'apartat 7.3.1 d'aquest mateix punt.

8.2.3.1 El sorgiment de nous barris.

En els anys cinquanta algunes institucions, tant religioses com politicosindicals i les entitats d'estalvi, es van dedicar a la construcció d'habitatges la majoria dels quals es van ubicar en terrenys classificats com a

[26] *Información*, 22 juliol 1951: "Ahir es va reunir a l'Ajuntament la "Junta de Construcció de l'Aeroport Civil d'Alacant que va ser presidida pel tinent coronel senyor Argueda. En primer lloc es va donar compte d'haver sigut aprovat per la Direcció General d'Aviació Civil el projecte de construcció de l'edifici de l'aeroport, i s'ha informat el senyor president que l'indicat projecte està acceptat per un import de 591.950 pessetes i que es procedirà a traure les obres a concurs a la major brevetat i d'acord amb el plec de condicions tècniques i econòmiques. Tal concurs es va acordar anunciar-lo en un termini no superior als deu dies".

rústics, per això no urbanitzable, desconnectats de la ciutat consolidada i van donar origen a nous barris alguns dels quals, en els seus inicis, van ser mers nuclis aïllats "... sectors urbans, la majoria de les vegades inconnexos entre si i allunyats de la resta de la ciutat, la finalitat dels quals era pal·liar el dèficit d'habitatges que la ciutat presentava". Així s'inicia una manera de creixement urbà desarticulat que ha marcat profundament la imatge de la ciutat fins a l'extrem d'impossibilitar correccions o millores per a les quals, d'altra banda, no hi ha hagut més que bones intencions (Ramos Hidalgo, 1984). Va ser el cas de Montoto, Sagrada Família, División Azul. La iniciativa pública només va construir dos barris, el barri José Antonio promogut per l'Institut de l'Habitatge pertanyent al Ministeri de Treball, i el barri de Mil Viviendas pel Patronat Provincial de l'Habitatge "Francisco Franco".

Aquests barris construïts després de la Guerra Civil, van ser anteriors a l'aprovació i posada en marxa del primer Pla General d'Ordenació Urbana i anunciaven el que serà la nota predominant en el desenvolupament d'Alacant segons assenyalen Beviá i Varela, 1994, i Varela, 1997: "Un bon nombre de barris construïts durant aquests anys mantindrà els esquemes que van ser invariants en el creixement de la ciutat i que en certa manera han determinat la seua imatge actual desarticulada, inconnexa, sense una estructura de creixement predeterminada, faltat d'objectius, o potser, amb uns molt clars fins i tot inconfessables. Alguns barris seran construïts amb antelació a la planificació i l'aprovació definitiva del primer Pla general urbanístic de 1958, per tant sobre sòl dels afores, si bé quan el Pla va arribar a ser realitat la vulneració va ser sistemàtica i les noves promocions quedaven sobre sòl no urbanitzable, més enllà de l'abast dels instruments ordinadors establits, amb el consentiment tàcit de les administracions tuteladores, suposats garants de la legalitat urbanística".

En canvi la valoració de l'Administració i dels càrrecs polítics més representatius d'aquesta, va ser molt diferent. S'exalçaven les realitzacions arquitectòniques i urbanístiques i es premiava els seus responsables. Així per exemple, Federico Mayo, director general de l'Habitatge, va rebre la medalla d'or el 28 de març de 1954, "en el pòrtic de la data inoblidable de l'alliberament d'Alacant i la del total alliberament d'Espanya amb la victòria de les armes de Franco, als quinze anys d'una pau fecunda..". Era el moment en què es lliuraven els 180 habitatges del barri de José Antonio, "vertader model de construccions d'aquest tipus. Les rendes que oscil·len entre les cent pessetes i les dues-centes cinquanta, incloses les amortitzacions,

posen de manifest el propòsit decidit de situar a l'abast de les més modestes possibilitats el dret a casa pròpia amb les més modernes exigències de l'habitabilitat i el confort[27]". En contrast amb aquestes declaracions, un dels contractistes d'obres de la ciutat d'aquella època confessava, en una entrevista concedida a l'autora d'aquest treball, que en els habitatges del barri de José Antonio, la col·locació de la lampisteria exigia el reforç provisional d'un tauler després del barandat per a evitar que aquest caiguera.

Va haver-hi algun intent de construcció racional, planificada que, d'haver prosperat, hauria pogut canviar l'estil dels barris alacantins. La instal·lació d'una activitat industrial important, la Fàbrica de l'Alumini Ibèric, va donar peu a la proposta de construcció d'un nucli d'habitatges per als empleats, amb tots els serveis i infraestructures, en el marc d'un model d'"autèntic barri residencial destinat als treballadors" (Beviá i Varela, 1994). El primer Avantprojecte va ser redactat per l'arquitecte Cano Lasso, el segon Projecte ho va ser per Miguel López. Mai va arribar a realitzar-se, a pesar que s'hi va treballar durant quatre anys[28]. Únicament es van construir les naus per a la fàbrica. En aquest cas també es va produir una ajuda divina, o almenys així ho van interpretar els governants municipals, encara que el miracle que la corporació municipal va atribuir a la Mare de Déu del Remei només va servir per a aconseguir que vinguera la factoria en un moment en què, segons la mateixa corporació, resultava quasi impossible. El motiu, ben explicat en les Actes de l'Ajuntament es descriu més endavant.

Les aliances socials que es van establir durant aquest primer decenni dels cinquanta van estar marcades pel reforçament necessitat del règim polític establit per la força de les armes, la repressió i l'exili. Els grups religiosos, els ordes religiosos, l'Església catòlica, van ser un instrument eficaç en aquest primer decenni d'aïllament internacional. Per això els va resultar fàcil rebre els favors de l'Estat en diferents assumptes "d'ordre temporal", entre els quals es compta la construcció d'habitatges i el negoci de l'educació. A Alacant, va haver-hi un cas destacat pel que fa a la promoció d'habitatges, el franciscà Pare Ángel de

[27] *Información,* 28 març 1954

[28] "La cronologia d'aquest ambiciós projecte de poblat dóna començament l'any 1953, i es tramita en els anys següents fins a 1957... tan sols va arribar a realitzar-se la fàbrica i les dependències administratives,... Estava prevista la construcció de teatre, cinema, escola professional, església amb el seu centre parroquial, Ajuntament, club, zona esportiva, residència i un hotel balneari amb club nàutic situat dins del mar, al qual s'accediria per mitjà d'una passarel·la a través de la carretera general que discorria per la línia costanera" (Beviá i Varela, 1994)

Carcaixent sobre el qual es parla a continuació. Els ordes religiosos van controlar la major part de l'escolarització no universitària gràcies a les ajudes a fons perdut rebudes per a la construcció i el manteniment dels seus col·legis que van ser els de les Adoratrius, els Agustins i les Agustines, les Carmelites, les Franciscanes i els Franciscans, els Maristes, els Jesuïtes, Jesús i María, les Josefines, els Salesians i les Salesianes, Teresianes. A més de les ajudes esmentades, el creixement de la ciutat els va proporcionar importants beneficis econòmics pel trasllat dels centres escolars a la perifèria fet que va propiciar una profitosa venda de solars magníficament ubicats a les zones més valorades del centre urbà. Aquest fet va ocórrer en molts casos com els dels col·legis Jesús María en l'avinguda de Doctor Gadea, i el dels Germans Maristes en l'avinguda de l'Estació. Els exemples més destacats com a exponent de tota una època, la que va de 1950 a 1980, són els que es refereixen als edificis del Col·legi Salesià al carrer de Sant Joan Bosco, i l'Asil de Benalúa regentat per les Germanetes dels Pobres. Com es veurà en el cas dels terrenys del Pare Ángel, els solars d'ambdues instal·lacions procedien de donacions que s'havien fet amb la condició de la seua devolució si canviava l'activitat per a la qual havien sigut donats expressament. Així va succeir amb el col·legi dels Salesians al carrer Sant Joan Bosco, en plena "milla d'or" de la ciutat revalorada per la influència de la instal·lació de "El Corte inglès". La permuta de terrenys acordada pels frares amb la constructora Sant Martí, en el trasllat del Centre al polígon de Sant Blai, no es va poder completar i només s'han pogut edificar habitatges en una petita part, 3.114,80 m², de l'ampli solar que ocupa en la seua totalitat una illa completa. A més van haver de mantenir alguna activitat escolar als locals escolars, de culte al temple encara avui existent, i l'Oratori Festiu en l'enorme solar que s'usa només com a pati de recreació. No obstant això, i a pesar d'aquesta realitat encara constatable, Díaz Rivas (1994) sosté que el Tribunal Suprem va donar la raó als Salesians enfront dels hereus dels donants que van ser el Marquès del Bosch, el Comte de Casas Rojas i Torrellano, i la marquesa d'Hermida[29]. La construcció del nou col·legi va haver de cercar altres fonts de

[29] "Els senyors marquesos es van mostrar grans admiradors de l'obra salesiana. Van veure els avantprojectes que van aprovar amb admiració i en parlar-los del finançament previst, se'ls va comunicar que es pretenia la venda del solar actualment ocupat per l'obra salesiana. No es van oposar de cap manera a aquesta venda, si bé van fer notar que desitjaven participar en els beneficis de l'alienació en un 50% del valor dels solars. La base fonamental de les seues exigències era una clàusula resolutòria que els donants havien posat en l'escriptura. En la primera deia així. "Si després de construir els edificis col·legi, capella i altres es tancaren per abandó dels adquirents o dels seus drethavents o qualsevol altra causa imputable als mateixos, i romangueren tancats durant l'espai d'un any, s'efectuarà la reversió, tornaran a poder dels descendents o dels seus drethavents" En l'escriptura de la segona parcel·la, al costat del carrer Benito Pérez Galdós, havien inclòs una altra clàusula resolutòria semblant: "Si en algun temps per remot que siga,

finançament desprès del fracàs de l'operació. Com escriu Díaz Rivas (1994) "va poder construir-se gràcies als crèdits de l'Estat per estar declarat d'interès social, a un préstec de la Caja de Ahorros del Sureste de España, i a la important ajuda del Provincialat Salesià a qui pertanyia el Col·legi".

El cas de l'asil de les Germanetes dels Pobres és semblant. Després d'abandonar l'Asil i de traslladar els ancians a altres localitats, es va posar en marxa una operació de venda a una empresa estrangera que proposava la instal·lació d'una residència per a jubilats[30]. Les Germanetes dels Pobres van haver de retornar ja que una clàusula de l'escriptura de donació impedia destinar-ho a una altra finalitat o lliurar-lo en mans d'una altra entitat[31].

Encara que no van tenir actuacions urbanístiques, citem com a il·lustració de les característiques d'aquesta època, la creació el 1957 d'"Els drapers de Natzaret[32]", activitat dirigida pel jesuïta Pare Fontova i instal·lada al carrer Sant Elm, als locals de la Congregació Mariana. Netejaven la casa, trasportaven els aliments que donaven els venedors del Mercat d'Abastiments, exercien com a drapers recollint als domicilis els rebutjos i aprenien a llegir i escriure. Tot un rècord de jornada laboral per a xiquets de set anys en endavant. Més tard es van traslladar al polígon de Sant Blai en unes noves construccions batejades amb el mateix nom de Natzaret. En el 2004 s'usa també com a alberg de transeünts, després del desmantellament de les instal·lacions que hi havia a l'estació d'autobusos.

A continuació es presenten els protagonistes més destacats en l'activitat constructora durant aquesta primera dècada i les seues principals realitzacions d'aquests.

---

l'estat, la província o el municipi, per extingir-se la Congregació de Pares Salesians o per haver deixat el local, s'apoderen volent prendre possessió del terreny donat i del que s'hi edifique, quedarà nul·la aquesta donació i els terrenys i tot allò que s'hi haja edificat passarà a la propietat dels descendents" Díaz Rivas, pgas. 39, 40.

[30] Acta del Ple municipal del mes de novembre de 1987. Arxiu municipal de l'Ajuntament d'Alacant.

[31] *Información,* 26 novembre 1987: "L'escriptura de donació del Marquès de Benalúa, José Carlos Aguilera, a la Congregació de les Germanetes dels Pobres, en data 4 de setembre de 1884, dels terrenys en què s'assenta actualment l'Asil i valorats llavors en 1.172 pessetes amb vuitanta-dos cèntims...la tercera de les condicions... diu textualment: «Si en un dia per causes polítiques, o per qualsevol altra, ja siga forçosa o voluntàriament la congregació haguera d'abandonar l'establiment que es va a edificar, en l'un i l'altre cas el terreny ara cedit amb les construccions sobre ell edificades, tornaria a ser de la pertinença del donador o els seus hereus, però amb la condició que si en qualsevol època que açò ocorreguera, l'expressada congregació de les Germanetes dels Pobres, la casa de la qual està situada en el departament Ille i Vilaine, França, entren a Espanya per a exercir la missió de recollir els pobres ancians en aquest establiment, la propietat del terreny i de les construccions que la congregació aquesta hi tinguera abans edificats, els seran lliurats sense que el donant ni els seus hereus puguen reclamar cap indemnització per qualsevol causa que fóra».

[32] *Información*, 20 desembre 1957

Se cita en primer lloc la iniciativa privada.

- La Constructora Benéfica del Sureste de España, promotora d'habitatges amb capital de la Caja de Ahorros del Sureste. Va ser creada a finals de 1940. Es va caracteritzar per una orientació benèfica assistencial d'acord amb la seua activitat com a Obra Social, obligatòria per a les Caixes d'Estalvi i per la qual es diferenciaven legalment dels Bancs. El seu director, Antonio Ramos Carratalá, va tenir un protagonisme destacat i va impulsar un nombre important d'actuacions, alguna de les quals van començar en aquesta dècada, com les construccions escolars i d'habitatges al barri del Pla[33] i altres més a les províncies d'Alacant i Múrcia la construcció de les quals s'anunciava com "habitatges de tipus social i de renda limitada, coadjuvant així a les consignes del nostre Cabdill Franco de dotar tots els espanyols d'una llar sana i alegre" (*Información* 3 octubre 1958). Una de les més àmplies avingudes de la zona nord de la ciutat porta el nom d'Antonio Ramos Carratalá.

Les Cajas de Ahorro, van intervenir en l'activitat urbanística d'Alacant i sens dubte van contribuir a l'especulació urbanística i van col·laborar en la consolidació d'una forma de construcció de qualitat molt escassa, van obrir línies de crèdit hipotecari per a l'adquisició d'habitatges i programes d'estalvi per a l'habitatge. Però també van aplicar les execucions hipotecàries en unes condicions legals a que poden considerar-se lleonines per la pèrdua total de l'habitatge i de la inversió realitzada que suposaven i, especialment, per la debilitat econòmica dels titulars nominals d'aquests habitatges. Queda pendent una suggeridor línia d'investigació, encara escassament desenvolupada, sobre la intervenció urbanística de les Caixes d'Estalvi des de 1950, sobre la relació d'aquestes amb el poder polític durant la dictadura i en la democràcia, i fins i tot sobre la utilització partidista amb què s'han pervertit les assemblees d'impositors. La finalitat social, això sí, ha sigut sempre una magnífica justificació.

El barri Sagrada Família, va ser patrocinat per aquesta Constructora Benèfica. És una de les majors promocions d'habitatges d'aquesta època. S'alça sobre terrenys del Pla de Bon Repós i, en el projecte de 1951, "proposa 599 habitatges de renda reduïda, quaranta locals comercials, escola maternal, piscina i

[33] *Información*, 3 octubre 1958: "Per a avui teníem assenyalada la benedicció i lliuramen de 599 habitatges del Pla del Bon Repós a Alacant i els vuitantes habitatges acabats a Elx, més la inauguració de l'Institut Musical "Oscar Esplá" i escoles i biblioteca a la barriada de Los Ángeles".

biblioteca infantil" (Beviá i Varela 1994). El plantejament inicial recollit en l'avantprojecte, valorat positivament pels autors anteriorment citats, va quedar finalment subvertit "en eliminar tot o part dels edificis col·lectius, substituint-los per nous blocs amb més plantes que els inicials... Això redunda negativament en el caràcter del barri, tant per la pèrdua de dotacions, com, sobretot, per l'augment de volum i densitat no compensat amb elements comuns i zones verdes" " (Beviá i Varela 1994).

- Immobiliària Manzanares. Aquesta empresa madrilenya, propietària majoritària dels terrenys, va proposar la construcció del barri de Rabasa. El projecte el va redactar l'arquitecte Miguel López. Va ser concebut per a la "classe mitjana", i va introduir un model d'arquitectura higienista, (Varela 1998). Així per exemple preveia l'existència de parròquia, forn, pescateria, instal·lacions esportives, escolars. El projecte va patir diverses modificacions el 1945, 1953, 1955. La realització va ser molt diferent del projecte encara que va conservar una tipologia d'habitatges unifamiliars, enjardinats, amb baixa densitat, una correcta delimitació dels espais i un traçat ordenat del viari que es manté al perímetre anterior a l'execució del PERI. L'escassa qualitat de les construccions, la desconnexió amb el viari de la ciutat, l'absència de les dotacions previstes, només les mínimes imprescindibles, de les infraestructures necessàries i d'una bona comunicació amb la ciutat construïda. Només va poder ser considerada com a colònia suburbial. La vitalitat de l'Associació de Veïns és una de les característiques definitòries d'aquest barri. Aquest va ser un dels casos, escassos en l'història de la ciutat, que el protagonisme veïnal va aconseguir evitar la desaparició de la fisonomia d'aquest barri. Va ser una llarga lluita en contra, fins i tot, de les expectatives de revaloració que podien desprendre's del Pla de Reforma Interior (PERI) programada des de la Generalitat Valenciana, i redactat a València en la dècada dels noranta a esquenes del veïnat i del mateix Ajuntament que el va donar a conèixer als veïns quan ja estava conclòs. El Pla pretenia la demolició dels habitatges existents i la seua substitució per la nova tipologia de xalets adossats, segons la filosofia de les urbanitzacions tancades que ja s'havien construït al barri de Tómbola, tocant a Rabasa i amb Divina Pastora. Es va constituir una associació de damnificats que, juntament amb l'Associació de Veïns, va rebutjar la proposta de demolició del barri construït. No obstant això van acceptar l'absència d'un centre de salut i la reparcel·lació del perímetre nou amb tipologies i criteris de construcció, estètica i tipologia

totalment dispars. Són els nous edificis cúbics que poden contemplar-se des de l'avinguda de la Universitat. La pressió implícita per a aconseguir aquesta nova tipologia d'habitatges procedeix de la construcció de les noves vies de comunicació ja realitzades, i de les que estan encara pendents, així com de les expectatives sobre els terrenys no construïts que des del barri de Rabasa arriben fins a la rotonda de la Universitat, a un costat i a l'altre de la carretera. En la dècada dels noranta, l'Ajuntament va estudiar algunes propostes de requalificació. Al maig del 2005 ha quedat aprovat un Pla d'urbanització, adjudicat al diverses vegades citat Ortiz, per a la construcció de 15.000 habitatges, edificis amb quinze altures. Les conseqüències que això ocasionarà a la ciutat són equiparables a les que ja es poden estudiar en altres zones de la ciutat amb una elevada densitat de construcció com la platja de Sant Joan.

- El Patronat San Francisco d'Assís i el Pare caputxí Ángel de Carcaixent van ser destacats motors de la construcció d'habitatges. El Pare Ángel va iniciar la construcció dels primers barris als afores, sobre sòl rústic i en promogudes pel franciscà Pare Ángel de Carcaixent, per a acollir famílies d'obrers i immigrants. La iniciativa les condicions d'il·legalitat que ja s'han indicat en parlar de la Llei del Sòl i del PGO de 1956. El primer va ser el barri de Ciutat d'Assís, que va començar a construir-se el 1948 i que ha sigut estudiat monogràficament per Piera Manzanaro (1987) que el descriu així: "Ciutat d'Assís; un reduït nombre de cases del Pare Ángel va prosperar, i es va formar un patronat que va construir nous habitatges a partir de 1953, i el 1956 es decideix la construcció d'altres 1.840".

Segons Mazón (1994), el Pare Ángel va promoure també el barri de Divina Pastora el 1955, a més de la Ciutat d'Assís iniciat el 1948. La propietària dels terrenys de Divina Pastora era Josefa Alcaraz Reverte com consta també en els documents cadastrals i en els llibres del Registre de la Propietat i com es reflecteix en l'annex 2 i 3. Segons el mateix autor, la construcció es va dilatar diversos anys de manera que va finalitzar a finals dels anys seixanta.

El context en què va actuar el frare franciscà i els instruments de què es va servir per a aconseguir realitzar aquestes promocions urbanístiques, s'albiren en una entrevista realitzada per Isidro Vidal en el diari *Información,* titulada "Amb fe, sandàlies i estamenya". Amb aquests instruments va aconseguir el Pare Ángel organitzar vuit Congressos Eucarístics de la mà del bisbe d'Oriola José García Goldáraz, va construir el convent caputxí i l'església annexa del carrer Reis Catòlics, i els 120 habitatges de l'anomenada Colònia Sant

Pascual en el mateix carrer. El 1953 va constituir el Patronat San Francisco d'Assís, a què es refereix Piera Manzanaro, a través del qual va aconseguir una sèrie d'ajudes i proteccions procedents del bisbat, de les autoritats civils a través del director general de l'Habitatge, Federico Mayo, i del governador civil Jesús Aramburu. Aquest li va proporcionar el suport que li havia negat el Municipi. Tampoc van faltar les ajudes del Banc per a la Construcció i de l'Institut Nacional de l'Habitatge. El 1969 havia aconseguit promoure 3.000 habitatges dels quals 1.840 estaven en Ciutat d'Assís. La inversió total va ser de 400 milions. Cal sumar-hi els vint que li hagueren correspost per la seua participació en la promoció però que no se'ls va quedar, com hauria sigut legítim, sinó que els hi havia "revertit, repartit en benefici dels propis usuaris-propietaris dels habitatges, amb la qual cosa es va aconseguir que encara els resultaren més barates". Tot un model de caritat en el més pur estil cristià. Les ajudes bisbals i governamentals no van ser les úniques, també va rebre donacions en metàl·lic i en sòl: els terrenys sobre els quals es va construir Ciutat d'Assís i dels quals es van vendre una part per a finançar els deutes; uns deu o dotze milions en metàl·lic, que va ser la xifra de la donació més copiosa[34]. És un cas que il·lustra l'estreta aliança entre l'Església i l'Estat durant la dictadura franquista. De la mateixa manera la construcció de centres escolars propietat dels ordes religiosos es va fer amb fons públics mitjançant la fórmula de préstecs a fons perdut. En la democràcia s'utilitzen altres fórmules per a les mateixes actuacions de finançament de les empreses religioses, com les exempcions fiscals o els concerts educatius.

- El Patronat Felipe Rinaldi de la "família salesiana" l'activitat constructora del qual es va iniciar amb la fundació, el 1952, d'aquest patronat promogut per "la fe i l'entusiasme els Antics Alumnes Salesians[35]". Van impulsar diverses promocions d'habitatges al barri de Sant Blai, pròximes al Col·legi Salesià: 135 habitatges repartits entre els carrers Sant Joan Bosco, la Plaça General Manxa, el carrer Bono Guarner i fins i tot un gratacels d'onze altures en l'avinguda de Salamanca. L'any

[34] *Información*, 29 abril 1969: "Pare, ha demanat vostè molt en la seua vida? - No m'ha agradat molestar massa, aquesta és la veritat - I quin ha sigut el donatiu més important que ha rebut? - Un d'uns 10 o 12 milions de pessetes - Deu o dotze milions de pessetes! - Sí: va ser un donatiu en terrenys –Li'ls va proporcionar una entitat? - No; una persona. A Alacant també ens van ajudar molt. Al principi ens van vendre terrenys quasi regalats. Van sobrar uns milers de metres i van poder vendre's a millor preu. I va ajudar amb bestretes l'Instituto Nacional de la Vivienda i el Banco de la Construcción".
[35] *Información,* 21 febrer 1960

2004, algunes ja han sigut demolides, altres estan sent reforçades davant la sospita d'aluminosi, com és el cas de l'edifici de l'avinguda Salamanca.

- La "Tómbola alacantina de caritat". Una institució en què participava de manera activa l'Església catòlica i la joventut, especialment la d'Acció Catòlica, va donar nom al barri de Tómbola, construït en part amb els fons obtinguts de les rifes que va experimentar un creixement constant en la dècada següent.

La iniciativa pública va estar representada en tres actuacions.

- La Obra Sindical del Hogar institució d'inspiració falangista, (Beviá i Varela 1994). Va construir el grup d'habitatges identificats pel nom del també falangista Felipe Bergé, a la zona nord de la ciutat coneguda per Montoto. Ni es va urbanitzar ni es va dotar d'instal·lacions educatives, sanitàries i de cultura i oci. En estar ubicat al costat del també deficitari barri dels Ángeles tampoc va poder beneficiar-se de les seues dotacions. Més endavant, com a part d'un programa d'eradicació del barraquisme posat en marxa en la democràcia, es van instal·lar habitatges prefabricats, amb escasses condicions d'habitabilitat. Començat ja el 2005, continua el programa d'eradicació, continua el barraquisme, continuen els barracons a la zona de Montoto. Ha experimentat millores pel que fa a la urbanització y en les dotacions, disposa fins i tot d'una petita plaça de bous instal·lada pel matador de toros alacantí Francisco Esplá.
- El Ministeri de Treball a través de l'Institut Nacional de l'Habitatge. El barri de José Antonio va sorgir el 1952 en les vores del barranc de Benalúa que va ser omplit en part per a construir el barri.
- El Patronat Provincial de l'Habitatge "Francisco Franco". En la segona meitat de la dècada comença la construcció de nous barris al Nord de la ciutat. El dimecres 12 d'octubre de 1955 el Patronat Provincial de l'Habitatge "Francisco Franco", les edificacions del qual van ser considerades per Varela (1998) com "paradigma d'habitatges massius", es va reunir sota la presidència del governador Civil i Cap Provincial del Moviment, per tant camarada, Evaristo Martín Freire[36]; van acordar la compra de 31.680 m²

[36] *Información*, 12 octubre 1955: "Es va acordar autoritzar la presidència per a l'adquisició dels terrenys la superfície dels quals ascendeix a trenta-un mil sis-cents vuitanta metres quadrats per a la construcció d'un grup de cents vint-i-nou habitatges... el principi de la construcció de mil habitatges".

per a començar la construcció dels primers 129 habitatges del grup de 1.000 previst en un projecte que va redactar l'arquitecte Francisco Muñoz el 1956.

El barri de Mil Viviendas, un dels que ha aconseguit major protagonisme en l'història urbanística de la ciutat pels seus problemes urbans i socials, és també exponent de les actuacions municipals en política social, urbanisme i habitatge, al llarg de cinquanta anys, sota sistemes i governs de partits polítics clarament diferenciats: la dictadura, la transició política, la democràcia; el Partit Socialista Obrer Espanyol, el Partit Popular.

El 23 de juliol de 1958[37] es va traure a subhasta la construcció del clavegueram i col·lector. El primer lliurament d'habitatges i la benedicció de l'Església parroquial, es van produir el 12 d'octubre de 1959[38]. La ciutat satèl·lit, com es van atrevir a anomenar aquest barri, va disposar d'alguna dotació des dels inicis, a diferència d'altres barris construïts en la mateixa època. L'escola, per exemple va resultar insuficient transcorreguts deu anys. Un problema que el 1968 afectava tots els barris de l'entorn com a Virgen del Remedio, La Paz, Mil Viviendas on s'acusava la mancança de places escolars. Va ser un mal endèmic que va produir efectes també permanents sobre diversos aspectes de l'escolarització. L'apilotament a les aules va obligar a desplaçar una part de la població escolar a altres centres. L'absentisme que, òbviament, es deriva d'aquestes circumstàncies, va augmentar. L'analfabetisme real i funcional també es va incrementar. El vandalisme contra les instal·lacions escolars es va convertir en un motiu permanent de queixa en els tres barris fins a la data d'avui, any 2005. Aquests problemes escolars es van sumar a la desocupació, a la qual va seguir la venda de droga al detall. De la mà d'aquesta nova situació van aparèixer noves normes socials que van endurir les relacions i van contribuir a la desarticulació social. Aquests factors van minar la convivència al barri.

L'escola de Mil Viviendas va jugar un cert paper d'articulació social mitjançant la qual van organitzar d'activitats extraescolars en horari no lectiu, de manera que va actuar com l'únic espai de trobada, expansió i

[37] *Información*, 23 juliol 1958: "Subhasta de construcció d'albelló col·lector per al desaigüe del grup de mil habitatges que construeix el Patronat Francisco Franco... el tipus de licitació ascendeix a 815.783,43 pessetes".
[38] *Información*, 11 octubre 1959: "Demà benedicció i lliurament d'habitatges del grup "Francisco Franco". Oficiarà una missa el Bisbe de la diòcesi".

participació en activitats culturals i lúdiques. A pesar d'això va ser el primer objectiu quan es va iniciar la demolició del barri. És una altra línia més d'investigació que es proposa: la relació entre l'urbanisme, els interessos constructors i la socialització.

Els problemes del barri eren nombrosos i greus, tant com perquè s'haguera actuat amb urgència ja en la dècada dels vuitanta. Les construccions presentaven un grau de deteriorament tan gran que durant l'estiu de 1990 els veïns del barri van denunciar els afonaments i els despreniments que s'estaven produint en alguns edificis. Era la conseqüència de l'escassa qualitat de les infraestructures construïdes el 1958. Les aigües fecals s'abocaven en pous cecs que, en no ser buidatges pels serveis municipals, es van convertir en focus de contaminació i van accelerar, per la humitat consegüent, l'aparició del fenomen d'aluminosi, donada la baixa qualitat del ciment utilitzat en la construcció. Aquestes circumstàncies, però especialment el pronòstic de l'aluminosi que havia provocat ja alguns afonaments d'edificis a Espanya, van servir per a justificar, el 1992, la proposta municipal d'un desallotjament massiu dels veïns del barri, amb la qual cosa es recuperaria un solar de què es podia obtenir una elevada plusvàlua. Es va produir un debat públic que va evitar, excepcionalment, el trasllat de la població més conflictiva del barri a zones perifèriques, desvinculades de la ciutat en què s'aprofundiria encara més la situació de gueto. No va ser només una proposta teòrica. Mentre es discutia, el regidor d'urbanisme, Tomás García, i l'alcalde de la ciutat, Ángel Luna, ja havien gestionat la compra d'habitatges prefabricats per un import de mil milions de pessetes, amb les quals podrien construir-se habitatges formals en un nombre superior al necessari per al reallotjament dels veïns i veïnes de Mil Viviendas. Vam participar directament en aquests fets per a evitar el desallotjament massiu i ràpid del barri així com el que semblava una oportunitat més d'especulació del sòl. Vam intentar mobilitzar l'opinió pública amb l'article aparegut en *Información* el vint-i-set d'agost de 1993.

Una vegada descartada la proposta del grup de govern a l'Ajuntament d'Alacant, quan es va posar en marxa la redacció del Pla de remodelació del barri, vam proposar la intervenció d'un equip de sociòlegs, amb la metodologia participativa de què parlarem més endavant. També vam intervenir per a evitar la demolició del centre escolar, intent que va fracassar.

La degradació del barri s'havia produït lentament per l'abandó municipal. Els serveis municipals imprescindibles com la neteja, la senyalització, l'asfaltatge, la construcció i el manteniment de les voreres, o la

tasca de buidatge dels pous cecs al no existir clavegueram, no s'hi prestaven. La circumstància que les taxes municipals no es pagaren directament a l'Ajuntament sinó al Patronat del Govern Civil a través dels rebuts que cobrava com a pagament ajornat per a l'adquisició dels habitatges, va permetre difuminar l'obligació municipal d'atendre aquests serveis[39]. Aquest peculiar "model" de recaptació urbana municipal es va aplicar de la mateixa manera al barri de Virgen del Remedio on l'empresa constructora, d'acord amb l'Ajuntament, s'encarregava d'aquesta tasca i incloïa en els seus rebuts d'amortització del préstec, els impostos i les taxes municipals.

Finalment es va iniciar la redacció d'un Pla de Reforma Interior (PERI). El 28 d'agost de 1992 va començar la demolició del barri amb el derrocament de l'escola *Jaime Segarra* i els escolars van haver de ser desplaçats a diversos centres escolars dels barris veïns. Com en els anys cinquanta, es va incrementar novament l'absentisme escolar, una de les xacres de les barriades més degradades de la ciutat. La venda de droga al detall i la petita delinqüència es van instal·lar en aquest gueto[40] en què no va ser possible una actuació social que contribuïra a regenerar-lo[41], a pesar que la reconstrucció del barri oferia una ocasió singular aprofitada en altres barris de la perifèria de Madrid, per exemple. Es tracta de la utilització de les tècniques sociològiques d'urbanisme participatiu que facilita la vertebració social a propòsit de les actuacions per a la remodelació de barris. L'equip CEMIC va realitzar l'estudi citat anteriorment, encara que tardanament per causa de la desídia municipal. Hem consultat el tom de "Conclusions i recomanacions" del qual hem destacat alguna de les recomanacions en la cita al peu de pàgina. El barri ha sigut reconstruït completament, si bé els criteris utilitzats no han servit per a la recuperació social d'aquest. La nova denominació, Mare de

[39] *Información,* 10 agost 1990: "En aquest mateix sentit, Esquerra Unida ha denunciat el model de recaptació urbana que el Patronat exerceix sobre els veïns, en el que s'inclou el cobrament d'uns serveis municipals que no tenen incidència sobre aquests carrers. Segons l'opinió de Molares, les característiques d'aquests habitatges emparen legalment una exempció de pagament en la contribució municipal".

[40] CEMIC 1994 "A partir de l'anàlisi comparativa entre les dades quantitatives presentades en diferents variables estadístiques pel municipi d'Alacant i el barri de Mil Viviendas, s'ha pogut constatar les notables diferències existents entres les seues corresponents estructures demogràfiques i socioeconòmiques" " Comptat i debatut, l'escassa formació educativa/professional, la desocupació estructural de llarga durada, la rotació entre situacions de desocupació i d'ocupació eventual, així com entre diversos subocupacions sense qualificar, dificulta en gran manera l'adquisició pels residents en aquesta barriada d'una professió relativament solvent, no obsoleta i continuada que els facilite la seua inserció en l'esfera económica com ocupats estables".

[41] Molares, M. T. 1993 El futuro de Mil Viviendas. *Información,* 27 i 28 agost 1993.

Déu del Carme, tampoc ha tingut cap efecte miraculós, com ho va tenir antany la Mare de Déu del Remei en el cas de la instal·lació de la fàbrica de l'alumini ja citat.

8.2.3.2 Les zones de modernització i expansió

Al final d'aquesta dècada dels cinquanta va començar a despuntar el nou fenomen del turisme de masses. La ciutat rebia els estiuejants interiors, procedents principalment de Madrid per la facilitat de comunicació a través de ferrocarril, a pesar de les limitacions de l'època. Els ressons del Pla Prieto no s'havien apagat completament. Aquestes circumstàncies van provocar diversos debats després dels quals es va considerar convenient el desenvolupament de noves zones d'expansió que es van relacionar també amb l'activitat turística. L'Ajuntament va destnar inversions copioses a l'ampliació de la platja del Postiguet i a la urbanització, la nova ordenació i el desenvolupament de les possibilitats de la platja de Sant Joan. Es van iniciar també en aquests anys les noves construccions que directament o indirectament necessitava el turisme: l'Aeroport, si bé ubicat en el terme municipal d'Elx; la Residència Sanitària del Segur de Malaltia; la Ciutat esportiva Francisco Franco. La dècada va acabar amb diverses operacions de sanejament urbanístic en l'Albufereta, a la Rambla de Méndez Núñez, al barri de Sant Blai, amb la desaparició del Cementeri que s'hi ubicava. Es parlava en aquests anys de les grans transformacions urbanístiques com un avanç d'allò que succeirà en la dècada següent, la dècada de totes les "explosions".

L'estrella de les actuacions amb objectiu turístic va ser la platja de Sant Joan. El 10 de novembre de 1950 el Consell de ministres havia derogat la llei de 25 d'agost de 1935 i al mateix temps va aprovar les noves normes urbanístiques per al desenvolupament d'"una zona urbana litoral cridada a tenir en el futur un esplèndid esdevenidor[42]". Transcorreguts cinc anys, el 1955, la informació que apareixia en la premsa recollia una proposta ambiciosa, megalòmana atesa l'escassa capacitat econòmica del Municipi. Així ho expressava el reportatge d'*Información*[43]: "Nova ordenació prenent com a base "el Pla Muguruza". Ciutat jardí en tres categories. Club de golf, estadi, balneari, piscines i església... les possibilitats urbanes de la platja de Sant Joan són il·limitades, com molt bé van informar al Municipi els arquitectes autors del projecte que ens ocupa,

[42] *Información*,11 novembre 1950
[43] *Información*, 23 abril 1955

ja que aquesta platja reuneix les millors condicions naturals de totes les del Mediterrani, per l'extensió, el clima, la topografia i per trobar-se abonada per una àmplia zona d'horta amb abundant vegetació, que tant afavoreix les condicions paisatgístiques d'aquesta". El resum d'allò que s'ha previst conté "CIUTAT JARDÍ EN TRES CATEGORIES... El primer sector és el destinat a xalets de major categoria, en els quals abunden els jardins... La zona de segona categoria s'estableix al Nord de la platja i la de tercera es desenvolupa principalment en el part muntanyosa que queda més allunyada de la vora del mar... NUCLI RESIDENCIAL En aquesta zona residencial es preveuen blocs de vint i deu metres d'amplada, però amb caràcter aïllat per a ser rodejats d'espais verds, fet que crearà un mínim de carrers de trànsit i un màximament de zones d'arbreda... CLUB DE GOLF, BALNEARI PER A PLATJA HIVERNAL I HOTEL... SIS EDIFICIS DE VUIT PLANTES PER A RESIDÈNCIES DE LUXE... En suma, una obra d'una importància transcendental per al desenvolupament de la platja de Sant Joan i que per això ha sigut minuciosament estudiada pels tècnics abans de la seua aprovació, amb la qual cosa, al seu dia, aquell bell paratge serà un lloc d'atracció turística de primer ordre".

No sols no es va executar allò que s'ha projectat, sinó que a més es van desvirtuar en gran manera la filosofia i les intencions que forjaven des de 1926 i que van fructificar durant la II República gràcies a la intervenció d'Indalecio Prieto, ministre d'Hisenda i Obres Públiques en el govern republicà d'Azaña, efímer però fecund, pel que fa a Alacant perquè es va aconseguir l'aprovació del Projecte de Llei de 28 de gener de 1933 i la Llei de 25 d'agost de 1933 que declara d'utilitat pública les obres d'urbanització de la "Ciutat Prieto" a la platja de Sant Joan. Com relata detalladament Mazón (1987)[44] en el seu treball sobre la platja de Sant Joan, l'arquitecte Muguruza va redactar el Pla després d'haver resultat guanyador del Concurs Nacional convocat per l'Ajuntament d'Alacant el 1933.

La conjunció de diversos factors, alguns d'aquests d'enorme gravetat, com van ser la Guerra Civil, el fi de la República i el règim dictatorial resultant, les successives pressions dels grans propietaris a què

[44] "Aquesta Llei incloïa un tema espinós, motiu de discòrdia i que a la llarga seria el punt clau perquè res d'allò que s'ha projectat es duguera a terme: es tracta de les expropiacions dels terrenys. Es deia que el seu import es faria efectiu per l'Ajuntament en un termini no major de cinquanta anys, s'abonaria un interès anual del 5%. Com es detallarà a continuació, les protestes dels propietaris dels terrenys no es van fer esperar, ja que consideraven molt lesionats els seus interessos... Figuraven com a firmants d'aquest escrit els senyors següents: Antonio Ayús, Alfonso Salinas, José Mª Ferré Vañó, Rafael Rico Jara, Daniel Sánchez, José Estela, Rafael Pagán, Ernesto Alberola, José Mª Planelles Ferrándiz, Antonio Vigrana, Arturo Vigrana, Manuel Sala, José Sala, Vicente Sala, Manuel Sánchez, Mercedes Seva, Francisco Sala, José Gosálvez, Cèsar Porcel i Adolfo Reus"

al·ludeix l'obra de Mazón (1987), van impedir que aquest Pla continuara endavant. La discussió i el debat a l'entorn d'aquest projecte que es va produir durant la República va reunir a Alacant personalitats de la política nacional amb els quals podrien representar a Alacant un cert reducte de pensament racional (Indalecio Prieto, Tapia, Canales…) que, en el tema urbanístic, podia representar la línia defensada per l'arquitecte Guardiola Picó[45] encara que no pel seu fill Guardiola Gaia redactor de diversos projectes arquitectònics desafortunats, entre ells el Pla Parcial del Polígon III de la platja de Sant Joan. D'aquell projecte només s'ha realitzat, pel que fa a dotacions, l'església i les piscines al·ludides que, això sí, s'han multiplicat en instal·lar-se al peu de la majoria dels edificis. Més que una materialització del Pla Muguruza, va ser una mala còpia del que, anticipadament, s'havia fet a Benidorm. En els anys noranta, com es veurà més endavant, s'ha aconseguit per fi l'anhelat golf en els PAU 4 i 5. D'altra banda, les idíl·liques zones verdes no han brollat. A canvi, només hi han aparegut alguns centres comercials i un conjunt d'edificis d'habitatges estacionals que projecten la seua ombra sobre la platja i s'ocupen durant tres mesos en les temporades més favorables. En les dècades següents van continuar aquestes actuacions que encara avui no es donen per concloses.

L'Albufereta i les edificacions que constitueixen el conjunt Rocafel, van començar a projectar-se al novembre de 1957 amb l'anunci de la construcció d'un edifici de catorze plantes segons el projecte redactat per l'arquitecte Francisco Muñoz Llorens. La Permanent de l'Ajuntament[46] va atendre la sol·licitud de la constructora Meseguer y Guillamón SL perquè aquest edifici destinat a hotel fora declarat d'interès per a la ciutat. La justificació d'aquesta petició apareixia als pocs dies amb una descripció detallada: 300 habitacions, 42 habitatges "i un bon nombre de comoditats quasi inèdites en les construccions d'aquest gènere en tot el Mediterrani[47]". L'empresa madrilenya ja havia actuat a Benidorm i va trobar a Alacant "una mina". Dotze mil metres quadrats i un pressupost de vuitanta-cinc milions de pessetes es van multiplicar més enllà del que es va preveure com es veurà en la dècada següent.

[45] "Cert és, per desgràcia, que els abusos quan es tracta de la construcció d'habitatges, i especialment les destinades a la classe proletària i a la poc acomodada, han tirat arrels profundes en la nostra ciutat…"
[46] *Información*,7 novembre 1957
[47] *Información*, 9 novembre 1957

La necessitat d'un aeroport civil va fer que es constituïra la "Junta de Construcció de l'Aeroport Civil d'Alacant[48]" que va convocar el concurs per a la realització de les obres i proposarà que siga declarat com a port duaner, una vegada aprovat el projecte de construcció de l'edifici de l'Aeroport per part de la Direcció General d'Aviació Civil. Aquest aeroport va ser, abans de la Guerra Civil, propietat de la companyia d'aviació francesa "Air France", tal com consta a la placa existent en l'aeroport actual. Ha sigut impossible comprovar de quina manera va passar a les mans de l'Estat, si va ser per confiscació, com sosté la tradició popular, o va haver-hi alguna classe de negociació amb la companyia francesa. Les gestions per a justificar documentalment el canvi de propietat no han donat resultat a causa dels canvis d'adscripció administrativa per a la gestió dels aeroports.

La residència del Seguro de Enfermedad va ser una altra de les efemèrides destacades pel diari *Información*. Els titulars i alguns dels paràgrafs de la notícia la ressalten com una gran obra mereixedora d'un reconeixement internacional que no es va produir[49].

Altres construccions menys destacades des del punt de vista urbanístic, es van dur a terme en aquesta dècada. El Col·legi d'Òrfens de Ferroviaris, inaugurat el juliol de 1954, va ser construït amb gran luxe de materials i instal·lacions desconegudes als centres escolars de l'època: marbres, parets decorades amb obres de l'artista alacantí Gastón Castelló, cuines ultramodernes, bugaderia, edifici d'infermeria aïllat, saló d'actes de grans proporcions, camps d'esports fins i tot piscina i camp esportiu cobert de dimensions olímpiques. Es va fer en el Tossal, on també es van instal·lar un conjunt d'establiments educatius com l'Escola de Magisteri i Escola annexa; l'Institut Jorge Juan, masculí fins a finals dels setanta; l'Institut Femení, avui Miguel Hernández, que va passar a ser mixt al mateix temps que el Jorge Juan; en els anys noranta l'Escola

[48] *Información*, 22 juliol 1951
[49] *Información*, 28 juny 1951: "ALACANT COMPTARÀ AMB UNA MODERNÍSSIMA RESIDÈNCIA SANITÀRIA DE L'ASSEGURANÇA DE MALALTIA. EL GEGANTÍ EDIFICI CONSTA DE DOTZE PLANTES AMB UN TOTAL DE 33.000 METRES QUADRATS D'ESTRUCTURA S'HA ALÇAT, PER A HONOR DE LA CONSTRUCCIÓ NACIONAL, EN EL SORPRENENT PERÍODE DE 98 DIES. EXEMPLAR EDIFICACIÓ I UNA GRANDIOSA REALITAT DE LA GESTIÓ SOCIAL DE L'INSTITUT NACIONAL DE PREVISIÓ. LA MODÈSTIA D'ESPANYA QUE NO EXTERIORITZA EL SEU PROGRÉS. En qualsevol país, una edificació com aquesta de la Residència, per la seua celeritat i perfecció, hauria sigut llançada als quatre vents al so dels clarins del progrés. En canvi, els espanyols pequem de modestos. Ningú diria, i açò corrobora la nostra apreciació, que aquesta gegantina edificació s'ha portat a efecte en un període "rècord"... "

Oficial d'Idiomes, el Centre de Turisme construït al recinte del Col·legi d'Òrfens de Ferroviaris i el parc temàtic en procés de demolició a finals de 2004. La muntanya coneguda també com a castell de Sant Ferran, un dels escassos pulmons de la ciutat, es va convertir així en un conjunt d'edificacions de difícil accés que, per això mateix, van fer de l'automòbil el seu major destructor.

Les actuacions urbanístiques van haver de donar preferència a les tasques de sanejament del barraquisme instal·lat sobre zones insalubres que, no obstant això, estaven habitades. Per a això es va reunir el Governador Civil amb els alcaldes i els arquitectes municipals de la província, i també amb la Secció Femenina, a la qual es va considerar imprescindible per a aquesta tasca[50]. En alguns casos, més que la insalubritat van ser altres raons les que van espentar a actuar amb gran celeritat, com va ser el cas de les zones pròximes a les platges. Així el 1956 l'Ajuntament va autoritzar la construcció de 101 xalets a l'Albufereta amb els quals es van substituir "les casetes de fusta que hi havia a la platja de l'Albufereta i que com se sap han desaparegut per a poder urbanitzar i embellir tan privilegiat paratge marítim[51]". El sanejament del nucli de barraques conegut com Les províncies, la població de les quals passarà a ocupar els habitatges del barri Francisco Franco conegut com "Mil Viviendas", es va tractar com el primer pas per a "una tasca la projecció de la qual té una importància significativa: el derrocament del barri de Les províncies com a primer pas per a la projectada prolongació de l'avinguda d'Alfons el Savi i la construcció del túnel d'enllaç amb la zona urbana del Pla del Bon Repós[52]". La prolongació d'Alfons el Savi s'ha realitzat trenta anys després; la idea de construcció del túnel reapareix periòdicament. La Muntanya Benacantil, a pesar de les nombroses agressions patides, haurà de suportar-ho: va ser polvorí i va patir explosions en diverses conteses, va suportar mascletaes i tirs de palmeres en les festes de Sant Joan... En els anys vuitanta va haver de ser refermada amb filtracions de ciment per a evitar que s'obriren més els clavills existents, la qual cosa podria marcar el

[50] *Información,* 27 febrer 1956 "Va presidir el Governador Civil una reunió a què van assistir els alcaldes i els arquitectes municipals de 26 localitats de la província. Plans de tres anys amb destinació a la desaparició de zones habitades insalubres. Col·laboraran eficaçment en el programa - acurada información per a redactar el cens- els serveis de la Secció Femenina de cada localitat".
[51] *Información*, 4 octubre 1956
[52] *Información*, 17 novembre 1959: "Ha començat el derrocament del barri Las Provincias. En la primera fase seran demolits 42 casinyots que alberguen a 50 famílies (unes 300 persones)".

final de la seua història. Avui suporta la construcció del túnel pel qual transcorrerà el tramvia o tren subterrani com ja s'ha apuntat en parlar del Pla General de 1956.

Altres reformes urbanístiques que eren imprescindibles per a l'arranjament de la ciutat, es van descriure com els grans avanços urbanístics realitzats durant els dènou anys transcorreguts des de la victòria de Franco i es van valorar molt positivament: la urbanització de la plaça de la Muntanyeta; l'obertura de la Rambla de Méndez Núñez fins al mar; els nous enllaços ferroviaris i la supressió dels passos a nivell en l'avinguda Ramón i Cajal, Aguilera, Maisonnave, Reis Catòlics; la portada d'aigües des del riu Taibilla; la urbanització de la platja del Postiguet i de l'Albufereta; la pavimentació de l'Esplanada i de l'avinguda d'Alfons el Savi; les noves línies de tramvies; l'aprofitament dels fems; la municipalització dels serveis de tramvies i d'aigües; la construcció de grups escolars al barri de José Antonio, en les Partides rurals de l'Alcoraya, Rebolledo i Bacarot; la construcció de l'estació central d'Autobusos; l'adquisició de la finca El Carmen dels Dotze Ponts per a vendre-la després a la Fàbrica de l'Alumini; la instal·lació de l'enllumenat en el Pla del Bon Repós, i en les Carolines; la construcció de l'escalinata d'accés a l'Institut Jorge Juan; la creació de l'hipòdrom municipal[53]. La Ciutat Esportiva de què es va començar a parlar de forma un tant misteriosa el 1950[54] es va materialitzar per fi el 1957 segons apareix en la ressenya de les obres realitzades des del 18 de juliol de 1956 a la mateixa data de 1957[55]. La desaparició del barranc de Benalúa aprovada per l'Ajuntament en la sessió plenària del tres d'octubre de 1958.

La modernització general de les infraestructures viàries es va anunciar el 1959, en aprofitar la visita del director general de carreteres i Camins i de l'Inspector de zona del Pla Nacional de Modernització de carreteres que van prometre "18 milions de pessetes per a millorar les carreteres d'Alacant abans que acabe l'any[56]".

---

[53] *Información*, 9 abril 1958
[54] *Información*, 11 novembre 1950
[55] *Información*, 18 juliol 1957: "Més de 417 milions de ptes., cost de les obres realitzades a la província d'Alacant durant un any. Destaquen la construcció d'habitatges, ponts, carreteres, serveis portuaris i colonització. La Ciutat Esportiva «Francisco Franco», una gran realització al servei de la Joventut. La Ciutat Esportiva «Francisco Franco» del Frente de Juventudes, construïda per l'Obra Social de la Falange. – Pressupost de les obres, amb l'elevació de preus, 2.500.000 pessetes. Procedència dels fons: Desocupació obrera i Delegació del Front de Joventuts".
[56] *Información,* 6 març 1956

8.2.4 Dècada 1960

El règim polític del general Franco vivia els seus moments d'obligada adaptació i modernització raó per la qual es va redactar el Pla d'Estabilització de 1959 i els Plans de Desenvolupament Econòmic i Social. D'entre les moltes conseqüències que s'en van derivar, interessa destacar aquelles que ajuden a entendre la manera en què es van produir les actuacions urbanístiques, és a dir, les migracions interiors i el desenvolupament turístic.

Les migracions interiors van augmentar en la mesura que ja s'ha vist en el punt quatre atretes per un tímid desplegament industrial i turístic, per les construccions que ambdues activitats requerien i per la necessitat de disposar d'abundant mà d'obra pròxima als llocs on es desenvolupaven aquestes activitats, la qual cosa coincidia amb les recomanacions del Banc Mundial que aconsellava "les màximes facilitats de moviment de persones, empreses i capital". La població es va concentrar en les àrees urbanes, el sector agrícola va decaure lentament en favor dels sectors secundari i terciari. D'entre aquests, el sector serveis va ocupar un lloc preponderant i ha continuat creixent fins al dia d'avui, 2004. L'alta taxa d'immigració que va rebre la ciutat d'Alacant va fer créixer els barris perifèrics que es van crear en aquesta dècada. Un cas particular d'immigració va ser el dels "pieds noirs" que van començar a arribar al port d'Alacant a finals dels cinquanta, si bé el contingent més gran arribar a principis dels seixanta després de la guerra d'Algèria. Van ser ben acollits i van trobar "una indiscutible fluïdesa en els crèdits. Sembla que per iniciativa de Franco els bancs van concedir als nouvinguts préstecs a interessos molt baixos". Aquestes circumstàncies van facilitar la seua introducció en els negocis de restauració. Van comptar també amb el suport d'un personatge triomfant a Alacant per aquells anys, Carlos Pradel el qual va contribuir al creixement i manteniment de la Nova Escola Francesa, després Liceu Francès de la construcció del qual es declarava autor[57]. Els estrangers procedents d'Alger van ser un grup destacat en la compra dels habitatges construïts per Pradel en l'Albufereta (Sempere, 1998). La pertinença a l'OAS d'una part d'aquest col·lectiu immigrat és una coincidència que ajuda a entendre l'afinitat que es va produir entre el promotor i constructor d'origen i nacionalitat confuses i aquests grups d'activitat parafeixista.

[57] *Información,* 12 juliol 1992

El turisme interior, procedent de Madrid en gran manera i una mica menys de les localitats interiors de la província d'Alacant, es va incrementar a la ciutat afavorint el creixement de la platja de Sant Joan. El turisme exterior començava tímidament a enlairar-se en poblacions pròximes, Benidorm i Mallorca com els casos més cridaners[58], en les quals els eminents alacantins posaven els seus ulls amb cobdícia. L'expectativa de vaixells nord-americans turístics que feren escala a Alacant també es ressenyava com un símptoma d'arribades més àmplies[59].

En general la necessitat de modernització, coherent amb aquesta etapa desenvolupista, va contagiar les ciutats que van xifrar les seues expectatives de creixement en el turisme i els serveis, com va succeir en el cas d'Alacant.

L'activitat urbanística alacantina es va intensificar en els dos primers terços d'aquesta dècada urgida per aquesta necessitat de modernització contagiosa, per l'obligat sanejament de les zones degradades de la ciutat, i per l'elevada demanda d'habitatge lògicament derivada de les migracions i del turisme. En l'aspecte de la construcció dels habitatges es va actuar sense trobar traves ni condicions per part de cap de les Administracions de l'Estat, encara que de tant en tant es pronunciaren advertències contra l'especulació, fins i tot en els textos legals. L'intervencionisme de la dècada anterior va ser substituït per una forma ambigua de liberalització o "laissez faire". Així va naufragar el desenvolupament homogeni i equilibrat del territori. Les ajudes econòmiques per a la construcció promogudes pel Consell de Direcció de l'Institut de Crèdit per a la Reconstrucció Nacional es van gestionar a través d'una política de "préstecs per a la construcció d'habitatges" destinats als constructors i promotors, amortitzables en un màxim de trenta anys, amb un fons de 5.421.100 ptes. al 4% d'interès, molt per sota dels interessos que van haver de pagar els compradors d'habitatges de renda limitada, subvencionats i del grup primer[60]. Al contrari, altres mesures que haurien permès un cert control, com va ser la planificació de les zones turístiques elaborada per la Sotssecretaria de Turisme i aconsellada així mateix pel Banc Mundial (Giner, 1985), no es van aplicar.

El 1967 Luis Valero Bermejo, sotssecretari d'Hisenda en aquell moment, anunciava un projecte de llei "que tendia a tallar els abusos de l'especulació" que afectaven especialment les costes per la forta

[58] *Información,* 11 setembre 1966
[59] *Información,* 1 juny 1966
[60] *Información*, 1 agost 1962

demanda turística. Afirmava el sotssecretari que 700.000 hectàrees costaneres (480.000 a la península i 220.000 a les illes) estaven dedicades al turisme. "22.800 estan actualment urbanitzades i sobre aquestes pesen uns 45.000 milions d'especulació; sobre 45.000 milions d'hectàrees en període d'urbanització, per una quantitat anàloga a l'anterior i sobre 80.000 en període de promoció, uns 40.000 milions... 19.500 has a Alacant estan subjectes a especulació...". El senyor Valero va concloure la seua intervenció amb una afirmació sorprenent: "s'ha arribat al fenomen de l'especulació perquè no ha sigut tractat fiscalment, sinó de manera parcial i que intentarà ara tallar els al·licients que avui presenta el tràfic del sòl: són benefici per a una minoria i el perjudici de molts[61]". Crida l'atenció la precisió en la superfície afectada per l'especulació, i també en les quantitats obtingudes pel benefici especulatiu aconseguit en les diverses zones, que suposa un ventall de preus que comprèn de cinquanta a dues-centes pessetes per metre quadrat. El silenci sobre l'especulació sobre el sòl no costaner, on es construïen els habitatges per als treballadors, és un altre dels símptomes de la total absència d'objectius que haurìa sigut necessari fixar per a aconseguir sanejar i corregir aquest fenomen de l'especulació del sòl i de la fiscalitat. Precisament enguany van eixir a la llum pública diverses estafes a Alacant, a Barcelona... que no afectaven precisament construccions turístiques, com es relata a continuació. Per la seua banda la Direcció General d'Urbanisme va redactar el Pla Nacional d'Urbanisme que havia de plasmar-se en els Plans provincials i en els Plans locals, però, com assenyala Navalón (1995), van resultar documents inútils i van compartir la mateixa sort en quedar sotmesos i paralitzats pels esmentats Plans de Desenvolupament.

Al final de la dècada apuntaven ja símptomes de crisi. Aquests primers indicis van afectar la construcció i es van manifestar no sols a través d'una certa paralització del mercat com la que es comentava el 1968 a propòsit de la caiguda de la demanda d'habitatge, de mobiliari, d'electrodomèstics etc., sinó especialment en la pujada disparada dels preus de l'habitatge que es va accentuar en la dècada següent com a conseqüència de la primera crisi del petroli. El 1968 la premsa escrivia que "no es ven res o es ven molt poc[62]".

[61] *Información*, 15 gener 1967
[62] *Información*, 29 juny 1968

Les dues actuacions urbanístiques que van predominar en aquest decenni a la ciutat d'Alacant van ser la urbanització i edificació de la platja de Sant Joan i la polèmica construcció de les tres torres o gratacels: l'edifici Gran Sol en la confluència dels carrers Bilbao i Sant Ferran; l'estudi hotel Riscal al carrer Poeta Vila i Blanco; la Torre Provincial al final de la Rambla de Méndez Núñez. Se seguien els dictats d'una moda que va emparar l'especulació al mateix temps que va alimentar el desordre urbanístic de la ciutat. El complex Rocafel en l'Albufereta va completar aquest babèlic panorama.

Els nous barris que van aparèixer a la ciutat, es van construir sobre sòl rústic o sobre reserves urbanes programades com a zones destinades a la futura expansió. Es tracta dels barris: Virgen del Remedio; 400 Viviendas; La Paz; Joan XXIII; Colònia Requena; el Complex Residencial de Vistahermosa; Nou Alacant. Alguns d'aquests no es van acabar en aquesta dècada, per exemple Virgen del Remedio, Joan XXIII, Colònia Requena i el Complex Residencial Vistahermosa. Són barris densament poblats que van acollir la població immigrant, excepte l'últim ocupat per població procedent del centre construït. S'hi van traslladar també els que van resultar expulsats del centre ja siga com a conseqüència de la demolició d'edificis exigida per la modernització, sanejament i obertura de noves vies, ja per les facilitats per a comprar que se'ls oferia, "pel preu d'un lloguer", expressió que apareixia en quasi tots els anuncis de l'època.

Per a la presentació d'aquesta dècada s'aplica la mateixa estructura que s'ha aplicat en la dècada de 1950:

a) La creació de nous barris. El fenomen de les estafes en habitatge, l'aparició de nuclis d'habitatge nou a la ciutat consolidada, els polígons de Babel i de Sant Blai. La modernització del barraquisme. El "portentós creixement de la ciutat": la polèmica construcció de "gratacels" i la proliferació d'edificis amb grans altures, l'obertura de noves vies.

b) Les zones d'expansió: importants inversions a l'entorn de les platges i a l'activitat turística. Construccions rellevants per a la ciutat: l'Aeroport de l'Altet. L'aparició d'infraestructures: escorxador, ampliació d'alguns trams del tramvia, acompanyats, al final de la dècada, de l'inici del seu

desmantellament, clavegueram, col·lectors, projectes de noves vies d'accés i circumval·lació, desmantellament de trams del ferrocarril de via estreta. L'atenció als polígons industrials comença també en aquests anys. No cal oblidar, no obstant això, quins van ser els propietaris majoritaris d'un sòl sense ús definit fins llavors en les diverses redaccions dels Plans Generals.

c) La redacció i l'aprovació dels instruments legals per a l'aplicació del PGO. Aprovació inicial del Pla General de Reforma d'Ordenació Urbana. Rellevància de l'urbanisme en els discursos i debats.

8.2.4.1 Els nous barris d'habitatges. L'habitatge nou. Les grans altures

La concepció de l'habitatge va experimentar grans canvis en aquest decenni tant pel que es refereix a la tipologia com a la manera d'accedir-hi. Es va imposar una nova concepció de l'habitatge com "apartament", entès aquest com un espai de dimensions reduïdes que han continuat minvant fins a extrems inimaginables en les dècades anteriors, l'espai construït es va organitzar amb les noves estructures de les urbanitzacions tancades. L'accés a l'habitatge mitjançant el pagament d'un lloguer va ser substituït per l'adquisició mitjançant préstecs hipotecaris que retardaven la propietat real durant dècades. El costum de comprar l'habitatge considerat avui, en l'inici del segle *XXI*, quasi com un tret cultural dels espanyols, només té una curta història que es va iniciar en els anys seixanta amb l'ajuda eficaç d'una publicitat que iniciava el seu llarg i irresistible camí. Per a satisfer la necessitat de vendre habitatges, a més dels barris, es van urbanitzar grans extensions de sòl, els denominats polígons de Babel i de Sant Blai, sobre els quals es van construir les noves urbanitzacions tancades. Aquesta necessitat comercial va trobar una justificació en l'arribada massiva dels immigrants interiors que per les raons ja expressades en el punt 4, van abandonar les seues regions i van triar com a destinació, entre altres, la província d'Alacant. Fins i tot el Consell Provincial del Moviment[63] es va preocupar i "va estudiar amb deteniment el problema de l'habitatge" a més de fer-ho "àmpliament" amb "el problema i mode de resoldre l'analfabetisme en la nostra província". Pel que fa a l'analfabetisme, si es va adoptar alguna mesura, no va ser prou ni de tal abast com per a resoldre el problema de l'escassetat de places escolars. L'aprovació de la Llei General d'Educació el 1970 va exigir un

[63] *Información,* 4 març 1960

plantejament més rigorós de les necessitats escolars i un programa de construccions que, no obstant això, van ser insuficients i van estar mal dotades, com el pas del temps ha demostrat.

El problema de l'habitatge, per la seua banda, no consistia únicament en el seu escàs nombre o en el seu elevat preu. La venda d'habitatges va propiciar greus problemes que encara no han desaparegut: les proliferacions d'estafes econòmiques realitzades de diverses maneres. Va haver-hi casos escandalosos -es veuran més endavant- d'apropiació dels fons dipositats pels compradors, de pujada injustificada dels preus, de cobrament dels impostos municipals per part de les constructores. Aquests fets produïen escàndol, en desacreditaven els autors i fins i tot es van resoldre amb el tancament a la presó d'alguns d'aquests. Però al costat d'aquestes estafes escandaloses, es va generalitzar la pràctica de l'increment dels beneficis mitjançant la disminució de la qualitat dels materials, els incompliments en la construcció d'infraestructures, en el finançament de les dotacions. Van ser les característiques dels barris més poblats de la ciutat, els pitjor planificats, de més baixa qualitat, amb mancances gravíssimes. Les mateixes amb què es continua construint, amb absoluta naturalitat, en les noves urbanitzacions d'habitatges unifamiliars que proliferen a la ciutat.

Els barris la construcció dels quals es va tractar en aquest decenni, van ser promoguts en la seua majoria per la iniciativa privada. Només en dues ocasions va intervenir l'Obra Sindical de la Llar: els barris de La Paz i quatre-cents Habitatges. El Ministeri de l'Habitatge va urbanitzar els polígons de Babel i de Sant Blai, obra de què es van beneficiar les diverses empreses i els promotors que van construir els habitatges.

Els barris d'iniciativa pública

La Paz

Emparat en la construcció de Mil Viviendas va sorgir un petit barri de només 285 habitatges, La Paz. Promogut per l'Obra Sindical de la Llar, va començar a projectar-se el 1960 (Varela, 1998) però es va concloure i es va inaugurar coincidint amb les celebracions dels "25 anys de pau" el 1964. Pot considerar-se aquesta l'única raó per a concedir categoria de barri a unes construccions mancades d'infraestructures i dotacions, encara més que el barri veí de Mil Viviendas a què s'assembla per l'escassa qualitat de la

construcció, i per l'estructura del conjunt de carrers i habitatges. Els veïns i les veïnes van compartir les escasses dotacions del barri fronterer.

400 Viviendas

El barri conegut com 400 Viviendas, va sorgir de la mateixa manera a l'empara de Mil Viviendas i va ser promogut per la mateixa entitat pública, l'Obra Sindical de la Llar, si bé el projecte està datat alguns anys més tard que el de La Paz, el 1968. El van signar els arquitectes Manuel Mora Agulló, Enrique Romeu i Félix Palacios (Varela, 1998). Aquest últim arquitecte participarà en altres actuacions també públiques com la Construcció de la Casa de la Cultura al passeig de Ramiro i en la redacció del Pla del Port en els anys noranta.

Els barris d'iniciativa privada

Virgen del Remedio

La construcció del barri Virgen del Remedio va començar a principi dels anys seixanta. Ubicat al nord de la ciutat, molt pròxim als barris de Mil Viviendas, La Paz i Colònia Requena, va adquirir un gran protagonisme que ha mantingut durant quatre dècades. Va aconseguir aquest protagonisme no sols per la seua elevada ocupació poblacional i per la magnitud dels problemes derivats de la seua construcció, sinó també per l'enorme activitat reivindicativa que l'Associació de Veïns, creada el 1974, ha dut a terme, amb èxit desigual. Es va estructurar en illes disposades al voltant d'una plaça en què es troba el centre comercial. No es va redactar un projecte global, sinó que els projectes se van anar presentant per a cada un dels edificis, la qual cosa explica la llarga durada de la seua construcció, el lliurament en diverses fases que es van allargar fins a 1985, tot això "permet sospitar permissivitat i tolerància tècnica i política". (Beviá i Varela, 1994). És la millor mostra de la realitat general que s'ha descrit com a característica dels barris creats en aquest decenni: “un barri dels més poblats, dels pitjor planificats, de més baixa qualitat, amb mancances gravíssimes”.

La construcció es va realitzar a raó de 300 i 500 habitatges anuals, (Pillet, 1980) acollits a la "Llei d'Habitatges de Protecció Oficial", és a dir, van rebre la qualificació d'habitatges protegits per la qual els

promotors es van beneficiar també de les ajudes del Consell de Direcció de l'Institut de Crèdit per a la Reconstrucció Nacional citades més amunt i els compradors d'unes condicions de préstec favorables en certa manera. El màxim ritme de construcció es va donar entre 1965 i 1970 (Mazón, 1994), i va continuar fins a 1985. És un barri construït també sobre sòl no urbanitzable, amb greus problemes que mai s'han resolt del tot. La densitat és molt elevada, fins i tot pot considerar-se apilotament (Ramos, 1984).

Els promotors i titulars de l'empresa constructora anomenada COBENSA, van ser Alfredo Corral Cervera i el farmacèutic Luis Gimeno Brotóns. Van actuar també en altres localitats i van alternar amb promocions d'habitatges de renda lliure. En acollir-se a la Llei d'Habitatges de protecció Oficial es van beneficiar de les subvencions de l'Institut Nacional de l'Habitatge. Van comptar també amb importants suports oficials dels quals va quedar constància pública a través de les declaracions i de la presència en els actes d'inauguració, lliurament de claus etc. Els personatges públics que es van manifestar públicament a favor d'aquestes construccions van ser els governadors civils Miguel Moscardó i Felipe Arche Hermosa, el seu secretari particular Felipe Choclán a qui Arche va portar de Jaén quan vi traslladat i que, com el que li va succeir en el càrrec, Luis Romero, va protagonitzar els seus propis negocis de construcció a Santapola; l'alcalde Agatángelo Soler i el delegat provincial de l'Habitatge Alejo Bonmatí.

El ritme de construcció d'habitatges va ser ràpid: mil habitatges entre 1960 i 1963[64]; l'increment dels preus no ho va ser menys. El preu de m² de sòl va passar de deu pessetes el 1962 a cent el 1972, el de l'habitatge va passar de 53.000 ptes. en el període 1961-63 a 472.000 deu anys després (Pillet, 1980). La publicitat utilitzada per l'empresa va aconseguir millorar les vendes amb l'esquer d'una rebaixa, aplaudida i abonada pel governador civil Arche en el mateix periòdic en què apareixia la publicitat de COBENSA: "resulten amb un descompte aproximat del 50% del preu autoritzat per a les construccions d'aquest tipus". Així ho anunciaven també els titulars d'*Información* "En tot cas, sempre es venen més barates que el preu oficial de venda[65]". En realitat, com explica Pillet, tot va ser un joc: el descompte no era tal. Els preus dels habitatges acollits a la protecció oficial oscil·laven en una escala a què podien acollir-se els constructors triant el més alt o qualsevol dels següents que anaven disminuint. L'operació de fals abaratiment es basava a fer

[64] *Información*, 26 juliol 1963
[65] *Información*, 24 novembre 1964

una primera publicitat amb el preu màxim autoritzat en l'escala oficial, alguns dies més tard s'anunciava la rebaixa, de manera que el nou preu s'acollia al nivell següent autoritzat per la Llei. COBENSA no va arribar mai a oferir el preu més alt dels autoritzats per la Llei, ni de bon tros va oferir cap preu que estiguera per davall d'aquest mínim legal. No era, per tant, una rebaixa sinó una opció que repercutia en la major o menor qualitat de la construcció (Pillet, 1980). La compra de sòl es va realitzar també per fases, fet que detallarem en el capítol 7.

Els periòdics de l'època van reflectir el predicament que va acompanyar els autors d'aquestes actuacions: el 22 de novembre de 1964 es van lliurar solemnement vuit-cents habitatges. A l'acte va assistir el Delegat Provincial de l'Habitatge "en representació del director general" i fins i tot "diversos estimats companys de la Premsa: Enrique Martínez Ballester i Ricardo Dasi, de "Les Províncies", de València; Emilio Loigorri de "Pueblo"; Rafael Brines, de "Levante"; Emiliano Escolar, de "SP" i Hugo Ferrer, del diari argentí "La nación[66]". Les declaracions del governador Civil Arche Hermosa demostren el suport oficial que es va donar a aquesta construcció: "La Colònia, situada en un dels extrems de la ciutat, comunicada per autobusos, posseeix tots els serveis principals d'enllumenat, aigua, clavegueram, pavimentació i està dotada d'escola, comerços, etc.: en una paraula, de tot el que pot precisar un nucli de mil famílies". Fins i tot la Delegació Provincial de l'Habitatge, de la qual era titular Alejo Bonmatí, va proposar al Ministeri que es concedira a COBENSA la qualificació d'"Empresa exemplar de la província en la construcció d'habitatges". No podia ser menys per a aquests promotors que, en paraules de l'alcalde Fernando Flores[67], "han realitzat la urbanització completa de la Colònia a plena satisfacció de l'Ajuntament. Fins i tot han reforçat la pavimentació d'alguns carrers que estan destinats a patir un trànsit més intens que el normal". En definitiva, "un nucli residencial totalment urbanitzat, que no ha creat cap problema a l'Ajuntament".

Va haver-hi algun risc de paralització de les obres durant l'any 1966 com a conseqüència d'un Decret del Ministeri de l'Habitatge publicat el 1965 que va limitar el nombre d'habitatges de renda limitada que es podrien construir a l'any, deixant-lo en 120 davant de les 600 de mitjana anual que construïa COBENSA entre

[66] *Información*, 22, novembre, 1964
[67] *Información,* 24, novembre 1964

1963 i 1966, per exemple (Pillet, 1980). Aquest entropessó, segons els promotors, podria malbaratar tot el projecte, ja que el baix cost i l'abaratiment que permetien els mètodes de construcció utilitzats per l'empresa, exigien continuar construint una gran quantitat d'habitatges a l'any per a mantenir "la reducció del 50% del preu oficial és producte d'una construcció massiva de forma estandarditzada i adequadament modulada que permet fer grans volums anuals, en aplicar-se un sentit comercial just. D'aquesta manera, obtenim mínims beneficis sobre cada habitatge". Per a mantenir el ritme de construcció van muntar tot un sistema de producció de manera que la majoria dels materials es fabricaven a peu d'obra. Tot això permetia la xifra rècord de construcció d'un habitatge cada sis hores[68]. Per a continuar amb aquest ritme, en contra del decret citat, l'empresa va presentar una oferta al Ministeri de l'Habitatge amb el compromís de continuar venent amb la rebaixa del 50%, rebaixa fal·laç com ja s'ha explicat. Si no aconseguien aquesta excepció, serìa necessari ignorar la norma, no hi havìa una altra solució com podria ser continuar construint sense la protecció oficial, com a habitatge de renda lliure, ja que "la construcció lliure només es pot fer als cascos urbans destinats a les classes altes, atés que aquest tipus de construcció no gaudeix de cap benefici oficial ni d'ordre fiscal[69]". El rebuig al Decret es va raonar a més amb aquestes dades: hi ha 480 llocs de treball dels quals, en cas d'aquesta rebaixa en la construcció, "en sobrarien 370"; la inversió realitzada per a comprar 200.000 metres quadrats tindria un finançament inviable si les aportacions dels compradors quedaren tan substanciosament reduïdes. Cal tenir en compte que les quantitats lliurades pels compradors, en cas que no foren comprades al comptat, suposaven el 42% del valor en el moment de la signatura del contracte (Pillet, 1980). Les virtuts de la Indústria COBENSA es van presentar així: ven a mitat de preu, finança a 15 anys, crea llocs de treball, atén els menys benestants... A pesar d'aquest Decret de 26 de maig de 1965, el 1967 havien construït ja 3.400 habitatges, per a això van comptar amb la col·laboració de la Caja de Ahorros Provincial. Aquest èxit els va permetre traslladar la seua experiència a altres construccions que van realitzar a la ciutat de València.

Un any més tard, el 1968, aquest panorama idíl·lic es va aombrar. Les rebaixes falsament aplicades als preus dels habitatges van afectar també la qualitat dels materials, de la construcció, a la instal·lació adequada de les infraestructures i a la construcció de les dotacions. Van aparèixer titulars de premsa i es van

[68] *Información,* 26 juliol 1963: "Allí es fabriquen les rajoles, les teules, les peces per a pavimentació, els blocs de formigó armat, les bigues i altres materials"
[69] *Información*, 12 gener 1966

produir declaracions dels veïns-propietaris del caire següent. "Es clivellen les parets, els sostres i els murs d'uns habitatges recentment construïts", "hi ha hagut habitatges que ha sigut necessari desallotjar, a pesar de ser nous, perquè amenaçaven ruïna", "comprarem el pis amb il·lusió i amb sacrificis i al poc de temps els murs es van clivellar amenaçadorament i l'empresa constructora ens va canviar el pis per aquest, però obligant-nos a pagar-li 6.000 ptes. més que l'anterior... les parets s'obrin i no estem ni contents ni tranquils[70]". No van ser els únics problemes: "en tres barriades alacantines -Virgen del Remedio, Mil Viviendas i Colònia la Paz- falten escoles", "quasi mil xiquets esperen al carrer"[71].

Quatre anys després d'aquestes denúncies, el 1972, sorprenentment, van tornar les alabances a la Constructora que havia edificat ja 6.300 habitatges (6.088 segons Mazón (1994)), tenia 800 en execució i 1.000 més previstos. Als fets van seguir les promeses. L'empresa va oferir 50.000 m² per al poliesportiu que mai es va materialitzar. La superfície construïda rondava ja el milió de metres quadrats. COBENSA va construir habitatges i va contribuir al desenvolupament de la humanitat en satisfer "la vella exigència humana de ser propietari d'un pis per habitar". Així ho reflectia un article aparegut en el diari *Información,* sense signatura, que sembla més aviat una pàgina de publicitat encara que no hi haja cap nota que ho indique[72]. Tot açò va succeir actuant sense planificació, tal com ja hem assenyalat més amunt en citar l'anàlisi de Beviá i Varela.

Les distintes fases de construcció dels habitatges no van ser acompanyades de les dotacions necessàries, com ja s'ha indicat. Només es va edificar la parròquia el 1967, promoguda pel rector del barri. Es va realitzar la reforma de la Plaça d'Alger de la construcció de la qual, realitzada alhora que la del Centre Comercial, no consta la data exacta. (Beviá i Varela, 1994).

Continua la història d'aquest barri en la part dedicada a les ampliacions dels barris en el decenni dels setanta.

Colònia Requena

[70] *Información*, 7 juliol 1968
[71] *Información,* 1 desembre 1968
[72] *Información,* 6 juny 1972

Els propietaris de sòl rústic, estimulats per la permissivitat municipal, van actuar també com a promotors als seus terrenys. Així va succeir a la **Colònia Requena**, un altre barri situat en la zona nord de la ciutat i en les proximitats del barri Francisco Franco-Mil Viviendas, sobre sòl classificat com a rústic. No es va tractar d'una promoció oficial sinó privada, que va emprendre la família Requena com a propietària del sòl, acollint-se també al finançament del programa d'habitatges protegits. Aquests promotors eren industrials que van comptar també amb molt bones relacions econòmiques, polítiques i socials per la seua activitat i pel vincle matrimonial entre un membre de la família Requena i el secretari del Govern Civil, Luis Romero, que va prolongar el seu mandat durant molts anys, en la dictadura, en la transició i en la democràcia. Va ser el personatge a qui es va referir Mateo (1994), "els governadors passen, l'estil roman". El resultat d'aquesta actuació va ser, més que un barri, un nucli d'habitatges encara més caòtic i infradotat que el de Virgen del Remedio. El primer projecte per a construir mil habitatges es va redactar i va presentar el 1964 a instàncies de Requena i Fills S.A.. Proposaven una densitat de 116 habitatges per ha. En el primer moment es tractava només de dos blocs perpendiculars a la carretera de Villafranqueza, sense ordenació urbana possible en situar-se "fora del pla urbà de la ciutat" (Varela, 1998). Els expedients posteriors a aquesta data apareixen a nom de Requena i Fills S.A., María Teresa Gallego Serralle, i José Ramón Requena Gallego. Es refereixen a vint-i-cinc blocs amb 540 habitatges subvencionats. En la realitat es va augmentar una altura més de la projectada per a aprofitar els enormes desnivells del terreny, no es van construir alguns dels blocs previstos, ni les zones verdes, ni tampoc el col·legi. El monticle "previst per a parc públic, serveix de suport a un dipòsit d'aigües que, en certa manera fa de fita visual involuntària i no prevista al paisatge; art al paisatge es podria dir, amb optimisme o amb cinisme, potser" (Varela, 1988).

Totes les construccions van ser il·legals fins a 1981, "quan es va aconseguir la classificació de sòl urbà amb l'aprovació inicial de l'Adaptació del PGOU vigent el 19 de juny" (Varela, 1998). Aquesta legalització es va fer "sense preguntar-se pels orígens i les causes de la falta de control urbanístic ni dels qui ho van permetre, que constitueixen la manifestació més notable del creixement desordenat de la ciutat, com a resultat d'una sèrie de macro promocions d'habitatges, en general, d'escassa qualitat i baix preu".

Joan XXIII

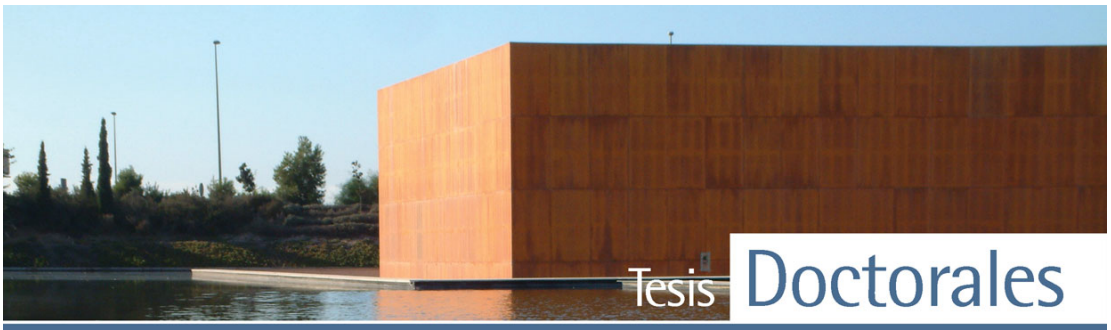

El barri Joan XXIII, o Ciudad Elegida Joan XXIII, va començar a construir-se el 1967. Els promotors de la idea, Juan B. Torregrosa, director del Banco de Alicante, i Antonio Ramos Carratalá, ex-director general de la Caja de Ahorros del Mediterráneo però encara conseller-apoderat, del qual ja s'ha parlat més amunt, van posar en marxa l'edificació de "3.000 habitatges assequibles a totes les classes socials", "unes noves formes urbanístiques de convivència". "Una ciutat nova, diferent del que hem vist i conegut... ja està en marxa l'operació i esperem, amb l'ajuda de Déu, donar-hi fi amb tota felicitat", "una ciutat amb atractius desconeguts... una llar, i una llar espanyola a més a més, que es prolonga més enllà dels límits de les quatre parets... guarderia infantil, jardins i piscina públics, fonts, biblioteca pública, camp d'esports...". Per a això van intentar crear una societat a la qual en un primer moment es van adherir Pemán, Calvo Sotelo, Ignacio Coca, Luca de Tena. Van projectar, com no podia ser de cap altra manera, la construcció de dues o tres torres altes i altres edificis de variada altura. No avançaven cap informació sobre els preus, sí en canvi sobre les condicions de pagament que podrien ajornar-se en mensualitats fins als 12 anys. Tot això es va presentar en el marc d'uns Jocs Florals dirigits pel poeta Conrado Blanco, director i creador d'"Alforjas para la poesía" del Teatre Lara que va dedicar els seus versos a aquest projecte urbanístic ja que "no hi ha obra que perdure on no es note, viva i palpitant, la presència de la poesia. El mateix José Antonio va arribar al cor de les gents i va alçar l'Espanya trista i malalta de llavors, perquè va ser davant de tot i sobretot poeta i va parlar poèticament. Alba d'Espanya! Van ser expressions que van fer vibrar i estremir-se els espanyols, més, moltíssim més, que milers de discursos grosserament revolucionaris[73]".

Els estudis de Mazón, (1994) sobre les llicències d'obres concedides, i de Varela (1994) sobre els barris d'habitatges a Alacant descriuen l'entramat d'empreses constructores i promotores que van participar en l'execució de la Ciudad elegida Joan XXIII: CALPISA, Equip Torregrosa, Nespasa, Comercial Cibeles S.A., Miguel Oliva, Torregrosa empresa constructora S.A. (TECSA), Ripoll, Especialidades farmacéuticas S.A. (RIESFASA); José Ripoll Pastor i Fills S.A.; Equip Torregrosa S.A.; Calpisa Catalunya S.A.; Calpisa Barcelona S.A. Cada una d'aqueste va promoure 150 habitatges. L'arquitecte va ser García Solera. L'origen de les propietats és difícil de desentranyar, com es veurà en el punt 9. La Companyia Alacantina de Promocions Immobiliàries S.A. (CALPISA), va ser la primera que va presentar un Pla Parcial redactat per a aquest barri.

[73] *Información,* 6 agost 1967

Va ser aprovat per l'Ajuntament al juny de 1968 i es referia als Miradors, amb 554 habitatges sobre una superfície de 45.000 m² ubicats a les Llomes de Garbinet, uns vessants de difícil aprofitament dels quals va exigir la construcció en cascada (Varela, 1998). La publicitat va aparèixer amb gran celeritat, el 20 de juliol, el mes següent a l'aprovació per l'Ajuntament. Parlava de "Gran Hàbitat d'Alacant", explicava la novetat d'aquesta nova concepció de l'espai urbà: "Hàbitat és un nou concepte de viure on vostè, a més de ser propietari del seu pis, viu i gaudeix d'un luxós club, rodejat de grans zones verdes i esportives. L'antic sistema d'urbanització de illes tancades desapareix[74]". El preu que s'anunciava no diferia molt de les de Virgen del Remedio: 285.000 ptes. enfront de 250.000 o 324.000 de Virgen del Remedio el 1971; les mensualitats són de 2.875 ptes., una miqueta més que en Virgen del Remedio on eren de 2.000 ptes. (Pillet, 1980). Dos anys més tard el preu va pujar fins a 335.000 ptes., les facilitats de pagament ajornat a seixanta mesos van convertir la mensualitat en 5.000 ptes[75]. El Banc d'Alacant, el director del qual Juan B. Torregrosa era un dels promotors, garantia les quantitats ingressades.

L'abocador de fems estava pròxim a aquests nous barris, a la zona coneguda com Garbinet. Aquesta circumstància i el fet de no tenir mesures de tractament dels residus, va obligar a plantejar el trasllat de l'abocador de fems gestionats per Vicente Marco. L'alcalde José Abad es glorietjava d'aconseguir-ho quasi gratis[76]. La concessió s'hauria de prolongar encara durant sis anys més. El lloc que el 1968 es remenava per al seu trasllat, s'ha convertit en l'ubicació definitiva d'aquest, la serra de Fontcalent.

Complex Residencial de Vistahermosa

La construcció d'aquesta urbanització residencial va desallotjar una important zona d'horta encara activa en el terme municipal d'Alacant. Ubicada en les proximitats del ja existent barri del mateix nom, va ser

[74] *Información*, 20 juliol 1968
[75] *Información*, 4 abril 1970
[76] *Información*, 26 octubre 1968 "El concessionari, recorde-ho, exigia una quantitat fabulosa per a moure l'abocador des de Garbinet a Fontcalent. De vint-i-quatre o trenta milions... -Exigiran que el concessionari instal·le una estació transformadora? -Tractarà almenys de millorar les instal·lacions. *Encara que pareix que funciona en el Garbinet el procés de transformació. -Sense forn crematori i per un sistema* antiquat. D'una altra manera no s'explica que acomiade tants olors l'abocador... -Arribat el moment no interessaria municipalitzar el servei? -Seria qüestió d'estudiar-ho. Perquè en açò de la municipalització de determinades empreses, unes ixen bé - es refereix a Aigües Municipalitzades - i altres..".

una altra promoció més de la Caja de Ahorros del Sureste. Aquest complex residencial construït sobre sòl de reserva urbana (el rústic destinat a la construcció a curt, mitjà o llarg termini però susceptible de ser conreat mentre no es construïsca sobre aquest) va ser autoritzat per l'Ajuntament l'any 1963, va concentrar un important nombre d'habitatges i de població. Projectat per l'arquitecte García Solera per encàrrec de la Caja de Ahorros del Sureste, va participar de la moda de semigratacels per les vint altures de les cinc torres construïdes en la primera línia de la urbanització paral·lela a la carretera general d'Alacant a València en el tram d'eixida de la ciutat. Al mateix temps, a la zona més interior, protegida dels sorolls de la carretera general, es van construir mòduls més baixos de quatre altures, amb abundant jardineria, piscina, camps de tennis, església, zona comercial, restauració. També en aquest cas es van cometre moltes irregularitats, la qualitat dels materials era pèssima, però els errors més greus es van produir en la fonamentació. El sòl sobre el qual es va construir era conegut a la comarca com "El Pantanet", una zona que, sense arribar a ser realment un pantà, sí que tenia forts vessaments que van anar minant els fonaments i van acabar per afectar l'estabilitat dels edificis fins al punt de produir la inclinació d'algun d'aquestes la torre núm. 5 que va haver de ser completament desallotjada durant diversos mesos. Així es va descobrir el problema el 1980, en contemplar un dels veïns d'aquesta torre com es desplaçava una maleta pel sòl del seu habitatge, com per un pla inclinat. Es va procedir a una costosíssima i prolongada obra de refonamentació de tots els edificis, per a instal·lar uns tirants que sostingueren les construccions.

Va haver-hi altres problemes importants en aquesta macro urbanització. Un va ser, i continua sent, la dificultat de comunicació amb el nucli urbà a causa de la mala qualitat del transport urbà col·lectiu, els autobusos de l'empresa concessionària de l'Ajuntament d'Alacant, que van circular amb una freqüència escassa. El recurs al transport individual i privat va evidenciar la insuficiència de les infraestructures viàries que les ampliacions no han resolt. El transport ha empitjorat, ja que la línia que tenia el seu origen en aquesta urbanització ha desaparegut i els usuaris de l'autobús han d'eixir a la carretera per a utilitzar els autobusos de les línies del Campello o Sant Joan. El pla especial de l'avinguda de Dénia del Ministeri de Foment, dissenyat el 2003 a esquenes del veïnat, com és habitual, anuncia un increment dels problemes viaris d'aquesta i altres urbanitzacions creades després de 1980 en què s'han repetit els mateixos errors de comunicació.

Nou Alacant, Sidi Ifni, les estafes de la promotora Nova Esperanza i altres.

El 1967 la promotora "Nueva Esperanza" va protagonitzar una estafa que va afectar més de deu mil persones, en diversos llocs d'Espanya: Madrid, Getafe, Villaverde, València, Màlaga, Sevilla, Alcoi i Alacant entre altres. Més de 3.000 afectats es van reunir el 18 de juliol d'aquest mateix any a la plaça de bous de Vista Alegre, a Madrid[77]. Pel que es refereix a Alacant, l'estafa va afectar més de mil persones i es calcula que la quantitat estafada va superar els setanta milions de pessetes[78]. Els afectats van intentar organitzar-se tant en l'àmbit estatal com local i alguns van aconseguir constituir cooperatives per a realitzar la construcció frustrada.

Una de les cinc cooperatives que van sorgir per a pal·liar les conseqüències d'aquest escàndol va ser la cooperativa Nou Alacant, la més important pel nombre d'associats. La junta rectora provisional es va constituir el 26 de març de 1968 disposada a construir comptant amb els solars tornats per ordre judicial i amb les ajudes de l'Estat que es van concedir "a raó de 30.000 pessetes de préstec per cada habitatge i 420 per metre quadrat[79]". L'Estat va exigir un capital inicial que es va constituir gràcies a les quotes dels socis cooperativistes.

L'any 1968 van saltar a la premsa altres notícies d'estafes. Per exemple a Barcelona una "estafa de 660.000 pessetes per venda de pisos[80]". A Alacant, pròxima a la Residència del Segur Obligatori de Malaltia i en la mateixa zona en què es va construir Nou Alacant, la urbanitzadora Els Jardins, representada per Manuel Alenda Velasco i Miguel Fernández Capel va paralitzar, als divuit mesos del seu inici, la construcció de doscentes setze habitatges "adquirits en la seua majoria per gent humil". Un conjunt de problemes descrits en el mateix periòdic citat per l'"home bo", assessor de la urbanitzadora i advocat Amando Cremades[81], pretenia atenuar la por a una altra "Nueva Esperanza". D'una banda, els fons lliurats a través de les quotes mensuals es van utilitzar per a altres fins com atendre "una reclamació executiva d'un milió de pessetes" per irregularitats comeses a la localitat de Dolores; el promotor havia sigut detingut per la seua implicació en els

[77] *Información,* 18 juliol 1967
[78] *Información,* 11 juliol 1967
[79] *Información*, 13 juliol 1968
[80] *Información*, 13 juliol 1968
[81] Amando Cremades va actuar com a advocat de Carlos Pradel en la causa que es va portar contra ell en els anys vuitanta

fets per a l'esbrinament dels quals es va obrir un sumari a la Vila Joiosa el 1958, l'empresa "ha patit un desfasament, com a conseqüència d'un mal plantejament de finançament d'obra, ja que es compromet, per contracte de compravenda privat al lliurament d'una construcció en curt termini, mentre que pel mateix escrit contractual difereix els pagaments, fraccionant-los fins a deu anys... A pesar de tot, l'empresa seguia endavant amb la construcció quan van sorgir aquestes circumstàncies a què està subjecte tot negoci". Però, a més, el Centre Nacional d'Investigació Metal·lúrgica va dictaminar també sobre la deficiència de l'estructura metàl·lica alçada per l'empresa a què es van encomanar aquests treballs per part de la constructora. Les denúncies presentades en el jutjat van obligar la urbanitzadora a posar "tot el seu actiu - setanta-dos milions de pessetes - a disposició dels adquirents" tenint en compte que el passiu era de 34 milions... La solució que es va proposar, també en aquest cas, va ser la creació d'una cooperativa que s'acollira "a crèdits possibles o alguna altra fórmula semblant[82]". El judici es va celebrar al febrer de 1974. Es van comptabilitzar "200 perjudicats. El dany ascendìa a 20 milions de pessetes[83]". Aquestes "incidències" acabarien convertint-se en costum.

La desaparició de fàbriques i magatzems. La creació de noves zones residencials a la ciutat consolidada

La ciutat consolidada va experimentar importants modificacions que van crear les condicions per a l'expansió actual a costa dels nuclis ocupats per magatzems de saladures i fàbriques de grandària i activitat desigual, de les quals el 2004 no en queda cap: els magatzems de saladures de l'avinguda de Maisonnave, les fàbriques de farines Bufort i Cloquell, la de sofre i fertilitzants de Cross, la de sacs, la de gas.

El Parc

El 1965 es va desballestar l'últim vestigi de la fàbrica de gas per a facilitar la urbanització que portarà com a nom "El parc". Es tracta de "nous edificis de nou a dotze plantes, amb habitatges de 100 fins a 200 metres quadrats. Un conjunt harmònic, al costat del mar, amb una àmplia xarxa comercial i bones

[82] *Información,* 25 octubre 1968
[83] *Información,* 2 febrer 1974

comunicacions[84]" El promotor administrador va ser Enrique Penedo que ja en el mes de març d'aquest mateix any 1965 anunciava uns habitatges de luxe, amb materials nobles com el marbre, la fusta i altres qualitats i infraestructura molt diferents de les que es van construir en Virgen del Remedio o Joan XXIII, per la ubicació d'aquest en sòl urbà del casc consolidat, al costat del mar, i per les seues dimensions, ja que les que s'anunciaven anaven dels 108 als 200 metres quadrats útils. Es va beneficiar del mateix finançament públic que aquells barris: una subvenció de 30.000 ptes. per habitatge i d'un pagament ajornat a trenta anys gràcies a un préstec del B.C.C. El "cost real" era de 351.000 ptes[85]. La publicitat apareguda el 1969 els anunciava ja com completament acabats i abonats per Gas Alacant S.A.[86] i no sols per Enrique Penedo.

Raval Roig

La transformació d'aquest barri de pescadors va començar amb les construccions realitzades al carrer de la Mare de Déu del Socorro a partir dels anys seixanta. Van ser intervencions aïllades, impulsades per distints constructors i propietaris, al marge de tota planificació municipal o particular. El primer edifici promogut pels comtes de Casa Rojas es va construir en el punt on finalitza el carrer Major, pegat al vessant del Benacantil. Li van seguir molts altres de diferent grandària i estètica. Van superar en molt les altures de les edificacions del barri que tenien dos o tres pisos amb la qual cosa van trencar la fisonomia i la tipologia d'aquesta façana al mar. Aquestes actuacions "espontànies" es prolongaran durant tres dècades fins a aconseguir la desaparició dels habitatges tradicionals amb dues altures, de les quals, el 2005, només s'en conserva una al començament del carrer. Han sigut substituïdes per altres no sols "més modernes" sinó multiplicades sobre solars francament exigus, ampliats en part per la superfície arrancada al vessant del Benacantil.

Aquestes actuacions no es van produir només al carrer Mare de Déu del Socorro. La pressió va afectar també l'espai que comença en el punt d'inflexió que marcava l'antiga ermita. Allí començava el barri de pescadors pròpiament dit, conegut com Raval Roig. En aquest decenni dels seixanta era considerada com una zona privilegiada per la ubicació enfront del mar, però sobretot perquè "en el Raval Roig, com ocorre en

[84] *Información,* 22 agost 1965*Información,* 18 març 1965
[85] *Información,* 18 març 1965
[86] *Información,* 8 agost 1969

l'Albufereta o en altres zones de la ciutat, el metre quadrat ha trobat una dimensió econòmica molt estimable. Es paga bé, en alguns casos molt bé[87]". La pressió especuladora va aconseguir la transformació de gran part d'aquest barri, com assenyalava el mateix periòdic, en la mateixa data: "El Raval Roig perdrà la seua tradicional fisonomia. Alacant està observant com desapareix el seu barri típic de pescadors... no cal esgarrar-se les vestidures... la "invasió" no respecta res. Ni tan sols el bon sabor del peix sec realitzat per mans que no tenen substitució. D'aquí en endavant al Raval Roig caldrà anar a demanar aigües tòniques i coses per l'estil". La redacció del projecte de Pla especial de Raval Roig no va evitar la desaparició de l'ermita que va ser demolida per a la construcció de l'aparcament subterrani i d'una quantitat important d'edificis que recordaven una forma de l'activitat productiva de la ciutat.

Totes aquestes intervencions a la ciutat existent van suposar una densificació poblacional que va resultar fortament agressiva per a la qualitat ambiental de què la ciutat es beneficiava. En augmentar les construccions, les zones verdes existents van resultar encara més escasses. El Pla General de 1956-58 assenyalava ja aquestes mancances. A aquestes es va referir també el senyor Malluguiza quan era tinent d'alcalde d'Urbanisme. Al llarg d'un debat sobre l'Urbanisme, celebrat el 1964[88], que més bé es va dedicar a la polèmica sobre els gratacels, la congestió de trànsit i el preu del sòl, afirmava: "La Llei del Sòl estableix unes reserves de zones verdes del 10%. A Alacant només arribem al 5,6%"[89]. Hi ha altres exemples com el barri del Pla on "els ambiciosos afanys d'uns i la lenitat municipal, ofereixen unes mostres de despreocupació pronunciada pels interessos comuns i un menyspreu olímpic pel futur de la ciutat. A l'Ajuntament cal posar-li zero en urbanisme[90]" Es referia així el periodista a l'absència d'urbanització planificada, però sobretot a la densitat en la construcció acompanyada per una notable mancança d'infraestructures i dotacions. També en l'antic camp de Bardín va començar a construir-se de manera massiva en aquesta dècada.

Es va sumar a tot això el protagonisme aconseguit per l'automòbil en els anys seixanta i la substitució dels tramvies pels autobusos l'any 1969. Amb aquests ingredients no sorprèn la transformació

[87] *Información,* 22 agost 1965
[88] Van participar també l'arquitecte municipal Miguel López, l'arquitecte Antonio Alonso Miguel, el contractista Luis Gimeno Brotons soci de Carlos Pradel en l'aventura de Rocafel i d'Alfredo Corral en la del barri Virgen del Remedio.*Información,* 8 novembre 1964
[89] *Información,* 8 novembre 1964*Información,* 11 setembre 1966
[90] *Información,* 11 setembre 1966*Información,* 13 novembre 1964

d'una ciutat habitable en aquesta altra caòtica des del punt de vista circulatori i urbanístic que avui, el 2005, s'ha consolidat. Va haver-hi a més un altre gènere de conseqüències de caràcter social, econòmic, polític que es veuran en presentar els resultats de les entrevistes realitzades als agents socials més rellevants: líders veïnals, arquitectes, constructors-promotors.

Les noves fórmules per al creixement de la ciutat

Polígons de Babel i de Sant Blai

Els Polígons de Babel i de Sant Blai van ser projectats el 1962 per la Gerència d'Urbanisme, dependent del Ministeri de l'Habitatge. Es van planificar, una vegada més, al marge del que preveu el Pla General vigent (Beviá i Varela, 1994). El polígon de Babel, anunciat com "ciutat residencial", està ubicat al sud de Benalúa, entre aquest barri i el de La Florida. Tindria 4.962 habitatges construïts sobre una extensió de 349.190 metres quadrats. El cost de les obres d'urbanització es xifrava en 75.992.890 ptes. i el de les expropiacions en 40.000.000 ptes. que es necessitaven per a adquirir "les finques rústiques, huertetes, les cases i les casinyots, l'imponent terreny erm en quasi la seva total dimensió[91]". Quatre anys més tard, el 1966, la Gerència publicava la delimitació del perímetre que ocuparia el Polígon i els noms dels propietaris del sòl afectats per la delimitació d'aquesta.

En el mateix any 1964, s'informava també sobre la celebració de la subhasta per a les obres d'explanació i urbanització del polígon de Sant Blai. Amb una superfície major que l'anterior, 494.463 metres quadrats, tenia no obstant això un cost d'urbanització més baix, 58.008.030 ptes. El nombre d'habitatges previstos era inferior, 4.056[92]. Un milió de metres quadrats van ser completament urbanitzats en ambdós polígons -voreres, calçades, clavegueram, punts d'aigua i llum- però no es va edificar sobre aquests fins a diversos anys més tard.

El barranc que hi havia a Babel, prolongació del barranc de Benalúa que havia sigut omplit en part l'any 1958, va allotjar un important nombre de famílies refugiades en forats practicats a les seues parets, a

[91] *Información,* 13 novembre 1964*Información,* 24 octubre 1964
[92] *Información,* 24 octubre 1964*Información*, 11 desembre 1962

imitació de les coves que, amb característiques molt diferents, es continuen utilitzant al Sacromonte o a Chinchilla. Les fortes pluges torrencials i les revingudes que les acompanyen com a fenomen característic d'aquesta comarca desertizada que és l'Alacantí, van produir no poques destrosses i defuncions. La cessió de 12.000 metres quadrats per part de Vicente Marco a la zona de Montoto al costat d'el barri Felipe Bergé del qual ja s'ha parlat, en ús i gaudi a l'Institut de l'Habitatge, va servir per a instal·lar els habitatges prefabricats, de 45 metres quadrats, en els quals reallotjar als afectats per les inundacions de 1962. La gestió posada en marxa per l'Institut Nacional de l'Habitatge va ser encomanada a l'Obra sindical del Hogar[93]. Les religioses salesianes hi van realitzar, des de mitjans dels anys cinquanta, una intervenció caritativa que va transcendir la catequesi habitual i va impulsar un treball d'alfabetització. Aquesta activitat els va fer intercedir davant el governador civil després de les inundacions per a demanar un allotjament que fóra més adequat a les necessitats humanes. La intervenció de les religioses, va poder ser un esperó per als qui prestaven poca atenció a les necessitats socials de la població menys afavorida.

Mentre la ciutat creixia de la manera indicada, el preu del solar a Alacant era el més alt d'Espanya: "El solar alacantí és el més car d'Espanya: vint mil duros, un metre quadrat en l'Esplanada. Un rècord a la Rambla de Méndez Núñez: a 20.000 pessetes. Els derrocaments es produeixen a granel, estan justificats, hi ha més demanda que oferta[94]". Quatre anys abans, segons recull Moreno Sáez (1991), els solars sense construir a Alacant aconseguien la quantitat de tres-cents seixanta. Hi havia sòl disponible per a construir, fet que no va significar el seu abaratiment. L'acceleració general dels processos d'urbanització que es van produir a finals dels anys seixanta (Capel, 1977) (Vinuesa, 1991) van estar marcades per aquestes contradiccions que han romàs fins al dia d'avui com un signe de les noves formes d'acumulació generades per les rendes territorials. Es va dissenyar una nova trama polinuclear que es va adoptar en moltes ciutats i que és molt evident a Alacant.

Els promotors i les empreses constructores van comptar amb moltes facilitats per a construir. A més dels beneficis fiscals i les ajudes financeres que van continuar rebent per participar en els programes oficials de promoció de l'habitatge, una de les més destacades va ser la disponibilitat de solars expropiats i

[93] *Información*, 11 desembre 1962 *Información,* 11 febrer 1966
[94] *Información,* 11 febrer 1966

urbanitzats per l'Administració sense cap cost per al constructor. Va ser el procediment aplicat als polígons de Babel i de Sant Blai. Amb tot això "Alacant creix pels quatre costats", com comentava Fernando Gil en el diari *Información.* A finals de la dècada la ciutat construïda va veure disminuir lentament la població com a conseqüència de l'abandó d'un nombre important dels habitatges del centre de la ciutat per a anar a allotjar-se als nous barris. Amb Alacant participava del procés d'inversió de la densificació dels cascos antics (Vinuesa, 1991) que es van buidar a favor de les noves construccions perifèriques i desestructurades.

- El "portentós creixement de la nostra ciutat"[95]

Per a il·lustrar aquest apartat es presenten com a antecedent i resum dues informacions sobre el desenvolupament urbà d'Alacant en els anys seixanta: la relació de les greus irregularitats urbanístiques autoritzades per l'Administració local i denunciades pel Col·legi Oficial d'Arquitectes de la zona de València i la valoració que fa De Terán (1978) sobre l'urbanisme a la ciutat d'Alacant, exemple de mala pràctica. Hi ha cinc casos, presentats per ordre cronològic, que són paradigmàtics quant al volum d'il·legalitats que van aconseguir acumular. Són els següents: l'edifici Alonso conegut com a Gran Sol, l'edifici dels Representants, l'edifici Riscal, l'edifici Alacant, el complex Rocafel.

Les irregularitats urbanístiques que apareixen en l'Acta del Col·legi d'Arquitectes de la zona de València datada a València a set de setembre de mil nou-cents seixanta-quatre, són dèsset. Aquesta Acta està inclosa entre els documents que formen l'expedient[96] de l'edifici conegut com "dels representants" en la prolongació del carrer Poeta Carmelo Calvo, promogut i construït per la Cooperativa de Viatjants i Representants "Virgen de la Esperanza". Es recull en l'annex. La Junta de Govern de l'esmentat col·legi va adoptar un acord que va justificar de la manera següent: "Amb la deliberació prèvia sobre tots i cada un dels casos anteriorment relacionats[97] i després de considerar que les llicències concedides per l'Ajuntament són

[95] *Información,* 8 juliol 1965
[96] Arxiu Municipal. Ajuntament d'Alacant
[97] *Col·legi Oficial d'Arquitectes de la zona de València. Actes. Arxiu Municipal Ajuntament d'Alacant* 1- carrer de la Mare de Déu del Socorro, angle al carrer de Senyora Violant... 2- Av. Méndez Núñez angle al carrer Sant Ferran... 3- Av. Alfonso el Savi, c/v a Av. de Méndez Núñez.. 4- Av. alcalde Suárez Plans... 5- prolongació Av. Poeta Carmelo Calvo... 6- Av. Méndez Núñez angle Artillers... 7- Av. Méndez Núñez angle a C. Pintor Sorolla... 8- c. dos-cents... 9- c. Pare Esplá... 10- Pl. Germans Pascual... 11- c. Mare Nostrum... 12- c. Itàlia... 13- c. Sta. María Mazzarello i General Bonança... 14- c. López Torregrosa 15... 15- c. Sant Mateu, Manuel Senante, Sant Pau, i

contràries al Pla General d'Ordenació Urbana de la ciutat d'Alacant i a les Normes integrants de les Ordenances; que la construcció de nous edificis d'acord amb aquestes llicències produiria una situació anàrquica d'edificacions en aquesta ciutat amb possible desprestigi per a la professió d'arquitecte i en especial perquè suposen un règim de presumpta preferència i d'il·legalitat manifesta que el col·legi té el deure d'evitar en quant vulnera el principi d'igualtat davant les lleis i normes urbanístiques; i tenint en compte que pel fet de ser propietari aquest col·legi d'una planta a la casa número quinze del passeig de Soto d'aquesta capital està també plenament legitimat per a impugnar les llicències abusives o il·legalment concedides, la Junta de Govern, per unanimitat, acorda: ...Formular recurs de reposició davant l'Excm. Ajuntament d'Alacant contra tots i cada un dels actes o acords municipals que han concedit llicència per a la construcció dels expressats edificis". Els arquitectes que van redactar els projectes d'aquests edificis van ser també arquitectes municipals i alguns d'aquests van participar en la redacció del Pla General d'Ordenació Urbana de 1956 i en la revisió de 1970. Els noms més destacats que apareixen en aquests expedients són: Francisco Muñoz Llorens (sis edificis), Miguel López González (cinc edificis), Alfonso Fajardo Aguado (tres edificis), Juan Antonio García Solera (dos edificis), Juan Guardiola Gaya (un edifici).

Terán recull el cas d'Alacant i altres ciutats a la seua obra "Planejament urbà en l'Espanya contemporània. Història d'un urbanisme impossible" capítol IV, denominat "Desenvolupament i deteriorament", apartat 3, "El progressiu deteriorament de la Llei del Sòl i de la política urbanística". Es refereix a la forma en què l'Ajuntament gestionava la planificació urbana per a la concessió de llicències a partir de 1958. "La corporació va optar per fomentar l'edificació al màxim, al marge de totes aquestes exigències legals, que va a iniciar un període d'extraordinari desenvolupament edificatori que va suposar constants vulneracions del Pla per augments de volum i altura, desaparició de carrers, autoritzacions per a construccions en sòl rústic, obertura de vies noves i aparició dels anomenats "edificis singulars" que, com a excepcions a les ordenances no poden concedir-se, segons la Llei del Sòl, pels ajuntaments sense ratificació de la Comissió Central d'Urbanisme, i que, no obstant això, van ser emparats per les corresponents llicències municipals, sense coneixement oficial dels òrgans urbanístics centrals". Així mateix cita alguns casos d'edificis denunciats pel

Gasset i Artime... 16- c. Pintor Gisbert 3 i c. Cardenal Belluga... 17- c. General Elizaicin, Pare Esplá i Dr. Ayala. Col·legi Oficial d'Arquitectes de la zona de València. Actes. Arxiu Municipal Ajuntament d'Alacant

Col·legi d'Arquitectes davant la Direcció General d'Urbanisme la relació dels quals coincideix, en un bon nombre, amb la ressenyada més amunt. Va haver-hi altres irregularitats comeses directament per l'Ajuntament que va aprovar i va desenvolupar els Plans Parcials, sense la ratificació obligatòria per part de la Direcció General d'Urbanisme[98].

Les edificacions sobre el sòl alliberat pel desmantellament del Cementeri de Sant Blai són un altre exemple de les irregularitats i arbitrarietats municipals. El Cementeri es va construir (Vidal Tur, 1960) al començament del segle *XIX* amb una extensió de 8.626 m², sobre uns terrenys comprats per la col·legiata de Sant Nicolau i l'Església de Santa Maria, després de l'acord entre el capítol col·legial de la col·legiata de Sant Nicolau i l'Ajuntament d'Alacant. Va ser un dels nuclis de l'actual barri de Sant Blai al costat de el caseriu destinat als treballadors del ferrocarril MZA promogut per José Tato i per la fàbrica de xocolates i pastes de José Ribera Guarner. El cementeri, propietat de la col·legiata, va ser administrat per aquesta que es va ocupar també de construir la capella funerària. Els qui van vendre els terrenys a l'Església catòlica van ser el Conde de Soto Ameno primer i més tard la comtessa de Soto Ameno, Josefa Scorcia Pascual de Pobil. Raons higièniques van aconsellar una ubicació més idònia, allunyada dels nuclis de població que van ser decidides per Governs municipals de tot signe. El cementeri "Virgen del Remedio" en La Florida, es va inaugurar precipitadament i van començar els enterraments el 21 d'octubre de 1918 per a atendre les defuncions produïdes per l'epidèmia de grip. En els anys trenta va haver-hi un plet entre la corporació municipal i el capítol de Sant Nicolau sobre el cementeri de Sant Blai, perquè allí continuaven els enterraments, a pesar de totes les prohibicions. L'abandó en què va quedar sumit durant la guerra de 1936-39 i en els anys següents, va desembocar a la demolició aprovada el 1959 després que el Prelat diocesà "oportunament va dictar un decret que execrava el referit lloc sagrat, per a fer viable la consegüent pela i neteja dels seus terrenys... que repercutirà en la millora urbanística del barri de Sant Blai" (Vidal Tur, 1960). Així mateix la Comissió mixta

[98] De Terán 1978: "Pla Parcial d'Ordenació urbana en la Partida de Los Ángeles...terrenys situats al nord d'Alacant i tocant a la Colònia Virgen del Remedio, promogut per "Requena i Fills SA"...Serra de Sant Julià promogut per Serragrosa SA ... Vistahermosa de la Cruz promogut per la Cooperativa Balmis... Partida d'Orgegia promogut per José Clavero Blanc... Polígon industrial en Parida Vallonga promogut per Romualdo Terol Aracil i altres... canvi d'ús del sòl en terrenys del Cementeri de Sant Blai... zona del Garbinet promogut per CALPISA ("Grup Joan XXIII)"

liquidadora del Cementeri de Sant Blai" es va comprometre a edificar una cripta i un temple destinat a la parròquia del barri, dins del recinte execrat.

El PGOU de 1956 establia l'ús urbà d'aquests terrenys i concretava que havia de construir-se com a ciutat jardí, d'intensitat baixa. La Peña Pacorro, un dels dos toreros més populars d'Alacant juntament amb el Tino, va rebre autorització municipal per a construir habitatges en règim de Cooperativa, la qual cosa es va realitzar sense respectar la tipologia de ciutat jardí ni la baixa intensitat constructiva, a costa d'una ulterior requalificació del sòl que el 1968 encara no havia sigut autoritzada pel Ministeri corresponent. La revisió del PGOU de la qual començava a parlar-se en aquest moment, sí que contenia l'ús d'edificable per a un sòl que estava ja construït i ocupat, que incomplìa les prescripcions del Pla General[99].

L'especulació es va produir amb facilitat als barris nous, mentre que a la ciutat consolidada només va ser possible gràcies a la multiplicació d'il·legalitats com ara l'augment de volums, la qual cosa es va aconseguir incrementant les altures, amb la connivència dels alcaldes i dels governs municipals que van atorgar llicències en contra de les Ordenances, del Pla General, de la Comissió Provincial d'Urbanisme i fins i tot del Ministeri de l'Habitatge. Aquest augment es va generalitzar i per això a la ciutat van proliferar els edificis de vuit, deu i dotze altures.

L'altura dels edificis va aconseguir proporcions desmesurades i polèmiques en alguns casos com l'edifici "Alonso", seu de l'Hotel Gran Sol, i el del carrer Poeta Vila i Blanco, seu de l'Hotel-estudi Riscal la construcció del qual va arribar fins i tot a paralitzar-se després de la denúncia presentada pel Col·legi d'Arquitectes. Va haver-hi estils diferents en la manera d'enfrontar-se a aquests abusos. El tinent d'alcalde d'urbanisme Malluguiza, alcalde més tard el 1970, ho apuntava subtilment quan, en el debat sobre urbanisme, citat més amunt, promogut pel diari *Información* el 1964, se li va preguntar per l'edifici Alonso: "L'autorització de la torre "Alonso" va dependre d'una gestió anterior a la nostra. Alacant començava llavors a créixer i, potser, amb bon criteri, es va prescindir d'algun legalisme...". Es va atrevir fins i tot a afirmar que "la solució és la dels països nòrdics; la propietat absoluta municipal. Llavors, el preu és distint. Clar. Cal tenir una opinió distinta com a arquitecte, com a propietari, com a Municipi..."[100].

[99] *Información,* 4 setembre 1968
[100] *Información,* 5 desembre 1964 "Cita en *Información*"

Es referia el senyor Malluguiza, en el curs del mateix debat, a la gestió de l'alcalde Agatángelo Soler. Sota el seu mandat, el 1961, es va autoritzar l'anomenat edifici "Alonso", "els primers gratacels autoritzats il·legalment en aquesta ciutat". En aquest cas, com en molts altres, el propietari, Manuel Alonso, va ser també constructor de les vint-i-vuit plantes més dos soterranis encara que no va realitzar la pretesa plantació de palmeres en l'últim pis[101]. La referència a aquest edifici apareix també en Terán (1978) encara que en clara confusió entre l'hotel Gran Sol i el Riscal de què es parla més endavant. "El 19 de març de 1961, vuit arquitectes d'Alacant publiquen una "Carta al director" en el diari *Información* d'aquella ciutat, titulat "No, professional, als gratacels... Pot assenyalar-se que, de tots els arquitectes residents a Alacant en aquell moment, els que no signaven la carta eren empleats de l'Administració". El trenta de setembre es rematava l'última planta del "avui per avui edifici més alt d'Alacant, i el segon d'Espanya per la seua altura". El gratacel es va construir en any i mig sobre l'"anomenat solaret de la Rambla", una superfície de 245,73 metres quadrats de propietat municipal, subhastat i adjudicat a Manuel Alonso García Aparicio per 3.526.000 pessetes. Va aconseguir així realitzar, el 1962, el desig anunciat al començament de 1961 i va comptar per a això amb la col·laboració del mateix alcalde Soler qui, davant les queixes d'Alonso per l'escàs profit que trauria al solar si construïa només les sis altures autoritzades, li va animar a construir fins a trenta plantes. Així ho han relatat testimonis presents en aquella entrevista entre Soler i Alonso. L'Ajuntament, lògicament, va aprovar el projecte al mes següent de l'adjudicació del solar, es va encabotar l'alcalde Agatángelo Soler en contra de l'opinió i les protestes dels arquitectes alacantins[102], es va barallar amb l'Administració central i va reivindicar l'autonomia municipal en una altra carta al director titulada "Sí, municipal, als gratacels" amb raons tan convincents com les següents: "com ens sembla molt bé ho hem aprovat i, per tant, es construirà, ja que no hi ha instància superior a què dirigir-se en contra"[103]. Hi havia instància superior; va haver-hi impugnació del Col·legi d'Arquitectes. No s'aporta aquí el resultat d'aquesta impugnació perquè l'expedient municipal d'aquest edifici no s'ha pogut trobar a l'Arxiu municipal, ni en cap negociat de l'Ajuntament d'Alacant, al Gener de 2003 ni més tard a l'estiu de 2004. El mateix dia en què es col·locava la bandera espanyola, senyal de la finalització de l'estructura sense greus accidents personals, el propietari d'aquesta va decidir públicament el

[101] *Información,* 11 agost 1962
[102] *Información,* 30 setembre 1962
[103] *Información,* 8 setembre 1968

destí de l'edifici per a hotel de luxe ja que ell mateix "des que resideix amb caràcter permanent en la nostra ciutat ha tingut ocasió de comprovar l'atractiu que exerceix Alacant sobre el turisme internacional... Meliá i una important empresa hotelera francesa volen per a si l'explotació d'aquest futur hotel, el nom de la qual no ha sigut decidit encara"[104]. És l'anomenat Gran Sol fins a la data de 2004. L'edifici va inaugurar la breu llista d'hotels de luxe de la ciutat, la majoria dels quals es van alçar sobre les runes de les infraccions urbanístiques, si bé emparades en les interpretacions favorables de la corporació.

Edifici dels Representants

Els edificis d'habitatges van tenir també l'oportunitat d'allotjar-se en gratacels. L'arquitecte Miguel López va realitzar el projecte per a un gratacels de vint-i-cinc plantes, 184 habitatges i dos soterranis per a garatges que finalment va ser construït sobre un solar de mil quatre-cents metres quadrats, que van costar set milions de pessetes. En aquest negoci va intervenir un altre personatge, Perfecto Palacios Cortès, president de l'Agrupació Sindical de Representants de Comerç i de la Cooperativa d'Habitatge dels representants i viatjants "Virgen de la Esperanza" i procurador en Corts, a qui el periodista comparava amb un generador des del qual es carreguen les piles dels venedors[105]. Amb aquesta construcció va voler oferir habitatges als representants de comerç que eren considerats per Palacios com els motors capaços de "fer moure les màquines de les fàbriques, crean llocs de treball, sembren desitjos i creen necessitats; és a dir, fan civilització". També aquesta promoció d'habitatges va trobar finançament acollint-se al Pla Nacional de l'Habitatge de renda limitada subvencionada. El Col·legi d'Arquitectes va interposar recurs de reposició contra la llicència d'obra a què considerava irregular fins al punt de dir que "l'acord la data del qual ignora, -dictat per l'Organisme o Autoritat Municipal que va concedir llicència d'obra nova per a edificar la casa actualment en construcció...És manifestament il·legal... l'acte o acord de la corporació que va concedir llicència per a construir un edifici de vint-i-cinc plantes. Procedeix i així ho esperen els meus representats, que la corporació tornarà objectivament a considerar l'acord de concessió de llicència impugnat, revocant-lo parcialment en el

[104] *Información,* 30 setembre 1962
[105] *Información*, 10 juny 1962"Els venedors vénen a ser com les bateries -deia un cap de vendes-. Es descarreguen contínuament amb els rebutjos i desenganys que reben. I per a carregar-los novament necessiten un generador. Aquest paper de generador considere que és el que he de tractar de representar" Entrevista a Perfecto Palacios..

sentit de no autoritzar major altura que la de 30,20 metres ni major volum que el de deu plantes... ... el principi d'igualtat davant la Llei que prohibeix atorgar una situació privilegiada a favor del propietari del solar en què es projecten quinze plantes més de les autoritzades i que resulta així injustament enriquit en obtenir un aprofitament del sòl superior al d'altres propietaris..."[106]. En aquest mateix expedient es recull la relació d'altres dèsset edificis repartits per la ciutat en què les altures autoritzades excedien les permeses en els Ordenances i s'acorda interposar recurs de reposició contra tots ells.

La Sala Contenciosa Administrativa de l'excel·lentíssima Audiència Territorial de València el nou de novembre de 1965 va fallar amb la declaració de "la nul·litat i revocació de l'acord adoptat per la Comissió municipal Permanent de l'Excm. Ajuntament d'Alacant... mitjançant el qual es va concedir a la Cooperativa "Virgen de la Esperanza" llicència per a construir en l'Avinguda del Poeta Carmelo Calvo. Després del recurs interposat per l'Ajuntament, així mateix el Tribunal Suprem, el vint-i-dos de novembre de 1967, va confirmar la sentència de l'Audiència Territorial de València declarant vàlids "la llicència limitada a les altures de l'edifici legalment permeses, o siga, planta baixa, planta comercial, vuit pisos i àtic...". No obstant això, pocs dies abans, el cinc de novembre de 1967, el ministre Solís va assistir a la seua inauguració, "aliè" a aquesta sentència del Tribunal Suprem que es va produir dèsset dies més tard. L'Audiència Territorial de València fallava "en compliment d'allò que s'ha manat, remetre amb l'expedient administratiu a l'Ajuntament d'Alacant, per a la deguda execució d'allò que s'ha resolt, estenc la present que signe a València a nou de febrer de mil nou-cents seixanta-vuit".

Estudi-hotel Riscal

L'arquitecte Francisco Muñoz va redactar, al desembre de 1962, un projecte per a la construcció d'un hotel sobre un solar de 2.400 m². La seqüència d'informes municipals sobre la pertinença i legalitat d'aquesta construcció, la majoria d'aquests negatius, apareix en un document inclòs en l'expedient municipal[107]. Comprèn des del 22 de maig de 1962 fins al 15 de desembre de 1970. D'una banda, durant el mes de juny de 1962, l'Arquitecte municipal i el secretari general, van assenyalar la improcedència de la llicència per no

[106] Arxiu històric de l'Ajuntament d'Alacant. Expedient de la Cooperativa "Virgen de la Esperanza" Recurs de reposició del Col·legi d'Arquitectes. 2 octubre 1964
[107] Arxiu Municipal, Ajuntament d'Alacant

ajustar-se les altures a allò que s'ha permès per les Ordenances, que era de nou plantes com a màxim en la zona recaient a Federico Soto. El quatre de juliol d'aquest mateix any 1962 la Comissió de Foment va contemplar la possibilitat d'autoritzar vint-i-cinc altures en la façana de Federico Soto; l'onze de juliol l'empresa Hotel Riscal S.A. va sol·licitar la construcció de trenta plantes prèvia declaració de zona especial; el cinc de setembre l'Arquitecte municipal no va trobar justificació per a la zona especial. El mateix dia la Comissió Permanent va acordar per unanimitat "autoritzar la construcció de l'edifici de trenta plantes d'acord amb les característiques exposades en la seua instància de vint-i-set de juliol de 1962"[108]. Un any més tard, el dènou de juliol de 1963, Hotel Riscal S.A. va sol·licitar llicència de construcció que es va concedir per la Comissió Permanent l'onze de setembre, contra la qual el Col·legi Oficial d'Arquitectes de la zona de València va formular recurs de reposició en el mes de novembre del mateix any per incompliment de les ordenances, a resultes d'una sorprenent denúncia ciutadana. El lletrat consistorial ho va desestimar.

El 1964 es va iniciar la construcció del Riscal amb una estructura per a trenta-cinc plantes en què s'instal·larien mil habitacions. El constructor va ser Carlos Pradel[109]. El tribunal del Contenciós administratiu de València el 1965, va declarar nul·la la llicència concedida per l'Ajuntament d'Alacant.

Tres dies després que el Govern Civil autoritzara la demolició de la finca existent per a la seua posterior construcció en un termini de tres anys, al juliol de 1965, es va requerir notarialment l'Ajuntament perquè verificara l'estat de les construccions després de la sentència de la Sala Contenciosa Administrativa de l'Audiència de València, que va anul·lar la llicència municipal. Es va comprovar que "es troba construïda l'estructura metàl·lica pel que fa a soterrani, semisoterrani, baixos, principal i vint-i-cinc plantes... sobre el forjat o planta vint-i-cinc s'han alçat els pilars corresponents per a continuar construint més forjats... per a recolzar-hi tres forjats de pisos més". Una nova inspecció, al juny de 1966, per part del Servei d'Inspecció de Rendes i Exaccions va indicar que continuaven les obres emparades en una llicència municipal "i que els plans estan en el Ministeri d'Informació i Turisme". L'Ajuntament, deu dies després, va ordenar paralitzar les obres. L'Audiència territorial de València, al gener de 1967, va comunicar la ratificació de la sentència pel Tribunal Suprem després de l'apel·lació de l'Ajuntament i de l'Hotel Riscal S.A..

[108] Actes de la Comissió Permanent de l'Ajuntament d'Alacant, Arxiu Municipal.
[109] *Información,* 12 juliol 1992

El 1967 no s'havia reprès la construcció de l'edifici i fins i tot es plantejava la divisió del solar[110], la qual cosa es va produir quedant 779,2 m² per al Riscal despresa de prescindir de la superfície recaient al passeig de Soto. La parcel·la segregada de 701,42 m² va rebre llicència municipal al setembre de 1967 per a construir un edifici ajustat a les Ordenances[111]. Potser va ser l'única conseqüència positiva que es va derivar de la denúncia presentada pel Col·legi d'Arquitectes davant l'incompliment contingut en la mateixa llicència municipal.

La societat Hotel Riscal, el tretze de febrer de 1967, davant tots aquests avatars que han fet "que a la paorosa situació econòmica existent en la Societat s'unisquen els elements psicològics dels seus membres, desmoralitzats i sense saber què fer... han decidit vendre el solar recaient a Federico Soto... i sol·licita la terminació de l'edifici que actualment està en estructura delimitat pels carrers Poeta Vila i Blanco i General O'Donnell".

El lletrat Consistorial va informar que en haver-se fet ferma la sentència "procedeix acusar rebut i acordar, fent ús de la facultat prevista en l'apartat b) núm. 2 de l'article 171 de la Llei de 12 de maig de 1956, la legalització de les obres realitzades per Hotel Riscal S.A. al solar dels carrers Poeta Vila i Blanco, O'Donnell i Av. Federico Soto".

L'últim document trobat en l'Expedient de l'Arxiu Municipal porta data de setembre de 1971. El Ministeri de l'Habitatge va acordar declarar "improcedent la qualificació d'edifici singular... i denegar l'aplicació de la reserva de dispensació sol·licitada". A l'abril de 1971 l'alcalde havia dirigit un escrit al Servei Nacional d'Inspecció i Assessorament de les corporacions locals del Ministeri de la Governació en què no estalviava arguments per a aconseguir "una solució satisfactòria del problema plantejat com a conseqüència d'aquesta resolució judicial, fet que evitava amb això els greus perjudicis de tota índole que en qualsevol altre cas podrien irrogar-se a la ciutat".

Diverses opinions abocades per alguns protagonistes de la vida política alacantina aclareixen els termes en què es va produir la polèmica construcció d'aquest nou "edifici singular", i també la mentalitat i els

[110] *Información,* 8 novembre 1967
[111] Expedient del Riscal. Arxiu Municipal de l'Ajuntament d'Alacant

interessos dels qui governaven la ciutat. Destaquen especialment l'entrevista a l'arquitecte municipal Miguel López publicada el 1965 i la carta de l'exalcalde Agatángelo Soler.

L'entrevista a l'arquitecte municipal Miguel López realitzada a propòsit de la denúncia presentada pel Col·legi d'Arquitectes és una mostra del victimisme alacantí enfront de València i dels subterfugis amb què es pretenia justificar la irregularitat. D'una banda assenyalava els beneficis que li reportaria a la ciutat d'Alacant el fet de comptar amb una construcció considerada com "edifici singular", però a més al·ludia al greuge comparatiu amb altres ciutats de la jurisdicció del mateix Col·legi de València cap a les quals el Col·legi de València[112] no manifestava la mateixa gelosia professional.

La carta de l'exalcalde va ser publicada en el diari *Información* el 1968 com a resposta al senyor Iváñez Baldó, president del Col·legi d'Arquitectes d'Alacant. Una frase resumeix l'esperit que animava als "eminents" alacantins quan promovien, autoritzaven o consentien les edificacions mastodòntiques que es van construir en la dècada prodigiosa: "Tot el que allí es va fer va ser definitiu per a Alacant, per al progrés i la prosperitat dels alacantins. Si no s'haguera obrat així, Alacant seria avui una ciutat sense fisonomia pròpia, igual que qualsevol poble gran perdut en la plana". Però a més l'exalcalde intentava desacreditar la denúncia del Col·legi professional utilitzant l'argument "*ad hominem*", i va descriure detalladament la història de les obres i intervencions que l'arquitecte, president del Col·legi, estava realitzant a la província, com a prova de les seues contradiccions i mala fe cap a la ciutat d'Alacant[113]. Informava a més Agatángelo Soler sobre el propietari del solar de l'edifici Riscal i president del Consell d'Administració d'"Hotel Riscal, S.A.", Manuel Martínez Lledó, i sobre l'autorització concedida el cinc de setembre de 1962 per a construir un edifici de trenta plantes, amb una capacitat per a 1.080 habitacions dobles[114].

Les sentències dels tribunals no es van acatar, els edificis singulars es van multiplicar, de manera que Alacant ha aconseguit consolidar-se com "ciutat singular".

---

[112] *Información,* 8 juliol 1965
[113] *Información,* 8 setembre 1968
[114] Aquesta actitud edilícia es va reproduir el 2002 quan l'actual alcalde Díaz Alperi, va rebutjar les reflexions del mateix Col·legi d'Arquitectes sobre la proposta municipal per a la demolició del mur del Raval Roig, va arremetre contra la seua presidenta, Carmen Rivera, per una suposada ideologia adquirida durant la seua passada relació de parella amb un ex-concejal socialista, ("servituds femenines") com recull el *Diari Información* de 28 de novembre del 2002.

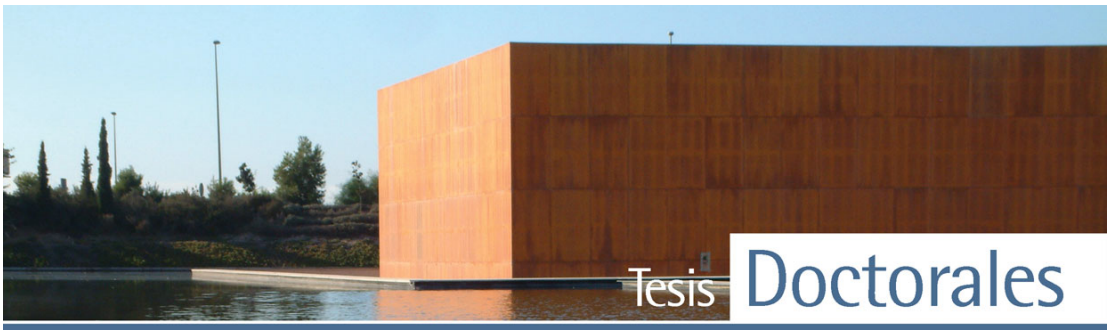

En aquests mateixos anys, concretament en el mes d'agost de l'any 1962, va aparèixer la notícia sobre la construcció d'una altra torre gratacels, en la confluència de l'avinguda Alfons el Savi amb la Rambla de Méndez Núñez: "quaranta-un milions de pessetes costarà, si no fallen els càlculs, aquesta mola que no deixarà que vegen les processons des de sa casa els veïns de davant del carrer Alfons el Savi. Així és la vida"[115]. El projecte havia sigut encarregat a l'arquitecte Juan Guardiola Gaia que va pretendre construir un altre edifici singular de trenta plantes més el soterrani. No va aconseguir les plantes somiades com pot comprovar-se en l'actualitat. Va quedar a l'altura de les vint plantes de la Torre provincial de manera que, pel desnivell, l'arquitecte i els propietaris van haver de conformar-se amb quinze plantes. Aquest edifici va ser un dels impugnats pel Col·legi d'Arquitectes.

El periodista del diari *Información*, Fernando Gil compartia l'entusiasme pel creixement vertical de la ciutat i ho manifestava d'aquesta manera: "Alacant necessita verticalizarse perquè només mirant cap amunt podrà resoldre, encara que només siga en part, el problema de la carestia dels solars"[116]. Ell mateix advertia com proliferarien aquests edificis singulars a la platja de Sant Joan i indicava la bellesa dels "semigratacels" del nord de la Rambla de Méndez Núñez. En canvi l'edifici anunciat aquest mateix dia, annex a l'edifici Alonso, avui Gran Sol, no es va construir.

La Torre d'Alacant

Aquesta construcció ocupa la primera línia sobre el parc de Canalejas amb façana al passeig Gadea, Ramón i Cajal i arquebisbe Loaces. Figuren com a redactors del projecte els arquitectes Felipe de Abajo Ontañón, Juan Antonio García Solera, i Jacinto Vega Ramos. Es va construir sobre el solar desocupat i venut pel col·legi Jesús i María quan es va traslladar a Vistahermosa. Aquest centre escolar femení, dedicat a les elits i regentat per les religioses del mateix nom, va ser un dels primers que van abandonar el centre de la ciutat.

L'expedient municipal és coetani al de la polèmica Riscal, i comprèn des de 1964 a 1967[117]. El vint-i-sis de novembre 1964 l'empresa "Edificios Mediterráneo S.A." va sol·licitar a l'Ajuntament "la declaració de

[115] *Información*,13 setembre 1962
[116] *Información*, 8 novembre 1964
[117] Expedient del Primer edifici Feygón. Arxiu Municipal. Ajuntament d'Alacant.

singularitat per a l'edifici". La sol·licitud va ser presentada per Romà Bono Marín "en el meu propi nom i dret i en representació dels copropietaris del solar... com a president electe de la Societat Immobiliària "Edificis mediterranis S.A." en tràmit de constitució". El solar tenia una extensió de 2.921,06 m² i l'havien adquirit "per compra a la Congregació Religiosa de Jesús-Maria". La petició de singularitat la fonamentava Bono Marín per la seva excepcional situació enfront del mar, en la confluència de diverses carreteres fet que aconsellava "la promoció d'un edifici singular que, enclavat en aquest lloc privilegiat, realçara davant propis i estranys si és possible encara més la bella fisonomia d'Alacant". A això sumava la consideració que "el fi principal de tota edificació ha de ser la creació del nombre més gran d'habitatges" i el reconeixement exprés d'estar guiat pel "millor servei als interessos de la Ciutat, aprofitant circumstàncies conjunturals, per a dotar Alacant d'una edificació congruent al rang de gran capital que tant li prestigia, ja que els beneficis particulars que com a promotors, lícitament hem d'intentar aconseguir, s'obtenen de manera més clara amb una construcció perimetral clàssica". Les circumstàncies conjunturals es concreten que s'ha produït la unió d'un grup d'alacantins i alcoians, aliens realment als negocis de la construcció, i entre aquests, amb dues vintenes parts, la Caja de Ahorros del Sureste de España, que en autoritzar-se l'edifici singular, ubicaria en les dues plantes de pòdium, que s'hi projecten, tota l'obra social, cultural, que realitza a Alacant".

El dotze de febrer de 1965 va rebre autorització municipal per a presentar un projecte acollit a aquesta classificació de singularitat. El vint-i-u d'abril de 1965 el president del Col·legi d'Arquitectes de la zona de València (Delegació d'Alacant), José Ibáñez Baldó va al·legar contra aquesta classificació per incomplir, com el Riscal, les normes urbanístiques vigents a l'Ajuntament d'Alacant recolzant-se en les raons següents: "a) el solar sobre el qual es pretén construir l'edifici..., no es pot considerar singular per tractar-se de part d'una illa en què s'estan construint altres edificis amb altures normals... b) no es tracta d'un edifici totalment exempt... c) trencarà l'ordenació d'alineacions iniciades en l'Esplanada... c) no és final de perspectiva des de cap punt de vista". El quinze de maig de 1965 Alfonso Fajardo, arquitecte municipal, va reconèixer la veracitat dels fets al·legats pel Col·legi d'Arquitectes. El tres de juny d'aquest mateix any, el lletrat municipal (sense signatura ni nom en l'expedient consultat) va desestimar les "reclamacions presentades".

La titularitat de l'empresa constructora va canviar al febrer de 1966 ja que "Edificios Mediterráneo S.A." va rescindir "l'opció de compra que tenia concertada amb la Congregació Religiosa de Jesús-Maria per a

l'adquisició de la parcel·la de terreny on projectava la construcció d'un edifici singular". La parcel·la va ser adquirida per l'empresa "Edificios Feygón S.A." el director general de la qual era Mariano Jaquotot Uzuriaga que es va beneficiar de la singularitat i de tots els acords, drets i obligacions aconseguits.

El trenta de juny de 1966 el Ministeri de l'Habitatge va acceptar la singularitat i la va ratificar el trenta de juny, després de la presentació del projecte i de les successives aprovacions municipals i de la Comissió Central d'Urbanisme. Un any després, el cinc d'abril de 1967, l'alcalde José Abad traslladava el ministre de l'Habitatge el projecte definitiu per a la construcció de l'edifici singular contra el qual no s'havia presentat cap al·legació. El trenta de juny de 1967 el Ministeri va considerar "procedent la declaració de singularitat presentada al seu dia per "Edificios Mediterráneo S.A." ".

El procés de desmantellament dels centres escolars existents al centre de la ciutat va experimentar una acceleració al final d'aquesta dècada. El 1965 es va concedir llicència per a la "construcció de Residència i Escoles Salesianes amb instal·lacions complementàries de tot tipus a la finca "Tabor" tocant al polígon de Sant Blai per la part de fora. Disposa d'uns 90.000 metres quadrats...". El procés de desaparició de les instal·lacions educatives al casc urbà va ser imparable. La majoria d'aquests es van traslladar a terrenys molt allunyats de la ciutat, per als quals no s'havia redactat cap PAU, cosa que va succeir amb molta posterioritat. D'aquesta manera van actuar com a focus o fites per què s'incrementara el valor dels amplis espais no construïts ni urbanitzats que els circumdaven. Van anticipar així el paper que més tard van jugar també les grans superfícies comercials. Es va generar sòl urbà allí on fins aquell moment hi havia sòl rústic. Així va succeir al polígon de Sant Blai amb les extenses finques rústiques que el circumdaven sobre les quals ja s'han construït moltes urbanitzacions encara en procés de creixement.

Els problemes de congestió de trànsit, la mancança de vies de comunicació capaç d'absorbir-ho, pot considerar-se endèmica al mateix temps, aquestes noves localitzacions de les instal·lacions escolars han incrementat notablement el trànsit de transport escolar i de transport individual. El transport públic col·lectiu, al contrari, continua sent escàs i de mala qualitat i pitjor atenció per part de l'empresa MASATUSA i concessionària del TAM.

a) Infraestructures, zones d'expansió, polígons industrials

Cal ressaltar els greus problemes ambientals que van començar a manifestar-se en aquesta dècada expansionista i que han romàs durant aquests quaranta anys: l'escassetat d'aigua com a conseqüència de l'elevat consum en les macrourbanitzacions, la construcció de les quals es va iniciar en aquesta dècada i del balafiament derivat de la proliferació de piscines i jardineria plantada amb espècies impròpies de la climatologia mediterrània; les dificultats per a depurar i reutilitzar les aigües residuals el volum de les quals va augmentar veloçment; l'increment de la despesa energètica necessària per a aquest creixement artificial. Els debats urbanístics que es van iniciar a la ciutat no al·ludien a aquests problemes. No obstant això existien i van aconseguir tal gravetat que la Comissió Executiva del Consell sindical de l'Interprovincial del Sureste[118] va debatre una ponència sobre potabilització de l'aigua del mar avançant-se a les "guerres de l'aigua" que es van produir durant molts anys en les dues comarques de la Marina com a conseqüència de les desviacions que es realitzaven per a abastir les concentracions estiuenques de Calp i Benidorm.

La polèmica sobre les 4.000 ha d'horta a Alacant que va ser "el verger, un autèntic empori agrícola" i s'ha convertit en "un secà mort a causa de la falta de reg", va saltar a l'opinió pública el 1969. Les terres s'abandonaven, els agricultors van emigrar a la construcció, mentre els terrenys començaven a vendre's per a "conrear" solars[119]. L'Institut Espanyol d'Emigració, per la seua banda, s'encarregava de canalitzar les eixides dels qui cercaven treball en l'estranger[120].

Havien començat ja els problemes del riu Segura que tant han contribuït a l'actual desastre productiu, social, econòmic i a la destrucció del medi. Com avui, sembla que tampoc llavors hi havia intervenció activa contra aquests excessos. Així, en els periòdics de 1968, apareixia el titular següent: "L'aigua desembassada en el Segura no ha arribat encara a Oriola. S'imposa una severa vigilància en les vegues alta i mitjana per a aplicar una distribució justa... amb tants motors il·legals, amb tants regs abusius... del riu només queda una tolla"[121] Alguns mesos més tard reapareixia el tema denunciat pel mateix periodista: "El riu Segura està tallat en tres trams distints en la pedania Los Ramos de Múrcia. Aquests obstacles són la causa de la disminució

[118] *Información*, 23 febrer 1966
[119] *Información*, 17 setembre 1969
[120] *Información*, 27 setembre 1968
[121] *Información*, 19 gener 1968

del cabal i el retard a arribar les aigües desembassades a la Vega Baixa?" Un bon periodisme d'investigació cosa poc comuna[122]. Per a llavors el règim havia trobat la pedra filosofal que encara avui, en 2005, no hem abandonat: els transvasaments. Al febrer de 1968 els titulars d'*Información* anunciaven el transvasament Tajo-Segura: "El Ministeri d'Obres Públiques anuncia el més gran projecte del Règim: el transvasament al Segura, regadiu de 200.000 Ha. Els canals costaran 6.500 milions sense comptar l'import de les expropiacions. Beneficiats: Alacant, Almeria i (principalment) Múrcia. La portada d'aigües - 1.000 milions de metres cúbics any - implica la conseqüent reestructuració dels regadius en la conca. Les terres seques del Vinalopó queden, de moment, marginades en el plan"[123].

La continuació de la construcció de l'"Aeroport internacional d'Alacant" va constituir una de les innovacions de comunicació més destacables per a una ciutat que en els anys seixanta xifrava les seues esperances de desenvolupament econòmic en el turisme. Es va instal·lar, després de la Guerra Civil, en sòl del terme municipal d'Elx, concretament en el que van ser les instal·lacions de la companyia Air France. Al maig de 1967 va quedar inaugurat com a aeroport d'"Alacant i Elx"[124].

Les instal·lacions educatives també van experimentar un creixement important, encara que les inauguracions que se citen van conviure amb la reproducció de "escoles prefabricades i aules provisionals" que es van instal·lar en les partides rurals de Alcoraya, Bacarot, Moralet i Verdegás i als barris de Rabasa, Francisco Franco (Mil Viviendas), Carolines[125]. Al gener de 1968 es deia que "Alacant aspira a resoldre el seu problema escolar provincial en molt breu termini segons les previsions del director general d'Ensenyament Primari". Uns mesos més tard, al desembre, es descrivien situacions com aquesta: "més de mil xiquets esperen al carrer. En tres barriades alacantines - Virgen del Remedio, Mil Viviendas i Colònia La Paz - falten escoles. La Inspecció de Primer Ensenyament proposa: transportar els xiquets a altres centres amb capacitat que n'hi haja a la capital, o llogar locals"[126].

---

[122] *Información*, 6 juliol 1968
[123] *Información*, 3 febrer 1968
[124] *Información*, 23 maig 1967
[125] *Información*, 4 juny 1968
[126] *Información*, 1 desembre 1968

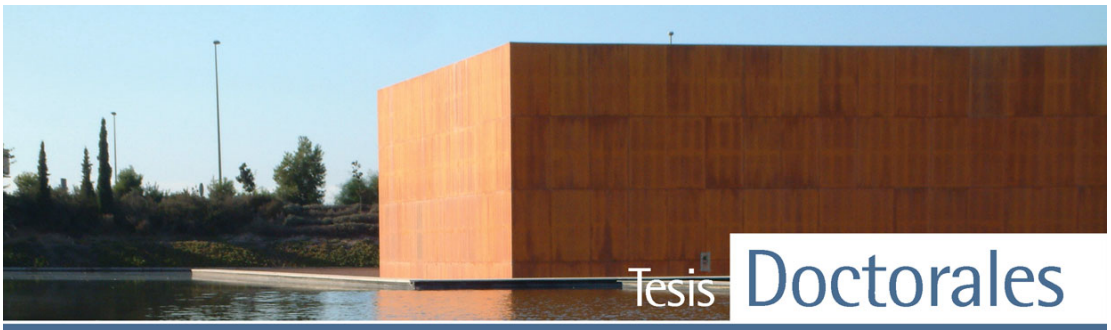

Durant el mes de maig de 1967, el ministre Lora Tamayo va inaugurar l'Escola de Mestria Industrial al polígon de Babel i l'Institut Femení d'Ensenyament Mitjana, avui Miguel Hernández, situat al barri de Sant Blai en el vessant sud del Tossal i al costat de els habitatges edificats sobre l'antic cementeri. A l'octubre, una vegada alliberat l'aeròdrom de Rabasa, es va constituir el Patronat del Centre d'Estudis Universitaris, reconegut com CEU dependent de la Universitat de València un dels professors del qual, Mariano Aguilar Rico, va ser designat com a rector. El Ministeri de l'Aire i el d'Agricultura van cedir 283.000 metres quadrats i els dènou edificis existents que van haver d'adaptar-se per a l'activitat docent i administrativa. Molts d'aquests es continuen usant encara en la moderna universitat. L'activitat acadèmica es va iniciar amb les Facultats genèriques de Ciències i Lletres.

Les intervencions urbanístiques ressenyades en els paràgrafs anteriors van evidenciar la necessitat de dissenyar i ampliar viaris nous, que estaven ja previstos en els Pla General. En aquest sentit va haver-hi intervencions variades i fins i tot dispars. La dècada va començar, sota el mandat de l'alcalde Agatángelo Soler, amb l'ampliació de línies de tramvia per a comunicar les Carolines amb el barri Francisco Franco[127]. Nou anys més tard, a l'octubre de 1969, es va anunciar la total desaparició dels tramvies per la qual cosa l'Ajuntament havia de comptar amb l'acceptació de l'empresari Vicente Marco, concessionari del servei de transport públic col·lectiu i també del servei de neteja i recollida de fem. Va ser també un destacat propietari de sòl. Va donar la seua paraula i va rebre l'agraïment municipal amb la continuïtat en el nou servei d'autobusos. Aquesta acumulació de concessions dóna idea del que aquesta "dècada prodigiosa" va suposar per a la ciutat d'Alacant.

Altres notícies sobre el tramvia expressaven les contradiccions que van esguitar aquesta decisió: la desaparició del tramvia que, com ja s'ha dit, culminaria el 1969, es va produir línia a línia. La ressenya de la desaparició de la línia 5 del barri de Sant Blai el 1966, apuntava ja a les primeres dificultats que augmentaran amb el pas del temps: dificultat d'accés a l'autobús, aglomeracions, canvi de trajectes[128]. El 1967, per a major desorientació, mentre d'una banda es pretenia invertir a l'instal·lació de doble via per al tramvia en l'avinguda

[127] *Información,* 1 gener 1961
[128] *Información,* 22 octubre 1966

d'Alfons el Savi[129], uns mesos més tard, per a salvar el dèficit de l'explotació, es proposava un augment de tarifes. La història del transport urbà és una temptació a què no atendrem aquí encara que, també en aquest cas, ens sembla un eloqüent indicador d'un model de desenvolupament social, econòmic, ambiental. També aquesta línia d'investigació permetria analitzar les causes de la freqüent relació que s'estableix entre els negocis i els serveis públics. Alacant és un exemple molt apropiat per a la investigació d'aquestes xarxes per la relació existent entre l'empresa concessionària del servei del transport col·lectiu de persones, els negocis de subministrament de combustible, de restauració i la "inversió" realitzada en el desenvolupament urbanístic de la ciutat. Aquesta conjunció llançaria així mateix llum sobre les raons de l'habitual falta de respecte cap al disseny urbà proverbial a Alacant des de l'aprovació del primer Pla General d'Ordenació urbana de 1956.

Una de les primeres tasques d'importància que es van escometre per a resoldre els problemes de trànsit va ser la urbanització del carrer Pare Esplá al barri del Pla que, com s'ha indicat més amunt, mereixia un zero en urbanisme. El trànsit cap al Club Atlètic Montemar i cap als barris de Pius XII i Sagrada Família, la feien inajornable[130]. Altres punts de la ciutat eren igualment conflictius: l'afluència de vehicles en l'Avinguda Juan Bautista Lafora es xifrava en dotze per minut, set-cents vint per hora etc. Urgia la seua remodelació que es va tractar seguint les indicacions que contenien els estudis realitzats per l'Oficina Regional de Projectes d'Obres Públiques. Es van projectar algunes actuacions com la desaparició de l'estació de classificació del ferrocarril de La Marina, l'ampliació de la calçada sobre les línies de ferrocarril ja sentenciades, la construcció de l'Autopista del Mediterrani[131]. L'autorització ministerial per a aquestes intervencions es va aconseguir el 1967, per la qual cosa l'optimisme municipal es manifestava per boca de l'alcalde José Abad: "Ja parlarem d'altres coses molt importants en una altra ocasió. Del nou mercat central d'abastiments, del desplaçament de la Llotja de Fruites i Verdures, de la construcció d'una estació central de camions..."[132]. El ferrocarril de via estreta, al seu pas per la platja del Postiguet i l'Esplanada, va patir també la pressió de l'automòbil. Així es va anunciar la supressió del trànsit ferroviari, i de la doble reixa que el protegia, en el seu pas cap al Port pel

[129] *Información,* 4 febrer 1967
[130] *Información,* 29 novembre 1964
[131] *Información,* 19 maig 1965
[132] *Información,* 15 gener 1967

passeig de Gómiz i la platja del Postiguet. Es van augmentar els carrils al passeig de Comte de Vallellano. Es va proposar la construcció del pas elevat en J. B. Lafora i el desdoblament de la carretera de l'Albufereta[133].

Una proposta, de nou actualitzada encara que no realitzada fins a l'any 1998, va ser la prolongació d'Alfons el Savi per a aconseguir la descongestió del trànsit de l'Esplanada[134]. No es va tenir en compte el constant augment de vehicles, inclosos els autobusos municipals i els de transport escolar, que anirien afegint-se al caos, com ja s'ha indicat, a mesura que els centres escolars van abandonar el nucli urbà per a traslladar-se als afores. Entre les propostes eternes, plantejades any rere any però mai materialitzades, es troba ja en aquesta dècada dels seixanta la referida a la construcció del Palau de Convencions i Congressos; per a la redacció del projecte proposen els tècnics viatjar a Moscou i Teheran. Encara el 2005 el palau no s'ha construït, s'han modificat les propostes d'ubicació mentre els congressos s'han celebrat en les diverses instal·lacions de què disposa la ciutat per a aquests esdeveniments com són l'Aula de Cultura de la Caja de Ahorros del Mediterráneo, el saló d'actes del Col·legi de Metges, les instal·lacions universitàries i les del mateix aparthotel Meliá.

Mentrestant "es continua edificant molt", si es jutja pel nombre de llicències d'obra[135] (Mazón, 1994). Es van millorar els accessos a les platges per a enllaçar l'Albufereta amb la carretera de València per davant de l'actual col·legi de Jesús María[136].

El 1968 es va realitzar l'ampliació de la Rambla de Méndez Núñez amb el derrocament, per al sanejament de la zona nord, dels habitatges, minihabitatges, que ocupaven una superfície d'uns 4.500 m²[137] i del Portón en la mateixa zona nord de la Rambla de Méndez Núñez[138]. També es va projectar la descongestió del trànsit amb l'obertura de l'avinguda Ramón y Cajal, des del parc de Canalejas fins a la Florida; el condicionament de l'avinguda de Catedràtic Soler, del carrer Alona i de l'avinguda de Salamanca[139]. L'any següent es va tractar ja formalment la reforma d'aquesta última avinguda de què l'alcalde José Abad diu que

[133] *Información,* 3 febrer 1968
[134] *Información,* 27 octubre 1967
[135] *Información*, 3 setembre 1969
[136] *Información,* 18 juliol 1969
[137] *Información,* 15 novembre 1968
[138] *Información,* 8 setembre 1968
[139] *Información,* 17 maig 1968

"serà el carrer més ample d'Alacant". Reflectia el periodista els problemes de trànsit així "Sí, carrers amples, àmples avingudes. Que bona falta ens fan amb tant de vehicle com ens gastem. És l'única forma d'evitar estretors"[140].

8.2.4.2 Zones d'expansió. La platja de Sant Joan. L'Albufereta. El fenomen turístic

Platja de Sant Joan

La descripció més aconseguida del que va suposar aquesta dècada per a l'abandó definitiu del Pla Muguruza es troba a l'obra de Vera Rebollo (1987): "s'abandona el projecte primitiu que intenta realitzar una ciutat jardí, s'arriba a un conjunt, plurinucliar en *oppeng planing,* amb illes obertes i blocs en altura, amb més de 10 plantes, que crea una pantalla lineal d'escassa profunditat... en la costa hi ha un percentatge notori de sectors edificats a base d'immobles col·lectius en altura... l'edificació en altura crea una ruptura paisatgística i dificulta extraordinàriament l'adaptació a les condicions topogràfiques, raó de més per a parlar d'un paisatge nou... l'horta pateix els efectes de la urbanització que distorsiona la trama rural, amb nous assentaments, pèrdua de sòl cultivable, inutilització d'antigues infraestructures de regadiu i, en definitiva, els efectes de la urbanització al camp, que es converteix en sòl en expectativa d'urbanització".

Aquest paràgraf esplèndid resumeix la història de la platja de Sant Joan. El nombre més gran d'edificis es van construir en aquesta dècada. Va ser l'època de major dinamisme immobiliari a la ciutat, va coincidir amb el llarg període que va transcórrer entre l'inici de la redacció d'un nou Pla General el 1964 i la seua aprovació el 1973 (Navalón, 1995), durant la qual "pràcticament es va improvisar l'ordenació d'aquests nous assentaments". Pel que es refereix a la platja de Sant Joan, el 1960 es van aprovar les Ordenances del Pla General d'Ordenació de la platja de Sant Joan que va substituir el model Prieto per una proposta que contenia una densificació semblant a la de Benidorm. El Pla General posteriorment aprovat, segons Such (1995) "va ratificar el model intensiu de la platja de Sant Joan i classificava tota la franja costanera com a sòl urbà i, fins i tot, va afavorir implantacions més o menys aïllades i sense pla previ. Els aprofitaments assignats van oscil·lar entre 4m³/m² i 2,5m³/m², sense límit d'altura en alguns casos i en parcel·les de 1.200 i 1.400 m²".

[140] *Información,* 6 juliol 1968

Els debats i actuacions sobre la platja de Sant Joan que s'havien produït durant la dècada anterior, es van multiplicar exponencialment en aquesta. El Pla de 1956 havia deixat fora, entre moltes altres zones, una part important del terme municipal: l'Albufereta i la platja de Sant Joan. Aquest "oblit" es va resoldre amb la redacció d'un primer projecte "anomenat projecte d'urbanització" (Varela i Beviá 1994) elaborat per Miguel López, aprovat el vint-i-u de setembre de 1960. Més tard el 1961 es va redactar una nova proposta d'ordenació per al denominat polígon u. En aquesta ocasió l'autor va ser l'arquitecte Juan Guardiola Gaya. El primer es referia exclusivament a un Pla d'alineacions i al disseny d'un viari perimetral; el segon ressaltava la necessitat d'alliberar de trànsit la primera línia de la platja, per a portar-lo a l'avinguda Costa Blanca, fixava una seqüència edificatòria per a la qual establia un alt aprofitament del volum edificatori. Les mancances d'aquest Pla eren greus: sense zones verdes públiques, ni equipament col·lectiu i dotacional. Així es van desenvolupar les "possibilitats urbanes il·limitades" ja al·ludides.

El creixement turístic va ser un dels motors d'aquest singular maldesenvolupament urbà. Dos estudis econòmics del Banco de Alicante, anomenats "Informe económico" i "El turismo en Alicante y en la Costa Blanca" publicats el 1972 coincideixen a destacar el caràcter ambivalent del fenomen turístic perquè: "... amb tot el seu impacte favorable sobre l'economia nacional i provincial, està produint una clara degradació del medi ambient i de la naturalesa, així com problemes urbanístics". En aquesta dècada la província d'Alacant va triplicar el nombre de turistes, que va passar d'1.300.000 el 1962 a 3.800.000 el 1970, amb una forta tendència a l'alça com es veurà en la dècada següent. Aquest mateix informe del Banco de Alicante, al final de la dècada, proposava l'aplicació de mesures urgents com ara la "Revisió del Pla d'Ordenació Urbana del municipi d'Alacant, que li done abast comarcal (Alacant i l'àrea d'influència d'aquesta) i que dote de criteris i normatives el futur desenvolupament urbà de la ciutat". Cal recordar allò que s'ha descrit en l'apartat quatre sobre la demografia: la població censal en aquesta mateixa dècada només va créixer en 63.189 habitants[141].

L'arquitecte Guardiola Gaya, autor del projecte d'urbanització del polígon u abans citat, entrevistat per Martínez Aguirre, es referia expressament a l'especulació dels propietaris del sòl de la platja de Sant Joan dels quals deia que "no sols han acaparat grans extensions sinó que han retardat la urbanització per a aconseguir-ne un augment dels preus". L'arquitecte Guardiola confiava en la Llei del Sòl per les cauteles que

[141] Atles sociodemogràfic de la ciutat d'Alacant

contra l'especulació contenia, i indicava els mecanismes amb què limitar les ambicions d'aquests propietaris: la baixada de preus per la gran oferta de sòl, pel valor excessiu que li han donat els propietaris, pels impostos o "les quotes de contribucions especials com a resultat de les obres d'urbanització - autèntica plusvàlua- llavors es veuran forçats a vendre parcel·les". No obstant això ell mateix va participar dels atemptats urbanístics en aquest decenni ja que, com s'ha dit anteriorment en parlar dels dèsset edificis denunciats pel Col·legi d'Arquitectes, va redactar el projecte de l'edifici de la Rambla de Méndez Núñez que incomplia les normes urbanístiques.

Durant els dies dotze, setze i vint-i-set del mateix mes, es va produir una polèmica sobre la construcció en la platja de Sant Joan protagonitzada per les constructores Nou Alacant S.A., Platja de Sant Joan S.A. i Urbanizadora Alicantina S.A. dels Consells d'Administració de les que formaven part els propietaris originaris del sòl. S'explica que aquestes empreses constructores valoraren molt positivament les seues actuacions gràcies que la ciutat s'havia salvat a pesar de la desídia municipal. El mateix arquitecte Guardiola Gaya, probablement impressionat per aquest to autolaudatori generalitzat, atenuava les declaracions més amunt transcrites en les quals els acusava d'especuladors i retardataris, encara que no per a corregir-les completament.

El periodista Fernando Gil rematava aquestes baralles amb uns comentaris de fort escepticisme sobre el valor de les torres d'apartaments al mateix temps que xifrava el desenvolupament de la platja en les construccions hoteleres, el balneari i el port esportiu.

Ja el 1964, a propòsit de la commemoració dels "XXV Años de Paz", es parlava del *boom* turístic que "va transformar la vila" i que es concretava en tres-cents xalets a la platja de Sant Joan, l'inici de construcció de cent cinquanta hotelets i un increment de la població que passa de 2.500 a 6.000 habitants. Uns mesos més tard, al juliol, es va inaugurar l'enllumenat i es va obrir al trànsit el pas inferior de l'Albufereta. Al mateix temps, quatre anys després de l'entrevista amb el seu redactor Guardiola Gaya a propòsit de la redacció del Pla del polígon u de la platja de Sant Joan, es van iniciar les obres d'urbanització. Al setembre, juntament amb la proposta de construcció del passeig entre el Postiguet i l'Albufereta, es va plantejar també sol·licitar a la Comissió Provincial d'Urbanisme l'autorització d'unes normes complementàries, tant per al desenvolupament

del PGOUM com per a la construcció a la platja de Sant Joan, "amb caràcter transitori fins que es faça un nou estudi del Pla més en harmonia amb les necessitats actuals de la ciutat".

El 1965 es van alternar les queixes per la desídia municipal en el compliment de la seua obligació de portar l'aigua als restaurants i barets, amb les celebracions festives per la inauguració de la urbanització (només ampliació de l'enllumenat i pavimentació) del primer polígon de la platja amb la presència del sol·licitava que no s'autoritzara la construcció de la tercera fase[142]. El Pla del governador Arche Hermosa i de l'alcalde Fernando Flores. Els greus defectes d'aquesta urbanització es van manifestar i van ser denunciats públicament el 1969: absència de clavegueram i d'emissors, males olors per l'abocament incontrolat de les aigües residuals al mar, resistència dels propietaris a participar econòmicament en les despeses d'urbanització, en definitiva, un projecte municipal, un altre més, redactat i executat deficientment. Les protestes van obligar l'Ajuntament a convocar una assemblea municipal de propietaris a la qual van assistir un nodrit i destacat grup com: Máximo Cajal, Juan Pastor, Palacios, Montesinos i diversos administradors de finques[143].

L'any 1964 es va començar a parlar de la construcció de l'Aparthotel Meliá al costat de la platja urbana del passeig de Gomis. Seria un gran hotel de luxe l'altura del qual no podria superar la dels edificis confrontants. La idea de guanyar terrenys al mar va sorgir d'un madrileny, Alberto García Rodríguez, que immediatament va obtenir permís de l'Enginyer director d'Obres del Port d'Alacant per a guanyar 12.000 metres quadrats "a partir de l'escullera del moll de llevant, en la seua cara aquest, s'entén en la part de la platja del passeig de Gomis i en la zona molt pròxima a la Tómbola Alacantina de Caridad... una zona rectangular de 200 per 60 metres lineals..".

Quasi a continuació va sorgir un grup financer els components del qual residien a Madrid però que "ofereix la grata novetat" que alguns d'aquests són oriünds d'Alacant: el senyor Francisco Carbonell Navarro i el senyor Vicente Tudela Beneyto, ambdós consellers de l'empresa "Urbanisme i Construccions Turístiques".

[142] Arxiu Municipal. Expedient de l'hotel Meliá
[143] *Información*, 30 agost 1969

Comptaven amb el suport del governador civil, del president de la Diputació, del Delegat d'Informació i Turisme i de l'alcalde de la ciutat[144].

Les reserves davant d'aquest projecte van començar a expressar-se públicament el 1969 quan, construïda ja la plataforma litoral, es va presentar a l'Ajuntament un projecte que incloïa l'edificació de 800 apartaments amb un cost de 400 milions de pessetes. Els tècnics municipals van plantejar diverses reserves i cauteles, entre aquestes el fet que el projecte no contemplara cap mesura per a resoldre els problemes que lògicament generaria[145] el trànsit d'aquest nou nucli d'habitants temporals i forans. A pesar d'aquestes reserves i cauteles, la Permanent municipal va aprovar per unanimitat l'informe presentat per l'Enginyer-director de la Junta del Port que es pronunciava favorablement "sobre la construcció per Urbatusa, d'un edifici hoteler en la parcel·la existent en l'esplanada adosada al dic de llevant" en la modalitat d'aparthotel iniciada per Meliá, amb un nou concepte de finançament, la qual cosa seria més tard denominada multipropietat[146]. L'expedient que existeix a l'Arxiu Municipal recull dos informes contradictoris del Delegat provincial de l'Habitatge: en el primer es limita l'altura de l'edifici per a evitar que sobrepasse la sostrada de l'edifici de la Duana com el més pròxim a l'edificació; el segon informe, remès tres mesos més tard, autoritza un augment d'altura argumentant que per tractar-se de terrenys guanyats al mar no podrà construir soterranis, i a més perquè així convé a causa del prestigi de l'empresa hotelera que ho explotarà. Es va edificar gràcies a la concessió ministerial per a ocupar per un termini de trenta anys els terrenys guanyats al mar. Ja en la democràcia, durant el procés constituent, els diputats i els senadors per la circumscripció d'Alacant, van signar i van presentar un escrit, que no va ser atés, que Port aprovat en els anys noranta recollia la desaparició de l'hotel aprofitant el fi de la concessió. A finals del segle XX hem contemplat la seua ampliació amb la participació d'altres empreses, l'obertura gradual de la façana al mar aconseguida de fet per la supressió de les gelosies del corredor de circulació de cotxes. Ja ha aparegut la primera terrassa al passeig preparada per la Junta del Port i explotada per la instal·lació hotelera com a cafeteria amb el nom "Mar de seda", sense intervenció en contra de l'Ajuntament de la ciutat.

144 *Información*, 2 abril 1964
145 *Información*, 8 agost 1969
146 Arxiu municipal. Actes de la Comissió Permanent

- "El més d'Espanya, el més d'Europa": les torres i el complex Rocafel

El 1962 el periodista Fernando Gil descrivia les transformacions de l'Albufereta, antic bastió dels cartaginesos, com un espai envaït, com altres de la ciutat, per "edificacions d'alt port, perquè aquí també ha arribat l'imperi dels gratacels i la construcció en vertical revela la necessitat de construir per a molts atenent una raó important: l'elevat cost del solar[147]"... solar que havia sigut guanyat en part al mar i a la pròxima serra de Sant Julià. En aquest mateix any el valor dels solars a Alacant era ja molt elevat. L'Ajuntament va vendre el metre quadrat de sòl a la prolongació de la Rambla de Méndez Núñez[148] por 12.000 ptes. El 1966, com s'ha assenyalat anteriorment, el metre quadrat de sòl en l'Esplanada era el més car d'Espanya, 20.000 ptes.

El 1965 el ministre d'Informació i Turisme, Manuel Fraga va atorgar reconeixement oficial amb la Medalla al Mèrit Turístic a les ostentacions urbanístiques de Carlos Pradel i de l'empresa Rocafel amb la qual va construir a la platja de l'Albufereta. També va construir l'edifici "Bahía de los Pinos" i el Riscal. El personatge va arribar i va triomfar. Més tard, en els anys setanta, acabaria recollint altres èxits igualment oficials: l'aplicació del Codi Penal amb resultat absolutori, contra tot pronòstic. L'extraordinària" visió d'un alcalde, Agatángelo Soler, sobre els importants beneficis que els manejos d'aquest personatge reportarien a la ciutat, es manifestava amb tota naturalitat: "Construïsca, construïsca. Endavant amb aquest projecte que Alacant algun dia li l'agrairà". Es posava en marxa un complex urbanístic amb aparthotel, residència de primera classe i zona poliesportiva.

La llicència d'obra per al primer edifici es va sol·licitar el 3 de març de 1969 i es va concedir al mes següent. A l'octubre d'aquest mateix any, l'arquitecte municipal advertia de l'obligació de finançar el passeig, de no sobrepassar la rasant fins que estiguera construït i que la planta coincident amb la rasant fóra diàfana.

El setze de gener d'aquest any 1969, abans de la sol·licitud de llicència, l'alcalde José Abad i el president de la Diputació Pedro Zaragoza Orts van felicitar Carlos Pradel per "la creació del complex poliesportiu a la Zona Marítima Terrestre de l'Albufereta, que tant redundarà en benefici de l'esport d'aquesta

[147] *Información*, 28 gener 1962
[148] *Información*, 23 agost 1962

ciutat". Pocs dies més tard el Delegat nacional d'Educació Física i Esports, Juan Antonio Samaranch Torelló va reconèixer "el gran INTERÈS ESPORTIU" que pot tenir el projecte de piscina, pista de tennis, pistes poliesportives, pista de birles i gimnàs[149].

Les actuacions havien començat el 1960 quan l'empresa SERRAGROSA S.A., representada per Pastor Peris, va sol·licitar guanyar terrenys al mar. ROCAFEL va comprar a Félix Forcasset "una finca en Vistahermosa del Mar... que forma part integrant de la muntanya o serra denominada Sant Julià amb una superfície de 8.711 metres quadrats[150]". Pradel, Horcajo, Junkelt, personatges forans, juntament amb Pastor Peris, reunits en l'urbanitzadora Vistamar, van contribuir al desenvolupament del "Manhattan alacantí" a què van aportar copioses inversions. Van construir una depuradora, van iniciar la fórmula mixta de propietat que pot habitar-se un mes a l'any per a ser llogada durant la resta de l'any, la mateixa que es va aplicar en el Meliá. Les actuacions que es van produir en aquesta dècada es van limitar a la presentació de projectes i a la petició de llicència. En la dècada següent es va desenvolupar una història repleta de denúncies, incompliments i suports oficials que es relaten en l'expedient municipal.

El diari *Información* destacava que "en aquest complex s'ha projectat l'edifici que té la façana més gran del país, amb més de tres-cents metres, en forma ondulada... tindrà una altura de cent catorze metres sobre el nivell del mar amb ascensors que descendeixen fins a la mateixa platja on tenen eixida amb un túnel de setanta metres de longitud... constitueix un ostentació urbanística sense competència a Europa, tant en qualitat com en proporcions[151]". Els reclams publicitaris es van multiplicar en el mateix diari, al llarg dels mesos d'abril, maig, agost, amb fotografies d'edificis en projecte i en construcció que formaven part d'una urbanització denominada "Urbanització Vistamar". Mil cinc-cents apartaments en venda amb el règim de multipropietat que van generar una notable entrada de divises, ja que "una part important dels compradors que han pagat 900 milions, són estrangers, de vint-i-un països".

El 1966 es va propagar el rumor d'una altra construcció "de luxe" en terrenys de les platges del sud de la ciutat coneguts amb el nom d'Aigua Amarga. El periodista que va donar a conèixer la noticia ho qualificava de broma pesada, a causa "les males olors procedents del nou escorxador, els mosquits que

[149] Arxiu Municipal. Expedient de Rocafel
[150] Arxiu municipal. Expedient de Rocafel
[151] *Información*, 18 març 1965

naixen i es crien a les llacunes de la salinera, els sorolls del ferrocarril i de la carretera, els esperats rebomboris dels avions en l'immediat aeroport...". La urbanització no s'ha realitzat, però els rumors han continuat fins al dia d'avui. El 1987 la signatura Quiles d'Elx va comprar dos milions de metres quadrats, és a dir la superfície que ocupa la zona inundada i usada com a salinera. Havien transcorregut només uns pocs mesos des de l'aprovació del primer Pla General de la democràcia, on aquest terrenys rebien la qualificació de zona rústica pel que es refereix al terme municipal d'Alacant. La superfície que pertany a l'Ajuntament d'Elx, l'altra meitat, va rebre en el seu Pla General la qualificació de rústica d'especial protecció, potser en atenció a la seua condició de fita humida en què recalen les bandades d'aus migratòries i on hi ha espècies vegetals i animals endògenes i en via de desaparició. L'empresa, que va pagar la mòdica quantitat de set milions de pessetes, va procedir a la dessecació, mitjançant l'eliminació de les basses i el bombament de les aigües de les salines, el rebliment de diverses zones pel procediment de farcit amb terres i runes, en suma tota una operació de condicionament d'un solar que espera rebre alguna vegada l'anhelada urbanització de luxe, si no ho impedeix la catalogació de la zona com a humida en el catàleg de la Comunitat Valenciana. La construcció de la desaladora d'Aigua Amarga ha facilitat l'aprovació el 2004 de la delimitació pendent a pesar de la nova Llei de Costes de la democràcia. Aquesta mesura afecta únicament trenta-sis hectàrees que són, certament, les més ambicionades pels propietaris que disposen encara de dues-centes vuitanta-dos hectàrees de sòl rústic sense cap protecció en el terme municipal d'Alacant, més una extensió semblant en el d'Elx. En aquest últim cas la qualificació d'aquest com a sòl d'especial protecció suposa un obstacle més difícil de sortejar. La dilació en el procés d'aprovació de la revisió del Pla General d'Alacant impedeix aclarir el dubte sobre la qualificació definitiva que aquests terrenys aconsegueixen. En tot cas, les actuacions urbanístiques que s'estan multiplicant als seus voltants actuen com una tenalla que acabarà destruint el poc que queda d'aquest paratge.

El 2005 el Ministeri de Medi Ambient ha anunciat "la inundació de les basses més pròximes a la costa, amb la qual cosa pretén aconseguir la inundació permanent d'aquestes...". La proposta no sembla inspirada per la conveniència de recuperar la zona humida sinó més bé per la necessitat d'abastir d'aigua la desaladora permanentment. Així ho ha assenyalat el col·lectiu "Amigos de los Humedales del sur de Alicante": "el sistema de captació d'aigua del mar ens sembla molt agressiu amb l'entorn i creiem que suposarà la

desaparició de l'aqüífer... atesa la gran quantitat d'aigua que cal captar diàriament... i l'obertura del túnel pot suposar un risc per a l'estabilitat de les dunes"[152].

- Els polígons industrials

El creixement dels assentaments industrials va ser un dels símptomes de l'etapa d'expansió del capitalisme que es va concretar a Espanya en els `plans d'estabilització de 1959 per a reactivar i liberalitzar l'economia espanyola i en el posterior Pla de Desenvolupament Econòmic i Social. En els Plans territorials les intervencions principals es referien als industrials de Sant Vicent a Alcoi i d'Elda a Villena, mentre que la ciutat d'Alacant només es va incloure tangencialment (Sevilla Jiménez, 1985). Les anomenades zones industrials costaneres en què es van establir algunes indústries, es van mantenir pocs anys per a reconvertir-se, com es veurà a continuació, en zones de desenvolupament urbà.

A Alacant aquest creixement industrial va consistir en la creació de sòl industrial procedent de la requalificació de sòl rústic, però no es van crear vertaderes indústries. Aquest canvi d'ús va facilitar les requalificacions posteriors que el van convertir en urbà com ha succeït a la cornisa marítima de Benalúa, coneguda com Benalúa Sud, i en la fabrica de sacs, la fàbrica Cros, les farineres Buforn i Cloquell. Eren els paratges més apetitosos per la situació de proximitat al mar d'aquests. Potser aquesta siga la raó vertadera per la qual tantes ambicions es van estendre sobre aquest sòl. Cal recordar, no obstant això, que el sòl de la fàbrica de sofre Cros, utilitzat per a un centre de batxillerat, ha resultat contaminat per l'activitat industrial de manera que el centre escolar ha hagut de ser desallotjat temporalment en diverses ocasions al començament del segle XXI, per a realitzar operacions de sanejament que poden tenir que repetir-se periòdicament.

El tractament dels polígons industrials no es va incloure en el Pla General de 1956 més que amb una al·lusió genèrica de "tolerància industrial". A partir de 1968, quan es va redactar la revisió del PGO de 1956, se'ls va dedicar una major atenció, tanta que, segons García Carretero (1991), "ha generat massa sòl industrial sense executar totalment...". D'ací es desprèn que el valor del sòl sobre el qual més tard s'assentaran els polígons industrials fora molt baix. El seu increment va començar el 1970. Així el preu del m²

[152] *Información*, 25 i 26 de març 2005

a la Zona industrial a es venia a vint-i-cinc pessetes el 1962, en el bienni 1971-1973, va arribar a tres-centes pessetes, i va aconseguir 1.306 pessetes el 1986 (García Carretero, 1991).

L'escassa atenció municipal per l'ordenació del sòl industrial va facilitar l'aparició descontrolada d'instal·lacions industrials durant aquest decenni. L'autora M. del Mar García Carretero (1991) assenyala a aquest respecte que "durant els anys seixanta i principis dels setanta el fenomen havia sigut totalment espontani i les indústries s'havien assentat de forma anàrquica".

Algunes petites indústries, magatzems, tallers, estaven situades en els espais menys habitats que vorejaven la ciutat construïda sobre sòl que havia sigut programat en el segle XIX com d'ús residencial en les avingudes situades entre l'eixample del XIX i el barri de Benalúa. L'ús residencial va començar a aplicar-se a finals dels seixanta, quan van desaparèixer aquestes indústries i es va requalificar una extensa superfície de sòl alliberat pel nou traçat de la connexió ferroviària entre l'estació sud anomenada de Múrcia i la central d'Alacant que incloïa la desaparició dels passos a nivell existents als carrers Reis Catòlics i Maisonnave.

Les grans especulacions urbanístiques realitzades al voltant de l'alliberament de sòl industrial es van produir a finals d'aquesta dècada. Els preus aconseguits en la subhasta d'aquests solars realitzada el 1962 pel Ministeri d'Obres Públiques a través de la "Comissió Gestora dels terrenys alliberats pel nou enllaç de les estacions d'Alacant" indiquen l'aprofitament que van poder traure els adjudicataris. La parcel·la de 837,50 m² situada entre els carrers Churruca, Av. Salamanca i Maisonnave es va adjudicar a la Mútua General d'Assegurances per 840.050 ptes. amb la qual cosa el valor del metre quadrat va ser d'unes 1.000 ptes. (6 euros); la parcel·la de 614,71 m² entre els carrers Churruca, Itàlia, catedràtic Soler, Av. Salamanca i Pintor Lorenzo Casanova es va adjudicar a Juan Antonio i Enrique Tolón per 458.575,10 ptes[153]. Convé recordar aquí el preu del m² en els mateixos anys: 12.000 ptes a la prolongació de la Rambla de Méndez Núñez, 20.000 ptes. en l'Esplanada.

Va començar així, amb una certa anticipació, el que assenyala Indovina (1993) com un fenomen generalitzat a Itàlia a partir dels anys vuitanta: l'especulació amb motiu del desmantellament de les infraestructures i de les indústries i que, pel creixement urbà, havien quedat tancades en aquest perímetre.

[153] *Información*, 20 setembre 1962

Les zones que el PGO de 1956 considerava com de tolerància industrial, van començar a animar-se a mitjan d'aquesta dècada gràcies als treballs per a l'adequació del Pla de l'Espartar on s'havien instal·lat múltiples empreses. Aquests treballs van desembocar en la ràpida redacció d'un Pla per a la zona industrial A que es va aprovar a finals de 1966, poc abans que s'iniciaren els estudis per a la revisió del Pla General. El 1968 Fernando Flores, alcalde des de 1963 a 1966, va formar amb el seu germà Mario la societat URBINRESA (urbanitzacions industrials i residencials). Ambdós eren propietaris per herència de les parcel·les rústiques 7 i 26 del Polígon 68 de la Florida, en Pla de l'Espartar, terrenys situats entre la carretera de Madrid i el barranc de Les Ovelles en La Florida l'extensió dels quals era de 21 ha 38 a i 14 ca. La societat va presentar en el mateix any de la seua constitució el projecte per a la construcció d'un polígon industrial de 150.000 metres quadrats, el major de la ciutat, que rebria autorització municipal l'any següent el 1969[154]. Es veurà el seu desenvolupament en la dècada del setanta.

Aquestes formes d'intervenció sobre el sòl rústic, després industrial, han obert finalment el camí cap a la qualificació urbana dels terrenys agrícoles. En els anys noranta es van sumar diverses circumstàncies que "aconsellaven" la requalificació del sòl industrial existent a la façana marítima de la zona de Babel. A això semblen encaminades les actuacions que s'estan realitzant en aquesta vora marítima de la carretera d'Elx i Santapola. En les proximitats de l'espai ocupat per Manufacturas Metálicas en l'Av. d'Elx es va construir l'OAMI (Oficina Harmonitzadora del Mercat Interior, institució de la Unió Europea per al registre de patents i marques). Aquesta edificació està allunyada de tot nucli urbà, amb accés difícil, de manera que sembla destinada a aconseguir la requalificació del sòl industrial i rústic que la circumda on encara subsisteix a males penes la "miraculosa" fàbrica de l'Alumini avui propietat de l'empresa Alcoa. Per a això es van menysprear altres ubicacions urbanes amb major centralitat i amb la possibilitat de contribuir a la recuperació de la ciutat consolidada. S'ofereix també aquí una línia d'investigació sobre el paper jugat per les entitats d'estalvi, la desapareguda Caja de Ahorros Provincial (CAPA) en aquest cas, vinculada a la Diputació Provincial i als grups econòmics i empresarials afins, que van ser propietaris de diversos milers o milions de metres quadrats, com a conseqüència de les execucions hipotecàries contra l'empresa Manufacturas Metálicas anteriorment citades.

[154] *Información*, 19 agost 1969

8.2.4.3 Els nous instruments legals per a l'aplicació del PGO. La rellevància de l'urbanisme. Aprovació inicial del Pla General de reforma d'Ordenació urbana

Les Ordenances que van haver de desenvolupar-se per a executar el PGOUM de 1956 i per a establir una autèntica disciplina urbanística, es van redactar deu anys més tard. El retard i l'àmplia permissivitat que es van aplicar, van aconseguir neutralitzar el paper regulador i de control sobre els processos d'urbanització. Tot això, com indiquen Beviá i Varela (1994), sumat "a l'aplicació de l'article 50 de la Llei del Sòl del 56, referent a la construcció d'edificis singulars quant a excepcionalitat de volum, suposa una de les notes més adverses d'aquest Pla ".

Les activitats descrites fins aquí proven l'acceleració urbanística desenvolupada en la dècada dels seixanta en aquest context d'"adversitat". En resum, ni la Llei, ni el Pla General, ni les Normes van evitar les estafes en l'habitatge, la supervivència del barraquisme, la construcció il·legal dels grans edificis, per la seua altura, que identifiquen a Alacant. Tot el que s'ha descrit en els punts a i b. En aquest clima de febre constructora l'urbanisme va ocupar ben sovint les pàgines dels periòdics. Per això no sorprèn la novetat que es va produir: l'aparició d'un agitat debat sobre l'urbanisme a propòsit de la redacció d'un nou Pla General per a Alacant. Quan encara no s'havien redactat els continguts d'aquest, el director general d'Urbanisme juntament amb el sotsdirector i l'equip redactor del nou Pla, van realitzar un itinerari de 64 Km que va partir de l'Hotel Carlton per a discórrer per l'Albufereta, platja de Sant Joan, El Campello, zona residencial de Vistahermosa, castell de Santa Bárbara, polígons de Sant Blai i Babel, zona industrial de La Florida. Les fites de la visita van ser l'Albufereta ("açò és com a Rio de Janeiro però a escala reduïda", diu el director general); les platges de Sant Joan i Muchavista ("que a açò no hi ha res que es parega"). Des de Babel a la Florida "El camí de ferradura serpenteja entre els ametlers en flor, els plançons d'agres, les oliveres i els creïllars; hi ha algunes cases de labor i diverses dotzenes d'agricultors" (això del que ja no en queda res). Es van avançar les dimensions d'Alacant l'any 2010: "vint-i-cinc quilòmetres de llarg per cinc o sis d'ample"[155].

[155] *Información,* 25 febrer 1967

Durant aquesta mateixa visita, en entrevista realitzada pel periodista Isidro Vidal al director general d'Urbanisme, es va parlar de la data de presentació pública del Pla General, "crec que en uns pocs mesos... jo signaria per a Reis de 1968, o siga, per a l'any que ve". La preocupació per l'especulació del sòl que podria augmentar amb motiu de les previsions del PGO va ser motiu de les preguntes del periodista: "El problema de l'especulació de terrenys...?" El director general Bidagor va respondre com era d'esperar: "És un problema fonamental... És un tema molt difícil de tractar. Recentment el Ministeri de l'Habitatge va fer unes declaracions relatives a com està sent considerat i a la decisió de tractar-lo de ple. Tindrà àmplies repercussions el que es decidisca al respecte. Jo estic ficat de ple en aquest assumpte i no he de fer-hi manifestacions. Si en té prou, li diré que en un breu termini serà considerat pel Consell de ministres".

Quan l'any 1968 es va aprovar inicialment el Pla General, es multiplicaven ja les opinions i les propostes urbanístiques. Així per exemple l'alcalde Agatángelo Soler en la carta signada com exalcalde que ja s'ha citat, per a defensar-se de les denúncies del Col·legi d'Arquitectes contra un gran nombre d'obres realitzades sota el seu mandat, al·ludia a altres irregularitats urbanístiques comeses per l'arquitecte Iváñez Baldó. Denunciava la construcció del grup d'habitatges "Felipe Bergé" fora d'ordenació, fora del perímetre urbà, fora de tota lògica, "sense desaigües, sense desmunt de carrers, sense enllumenat". Al mateix temps responsabilitzava el denunciant que "ha aconseguit arruïnar, quasi, els promotors" de la polèmica construcció de la Riscal promoguda per Martínez Lledó, president del Consell d'Administració "Hotel Riscal S.A." i propietari del solar sobre el qual es va construir finalment l'hotel, amb menys altures de les previstes. Així concloïa Agatángelo Soler la seua peculiar visió del desenvolupament d'Alacant : "La sàvia previsió de l'Ajuntament i la visió urbanística d'aquest per a encertar, amb anys d'antelació, la qual cosa avui es considera bé. Gràcies a aquesta visió, i durant el meu mandat, l'edifici de la Caja de Ahorros no va tenir només sis plantes i la Rambla de Méndez Núñez té la prestància actual. S'hi va marcar la pauta".

Aquesta actitud de victimisme enfront de les exigències de compliment urbanístic del Col·legi d'Arquitectes de València i genèricament enfront de València, era compartida per molts alacantins (cap alacantina va manifestar públicament les seues opinions sobre l'urbanisme). Per a compensar l'enveja i el menyspreu valencians, aquestes mateixes actuacions van ser públicament considerades com a signe d'avanç i modernització, amb un tarannà triomfalista que es va contagiar als qui van redactar la revisió del Pla

General. Aquest pretenia avançar-se a les necessitats de la ciutat per un període de quaranta-cinc anys, o siga fins al 2010. Ja que l'automòbil s'havia convertit en un dels problemes insolubles de la ciutat, es va convertir al centre de les cavil·lacions. Podria considerar-se que a partir de 1965 els documents urbans referits a la ciutat en tota la seua extensió van contemplar com a necessitats més peremptòries la construcció de vies àmples i ràpides, així com d'aparcaments. Una altra possibilitat d'investigació seria l'estudi dels recursos econòmics i humans que s'han destinat a aquests estudis en detriment de les necessitats socials, culturals, educatives... La Via Parc de la ciutat, la prolongació d'Alfons el Savi, la construcció d'un gran aparcament amb 1.000 places, es van anunciar llavors el 1965, encara que no s'hagen materialitzat fins a finals del segle XX. De nou el 2005 resulten ja insuficients per a un model urbanístic fortament consumidor d'energia i de sòl, fins a l'extrem d'estar provocant l'autodestrucció d'aquest i la desvertebració territorial tantes vegades esmentada en aquest treball. Aquesta desvertebració va resultar generadora d'una desestructuració social inevitable davant la pressió dels grups de propietaris, promotors i constructors autors de la realitat d'Alacant.

Les propostes de creació d'àrees d'expansió van tenir poca sort. Es va anunciar també la inclusió en la revisió del PGO d'un parc "atenció i a mà dels ciutadans: un vertader pulmó per a la ciutat" a la finca del Morant. No es va realitzar fins a 1991. Serà penyora electoral en els programes per a les eleccions municipals ja que ocupa el cor del barri de Virgen del Remedio els vots del qual es disputaven moros i cristians. Altres "pulmonets" ni se citaven ni es van cuidar: el Tossal, envaït pel ciment de les diverses construccions que no han cessat fins als anys noranta amb la construcció del Centre de Desenvolupament Turístic (CDT), i del malfadat parc Temàtic, rèplica desafortunada del realitzat en el llit del riu Túria, que al començament del segle XXI serà desmuntat en part a causa de l'estat ruïnós de les seues instal·lacions. El Benacantil està aclivellat de manera que pot obrir-se com una magrana mentre se li arrabassen espais de les seues faldes per a la prolongació d'Alfons el Savi o se li amenaça amb la construcció del Palau de Congressos sobre la superfície que va ser anteriorment esplanada per a aparcament. Ja avui, al començament de 2005, està sent perforat en la seua base del carrer Vázquez de Mella per a construir l'entrada a la via subterrània del tramvia que transcorrerà per davall de l'aparcament subterrani d'Alfons el Savi. La plataforma ciutadana "Salvem el Benacantil" i els grups municipals a l'oposició, PSOE i EU, han aconseguit, amb el concurs dels tribunals de

Justícia, evitar la construcció del Palau de Congresos, per al qual ara es proposa la ubicació al barri dels portuaris conegut com Sangueta. El petit parc de Canalejas també s'ha vist minvat per les vies ràpides i els aparcaments que el tenallen... Els escassos paratges que haurien de contrarestar el pes de tant de ciment, s'obliden o es destrueixen com ha succeït amb els Saladars d'Aigua Amarga i amb les llacunes de Rabasa.

Els documents per a la revisió del Pla de 1956 proposen un model de ciutat zonificada: "Al centre la ciutat representativa; a un costat la ciutat del treball; a l'altre, la residencial".

En un d'aquest àmbits es projecten "deu milions de metres quadrats per a la promoció industrial" amb la conseqüent proposta d'urbanització d'iniciativa i execució pública prèvia expropiació (250 milions de pessetes), la qual cosa suposarà incrementar els polígons industrials en una quantitat de 854 ha enfront de les setanta existents; de la mateixa manera es preveu arribar a 585 ha de zones verdes enfront de les noranta existents.

L'exposició pública de l'avanç per a la revisió del PGOUM es va produir formalment el 26 de novembre de 1968. Per a Fernando Gil es tractava d'avançar "cap a una ciutat moderadament planificada" l'objectiu de la qual és "substituir l'estructura radiocéntrica per un desenvolupament paral·lel al mar" i "conservar l'horta d'Alacant, ordenar les zones industrials i establir un viari jerarquitzat". La revisió del Pla General significa la definició d'una nova concepció de la ciutat. Aquesta nova concepció es va entendre també com una major flexibilitat en l'interpretació i el respecte al planejament. La dècada dels setanta, com es veurà a continuació, va estar marcada per aquesta “cultura” del liberalisme urbà i va superar la indisciplina dels anys seixanta.

8.2.5 Dècada de 1970

L'obertura de la Dictadura especialment en l'àmbit econòmic, els efectes de la crisi de 1973 i l'acceleració dels esdeveniments polítics cap al fi del franquisme, van marcar aquest decenni dels setanta. Els ritmes de la ciutat van estar també marcats per una liberalització urbanística que va incrementar l’important desequilibri territorial, per l'augment de l'activitat turística, per l'increment de l'ús de l'automòbil enfront del transport públic col·lectiu (Giner, 1985), pel canvi de sistema polític que, mort Franco, va evolucionar des de la transició a la nova democràcia.

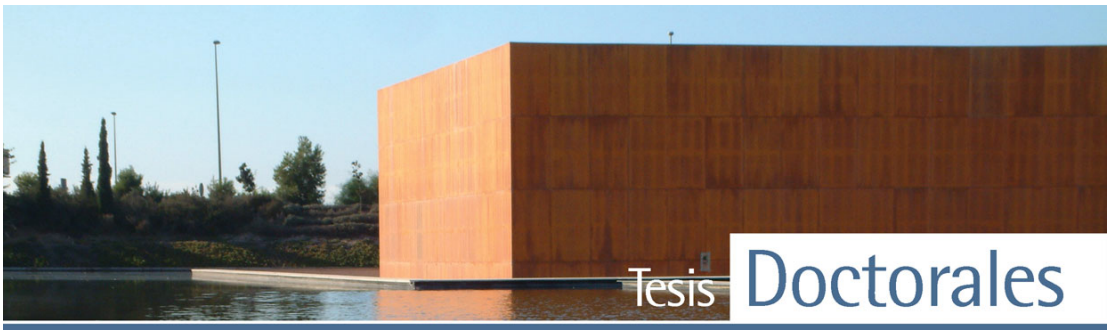

El protagonisme que va aconseguir el turisme a Alacant durant aquesta dècada es va manifestar, per exemple, en la creació de l'anomenat "Consell Econòmic sindical de la Costa que estudiarà la problemàtica i cercarà solucions a aquestes dues fonts de riquesa provincial que són el turisme i la pesca"[156]. El turisme va ser, sens dubte, l'activitat que més va animar l'economia provincial i local. Alguns exemples il·lustren el pes que va aconseguir, com la finalització i inauguració de l'Aparthotel Meliá, construcció iniciada en els anys seixanta, l'augment de l'afluència turística fins a aconseguir la xifra de quatre milions de turistes el 1971, quasi la meitat dels quals eren estrangers, l'optimisme en la comptabilització de la capacitat hotelera de la província d'Alacant que sumaven un total de 30.780 places distribuïdes en 3.686 "indústries hoteleres turístiques (hotels, hostals, fondes i cases d'hostes) amb una capacitat de 58.680 places... el que suposa un increment, respecte a 1969 de 439 establiments i 12.731 places"[157]. Això no significa que els quatre milions de turistes s'allotjaren tots en aquestes places, ja que la mitjana d'ocupació per plaça i dia hi havria hagut de ser de 130, de la qual cosa es desprèn que una part important d'aquest turistes s'allotjaven en places no comptabilitzades, és a dir apartaments ocupats per moltes persones. Així ho anunciava el diari *Información* el set d'abril de 1974: "A hotels plens, ixen beneficiats els apartaments (amb lloguers molt interessants)". L'Ajuntament, per la seua banda no posava molt interès a oferir unes condicions de qualitat si es jutja per la sol·licitud cursada al Ministeri d'Obres Públiques[158] en el sentit d'eludir l'obligació de prolongar l'emissari submarí de l'Albufereta els abocaments del qual, males olors i contaminació de les aigües de bany, han patit els veïns i banyistes fins a començaments del segle XXI. L'holandès Jan van Boven, que va muntar un càmping a Alacant, es queixava públicament en aquest mateix periòdic que "no hi ha vols xàrter, l'Albufereta ol malament, falta oci de qualitat i gorregen els turistes".

Va haver-hi també altres actuacions inspirades en el turisme com la creació de la Cooperativa de Crédito y Caja de Fomento del Turismo social[159], "nascuda del Sindicat de la Construcció..." "per impuls i iniciativa d'un home tan dinàmic i emprenedor, tan eficaç en la seua gestió com a home d'espenta i vàlua: el senyor Pedro Zaragoza Orts, en la seua etapa de president de la Diputació provincial alacantina", ajudat per

[156] *Información,* 4 abril 1971
[157] *Información*, 4 abril 1971
[158] *Información,* 2 novembre 1974
[159] *Información,* 4 abril 1971

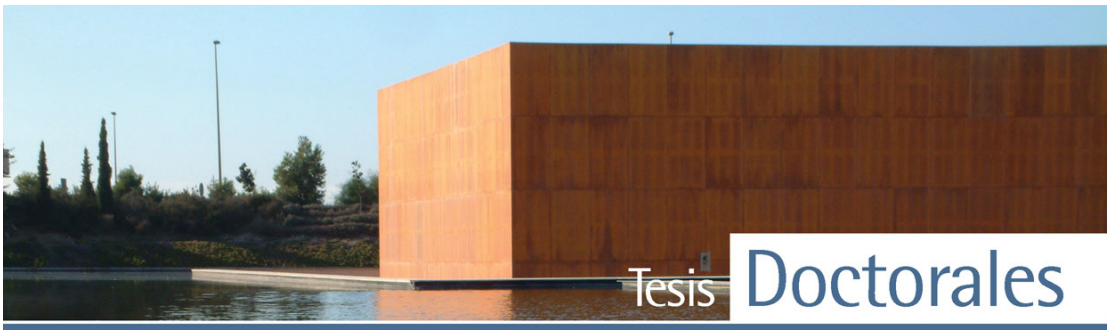

Antonio Aráez Abelló i Francisco Sala Lloret "amb un grup d'amics de la vida social i econòmica d'Alacant, Benidorm i la Vila Joiosa, als qui va inspirar una finalitat tan altruista com és ajudar els petits industrials del ram de la construcció...". Els amics eren, segons el propi Aráez: Francisco Muñoz Llorens, Ángel Fernández Carballo, José Ivorra Gisbert, Aníbal Carral Pérez, Francisco Sala Lloret, Bienvenido Evangelio Ramos, Vicente Antón Giménez, Ángel Rubio Sáez, Pascual Cantos Ferri, José Bertomeu Marí, Joaquín Vera Domínguez i Manuel Buades Climent. "Amb la garantia dels patrimonis privats d'aquests, amb les seues signatures, han facilitat el desenvolupament bancari de la cooperativa" i van aconseguir ràpidament els cent socis que eren necessaris per a "facilitar crèdit o préstecs als associats... facilitar mitjans econòmics a altres cooperatives associades, estimular l'estalvi popular, serveis de banca..".

La Cooperativa es va estendre a Mutxamel i a Monfort, amb socis de Villena, Onil, Sant Joan, Elda, Benidorm, la Vila Joiosa, Santa Faç, Tangel, Oriola, Confrides, Busot. Des d'aquesta ampliació van concretar les activitats d'una nova cooperativa de consum i de construcció d'habitatges de tipus social per als cooperativistes. La finalitat anunciada en el nom inicial de la Cooperativa va ser la promoció del turisme social, els camins per què es va entretenir la van portar a donar preferència a la construcció com indica el titular de premsa "Prevalen els hòmens de les distintes activitats del ram de la construcció".

La proposta de turisme social es concretava en el que anunciava un dels socis, Juan Antonio Aráez: "per a commemorar el nostre primer any d'exercici econòmic i en ocasió de l'any Sant Compostel·là, s'ha establit un viatge mensual per a dues persones –autèntic turisme social- a Santiago de Compostel·la per a guanyar el jubileu, viatges que es desenvoluparan a partir de Setmana Santa i amb sortejos davant notari".

Potser les conseqüències més rellevants que el turisme va produir a la ciutat d'Alacant, van ser les que assenyala Navalón (1995) quan indica que el turisme va suposar per a Alacant la difusió de la segona residència en l'àrea periurbana de la capital de la província. D'aquesta manera, l'espai litoral va realitzar també una funció d'espai suburbà que va acollir una part de la població resident urbana, i no sols el turisme interior que va ser molt important en aquesta ciutat, i continua sent-ho. Els assentaments que es van consolidar, ho van fer, segons aquesta mateixa autora, a la recerca d'una millora de la qualitat de vida. No obstant això, com s'està demostrant, no va ser aquesta circumstància la que va predominar en les construccions turístiques o periurbanes de la ciutat sinó que, generalment, es van repetir els defectes i

mancances dels barris construïts en els anys seixanta, poc favorables a una major qualitat de vida. El resultat millor aconseguit va ser al contrari, com afirma Vera Rebollo (1987), la substitució del sòl agrari, eludint la seua capacitat d'explotació a favor de "un absurd procés d'assignació de valor al sòl... davant les expectatives que genera la nova funció productiva", assignació que, segons el mateix autor, va comptar amb l'ajuda de valuosos factors com ho va ser el planejament que, a Alacant, va utilitzar la fórmula de zonificació de les activitats al servei de l'especulació i va fer triomfar els interessos del grup social dominant. L'administració del Ministeri de l'Habitatge va intentar impedir que es continuara construint amb aquesta greu mancança d'infraestructures i dotacions que caracteritzava a les edificacions de la platja de Sant Joan, i va exigir la redacció del Pla d'Urbanització previs a les construccions del cap de l'Horta, com es veurà en l'apartat dedicat al Tercer Polígon de la platja de Sant Joan, conegut com a Cap de l'Horta.

Les circumstàncies polítiques, la influència dels nous moviments socials dedicats a la defensa ambiental, van propiciar debats, reflexions i publicacions que van ser precursores dels moviments ecologistes. La preocupació per les repercussions territorials i ambientals que podrien derivar-se de l'arribada massiva de turistes, es va manifestar en aquesta dècada a través de veus d'alarma primerenques que advertien de la fase crítica en què "ha entrat el turisme espanyol... no per esgotament sinó per excessiu creixement"[160]. No sols creixien les estades temporals pròpies del turisme, sinó també les compres de terrenys i apartaments per part d'aquests mateixos turistes que es convertien en negociants com ho van ser els primers colonitzadors de les costes ibèriques. La premsa es va fer ressò de l'estudi sobre la relació entre l'ordenació del territori i els nous plantejaments de l'ecologisme realitzat per Mario Gaviria (1976) que contenia propostes noves, i encara avui molt controvertides, com la creació d'una ecotaxa com a mesura de control sobre l'arribada massiva de visitants, la millora del nivell de vida dels treballadors d'hosteleria en la mateixa mesura en què havien crescut els beneficis d'aquest negoci, i la necessitat d'actuar per a protegir-se d'aquest nou colonialisme.

A pesar que ja es preveien canvis polítics encara que no fóra més que per l'avançada edat i la mala salut de Franco, els agents socials de la dècada anterior van mantenir el protagonisme, fins i tot en els anys difícils de la Transició i després del canvi de règim. Com a anècdota il·lustrativa d'això pot considerar-se l'aparició d'un escrit en el diari Información en què se sol·licitava a l'Ajuntament "que es perpetue la memòria

[160] *Información*, 4 de gener de 1974

de l'egregi poeta Miguel Hernández Gilabert amb un monument erigit en lloc destacat de la nostra ciutat, bressol d'hòmens insignes". El poeta maleït, amb Antonio Machado i Federico García Lorca, era considerat ara públicament "no sols com el poeta més gran de la història alacantina sinó un dels més excel·lents de quants figuren en els annals de les lletres hispanes". Quan va eixir aquesta notícia havien transcorregut exactament set mesos des de la mort del dictador Francisco Franco. Entre les signatures encapçalades per Vicente Ramos acompanyat per "un grup d'intel·lectuals, professionals i artistes alacantins[161]" trobem dos que criden especialment l'atenció: l'arquitecte municipal Francisco Muñoz, responsable de diverses intervencions urbanístiques altament perjudicials per a la ciutat i el metge Antonio Barbero Carnicero acaparador de sòl en el Cap de l'Horta, com consta en l'última part d'aquest treball dedicada als propietaris de sòl rústic.

Els barris d'habitatges van experimentar poques novetats pel que fa a la nova construcció, entre les que destaquen el canvi de terminologia que va suposar passar de "barri" a "Hàbitat" i d'aquest a "complex residencial" com nou concepte d'urbanització autònoma amb ambició d'estatus diferenciat i superior. No per això es va aconseguir en cap dels casos que aspiraven a desenvolupar aquesta consideració superior: ni al complex de l'Albufereta, conegut com Rocafel, ni al complex residencial Alipark[162], ni en el de la urbanització del palmerar de Sant Gabriel[163]. Amb aquestes noves concepcions urbanístiques es van urbanitzar i van construir els polígons de Sant Blai[164] i de Babel[165], es va desenvolupar la urbanització del Cap de l'Horta[166] -que es va edificar en part- tècnicament denominat Tercer Polígon de la platja de Sant Joan, i es va constituir un petit nucli d'habitatges en la Goteta[167].

Els barris construïts en les dècades anteriors se citaran per a constatar la seua ampliació i l'aparició de problemes provocats per la mancança d'infraestructures i dotacions, ja assenyalades anteriorment. En

161 *Información,* 20 juny 1976
162 "Pisos clau en mà en luxós complex residencial" *Información*, 2 setembre 1972
163 "Llicència per a un gran complex residencial a Sant Gabriel" *Información,* 5 març 1975
164 "Adjudicació de parcel·les del Polígon de Sant Blai. A cooperatives i patronats" *Información*, 10 juny 1972
165 "Primera pedra del grup residencial "Bernardo Pérez Sales". Serà beneïda i col·locada demà al polígon Babel". *Información*, 11 febrer 1972
166 "Aprovat l'avanç del Pla del Cap de l'Horta " *Información,* 4 novembre 1976
167 "El turó del Calvari en la Goteta ha desaparegut. Es realitza una gran explanació, encara que oficialment només es tracta d'extracció de pedra" *Información,* 28 maig 1976

aquest decenni es va produir la promoció del "Gran Hàbitat de Alicante Ciudad Elegida Joan XXIII"[168] iniciat a finals dels seixanta, que va estendre les seues construccions fins a les llomes del Garbinet[169]. La construcció i venda d'habitatges en Virgen del Remedio[170] seguia també endavant.

El complex residencial Rocafel o Vistahermosa del Mar en l'Albufereta que, com ja s'ha vist en l'història de la dècada dels seixanta, va començar les operacions de compra de sòl i d'obtenció de l'autorització per a guanyar terrenys al mar al final dels anys seixanta, va tenir el màxim desenvolupament en aquesta dècada.

L'ampliació del sòl industrial el desenvolupament del qual havia començat tímidament a finals de la dècada dels seixanta, va experimentar un impuls en aquest decenni, però només en el sentit indicat, és a dir l'ampliació del sòl industrial.

El creixement urbà continuava sense aturar-se i es multiplicaven les necessitats energètiques, d'aigua, de dotacions exigides per la dispersió dels nous nuclis urbanitzats. Una de les conseqüències més greus d'aquest espectacular creixement va ser, com ja s'ha vist en l'apartat sobre la relació entre el sistema capitalista i model territorial, el problema de l'aigua que s'ha agreujat fins al moment present. La província d'Alacant ha anat desertitzantse per la pressió urbanitzadora sobre els terrenys rústics i els boscos. La demanda d'aigua va augmentar a partir del *boom* constructor dels anys seixanta de manera que resultava cada vegada més difícil satisfer-la, amb la qual cosa la seqüència urbanització-desertització-sequera sembla no tenir fi. El 1970 es va començar a proposar ja els transvasaments entre conques com a resposta a aquesta demanda. Així ho publicaven els periòdics el 1974: "125 milions de metres cúbics, aigua del transvasament per a Alacant. Distribuïts entre els marges dret i esquerre, la Vega Baixa i els Saladars. El total de la dotació és de 385 milions de metres cúbics"[171]. En aquest mateix any la Cambra Oficial Sindical Agrària, valorava com "insostenible la situació de l'agricultura alacantina" i proposava la possibilitat d'un transvasament d'aigües de l'Ebre "sobrants d'aquesta conca, una vegada ateses les necessitats de la mateixa". Les raons que es van esgrimir seran el model per a tota l'allau d'arguments utilitzats, dècada rere dècada, fins a arribar novament a

[168] *Información*, 4 agost 1970
[169] "Llicència per a agrupació urbana en llomes del Garbinet amb 1.018 habitatges" *Información,* 14 desembre 1975
[170] "1.800 habitatges més a la Colònia Virgen del Remedio" *Información*, 6 juny 1972
[171] *Información*, 27 abril 1974

l'actual proposta de transvasament de l'Ebre emparat en un Pla Hidrològic Nacional que té com a objectiu principal el transvasament sense tractar les causes més profundes de l'escassetat d'aigua. Un fet molt semblant al que es deia ja el 1972, "Els recursos hidràulics espanyols estan mal distribuïts. Acaparant el 75% els vessants atlàntics i només el 25% els mediterranis. D'aquest 25% només el 8% arriba a l'Espanya del sud-est. La demanda hidrològica d'aquesta zona és de vuit-cents milions de metres cúbics per any, mentre que els recursos d'aquesta només són de 500 milions també per any. El transvasament posarà en regadiu 200.000 hectàrees d'enormes possibilitats"[172].

El protagonisme de l'automòbil com a transport individual va ser un dels signes de la modernització d'Alacant, que era al mateix temps causa d'una gran demanda de combustibles fòssils, el consum dels quals ha elevat la contaminació i les múltiples conseqüències d'aquesta. El culte a l'automòbil exigia també un canvi profund en les vies de comunicació que es va iniciar amb el postergament del ferrocarril en favor de les carreteres. Des de diversos àmbits de l'Administració, es van posar en marxa projectes a llarg termini -amb pressupostos milionaris- com ara el pla de carreteres, conegut com REDIA, el desmantellament de les vies fèrries que discorrien per diversos trams urbans.

S'adopta el mateix ordre de presentació que en les dècades del cinquanta i seixanta.

a) Els barris d'habitatges a la ciutat. L'impuls del Moviment Veïnal.
b) La continuació de les grans zones d'expansió. Els polígons industrials.
c) L'evolució en l'aprovació del segon Pla General per a Alacant. Els instruments legals. El text refós de la Llei del Sòl.

8.2.5.1 Els barris d'habitatges a la ciutat. L'impuls del Moviment veïnal. (Rocafel, Cap de l'Horta, Vistahermosa PP, Cros, Goteta, Natzaret, Lo Morant, Talaies)

Les modificacions demogràfiques, ja ressenyades en l'apartat corresponent, expliquen només en part l'important creixement urbanístic que es va produir per la creació de nous barris, per l'ampliació dels existents,

[172] *Información*, 22 febrer 1972

i per l'aparició de les noves fórmules d'hàbitat, les urbanitzacions tancades. El creixement de la població de dret va passar de 121.527 habitants el 1960 a 251.387 el 1981, més del doble. El 50,46% eren immigrats. Al mateix ritme van créixer els preus dels habitatges encara que amb diferències segons les zones en què estigueren ubicades.

La queixa per la falta de sòl urbanitzat és un romanç que va començar en aquesta dècada i no ha cessat fins al dia d'avui. El 1976 resultava clarament artificial ja que era pública la dada de la gran quantitat de solars urbanitzats sobre els quals no es construïa: "Alacant compta amb molt poc sòl urbanitzat i edificable residencialment... urbanitzat per l'Ajuntament no n'hi ha... hi ha els dos polígons de Babel i Sant Blai urbanitzats pel Ministeri de l'Habitatge fa ja un muntó d'anys, però que no acaben d'aprofitar-se". Misteris que no tenen explicació mentre continuava "la més aviat expansió anàrquica dels barris, sobre erms on després l'Ajuntament haurà d'acudir a posar, a costa dels futurs veïns, tota la gamma de serveis, des d'aigua i clavegueram fins a electricitat i pavimentació"[173].

Van ser diverses les novetats als barris ja existents abans de 1970. En primer lloc destaca la regularització de molts edificis i barris que s'havien construït il·legalment sobre sòl rústic, la majoria dels citats en les dècades anteriors. El nou Pla General de 1970 i la Llei del Sòl de 1975 van facilitar la legalització d'aquests encara que no van evitar la reproducció de les il·legalitats. Si aquelles es van produir emparades pel buit creat davant la tardança en la redacció de la Normativa, ara les il·legalitats van transgredir obertament les Ordenances que fixaven amb claredat el volum d'edificació, el nombre d'altures, les dimensions de zona verda i les dotacions necessàries per als diversos nuclis urbans. El cas de la Clínica de Vistahermosa, situada a la zona del mateix nom és un exemple d'aquesta història d'il·legalitats que no va acabar en la dècada dels seixanta sinó que més aviat s'hi ha perpetuat. L'Audiència de València va ordenar la demolició d'aquesta per ser il·legalitzable, però l'Ajuntament va oblidar comunicar-ho a l'empresa, per la qual cosa va haver de resoldre el problema amb la imposició d'una sanció econòmica i amb una amnistia per la qual el govern municipal va decretar la legalització[174]. Els dimonis valencians reapareixien novament, el victimisme latent va haver de ressorgir a l'Ajuntament amb el que es justificaria aquest nou desacatament municipal.

[173] *Información*, 6 abril 1976
[174] *Información,* 27 juliol 1972

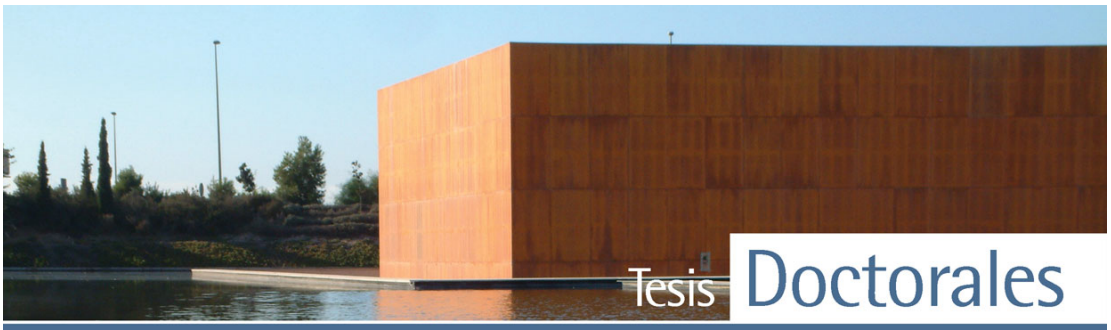

Una altra novetat rellevant va ser el protagonisme aconseguit pel moviment ciutadà organitzat a través de les associacions de veïns. Les reivindicacions d'aquests no sols es van referir als problemes concrets de les barriades sinó que també es van preocupar pels problemes de caràcter general que afectaven l'estructura de la ciutat i la qualitat de vida. També van començar a practicar una certa forma de control polític en la mesura que ho permetien les circumstàncies polítiques, una mesura que s'anava eixamplant amb el transcurs de la dècada.

En la zona nord de la ciutat es va mantenir encara durant aquesta dècada una considerable activitat constructora. Va continuar el creixement dels barris Virgen del Remedio i Joan XXIII, amb l'autorització de la Torre de 15 plantes i dels edificis construïts per Torregrosa (TECSA) i el conjunt d'empreses esmentades en els anys seixanta a les llomes no ocupades pel barri de Virgen del Remedio. Es va desenvolupar el projectat barri de Cuatrocientas Viviendas.

Els barris de nova construcció van ser: Alipark, princesa Mercedes, El Palmerar de Sant Gabriel.

Sobre els polígons de Sant Blai i de Babel es van construir alguns edificis d'habitatges, encara que el que va predominar van ser les urbanitzacions tancades.

Alipark

Es va crear la urbanització, o barri d'Alipark en l'espai comprès entre l'ara desaparegut quarter de Benalúa i l'estació de RENFE. Els terrenys pertanyien a la caldereria de Tomás Aznar, després MENATESA. El va construir la Urbanitzadora Lucentina. Va ser una de les poques actuacions que es van realitzar sobre sòl urbà (Varela, 1998). Es va edificar per fases, de manera que el nombre de plantes va anar incrementant-se a mesura que s'hi projectaven noves fases i es redactaven nous projectes adaptats a les modificacions del Pla General de 1972.

La publicitat parlava d'un complex residencial amb els avanços que apareixien en aquells anys, com eren piscina, garatge, zones verdes, parc infantil... però especialment amb facilitats de pagament consistents a donar 400.000 ptes. d'entrada més vuitanta mensualitats, i gaudir d'exempcions tributàries[175].

[175] *Información,* 2 setembre 1972. Publicitat de la urbanització Alipark

Princesa Mercedes

El Pla parcial d'Ordenació Princesa Mercedes es va iniciar amb la parcel·lació de terrenys en una superfície de 57.500 metres quadrats. Mentre es realitzava la parcel·lació es van suspendre les llicències de construcció durant un any. D'acord amb la Llei del Sòl, els qui van demanar llicència abans de la publicació de la suspensió, tindran dret a indemnització "pel cost oficial dels projectes"[176].

Cinc anys més tard, el 1977, es va concedir llicència a la mercantil "Urbanitzadora Lucentina S.A. per a "cinc blocs d'edificis amb un total de 83 habitatges i locals comercials al polígon denominat "princesa Mercedes"[177].

Polígon de Sant Blai

Al juny de 1970 finalitzaven les expropiacions forçoses realitzades pel Ministeri de l'Habitatge per a l'ampliació de la urbanització del Polígon de Sant Blai mitjançant el pagament dels preus justos als afectats per aquestes[178]. El 1972 es va produir la primera adjudicació d'habitatges del polígon de Sant Blai "a cooperatives d'habitatges i patronats"[179]. El 1974 el Ministeri de l'Habitatge va traure a concurs - subhasta les obres per a l'electrificació. En aquest mateix any el Consell de ministres del 23 de novembre va aprovar la cessió d'una parcel·la del polígon Sant Blai d'Alacant per a la construcció d'una guarderia infantil. Ja llavors van començar a manifestar-se els primers problemes de la urbanització. L'Institut Nacional d'Urbanització es va oposar a l'ampliació de la urbanització del Polígon de Sant Blai amb la qual cosa "la política de lluita contra l'especulació del sòl pot rebre aquí un dur colp". El 1977 es va anunciar un nou concurs - subhasta per a l'adjudicació de parcel·les per a habitatges socials, locals comercials, escola i guarderia: "La Direcció General de l'Institut Nacional de l'Habitatge anuncia concurs per a l'adjudicació de parcel·les per a la construcció d'habitatges socials i equipament d'aquestes. Les parcel·les estan al polígon de Sant Blai i són per a construir 368 habitatges socials, locals comercials, escola i guarderia infantil"[180].

---

[176] *Información*, 10 juny 1972
[177] *Información*, 17 març 1977
[178] *Información,* 23 juny 1970
[179] *Información*, 10 juny 1972
[180] *Información,* 10 desembre 1977

El 1978 es presentava aquest polígon com una innovació urbanística important: "Un nou Alacant sorgeix al polígon de Sant Blai. La planificació urbanística ho ha fet possible". El mèrit s'atribuïa a l'Institut Nacional de l'Habitatge que va començar a adquirir els terrenys, també per al polígon de Babel, a mitjan anys seixanta. És una urbanització oberta, de baixa densitat, amb el projecte de dos grans parcs i la realitat del Col·legi públic Sant Ferran i de la parròquia. Les Cooperatives d'habitatges van ser les constructores principals fins aquest moment, i ho van fer amb lentitud. En la majoria dels terrenys urbanitzats des de feia diversos anys no s'havia construït. Per això "la resta dels terrenys per edificar - que són la majoria - ha sigut donat a una gran empresa constructora amb l'objectiu que edifique habitatges socials". L'arquitecte de la Delegació de l'Habitatge, Fernando Cervero atribuïa el retard de deu anys a la desconnexió entre el polígon i la resta dels barris fet que, especialment pel que es refereix a les infraestructures, impedia el funcionament normal, per exemple, de la xarxa de clavegueram[181]. Aquest retard va facilitar episodis d'apropiació pel procediment de "major cabuda" ja al·ludits en altres apartats i que vam poder conèixer durant el nostre segon mandat com a regidora. S'inclouen en l'annex ?? els plans que mostren com es va produir la pèrdua d'una parcel·la de titularitat pública (Planúm. 1), propietat de la Generalitat Valenciana com a entitat promotora de la urbanització del polígon. Les dues parcel·les petites que apareixen en el Pla núm. 2 enquadrades en color groc, van ser inscrites en el Cadastre el 1991 sense títol de propietat, reinscrites un any més tard ampliant les seues dimensions pel procediment citat de major cabuda (Pla núm. 3), per a resultar finalment registrades englobant la parcel·la pública a què al·ludim (pla núm. 4)[182] entre els carrers Ciudad Real, Recaredo de los Rios, Ceuta i Bibliògraf Manuel Rico. Es va denunciar el fet davant dels tribunals, es va perdre en primera instància per la propietat pública, la Generalitat Valenciana, que no va continuar amb el recurs. El propietari era Amando Cremades ja citat en els anys seixanta a propòsit de la seua actuació com "home bo" en l'estafa de la urbanització Els Jardins i en el cas Pradel per a qual va actuar com a advocat defensor. Va ser creditor dels béns sobre els quals pretenien exercir els seus drets els denunciants de Pradel. Tot això va formar part de la causa que es va seguir contra el constructor Pradel de què s'inclou notícia en un altre apartat d'aquest treball, gràcies al testimoni del fiscal del cas, Miguel Gutiérrez.

[181] *Información*, 25 agost 1978
[182] Plans adjunts en l'annex

Polígon de Babel

La Constructora benèfica de la Caja de Ahorros Provincial va comprar, el 1970, 64.000 m² per cinquanta milions de pessetes per a la construcció d'aquesta urbanització. Es tractava d'una acció conjunta de l'Ajuntament d'Alacant i del Ministeri de l'Habitatge "Gràcies a la qual s'ofereixen possibilitats d'adquisició de terrenys sense especulació, sense aquest mal tan greu que amenaça constantment al sòl". Dos anys més tard, el 12 de febrer, es col·locava la primera pedra del grup residencial de 796 habitatges denominats "Bernardo Pérez Sales" en memòria del primer director general i president de la Diputació Provincial. Es tractava d'una urbanització oberta amb grans zones verdes i d'aparcament que ofereix "316 habitatges subvencionats i 489 del grup primer, també com locals comercials, guarderia infantil, grup escolar i centre parroquial"[183].

El tres de febrer de 1973 es van donar a l'Ajuntament 9.200 m² per a la construcció d'un centre de EGB. Al mateix temps s'afonaven, pel seu propi pes, una part de les deficients construccions del barri de José Antonio. Sobre els solars resultants del farciment del barranc de Babel, es construïa un nucli d'habitatges prefabricats, conegut com "Barri de la Banya", que va romandre fins a finals del segle XX[184].

El vint-i-dos de març de 1975 el Ple municipal va presentar l'avanç per a canviar l'ús del sòl de la "zona X" del PGOU que es convertirà en residencial. Es va acordar també encarregar la redacció del projecte de Pla parcial que pretenia desplaçar la zona de capitalitat al polígon de Babel.

Encara que aquestes propostes no s'han fet realitat (només el 1978 va començar a obrir-se l'avinguda de catedràtic Soler per a la construcció de la qual es van cobrar contribucions especials) sí que es van produir un desplaçament del centre cap al sud de la ciutat, per l'influx de les instal·lacions d'El Corte Inglés en els anys noranta. També en aquesta dècada es va produir la cessió de sòl a l'OAMI (Oficina d'Harmonització del Mercat Interior) als terrenys de les antigues "Manufacturas Metálicas" que havien passat a les mans de la Caja de Ahorros Provincial com s'ha dit amb anterioritat. El sòl cedit estava qualificat com a rústic pel que va haver de ser expressament requalificat per a adquirir la condició de sòl d'interès comunitari

[183] *Información*, 13 febrer 1972
[184] *Información*, 16 juny 1973

segons les classificacions de la nova Llei de Sòl Valenciana, Llei Reguladora de l'Activitat Urbanística aprovada el 1994. Les conseqüències d'aquesta requalificació seran moltes durant llarg temps. Alguna pot apreciar-se ja, com és la situació del barri denominat d'Aigua Amarga que està patint, encara el 2005, la doble pressió de l'OAMI i de la Ciutat de la Llum, en construcció. Són edificacions d'habitatges amb planta baixa i una altura, autoconstruïdes, en les quals es va allotjar una part de la població immigrada de Múrcia i Andalusia després de patir grans penúries i adquirir els terrenys que es trobaven al marge de qualsevol ordenació i faltats, per tant, d'infraestructures i dotacions.

El barri de Sant Gabriel, també en els veïns de l'OAMI, patia així mateix al començament d'aquesta dècada "el més complet abandó. Deficiències: clavegueram, asfalt, enllumenat, vigilància nocturna, jardins i transport urbà. El 80% dels carrers no tenen clavegueram. Només dos carrers compten amb reg asfàltic,... el camp de futbol és impracticable,... les bombetes d'enllumenat públic són inadequades... els transports urbans una calamitat... possible focus d'infecció en talls amb aigües putrefactes"[185].

Al començament de 2000 s'ha construït un nou centre comercial i d'oci en l'extrem sud del polígon de Babel. A l'ombra d'aquest es reprodueix la "cultura urbanitzadora" dels anys seixanta: blocs d'habitatges amb escasses infraestructures i cap dotació, si no són les que ofereix el mateis centre comercial, Bahía de Alicante.

El Palmerar en Sant Gabriel

En el mes de maig de 1975 l'Ajuntament d'Alacant, en la reunió de la Permanent, concedia llicència a la constructora "El Palmerar d'Alacant S.A." per a construir un conjunt residencial en la carretera d'Elx al costat del barri de Sant Gabriel[186]. Es tractava d'un projecte per a 1.058 habitatges, locals comercials i zones esportives, compost per torres de diverses altures, entre set i divuit plantes per als edificis d'habitatges, més edificis comercials, zones d'aparcament i zones esportives, la qual cosa qualifica el periodista de "tota una gran ciutat". En aquesta ocasió, com en les de quasi totes les urbanitzacions de la ciutat, es van produir irregularitats de divers rang que van merèixer la intervenció, en contra, del Col·legi d'Arquitectes. En aquesta

[185] *Información*, 10 desembre 1972
[186] Actes de la Comissió Permanent municipal. Arxiu Municipal. Ajuntament d'Alacant

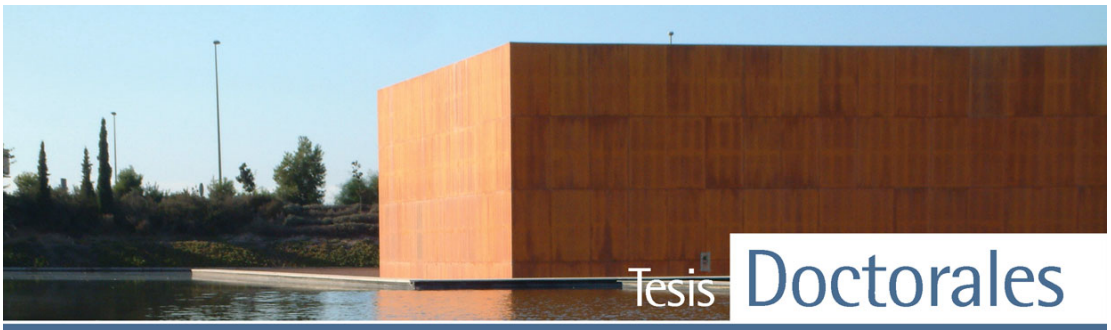

ocasió la Comissió Provincial d'Urbanisme va acordar, a l'octubre de 1978, paralitzar l'expedient del Pla parcial, redactat per l'arquitecte Alfonso Navarro comprès entre la Fàbrica de Sacs i la urbanització "El Palmerar", denominat Sant Gabriel, que comprenia la Fàbrica Cros i aplicava la nova Llei del Sòl de 1975. Calia analitzar la llicència concedida a "El Palmerar" i l'excés de volum que es va autoritzar, anàlisi que es va encomanar a l'advocacia de l'Estat. La llicència va ser atorgada per la corporació abans de redactar el Pla parcial, a instàncies de l'empresa presidida per l'exministre Eduardo García Carriles i formada per "La Unió i el Fènix espanyol" i la família Sandagorta Aramburu. El redactor d'aquesta urbanització va ser el mateix Alfonso Navarro.

En aquest any de 1978 ja s'havia construït la primera fase, uns tres-cents habitatges. Estava a punt de començar la segona fase però la urbanitzadora no acceptava l'obligació de contribuir a la construcció de les dotacions escolars, els parcs... amb la donació del percentatge de sòl corresponent, per no haver-li-ho exigit l'Ajuntament en el moment de la concessió de la llicència. Va ser "una concessió com moltes altres de què es feien llavors (1975) i que van permetre l'existència d'edificis "singulars" com el Gran Sol[187] inaugurat el 1970, el Riscal o Bahía de los Pinos, l'única singularitat dels quals estava en la il·legalitat", sense Pla parcial. La llicència concedida va ser indefinida, sense termini d'execució i condicionada a la integració posterior en el Pla parcial Sant Gabriel que, com s'ha dit, confeccionava el mateix arquitecte redactor de la urbanització. L'empresa constructora de "El Palmeral" va acceptar el compromís de no exigir a l'Ajuntament indemnitzacions ni responsabilitats en el cas que el Ministeri de l'Habitatge hi posara objeccions[188]. La realitat era molt diferent: d'una banda la informació apareguda el 1975 amb motiu de la presentació, a través d'un anunci en la premsa, parlava d'aquest "gran complex urbanístic... la societat promotora ha acceptat les premisses de l'arquitecte i cedit en ambició - rara avis - supeditant una racional, funcional i humanística urbanització amb un menor aprofitament del sòl del que fins i tot li permetia el Pla General d'Ordenació Urbana amb vista a volums". A més, la urbanització es presentava com un "urbanisme i arquitectura

[187] *Información,* 22 febrer 1970. L'edifici Alonso "objecte de curiositat i admiració multitudinària", es beneeix i inaugura com a Hotel Gran Sol, de quatre estrelles "aconseguit per l'esforç del senyor Manuel Alonso". La seua realitat definitiva és: 30 plantes més dos soterranis, 110 metres d'altura, restaurant, cafeteria, servei hoteler que ofereix suites, apartaments i habitacions. Decorat per la "Fundación Generalísimo" amb "materials nobles: marbres, alumini, vidre, fustes riques..".
[188] *Información*, 10 desembre 1978

humanístics, amb zona esportiva i altres serveis, amb la infraestructura resolta i amb prestesa d'actuació"[189]. No obstant això fins a tres anys després, el 1978, no es va aprovar el Pla de la zona en què ja s'havia construït amb moltes cauteles que es manifesten en les frases següents: "la Comissió provincial d'urbanisme va aprovar el Pla de Sant Gabriel... perquè no contradeia la Llei del Sòl... La Comissió ha delimitat el que és de la seua competència de l'àrea que incumbeix a l'Ajuntament. L'Ajuntament ha de decidir sobre la llicència... el municipi haurà d'actuar bé revisant, bé anul·lant la llicència, sota la responsabilitat única de la corporació". L'alcalde Luciáñez afirmava que "el problema no presenta massa entrebancs. D'acord amb el Pla parcial només podran construir 847 habitatges, no té obligació de donar terrenys per a escoles o parcs per a la resta de la barriada"[190].

A continuació es ressenyen les actuacions parcials dutes a terme als barris creats en les dècades anteriors que continuaven el creixement en aquesta, com Joan XXIII i Virgen del Remedio, i en zones de la ciutat que van canviar profundament la configuració com va ser el Raval Roig, en què es va produir un procés especulatiu pronunciat.

Raval Roig

El barri mariner, el balcó al mar "més abellidor i abellit d'Alacant"[191] va perdre la seua fisonomia gràcies a una de les operacions de destrucció especulativa més significades en els anys setanta, si bé les intervencions han continuat fins a 2004, el que ha produït la desaparició dels últims vestigis d'una tradició i una cultura de pescadors, una de les senyes d'identitat de la ciutat. Encara que els intents de remodelació del Raval roig van començar el 1960, va ser el 1972 quan es va presentar el projecte per a construir al final del carrer Major, en l'arrancada del carrer Virgen del Socorro, el primer "edifici singular" anomenat la Atalaya, promogut pel Comte de Casa Rojas i es va derrocar l'ermita de la Virgen del Socorro. El 1975 es va proposar un ajust d'alineacions i el 1977 es van suspendre les llicències d'obra quan encara el barri mantenia la qualificació de zona històrica.

---

[189] *Información*, 6 març 1975
[190] *Información,* 23 desembre 1978
[191] *Información,* 31 juliol 1976

L'empresa constructora YORACO va continuar amb les demolicions i les noves construccions. L'elevada altura dels nous edificis va eliminar el protagonisme urbà de la muntanya Benacantil en ocultar una gran part de la vessant marina.

El 1977, pendent encara l'adaptació del Pla General d'Ordenació Urbana de 1970 a la Llei del Sòl de 1975, el Ple municipal va decidir suspendre les llicències de construcció, "l'aprovació de les quals afectarà forts interessos raguts en una de les zones urbanístiques més cotitzades de la ciutat", fins que es redactara el Pla parcial de Reforma Interior "que reglamentarà una parcel·la encara sense construir de 8.700 m²" i permetrà "un tipus d'edificació oberta i singular", mesures que han de quedar recollides en el Document del Pla parcial en un termini abreujat de dos mesos[192]. Aquest Pla parcial va ser impugnat pels veïns durant el termini d'exposició pública obligat per Llei amb els arguments, gens fútils, que "el Pla no compleix amb els mínims exigits per la Llei del Sòl... la modificació indeguda del PGOU perquè un Pla Especial no pot modificar-lo... no es justifica l'estudi de volums, no s'informa prou a la població afectada... s'intenta devastar tota la zona"[193]. A més, aquest Pla parcial, concebut com a Pla Especial, també va ser impugnat pel Col·legi d'Arquitectes, en la millor tradició d'impugnacions urbanístiques de la ciutat, ja relatades en els anys seixanta. En aquest cas la denúncia contra el Pla parcial es va produir "per lesionar greument l'entorn, la població i suposar de fet la seua desaparició física", perquè "es beneficia l'especulació en resultar beneficiats fonamentalment els propietaris no residents al barri en perjudici dels inquilins que quedaran exposats al possible desallotjament i desdonament que està en contradicció amb el punt de la memòria que diu textualment "...es tracta no obstant això, de salvaguardar l'entorn i la població"[194].

L'ampliació dels barris

S'inclouen en aquest apartat aquells barris que ja estaven construïts, però l'ampliació d'edificació dels quals va ser important i va arribar a duplicar el volum existent en alguns casos com a Virgen del Remedio, Colònia Requena i Joan XXIII[195] que va arribar a ocupar les Llomes del Garbinet. La construcció del centre

[192] *Información*, 15 gener 1977
[193] *Información*, 19 març 1978
[194] *Información*, 8 març 1978
[195] Entrevista a Manuela Celdrán

comercial Gran Via, a finals dels anys noranta ha augmentat les expectatives de construcció en aquest barri. La Colònia Requena, no va obtenir la qualificació de sòl urbà ni tan sols en aquesta dècada, sinó el 1981. Amb això es completa la història d'aquests barris la primera part dels quals s'ha inclòs en la dècada anterior.

Virgen del Remedio va continuar el seu creixement fins a 1979. El 1972 es va anunciar la reactivació de la construcció de "800 habitatges en fase de construcció (300 seran lliurats enguany)"[196]. El prestigi de la constructora havia crescut per les facilitats de pagament i les rebaixes en el preu de què ja s'ha parlat anteriorment. En aquest moment s'afig la promesa de donació de 50.000 metres quadrats per part d'ALCOSA (Alfredo Corral) per a la construcció d'un complex poliesportiu. Mai es va construir. En aquest mateix any de 1972 el Ple Municipal va acceptar la proposta de l'empresa per a la venda, que no cessió, de dues parcel·les de 13.540 m quadrats i 14.031 a cinquanta ptes. el metre cuadrat en la zona nord nord-oest "destinades a la construcció d'un centre de Formació Professional i un Institut de Batxillerat[197]. El 1975, en el Plenari municipal del mes de maig, es va aprovar el Pla parcial de Los Ángeles i una nova ampliació del Pla parcial Virgen del Remedio que arribava als límits del que més endavant serà el parc del Morant (Varela, 1998), promogut també per COBENSA. A diferència de les construccions anteriors està ja inclòs en el Pla General fet que comportarà l'obligació de donar una parcel·la a l'Ajuntament per a reserva escolar, en realitat va ser una venda com s'acaba d'indicar. El vint-i-set de juny de 1976 es va concedir llicència a COBENSA per a construir onze blocs més en aquesta ampliació del Pla parcial[198]. Aquesta última fase va acabar de construir-se el 1979. Les successives adaptacions i revisions del Pla General així com la redacció del nou PGOUM i les amnisties urbanístiques que els solen acompanyar, van convertir en urbà el perímetre d'un barri que era il·legal en la major part en estar construït, ja s'ha dit, sobre sòl qualificat com a rústic.

La via de circumval·lació que es va projectar el 2002 pot convertir-se, si es construeix, en el cèrcol que convertisca definitivament aquest barri en un gueto, realitat molt probable atesa l'escassa contestació política i veïnal davant aquesta proposta. Ni tan sols l'anunci que serà de peatge ha aconseguit provocar cap resposta.

---

[196] *Información*, 6 juny 1972
[197] *Información*, 30 novembre 1972
[198] Expedient municipal. Arxiu municipal.

La **Colònia Requena** va continuar la construcció sobre sòl qualificat com a rústic començada en els seixanta. No va ser legalitzada fins a 1981.

El creixement de **"la Ciudad Elegida Joan XXIII"**. El 1970 es va redactar un projecte per a la construcció de 154 habitatges de renda limitada grup 1r que va ser autoritzat el 1971. Al mateix temps, en les cotes no ocupades pel barri Virgen del Remedio es va produir una nova actuació fragmentada, redactada per l'arquitecte García Solera el 1972 i promoguda per un ampli grup de constructors: Torregrosa Empresa Constructora S.A. TECSA; Ripoll, Especialitats farmacèutiques S.A. (RIESFASA); José Ripoll Pastor e hijos S.A.; Equip Torregrosa S.A.; Calpisa Catalunya S.A.; Calpisa Barcelona S.A. Cada promoció constava de 150 habitatges amb una infraestructura mínima, sense dotacions ni cap equipament.

El 1971 es va autoritzar la construcció de la torre de quinze plantes esmentada més amunt el redactor de la qual va ser l'arquitecte Capote. Paral·lelament es van elaborar els Plans Parcials que van redactar els arquitectes Miguel López i Alfonso Horcajo a l'ombra del Pla General d'Ordenació Urbana de 1970, si bé al marge de la Llei del Sòl de 1975 perquè no s'havia realitzat encara l'adaptació del PGOUM, cosa que no es va produir fins a 1984. El Pla parcial del Garbinet es va portar a exposició pública al començament de 1977[199], es va aprovar inicialment a finals del mateix any, i definitivament a principis de 1978 sense cap oposició ni al·legació. La concessió de llicències es va prolongar durant tota la dècada i es va construir fins a la frontera amb Virgen del Remedio. Per a això van haver de comprar sòl a COBENSA, la constructora de Virgen del Remedio.

8.2.5.2 La continuació de les grans zones d'expansió. Els polígons industrials

- **El Tercer Polígon de la platja de Sant Joan.**

Les primeres Ordenances reguladores d'aquest Tercer Polígon van ser redactades per l'arquitecte Guardiola Gaya. La còpia trobada en l'Arxiu municipal porta data de 27 de novembre de 1964. Es dedica especialment a les zones en què s'estava actuant per aquells anys, o almenys aquest són els documents que

[199] Expedient Municipal. Arxiu Municipal

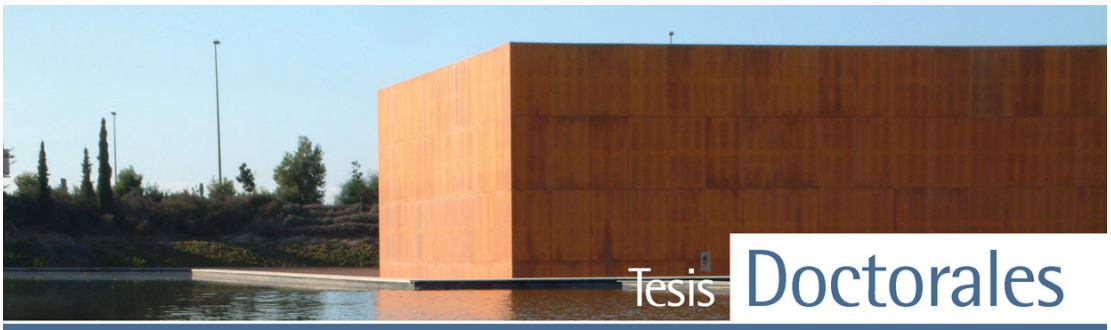

apareixen en l'expedient, és a dir, els referits al complex denominat Rocafel i al Pla parcial ubicat en la llengua triangular que constitueix pròpiament el cap i que estava formada per terrenys abruptes no cultivables. Estableix les condicions de la construcció, molt especials, i la dimensió total del polígon: "La superfície total d'aquest Polígon és, amb bastant aproximació, de 9.000.000 m²". El perímetre d'aquest Tercer Polígon és una àmplia zona que va des del Tiro de Pichón, pocs metres més enllà de la platja urbana del Cocó, i comprèn la Serra Grossa, la platja de l'Albufereta, el Cap de l'Horta i un bon tram de la platja de Sant Joan on ja s'havien realitzat moltes construccions[200]. Aquest últim rep el nom de zona F i "comprèn des de l'arrancada de la carretera actual en la platja de Sant Joan a la carretera de València, fins a la intersecció d'aquesta amb el camí d'accés als pavellons municipals de la platja de l'Albufereta i des d'aquesta carretera al mar incloent-s'hi en ella els terrenys que, per fenòmens naturals o per altres causes, es guanyen al mar, amb una línia que, partint de l'al·ludit punt d'intersecció es dirigeix cap al sud i exclou la total superfície de la platja de l'Albufereta que es respectaria en la seua actual extensió. Llinda… a l'oest amb el final de la platja del Postiguet. En aquesta zona amb caràcter especial s'estableix la compresa entre la finca ADOC i la platja de l'Albufereta". És la zona especial sobre la qual es va ubicar el complex Rocafel. Les Ordenances determinen en aquesta zona un aprofitament mitjà, "tenint en compte l'especial configuració dels terrenys… de 4 m³ per m²". Preveu també la construcció única de tres edificis singulars, i l'obligació que un sol promotor ho siga per a un terç almenys de la superfície total del segon tram, i aquet terç haurà de constituir parcel·la única. Anuncia també la construcció del passeig marítim[201] de manera que "els propietaris del primer sector de la zona F estaran obligats a realitzar a costa seu a la construcció del passeig Marítim en la totalitat des de l'arrancada al final de la platja del Postiguet fins a l'acabament a la platja de l'Albufereta…". En compensació per aquest esforç futur l'aprofitament serà de 6m³ per m² encara que "l'altura dels edificis es considerarà lliure sempre que es respecte aquest volum d'edificació". La planta edificada a nivell de la rasant actual haurà de ser diàfana… a fi de mantenir les vistes directes al mar des d'aquesta via".

L'aprovació de la Llei del Sòl el 1975 va provocar la presentació d'aquest Pla parcial que va entropessar amb el rebuig de la Direcció General d'Urbanisme del Ministeri de l'Habitatge, ja al·ludit, per raons

[200] Veure pla en l'annex 5
[201] El passeig s'ha anunciat diverses vegades, per distint governs municipals, però en el 2005 encara no s'ha construït.

tan "fútils" com "no té estudi de població... no té estudi de zonificació... no delimita la possible zona de reserva i protecció del ferrocarril d'Alacant a Dénia... no té les reserves necessàries d'espais lliures o zones verdes per a parcs i jardins de servei del sector, i s'han comptat com a aquestes, zones que constitueixen la protecció del viari... tampoc porta l'estudi que acredite que el polígon compte amb abastiment d'aigua necessari i que està resolta l'evacuació d'aigües residuals... i no té pla d'etapes". Quedava afectada, per tant, la prolongació de l'avinguda de la Costa Blanca[202]. No sorprèn aquesta negativa ja que els antecedents de les actuacions a la platja de Sant Joan eren molt preocupants. Per exemple el 1970 el diari *Información*[203] anunciava problemes a la platja de Sant Joan, Albufereta i Postiguet per la mancança de clavegueram que "provoca la saturació dels pous negres i la conseqüent pestilència" i la proliferació de mosquits a Sant Joan. La circulació de vehicles i vianants en l'Albufereta era difícil per l'estretor de la calçada i la inexistència de voreres; una "via fèrria inútil" al costat de la platja en el Postiguet i les obres del pas elevat, dificulten l'accés. Les obres d'eixamplament de la carretera de l'Albufereta es van prolongar fins a 1973. Altres problemes han arribat fins al 2004, de moment. Són els que es deriven del pèssim estat del clavegueram i de les mesures inadequades de l'emissor destinat a alleujar l'excés d'aigües pluvials pel que ben sovint desemboquen aigües fecals que produeixen una taca marró en ple centre de la petita albufera.

L'Ajuntament, obviant totes aquestes dificultats que interposava el Ministeri de l'Habitatge, va proposar un mes més tard, amb motiu de l'aprovació del pressupost extraordinari per a Urbanisme, l'alçament de la suspensió de llicències en el Tercer Polígon de la platja de Sant Joan i l'aprovació d'una normativa transitòria aplicable fins que s'aprovara el Pla parcial[204]. En aquest mateix Plenari, sense més espera, es va autoritzar a Alejandro Forner Vidal l'ocupació de terrenys per a la construcció d'un espigó de protecció necessari per a les nombroses construccions que immediatament es realitzarien, abans que el desenvolupament de la nova Llei o els "melindros" del Ministeri ho impediren. Es va donar compte d'una nova denegació del Pla parcial per part del Ministeri de l'Habitatge. El 3 de novembre d'aquest mateix any es va portar a la sessió del Plenari Municipal, per a ser traslladat després a la Comissió Central d'Urbanisme, el projecte d'avanç del Pla parcial del polígon 3-1 que corresponia al Cap de l'Horta.

---

[202] *Información*, 9 març 1976
[203] *Información,* 15 abril 1970
[204] Actes del Ple municipal del 12 d'abril de 1976

L'activitat urbanitzadora, no obstant això, s'havia avançat en aquesta zona del tercer polígon o Cap de l'Horta. L'expedient municipal consultat parcialment, a causa de la mancança de molta documentació, ofereix un exemple que permet entendre les formes d'actuació habituals a la ciutat. La iniciativa particular estava representada en aquest cas pels propietaris Badiola, Pradere, Ubieta i Urruticoechea. L'arquitecte redactor del Pla parcial privat va ser Fernando de Terán Troyano. Les ordenances municipals que s'havien d'aplicar a aquesta urbanització van ser redactades per Juan Guardiola Gaya el 1963. Tant les Ordenances com la Memòria proposaven "una edificabilitat de 347.200 m³ la qual cosa, tenint en compte que la superfície en què s'actua és de 137.300 m², llança un coeficient d'edificabilitat de 2,5 m³ per m² en total per a tot el territori d'actuació"[205]. La proposta, com en tantes altres actuacions urbanes de la ciutat, anava abonada per objectius molt encomiàstics: "…en el nostre ànim està fer quelcom que podríem qualificar de sensacional, que figura en un dels primers plans dins de la iniciativa privada quant a urbanitzacions d'interès turístic es refereix, el que ha de redundar sens dubte de tots…". Per això van negociar amb l'Ajuntament (era alcalde Fernando Flores) i van cercar el suport del Governador Civil (era governador Felipe Arche Hermosa) tal com demostren els documents de l'expedient i pot veure's en l'annex … on es troben també els plans de l'àmbit d'actuació sobre una superfície de 137.300 m² i del Pla d'ordenació.

El resultat de les actuacions que es van iniciar en aquest polígon pot apreciar-se avui. Una gran part d'aquest sòl està ja edificada. Els habitatges del Cap de l'Horta no són de segona residència sinó que són domicili habitual, no ja per immigrats com en el cas dels barris de la zona nord apareguts en els anys seixanta, sinó per noves unitats familiars. Aquestes noves famílies no van poder optar a viure al centre de la ciutat consolidada. D'una banda ja no hi havia oferta d'habitatges de lloguer, però a més les edificacions van quedar buides, van deixar d'usar-se i van anar deteriorant-se. Així va començar el procés de degradació del centre de la ciutat. L'activitat laboral predominant entre la població d'aquestes noves urbanitzacions es desenvolupa en el sector terciari, en empreses allunyades de les platges, per la qual cosa diàriament cal salvar llargues distàncies per a accedir al lloc de treball. Els desplaçaments depenen en gran manera de l'automòbil privat, les mancances de dotacions i serveis bàsics com són el transport públic, la sanitat, la cultura i l'oci, són semblants a les patides pels habitants del Complex de Vistahermosa que ja s'han vist. La

[205] Arxiu Municipal Ajuntament d'Alacant: Expedient del Tercer Polígon de la platja de Sant Joan

qualitat de les construccions és semblant per la baixa qualitat dels materials utilitzats per a la construcció dels habitatges i de les infraestructures. Els problemes d'urbanització es van manifestar als pocs anys de la seua construcció: el deficient clavegueram, l'escassetat d'enllumenat, la mancança d'enjardinament comú. No obstant això les empreses constructores no van prescindir de la piscina com a signe de distinció i requisit obligatori per a qualsevol urbanització de la platja de Sant Joan a pesar de l'escassa distància que les separa de la platja. Aquestes urbanitzacions del Tercer Polígon de la platja de Sant Joan han servit de model a les urbanitzacions aparegudes a finals dels noranta en diverses zones de la ciutat però especialment en l'entorn dels nous centres comercials i de les vies de comunicació, és a dir la Via Parc i la Gran Via. En moltes d'aquestes es construeixen piscines de dimensions impossibles, però molt convenients com a reclam publicitari.

Tant a les urbanitzacions de les platges com en les actuals, els semi-propietaris han de sufragar les reparacions del clavegueram, les calçades interiors, l'enllumenat, el reg, la neteja. Però a més han de contribuir al manteniment de les vies i infraestructures públiques a què la urbanització pertany. És a dir, les despeses de la comunitat i els impostos municipals es converteixen en una doble imposició en el cas de les urbanitzacions tancades.

Els propietaris dels terrenys de la platja de Sant Joan, obligatòriament agrupats en l'Associació mixta de compensació per a acordar el sistema de compensació, van rebutjar el 1974 les noves obligacions urbanístiques que minvaven la llibertat absoluta amb què havien construït en el decenni anterior. La compensació consistia a repartir els beneficis i les càrregues dels propietaris de sòl que compartien un pla concret d'actuació, de manera que es produïra un equilibri econòmic tant per l'aprofitament com per la ubicació dels diferents solars en els plans. Va intervenir l'alcalde García Romeu amb la adevèrtencia de la possibilitat de passar al sistema més dur, aplicat per exemple al polígon industrial de Rabasa, de cessió de vials després de dissoldre l'associació, fet que va succeir uns mesos més tard. La rellevància[206] econòmica, social, i política dels integrants de l'associació podria ajudar a entendre que encara avui, el 2004, la situació

[206] *Información*, 2 febrer 1974 José Luis Alonso Fernández per Velázquez SA; Diego Poyato per La Rotonda; Juan Martínez Moner, José Rico Pérez, Juan Antonio Montesinos Busútil, José Poyatos Martínez, Amparo Sempere Romà, Heliodoro Gras Beltrán; Plácido Gras Boix, Felipe Ruiz Martínez, Salvador Soriano Antón per Amatriacin SA.

dels vials no estiga resolta i hi haja qui reclame la titularitat de vials o de places senceres a les urbanitzacions de la platja Sant Joan, com per exemple està succeint amb l'urbanització Fontana.

Les conclusions presentades pel professor de la Universitat d'Alacant, Tomás Mazón, en el seu estudi sobre la platja de Sant Joan serveixen per a resumir aquest panorama: "...la urbanització de la platja de Sant Joan i del Cap de l'Horta ha revolucionat per complet la fisonomia de la zona en el transcurs d'un parell de dècades. En efecte s'ha creat allí un panorama urbanístic irracional, densament edificat, inharmònic, sense els equipaments i serveis necessaris (sanitat, escoles, mercats; administració i comunicacions; cultura i oci) així com de zones verdes i espais oberts - excepció feta de la mateixa platja - per a gaudir de la naturalesa, a la qual no s'ha tret partit. En resum, el fet més significatiu des del punt de vista geogràfic és que un entorn quasi natural esplèndid, pràcticament sense explotar, amb excel·lents possibilitats d'aprofitament i gaudi, ha esdevingut un espai profusament edificat, on l'impacte urbanístic ha suposat una substancial modificació del paisatge" (Mazón, 1987).

En l'entorn d'aquest Tercer Polígon es van produir altres actuacions que van contribuir a la desaparició del sòl rústic, com va ser la requalificació, com a zona esportiva, dels terrenys adquirits per a les instal·lacions del Club Atlètic Montemar en la partida de la Condomina, "el patracol de l'expedient del Pla General no va tremolar"[207] a pesar d'estar tan recent la seua aprovació. Aquest titular és una mostra més de com continuava l'actitud de menyspreu per les Normes municipals.

- Les zones industrials

L'atenció a la necessitat de facilitar l'activitat industrial a la ciutat es va fer present en la revisió del Pla General de 1973. El Pla General de 1956 havia quedat desbordat per diversos fenòmens també en el que afecta el sòl industrial. L'alcalde Flores al·ludia al creixement dels assentaments industrials, i a la necessitat de qualificar sòl industrial, com una de les raons per a redactar amb rapidesa el Pla General de 1970. Com ja s'ha dit anteriorment, la requalificació de sòl va ser l'esforç més destacat, per no dir l'únic, que va realitzar l'Ajuntament d'Alacant per a ampliar l'activitat industrial en el terme municipal.

[207] *Información*, 30 novembre 1972

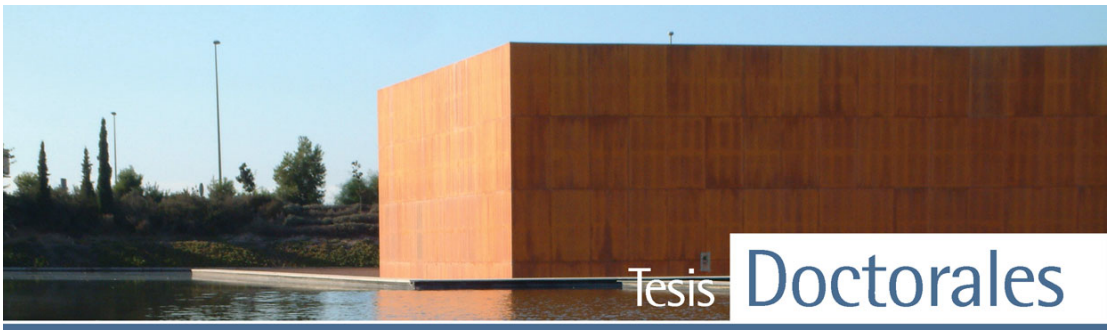

De nou cal referir-se a l'excel·lent estudi de M. del Mar García Carretero sobre el sòl industrial que tracta sobre les zones industrials situades en Babel, Rabasa, Aigua Amarga, Pla de l'espartar-nova Florida, Les Talaies, Pla de la Vallonga i les petites zones de Garachico i Villafranqueza. Es repassa breument la història de las que tenen un desenvolupament que pot considerar-se relacionat amb la transformació del sòl rústic en urbà.

Babel

El nou polígon industrial i artesanal Babel promogut per l'Ajuntament d'Alacant i situat entre Sant Gabriel i Babel estava previst des de 1956, quan apuntaven les primeres experiències industrializadores. La revisió del primer Pla General d'Alacant recollia l'ampliació de les zones industrials. En l'entorn de la fàbrica Cros, on ja el 1958 havia començat l'adquisició de sòl, s'urbanitzarien 200.000 m² dels quals 32.000 "seran zona verda, amb 34 milions d'inversions i un termini d'execució de 5 anys"[208]. Incloïa també la possibilitat d'edificar habitatges.

A finals de 1977 es va projectar "la transformació del sòl del polígon industrial Cros en sòl urbà"[209]. Es mostrava així la pressió del Pla parcial Sant Gabriel que l'arquitecte Alfons Navarro va redactar el 1978, ja citat a propòsit de la urbanització El Palmerar. Aquest Pla parcial pretenia planificar la zona sud en què s'incloïen el barri de Sant Gabriel, el polígon industrial Babel (Cros) i la fàbrica de sacs, per a la qual cosa proposava la requalificació de sòl com a mode de promoure l'expansió de la ciutat en aquesta zona paral·lela al mar. Els veïns de Benaljoba es van manifestar contra el que van qualificar de "lloc d'especulació... on es pot perdre una altra oportunitat de zona verda"[210]. Rebutjaven el manteniment de les sitges de ciment i dels dipòsits de CAMPSA, així com l'aparició d'una muralla de construccions que aïllarien del mar els barris confrontants. La muralla s'ha construït ja en forma de merlet, pels amplis buits que introdueix entre els blocs alçats en primera línia. Els dipòsits de CAMPSA van tardar més de dues dècades a desaparèixer però han deixat dos, actius, al costat del centre d'oci Panoramis.

[208] *Información*, 12 març 1976
[209] *Información*, 6 desembre 1977
[210] *Información*, 11 gener 1978

Es manté encara a Babel l'anomenada zona industrial D, de promoció municipal, en la que predominen les naus d'emmagatzematge més que l'activitat industrial pròpiament dita, d'acord amb la qualificació de ciutat de serveis que sembla haver-se consolidat per a Alacant. La transformació d'aquesta zona es va iniciar amb una modificació puntual per la qual es canviava a residencial l'ús d'una petita parcel·la[211]. La tendència continua. Ja a finals dels noranta van començar a aparèixer en l'entorn de la Zona D blocs d'habitatges, aïllats i faltats de dotacions com van poder estar-ho en els seus inicis els barris de la zona nord. La construcció del Centre Comercial Puerta de Alicante en un espai amb poques expectatives lucratives per allò que s'ha deshabitat de la zona ha jugat un paper fonamental com a pol d'atracció de les noves edificacions i com un factor de revaloració dels espais buits que el separen del centre urbà construït.

Aigua Amarga

En la dècada dels seixanta l'Ajuntament va encarregar la redacció del Pla parcial d'aquesta zona als arquitectes García Solera i Ruiz Olmos. Va quedar definitivament aprovat el 1972. Aquesta extensió de sòl rústic que mesurava 670.000 m² es consolidava així com a sòl industrial sobre el qual des dels anys cinquanta ja hi havia diverses instal·lacions com les Manufactures Metàl·liques i la fàbrica de l'alumini que, com en altres ocasions, es van beneficiar de l'amnistia urbanística atorgada per l'Ajuntament amb motiu de l'aprovació del PGO de 1973. Anteriorment s'ha vist la història de les dues fàbriques més importants instal·lades en el terme municipal i l'evolució que va fer desaparèixer Manufactures Metàl·liques. La fàbrica de l'alumini propietat d'ALCOA pot desaparèixer també en un termini breu. Les construccions que s'han instal·lat en el seu entorn (la Ciutat de la Llum, l'OAMI, les diverses instal·lacions hoteleres que la circumden, el desenvolupament del Pla parcial Sant Gabriel) han obligat a requalificacions successives fet que exerceix una pressió evident sobre aquest sòl industrial i sobre el sòl rústic que existeix encara en els terrenys veïns.

Les Talaies, Pla de la Vallonga

[211] Arxiu Municipal. Expedient Zona industrial D

El desenvolupament d'aquests dos polígons, de promoció pública el primer i privada el segon, van suposar una operació de requalificació de sòl important que va passar de rústic a industrial. Encara que no és l'objecte d'aquest estudi, es ressenyen aquí pels efectes que l'ús donat a aquesta zona han suposat per a la ciutat.

Els polígons industrials de "Les Talaies" i el "Pla de la Vallonga", potser per la seua proximitat als eixos industrials anteriorment citats, conserven intacta la qualificació d'industrial. De promoció pública i privada respectivament, han estat infrautilitzats durant bastant anys i han vist aparèixer en el seu entorn, no ja centres comercials o blocs d'habitatges, sinó l'abocador de fems i el centre penitenciari, ambdós en la denominada serra de Fontcalent. L'avanç per a la revisió del Pla General de 2001, redactat per l'arquitecte Cantallops, manté aquesta zona com la idònia per al desenvolupament de sòl industrial.

8.2.5.3 Els instruments legals: L'evolució en l'aprovació del 2n Pla General per a Alacant. Els Plans parcials. El text refós de la Llei del Sòl de 1976 (comentada en el primer apartat del punt III). La xarxa arterial provincial i el terme municipal

- El segon Pla General

El segon Pla General per a Alacant es va presentar com una necessitat revisió, ampliació i millora del Pla de 1956. Els arguments que va esgrimir l'alcalde Fernando Flores el 1964 per a explicar l'inici de la redacció d'aquest pla, es referien a la necessitat de resoldre problemes evidents, inabordables des de l'estret marc del PGOUM de 1956. Eren aquests: l'augment de població, l'increment del parc automobilístic, l'enlairament del turisme. El Pla va ser redactat per l'arquitecte Juan García Solera, qui ja havia col·laborat en la redacció del PGO de 1956, quan encara era estudiant d'arquitectura, segons consta en les actes de la Comissió de Govern de l'Ajuntament d'Alacant. Li va acompanyar Ruiz Olmos i es van instal·lar en la recentment creada Oficina d'Urbanisme ubicada en l'edifici de l'estació d'autobusos, segons relata l'exalcalde Fernando Flores en l'entrevista[212] que es recull en aquest treball. No era aliè aquest alcalde a la realitat de la pràctica especulativa, una miqueta més que una possibilitat, que alguns membres de la corporació

[212] Entrevista a Fernando Flores.

desenvolupaven i sobre la qual, en l'entrevista que realitzada, va reconèixer estar informat. Així relata com en la construcció de la platja de Sant Joan va haver-hi problemes importants amb els grans propietaris que, a més de negar-se a la cessió per als vials, intentaven el suport dels regidors per a evitar les càrregues econòmiques previstes en els plans.

El 1969, amb motiu de l'aprovació inicial, es van presentar públicament els documents redactats per l'equip dirigit per Juan Antonio García Solera[213]. El nou alcalde José Abad justificava la necessitat "... pels desordres de qualsevol tipus plantejats per l'intens desenvolupament de la nostra ciutat en els últims anys". El redactor manifestava haver atès el desenvolupament sociològic de la nostra ciutat i "d'aquestes zones comarcals que es veuran integrades a la ciutat del futur", les dues zones d'horta entre les quals es troba situada. S'assenyalaven els problemes més apressants: "forta congestió urbana... el trànsit ha sorgit amb gran potència... nuclis de població estructurats sense organització: cercant el sòl urbanitzat cada u ha construït on ha pogut. Després de cinc anys d'intensa urbanització, Alacant s'ha estès en forma de polp sobre les vies urbanitzades hi ha originat concentració de vida, trànsit i serveis; amb impossibilitat d'aparcar, ni tan sols moltes vegades de transitar. L'edificació, en la majoria de les ocasions, no ha tingut en compte ni les normes d'urbanització". La platja de Sant Joan quedava per fi integrada en els Plans Generals.

Es presentava ja l'estudi de viabilitat econòmica, en el qual s'incloïa la col·laboració de l'economia privada especialment de les empreses constructores d'habitatges que en el futur disposarien d'un major marge de negoci gràcies a les noves oportunitats que l'Avanç del PGO contenia. És de presumir que la redacció final d'aquest document de planejament va tenir també en compte les indicacions d'aquest sector econòmic cap al qual han derivat els treballs realitzats per les corporacions per a impulsar el desenvolupament econòmic de la ciutat.

Després de l'aprovació inicial i els debats que van tenir lloc, es va aprovar definitivament el 21 d'octubre de 1970 i va romandre inalterat fins a 1984, a pesar que la Llei del Sòl de 1975 exigia, lògicament, la seua revisió. Els redactors d'aquest Pla García Solera i Ruiz Olmos (Giner 1985; Mazón 1994; Beviá i Varela 1994) van utilitzar els criteris de zonificació continguts en la Carta d'Atenes. El Pla, en el seu intent de configuració acabada de la ciutat (Giner 1985), recollia ja de forma expressa els barris sorgits fora de les vies

[213] *Información,* 19 febrer 1970

de circumval·lació i legalitzava tots aquells que es van construir en sòl no urbanitzable com per exemple Mil Viviendas o la Colònia Requena. Organitzava l'expansió de la ciutat i de la totalitat del municipi introduint una triple qualificació del sòl: urbà, reserva urbana, rústic. Proposava trencar el viari radiocèntric limitant l'augment de densitat amb la creació de dos focus que actuaren des de fora del perímetre urbà per a aconseguir mantenir l'horta i evitar el creixement de la ciutat cap a l'interior. Aquests dos focus eren el de comunicació i treball que situava l'estació de RENFE al costat del Bacarot i el turístic i residencial a la platja de Sant Joan i el Cap de l'Horta. Preveia la Via Parc, la desaparició de les instal·lacions militars del nucli urbà i la creació de zones verdes sobre el sòl encara lliure. En canvi no contenia propostes per a augmentar les dotacions necessàries per a la ciutat construïda, la qual cosa facilitaria la fuga centrífuga de les noves construccions. Les condicions físiques i del sòl com sosté Vera Rebollo (1987) quan diu que "l'accelerat i intensiu procés d'afectació de l'ús del sòl cap a fins residencials s'ha dut a terme sense tenir en consideració les condicions geomorfològiques i geotècniques dels diferents espais". La coherència social i cultural que Giner (1985) aprecia en els plans, es va manifestar en el fet concret per la forma en què va continuar el desenvolupament urbà sotmès a la política de desenvolupament econòmic a ultrança amb la qual cosa l'interès general es va supeditar als dictats del capital immobiliari. Tot això a pesar de les bones intencions que l'arquitecte García Solera, director de l'equip de redacció, manifestava, en la presentació publica[214], en el sentit d'aconseguir amb aquesta revisió aquells objectius del PGOUM de 1956 encara pendents quant a: respectar les normes d'urbanització... respectar la zona agrícola... tornar a l'horta les aigües depurades per a rescabalar-la de la pressió urbanística... construir parcs, jardins i escoles en els nuclis de més de 2.000 habitatges, Instituts per a cada 5 nuclis de 2.000 habitatges... trencar amb les afluències al nucli central... abaixar les densitats de població... fer una ciutat paral·lela al mar... Va ser una forma de quantificar que va permetre eludir l'obligació de construir dotacions en rebaixan lleument el nombre d'habitatges. El mateix que succeïa amb l'obligació d'instal·lar ascensors segons el nombre d'altures, recollida en les Ordenances de construcció, que es va esquivar mitjançant una nova denominació de les plantes, de manera que el primer començava de fet en la segona o tercera altura[215].

[214] *Información*, 19 febrer 1970
[215] Entrevista als membres de la A.V. Virgen del Remedio

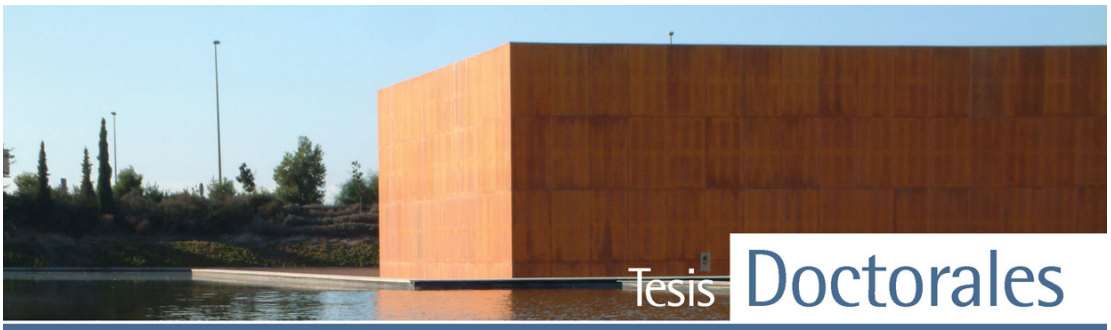

L'elevat grau d'incompliment en relació amb els PGO i amb les Normatives Urbanístiques que era habitual, ha sigut analitzat per diversos autors que coincideixen amb Navalón (1995) que l'enorme profusió de Plans Parcials redactats en el quinquenni 1975-1980 va fer inviable l'execució de tots aquests. En el cas d'Alacant el creixement urbà va continuar al marge dels Plans Parcials el que explica en gran manera el desenvolupament en illots que caracteritza l'estructura urbana d'Alacant (Navalón 1995).

El Pla General resultant de la revisió no va satisfer els constructors promotors. Així ho donava a entendre l'entrevista, en la qual se'ls pot considerar representats, a Tomás Durá, "senyor de les arenes solitàries, amic del quasi impossible, amant del sol, visionari i forjador de sorpreses..." que va rebre la medalla al mèrit turístic per haver planificat "la urbanització de tota la zona (platja dels Arenals) que, poc més poc menys ha vingut a ser l'aprovada després d'uns quants anys". Tot va començar gràcies a l'assessorament del ministre Villar Palasí i amb la compra de la finca on avui es troba l'hotel dels Arenals "per 200.000 ptes. d'entrada i 15.000 duros al mes"[216]. Amb aquest bagatge, aquest ajudant d'enginyer ben relacionat, segons confessa en la mateixa entrevista, amb el director del Banco de Crédito Industrial, Miguel González de León, amb Vicente Torregrosa, pare del president del Consell d'Administració del Banco de Alicante, va triar molt bé on col·locar els seus diners. Perquè bé, Durá deia que "jo en compte d'un rellotge bo comprava rajoles del nou...". El Pla General d'Ordenació Urbana resultant de la revisió li resultava molt petit perquè "l'any 2000 s'haurà doblegat demogràficament Alacant, Santa Pola, Elx, el Campello i Sant Joan... serà llavors una ciutat longitudinal que jo intuïsc des del Verger fins a Torrevella". Potser l'acumulació de rajoles del nou exigia aquest ràpid creixement, que sí que s'ha produït quant al volum d'edificacions, però no ha tingut el mateix creixement quant a la població estable, com s'ha vist en l'apartat de població. Els plans o les normatives de qualsevol tipus no van constituir obstacle per als constructors que van continuar produint al marge d'aquests. L'exemple de la platja dels Arenals, en el terme municipal d'Elx, va ser un cas més d'amnistia urbanística ja que la clarividència empresarial va permetre a Durá construir d'acord amb el que encara no s'havia redactat, per la qual cosa la legalització va haver de ser automàtica.

La voluntat regeneradora que se li va atribuir a aquest nou Pla General no sembla estar molt clara en la seua realització ja que no sols no es va sotmetre a la revisió necessària després de l'aprovació de la Llei

[216] *Información*, 7 de gener de 1973

del Sòl de 1975, sinó que tampoc va detenir les actuacions edificatòries en els sòls més apetitosos com el Tercer Polígon de la platja de Sant Joan per al qual es reclamava insistentment l'alçament de la prohibició de llicències, com s'ha explicat en l'apartat dedicat a aquest Pla parcial, fins al punt que el 1976 es va negociar "una normativa transitòria per a llicències en el Tercer Polígon de la platja Sant Joan" amb el delegat de l'Habitatge i es va aconseguir alçar la suspensió per a donar llicències d'obres. Va ser una situació, una altra més, molt extravagant, atès que al mateix temps el Ministeri denegava el Tercer Polígon fins que es complisquen alguns requisits, a més dels ja citats, com ara "procedir a la fixació de zones verdes i espais de serveis, atorgar llicències en sòl que tinga la qualificació d'urbà i dispose de serveis, a més de tenir la consideració de solars, prèvia fixació de cànon d'urbanització, en la qual haurà de pagar una part per a zones verdes i una altra quota per a costejar la urbanització"[217]. El Ministeri de l'Habitatge va aprovar el primer Pla parcial d'aquest polígon, el 3-1 del Cap de l'Horta, l'11 de març de 1977, per la qual cosa l'Ajuntament ja podia donar llicències de construcció.

En aquest mateix any de 1976 es va iniciar l'adaptació del Pla General a la nova Llei del Sòl encara que es va mantenir en mer projecte fins al moment de la discussió formal i aprovació el 1984 d'aquest. Urbinsusa havia presentat ja el seu Pla parcial, el denominat Badia d'Alacant. L'adaptació va despertar l'interès de les associacions de Veïns (Benaljoba, Ciutat d'Assís, Virgen del Remedio, Pla-Carolines, Los Angeles - Altell - Sant Agustí i Nucli Antic), que es trobaven en el seu millor moment, del Col·legi d'Arquitectes i d'alguns propietaris afectats per les expropiacions derivades del disseny de la Via Parc. Un dels debats més intensos es va produir a l'entorn del traçat i a les característiques d'aquest nou viari que es va considerar com una barrera física que produiria la ruptura i la desconnexió entre els barris en compte de connectar-los, a més que fomentaria l'increment del trànsit no sols al centre sinó ara també a la periferia; en resum, en estar dissenyat com a autopista[218] al perímetre urbà, produiria un dolorós trauma físic.

Es va produir en general una oposició a la revisió del Pla General, atesa la situació de canvi polític per que travessava el país després de la mort de Franco, amb regidors que ho eren per una estranya

[217] *Información*, 13 abril 1976
[218] *Información*, 9 desembre 1976

pròrroga. Es preparaven ja les primeres eleccions democràtiques[219]. La revisió no s'havia realitzat encara quan una vegada més, el 1978, el Col·legi d'Arquitectes va impugnar quatre Plans Parcials. Eren el Palmerar de Sant Gabriel, el Raval Roig, i els dos Plans Parcials de la platja de Sant Joan. Contra la urbanització el Palmerar de Sant Gabriel van al·legar que excedia el nombre màxim d'habitatges permesos per l'Ajuntament. En el cas del Raval Roig "per lesionar greument l'entorn, la població i suposar de fet la desaparició física d'aquest", "es beneficia l'especulació en resultar beneficiats fonamentalment els propietaris no residents al barri en perjudici dels inquilins que quedaran exposats al possible desallotjament i desdonament que està en contradicció amb el punt de la memòria que diu textualment "...es tracta no obstant això, de salvaguardar l'entorn i la població"...". El Pla parcial de RENFE es va impugnar perquè ignorava la realitat en establir el seu àmbit, i incloïa uns vials del Pla General que no han sigut executats encara. Els dos Plans Parcials de la platja de Sant Joan no aclarien la delimitació dels mateixos polígons i de les zones verdes públiques, esportives públiques i xarxes viàries de vianants, i els faltava una clara especificació de les necessitats d'aigua potable...[220] Va ser un capítol més de la important activitat ciutadana duta a terme en la segona part d'aquesta dècada.

No obstant això, el 1978 les denúncies pels incompliments de la Llei del Sòl es van generalitzar per a evitar la devastació de moltes zones que s'estava realitzant a l'empara del Pla General de 1973 gràcies a la indefinició que va suposar la tardança a adaptar-lo a la nova Llei, com era obligatori[221].

- La xarxa arterial provincial i la seua repercussió en el terme municipal.

La Llei de carreteres de 19 de desembre de 1974 va ser una resposta, encara que tardana, als importants canvis en les formes de mobilitat que es van manifestar al començament d'aquesta dècada. L'increment demogràfic, la nova cultura de l'automòbil com a mode individual de transport, les millores tecnològiques van obligar a prestar atenció a les mancances de les infraestructures viàries.

Les intervencions que s'havien realitzat preferentment a les vies més transitades, havien deixat abandonades "àmplies zones deficitàries quant a transport i fortament industrialitzades..." (Vera Rebollo,

[219] *Información*, 25 març 1977
[220] *Información*, 8 març 1978
[221] *Información*, 19 març 1978

1991). El Pla REDIA va tractar una proposta de millores als accessos a la ciutat d'Alacant, moltes de les quals han tardat diverses dècades a realitzar-se: les avingudes d'Oriola, Aguilera i Maisonnave, el desplegament de la carretera de l'Albufereta a la zona de les pedreres, la millora de l'eixida cap a València per la Goteta i Vistahermosa (Vera Rebollo, 1991). Algunes altres, com s'ha vist més amunt, van ser modificades per a atendre les reivindicacions ciutadanes. El projecte del Pla REDIA, la Xarxa Arterial d'Alacant, realitzat pels tècnics de la Sisena Direcció Regional de València del Ministeri d'Obres Públiques, es va exposar en la Direcció Provincial del Ministeri d'Obres Públiques i incloïa propostes com ara l'Autopista del Mediterrani, la ronda Interior, la Via Parc i l'Autovia cap a les platges. Venia avalat per "la disponibilitat de crèdits necessaris per a poder actuar d'una forma eficaç en la zona d'influència d'aquestes ciutats, una de les quals és Alacant"[222]. Com ja s'ha assenyalat, es van produir algunes queixes pels problemes de trànsit que les obres van provocar en la carretera de Madrid i al polígon industrial de la Florida[223] i va haver-hi mobilitzacions[224] contra la pèrdua de caràcter urbà d'algunes vies de la ciutat, fet que ha acabat afectant barris com La Florida, La Goteta o Vistahermosa.

El projecte per a la Via Parc va eixir a informació pública al febrer de 1974. Es referia a una "longitud de 7 Km i un pressupost de 600 milions de pessetes"[225] hauria d'estendre's des del Complex de Vistahermosa fins al barri de Babel. Els greus inconvenients que contenia, com a via ràpida, van ser detectats per la ciutadania que es va mobilitzar a través del Moviment Veïnal[226] i d'alguns afectats per les expropiacions com s'ha explicat en el punt dedicat a la resistència veïnal. L'autopista va tardar diversos anys a arribar fins als límits de la ciutat, la qual cosa va contribuir a retardar, durant diverses dècades, l'execució dels altres viaris previstos.

Els accessos des de l'interior a través de Sant Vicent i Villafranqueza van ser millorats per la Diputació a qui corresponien aquestes carreteres provincials.

---

[222] *Información*, 1 juny 1973
[223] *Información*, 25 gener 1974
[224] *Información*, 30 gener 1974
[225] *Información*, 10 febrer 1974. Arxius municipals.
[226] *Información*, 30 gener 1974

Al mateix temps el ferrocarril desapareixia del centre de la ciutat mitjançant el desmantellament, anys arrere, dels passos a nivell de Maisonnave, Benalúa, i l'avinguda de Ramón y Cajal. Com en el cas de les vies de trànsit rodat es va haver d'esperar diverses dècades perquè es desmantellaren completament les vies fèrries instal·lades al llarg de l'Esplanada, i a les quals el govern socialista atribuïa encara a finals dels vuitanta una funció estratègica.

8.3 L'EVOLUCIÓ DE LA CIUTAT DES DEL 1980 AL 2004.VISIÓ GENERAL

"Las ciudades como actores sociales no se confunden con el gobierno local, pero obviamente lo incluyen. La ciudad se expresa mejor como actor social en la medida en que realiza una articulación entre administraciones públicas (locales y otras), agentes económicos públicos y privados, organizaciones sociales y cívicas, sectores intelectuales y profesionales y medios de comunicación social. Es decir entre instituciones políticas y sociedad civil" Jordi Borja.

Encara que el període d'aquesta investigació arriba fins a 1980, aquesta anàlisi inclou un repàs breu, i obligadament anecdòtic per l'escassa distància històrica, que indica les condicions en què s'ha produït l'evolució d'Alacant durant els últims vint anys, des del 1980 fins al 2003.

Es pot constatar un paral·lelisme amb els trenta anys estudiats, pel que fa a la regulació legal de l'activitat urbanística, la redacció de Plans Generals, Reglaments i Ordenances. Així per exemple en els anys vuitanta es va realitzar la revisió del Pla General de 1970 i l'aprovació del tercer Pla General el 1987; en els anys noranta es va aprovar la Llei Valenciana Reguladora de l'Activitat Urbanística (LRAU), clarament liberalitzadora, que va consagrar la figura de l'urbanitzador privat amb plena capacitat per a proposar els Plans d'Urbanització, fins i tot, per damunt dels propietaris de sòl.

Les mesures que el conjunt de lleis i Normes podrien contenir, no han resolt les necessitats concretes i quotidianes de la població. Les solucions que s'han aplicat en relació amb l'habitatge, el transport, les dotacions i la infraestructura dels barris consolidats o de nova construcció, o per a aconseguir el desenvolupament equilibrat del territori, són molt semblants a les utilitzades durant el franquisme. La modernització de les normatives no ha anat acompanyada per un canvi d'actituds arrelades en la comprensió

de la nova dimensió dels veïns com a ciutadans. L'opacitat en l'informació i en la presa de decisions, el clientelisme, l'amiguisme, s'han mantingut. Valga com a exemple els mètodes utilitzats per a l'adjudicació d'habitatges de protecció oficial. Una d'aquestes promocions desenvolupada per la Generalitat Valenciana a finals dels anys vuitanta, va romandre tancada, sense lliurar, durant dos anys, a pesar d'estar finalitzada.

Les escasses oportunitats d'intervenció ciutadana que van sorgir en el primer quadrienni de la democràcia municipal van desaparèixer fins a quedar completament anul·lades. La participació ciutadana en els Plans d'Urbanització, ocasió propícia per a la pedagogia política, va ser utilitzada ben sovint per les associacions veïnals en els anys vuitanta i fins i tot va estimular la iniciativa veïnal de participació en la gestió dels serveis públics. Aquestes iniciatives, no obstant això, no van trobar ressò en els governs municipals ni suport per part dels tècnics. La Llei Valenciana Reguladora de l'Activitat Urbanística (1994) va eliminar la possibilitat d'intervenció ciutadana en els Plans d'Urbanització per a deixar-ho en mans de l'Urbanitzador privat ja citat en un altre moment d'aquest treball. Les diferents propostes de Plans Estratègics com a mètode per a fomentar la intervenció i la participació en l'activitat urbana i econòmica, tampoc van traspassar la condició de mers models teòrics, almenys pel que es refereix a l'àmplia participació política i veïnal. Els greus riscos a què estan exposats aquests plans han sigut assenyalats per Jordi Borja i Manuel Castells (1997) que els consideren conseqüència de "la participació insuficient i el consens socials, de la incorrecta definició dels objectius i la selecció de projectes o de la incapacitat per a impulsar un seguiment i una promoció eficaç d'aquests". La materialització d'aquests regs significa l'abandó de les virtuts d'aquest mètode i l'explotació exclusiva per part de les elits dominants. En el millor dels casos, com pot ser el Pla Estratègic, Econòmic i Social Barcelona 2000 l'elaboració del qual va durar dotze anys i que va ser premiat per la Comunitat Europea, ha aconseguit resultats discutibles i discutits pel que es refereix a "l'estratègia de millora de la qualitat de vida dels habitants, les accions al camp del medi ambient, l'habitatge, la formació, la cultura i el benestar social" (Borja i Castells, 1997).

De la mateixa manera, i pel que fa a Alacant, les iniciatives locals derivades de les Conferències Mundials sobre Protecció Ambiental realitzades després de la Conferència de Rio, es van quedar només en declaracions formals. L'Agenda Local 21 va poder ser, de nou, l'oportunitat de desenvolupar un mètode participatiu i d'implicació ciutadana. Tampoc s'ha aplicat.

Com a conseqüència d'això la ciutat d'Alacant ha aconseguit acumular greus problemes que comencen a manifestar-se a la ciutat, com la persistència del barraquisme i l'infrahabitatge, la repetició d'actuacions territorials arbitràries amb l'exclusiva finalitat de l'especulació, la persistent mancança d'infraestructures adequades i de dotacions suficients en sanitat, educació, oci, cultura... o el més visible caos circulatori. Aquests greus problemes es tracten també ara de tal manera que de nou "interessos econòmics, processos estructurals, socials i polítics fan que es contemple cada vegada menys les necessitats, les exigències i les demandes dels habitants de la ciutat i cada vegada més la ciutat física" (Indovina, 1993). D'això es deriva que les preferències d'actuació es dirigisquen als grans viaris i no a la millora i qualitat del transport urbà i col·lectiu, ni de l'accessibilitat ni, en resum, a construir "una ciutat que amb les seues infraestructures i els seus serveis compense els desequilibris socials. Una ciutat amb funcionalitat com a element fonamental tant de la qualitat de vida quotidiana com de la capacitat econòmica i productiva de la mateixa ciutat" (Indovina, 1993). Durant l'estiu de 2004, les males olors procedents de les dues depuradores amb què compta el municipi d'Alacant, han envaït persistentment tota la ciutat, com succeeix en les poblacions veïnes al putrefacte riu Segura.

L'anàlisi d'Indovina (1993) sobre Itàlia pot aplicar-se al cas d'Alacant. En el decenni del 1990 al 2000, han canviat els mecanismes de transformació urbana i territorial en els àmbits del dret, de les pràctiques urbanístiques, de la cultura de la ciutat. Aquests àmbits, en la seua gran majoria, estan en mans privades, preocupades pels interessos particulars però amb escassa atenció a les necessitats i als interessos generals.

El disseny i la construcció de la ciutat, tasca principal de la comunitat, es realitza també des d'aquests interessos particulars. Pot afirmar-se que els seus protagonistes fins i tot suplanten els governs locals quan s'atribueixen la capacitat d'elecció i decisió en tot el que afecta les transformacions de la ciutat. Els governs a penes exerceixen una tasca de control sobre les activitats que, finançades però amb fons públics, han quedat en mans privades.

A Espanya, aquesta cessió del poder públic a la voracitat privada, suposa l'aprofundiment d'una realitat, la de l'arbitrarietat, procedent de l'etapa franquista, que adquireix ara legitimitat democràtica "ha eliminat de fet la tasca pública de control mentre la part privada ha avançat per assumir fins i tot la funció de govern" (Indovina, F. 1993). Un exemple il·lustra aquesta realitat. El Ple Municipal en què es va aprovar el

desenvolupament de la platja de Sant Joan, tècnicament anomenat com PAU 4 i PAU 5, es va interrompre per a negociar amb els adjudicataris previsibles la inclusió en l'oferta, de millores per als barris de la ciutat. Una vegada aconseguit l'acord entre el PSOE, el PP i les dues empreses que més tard van resultar adjudicatàries, el Ple es va reprendre per a anunciar la inclusió d'aquestes millores, que a més mai han sigut realitzades.

Altres canvis notables, no sempre per a bé, s'han produït en l'aspecte polític, econòmic, sociològic i cultural. Els anys vuitanta es van iniciar amb el primer Ajuntament democràtic governat per una aliança entre els dos partits d'esquerra, el PSOE i el PCE al no haver aconseguit majoria absoluta cap d'aquests. Aquests inicis no van estar exempts de sobresalts: en l'àmbit local per la sobra de fems però especialment la de taxistes amb "postures que s'anaven radicalitzant a partir de la presència a Alacant del líder de Fuerza Nacional del Trabajo, sindicat vinculat a Fuerza Nueva, José Antonio Assiego" (Dopazo, A. En Morè Sáez, F. 1990); en l'àmbit nacional per l'intent de colp d'Estat del 23 de febrer de 1981. La inestabilitat que es manifestava en aquests esdeveniments va començar a canviar quan a partir de 1983 els resultats electorals, en les eleccions generals, autonòmiques i locals, van atorgar majoria absoluta al PSOE que va governar la ciutat fins a 1995, si bé amb un constant descens de vots des de 1987. Una dècada daurada, des del punt de vista polític, ja que les expectatives socials generades per aquesta majoria absoluta facilitaven el coratge suficient per a establir, pel que fa als problemes urbans, un objectiu preferent: imposar una correcta disciplina urbanística amb vista a millorar les condicions de vida al territori, especialment en l'aspecte que afectava els més febles, utilitzant les noves tecnologies, les noves oportunitats al servei d'un projecte de justícia i rescabalament social i en resposta a "les esperances que les noves administracions respongueren a la demanda d'innovació que expressava l'èxit electoral" (Indovina, 1993). La necessitat de mantenir els vots obtinguts, i fins i tot d'incrementar-los, va produir el sotmetiment del partit governant a una clientela imaginària, més que real, composta, en tant que clientela, pels qui s'adhereixen sempre al grup més prestigiós per la seua imatge pública i per les expectatives de continuar governant, sense diferenciar el signe polític ni les propostes ideològiques. Són els qui protagonitzen el canvi periòdic de vot, com va succeir quan la majoria dels votants van instal·lar en el poder a la dreta en les tres convocatòries electorals des de 1995 fins a 2003 i que va encoratjar noves formes de corrupció. Aquestes van afectar, com ja era habitual, les actuacions sobre el territori i altres camps, com l'adjudicació per a la construcció d'infraestructures, per a la realització de les

obres de manteniment, per al desenvolupament dels serveis socials i serveis d'hosteleria, restauració i aprovisionament. Les irregularitats, les arbitrarietats, l'amiguisme i el clientelisme es mantenen com a herència "preciosa" del franquisme.

Com a exemple d'aquestes "innovacions" o “canvis notables”, pot citar-se el de l'empresa Ortiz e Hijos que, amb escassos recursos i desafortunades actuacions, va començar el seu enlairament a la ciutat després de la fallida de l'empresa COALSA adjudicatària fins llavors de la majoria de les obres de la ciutat. Ortiz va heretar aquest "monopoli" gaudit per COALSA per la qual cosa va comptar, segons va reconèixer públicament, amb molt bons contactes a l'Ajuntament. Aquest reconeixement es va produir durant la compareixença davant la Comissió d'investigació de cinc d'agost de 1994 sobre les irregularitats de l'Àrea de Serveis i manteniment a l'Ajuntament d'Alacant[227] on va acceptar estar, "naturalment", en condicions de presentar una oferta per a l'asfaltatge dels carrers encara abans que es publicara el concurs. La realitat, ja amb els governs del PP, ha superat amb escreix les expectatives de negoci i benefici que va poder albergar en aquell moment, emparat per l'alcalde socialista Ángel Luna que, davant el Ple[228], es va negar a traslladar als tribunals el resultat de la investigació per temor a perdre les eleccions, com li va succeir. El propi exalcalde va ser contractat pocs anys després pel citat empresari per al qual ha estat treballant. Més tard Ortiz es va convertir en propietari i president de l'Hèrcules CF., urbanitzador a la manera de la Llei de 1994, amic inseparable, públic, de l'actual alcalde del PP, Luis Díaz Alperi.

La normalització democràtica va trobar una ciutat sense la infraestructura cultural, educativa i esportiva necessària per als 251.583 habitants amb què comptava el 1981. Les dotacions per a cultura i oci eren escasses i de difícil accés, estaven fortament centralitzades: el (únic) Teatre Principal, l'Aula de Cultura de la Caja de Ahorros de Alicante i Murcia al centre; l'única zona esportiva al polígon de Sant Blai. Els centres educatius privats, pertanyents en la seua majoria a ordes religiosos catòlics, acollien un nombre elevat d'alumnat davant l'escassetat de centres públics, especialment per a l'educació secundària no obligatòria. L'accessibilitat, en aquest cas, era també difícil. L'un darrere de l'altre, com ja s'ha relatat en un altre lloc d'aquest treball, van abandonar el centre de la ciutat per a instal·lar-se a la perifèria, sobre sòl rústic en molts

[227] Actes de la Comissió d'investigació 19 juliol, 23 d'agost de 1994. Arxiu de l'Ajuntament d'Alacant
[228] Actes del Ple 7 d'octubre de 1994. Arxiu de l'Ajuntament d'Alacant

casos. Es lucraven així dels beneficis aconseguits amb la venda dels solars urbans ocupats per les antigues instal·lacions.

Després de les primeres eleccions, es va produir un cert repunt de l'activitat cultural amb la transformació del CEU en Universitat d'Alacant el 1979, repunt que va decaure ràpidament al mateix temps que es debilitava la destacada activitat de l'Aula de Cultura de la CAM, un dels escassos focus d'informació, formació i debat durant els anys setanta. La mateixa sort van córrer iniciatives privades de cultura, molt actives, com ara els cinema clubs, l'Associació Independent de Teatre, la Societat de Concerts, i el Club d'Amics de la UNESCO que va tancar les portes el 1980.

Les expectatives que va despertar el nou Ajuntament socialista i comunista, el protagonisme dels partits polítics democràtics, les noves formes de comunicació, la desaparició de la censura expressa, podrien explicar en part aquest decaïment de la iniciativa particular que no va ser adequadament entès ni corregit per la institució municipal. Durant la campanya electoral de 1979, el PSOE es va manifestar partidari d'acabar amb "la cultura d'elit"[229], de recuperar les botiges i un conjunt de nostàlgies a què es va confondre amb la cultura popular. No obstant això el govern municipal, a pesar d'aquestes bones intencions, va practicar una política cultural desencertada per no tenir un projecte clar. L'escàs pressupost de Cultura es va dedicar en gran part, arbitràriament, tant als cursos de papiroflèxia com a donar "totes les facilitats per al Mundial 82"[230], a finançar els primers deutes de l'Hèrcules, a subvencionar les Fogueres... Es va obrir una senda per la qual el consistori va avançar durant quinze anys durant els quals va reproduir aquestes ambigües "polítiques culturals". Així es van esgotar les arques municipals que van quedar endeutades per damunt del 25% oficialment permès quan l'Ajuntament va adquirir, el 1995, l'Estadi Rico Pérez, propietat i únic bé patrimonial de l'Hèrcules CF. Es va pretendre amb això ajudar a saldar el copiós deute que el club de futbol tenia amb totes les Administracions inclòs l'Ajuntament, amb la Hisenda pública, amb els jugadors i amb les empreses subministradores de llum i aigua. Cal dir que només es va pretendre. La realitat demostra que els anys han transcorregut sense que el club esportiu pague els deutes permanents.

[229] *Información*, març 1979
[230] *Información*, 28 juny 1979

La Diputació Provincial, en mans també del PSOE fins a 1995, va transformar una de les seues entitats culturals, l'Institut d'Estudis Alacantins, a l'Institut Juan Gil Albert. Aquest canvi no va ser només nominal sinó estructural i en profunditat gràcies a la direcció d'un equip format per les persones més destacades de l'activitat cultural alacantina que van aconseguir promoure la producció científica i artística a la ciutat i en col·laboració amb la Universitat d'Alacant. Van ser Armando Alberola, Emilio La Parra, Carlos Mateo, Francisco Moreno, Jesús Pradells, José María Tortosa... Cal assenyalar, no obstant això, l'escassíssima presència de dones en l'única institució que es va preocupar amb serietat per la cultura: cap en la Junta rectora, i només unes poques en alguna de les activitats sectorials.

El protagonisme veïnal es va mantenir durant els primers anys de la democràcia per a desembocar, al final dels anys vuitanta, en un letargia que és ja avui el 2005 quasi una desaparició. Les relacions amb l'Ajuntament van passar pel pitjor moment en el quadrienni de 1983 a 1987, majoria absoluta del PSOE. Els intents de coordinació veïnal en l'àmbit estatal van cristal·litzar el 1982 amb la formalització de la Federació d'Associacions de Veïns organitzada i controlada pel PSOE. Al mateix temps un altre grup d'associacions veïnals anomenat d'independents van constituir una Coordinadora. Paradoxalment la creació de la Regidoria de Participació Ciutadana el 1987 i l'aprovació del Reglament de Participació Ciutadana el 1988, van marcar l'inici d'un decaïment que, encara avui, el 2004, no s'ha remuntat. En els començaments del segle XXI, la Federació d'Associacions de Veïns ha quedat instrumentalitzada pel nou partit governant, el PP. El transvasament de vots a la dreta, el desplaçament de les idees polítiques i de les propostes municipals cap a l'ambigu centre en què tots els projectes electorals pretenen confluir, ha desactivat la mobilització necessària per a la transformació d'una ciutat en procés de descomposició, com es manifesta Alacant al començament del segle XXI. Els partits d'esquerra han sucumbit a aquesta lògica. La Coordinadora d'Associacions de Veïns tampoc aconsegueix recuperar la vitalitat que va tenir a finals del decenni de 1970. Els canals de participació han desaparegut a poc a poc, ni tan sols els resulta fàcil presentar les seues reivindicacions davant els Plens municipals, la celebració dels quals ha quedat establida, des de 1995, en horari de matí. Les Juntes de Districte han perdut el paper descentralitzador per a convertir-se en instruments de control ferri del moviment veïnal. Les mobilitzacions a la ciutat, escasses, es refereixen a assumptes més generals, com la guerra o la globalització. El Moviment de Resistència Global els convoca, els partits minoritaris de l'esquerra s'adhereixen

a aquestes plataformes que tangencialment tracten alguns assumptes locals com l'eradicació del barraquisme i l'habitatge precari, el soterrament de les vies de RENFE, o la ubicació del Palau de Congressos. Al començament de 2005 s'anuncia una nova reforma del Reglament de Participació ciutadana que, paradoxalment, dificultarà encara més la participació silimita, com s'anuncia, encara més les condicions de crítica i participació veïnal.

En el decenni dels noranta es va produir un *boom* constructor que, amb alts i baixos, es manté encara en 2005 desafiant les diverses crisis i fins i tot les convulsions econòmiques provocades pel canvi a l'euro. Tot això va succeir sota governs municipals amb majoria del PSOE fins a 1995 i del PP fins aquest moment (2005), al mateix temps que, com s'ha dit, es materialitzava l'eclipsi de les reivindicacions veïnals. Existeixen ja alguns estudis sobre aquest fenomen. No obstant això, l'encara escassa distància històrica no permet enjudiciar-lo en profunditat. Hi ha algunes claus que s'apunten alguns autors a finals dels anys setanta, com Castells (1977) quan diu: "Però encara que la lluita per la consolidació i l'aprofundiment de la democràcia siga llarga i haja de travessar encara nombrosos avatars, tot fa preveure que es desenvoluparà a partir d'ara dins de noves coordenades polítiques, fonamentalment definides per un sistema de democràcia representativa de tipus parlamentari". Encara que aquestes afirmacions estan matisades en la mateixa obra, les condicions que el mateix autor estableix per al manteniment i l'autonomia de "les associacions de veïns i altres entitats ciutadanes", han resultat impossibles sobretot per la seua dependència de l'Administració mitjançant una arbitrària política de subvencions que ha minat la seua independència, al mateix temps que ha reforçat les polítiques clientelars heretades de la dictadura. L'altre perill assenyalat per Castells (1977), la dependència de les AAVV respecte als partits polítics, ha desaparegut pel distanciament consolidat entre ambdues organitzacions socials. Els partits polítics, de dreta i d'esquerra, han desplaçat la seua atenció a les necessitats electorals. Una xarxa d'alliberats i de càrrecs de representació política dediquen gran part de la seua activitat a sostenir les estructures de poder intern, a programar la seua presència en els mitjans de comunicació i a elaborar estratègies parlamentàries i municipals amb les quals alimentar aquesta presència. La consciència del subjecte social a què deuen la seua raó de ser, només es recupera en el cas d'esdeveniments socials de gran repercussió, com l'afonament del Prestige a Galícia, els atemptats terroristes de qualsevol procedència, les vagues dels treballadors de les drassanes, l'alarma social per la violència

masclista. Altres problemes més comuns queden en l'ombra, com és la desorganització del món del treball i les seues conseqüències d'explotació, inseguretat, alta sinistralitat; les enormes dificultats a l'accés, ús i gaudi de l'habitatge; la pèrdua diària de poder adquisitiu i la dependència social que genera... Les causes que expliquen aquests comportaments són complexes i es veuran en un altre apartat d'aquest treball. A més, quant a altres problemes que van servir d'esperó per a l'organització ciutadana com l'especulació del sòl i les dificultats d'accés a l'habitatge, "els usuaris es van adaptar a un procés que els oferia habitatges cars, roïns i de compra obligada per la forma en què el finançament de la compra o la Llei d'Arrendaments Urbans ha espentat a això..." (Sevilla Jiménez, M., 1985).

L'estudi d'Indovina (1993), ja citat diverses vegades, ofereix també una bona referència per a analitzar les transformacions importants que van aparèixer quant als mètodes i els nous protagonistes d'un mateix fenomen, el de l'especulació, tristament acompanyat per la corrupció política. "El capital productiu ha ampliat les seues actuacions i participa en les activitats especulatives... aquesta presència del gran capital en el procés de transformació ha sigut propiciat per l'expropiació industrial que han patit les ciutats... i el desmantellament de grans infraestructures públiques com seria el cas dels ferrocarrils", "... la tradició política italiana apareix infestada d'escàndols i marcada per l'arrogància amb què es justifiquen aquests escàndols".

A Alacant l'opinió pública va assumir tots aquests fets sense escarafalls. La multiplicació de les barbaritats urbanístiques realitzades amb absoluta impunitat només pot explicar-se per aquesta impavidesa de la població alacantina, la qual cosa s'ha anomenat "menfotisme". En aquest fet recolzem també la nostra hipòtesi d'un nova estructura d'elits a la ciutat d'Alacant, les "elits urbanístiques", que han desplaçat i emmudit els grups socials que en altres llocs sí que han jugat un cert paper de civisme i salvaguarda de la identitat, el trellat i la decència. Per això o potser també, com assenyala Varela, perquè "el desarrelament que tradicionalment sembla mostrar la classe dirigent d'aquesta ciutat s'ha posat una vegada més de manifest. El resultat ha sigut la desaparició d'un ric patrimoni arquitectònic, històric, etnològic i per altres cultural"[231]. No pot sorprendre; també durant la dictadura franquista les classes dominants van prendre posicions en l'aparell de poder, de manera que els pseudo representants dels tres terços a l'Ajuntament havien de salvaguardar davant

[231] Varela Botella, S. "La depredació del patrimoni arquitectònic" en *Información,* 23 agost 2003

tot aquests interessos. La democràcia ha heretat aquesta estructura social que no promou valors diferents i aquesta forma de funcionament clientelar que subsisteix sense trobar resistència notable. La col·lectivitat urbana en la totalitat no ha gaudit de noves oportunitats socials i econòmiques, ni del funcionament racional de tota la ciutat que podrien haver-se derivat de les noves tecnologies (Indovina, 1993).

L'any 2000 es va iniciar la revisió del Pla General de 1987, la discussió i les conseqüents modificacions del qual encara no han conclòs l'any 2005. No es tracta de denunciar una desviació de la legislació o del dret urbanístic, sinó de comprovar, senzillament, com es repeteixen els hàbits de lentitud que tant afavoreixen el conscient "laissez faire", un dels ingredients del procés acumulatiu generat per l'especulació immobiliària. S'estimula així l'escassetat i l'encariment del sòl, un fenomen que es pot entendre bé si tenim en compte que "en ser tan alta la taxa de guany d'aquestes inversions, els propietaris tenen tendència a no vendre o a vendre només a preus que no poden pagar sovint més que societats que compren amb una finalitat superespeculativa. Açò provoca l'escassetat de terrenys i el reforçament de la crisi" (Castells, 1975).

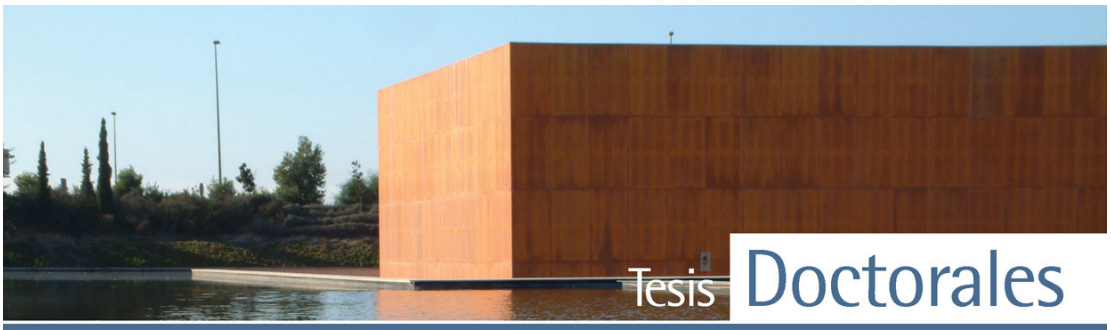

9. EL SÒL RÚSTIC I LA SEUA EVOLUCIÓ A ALACANT ENTRE 1950 I 1980

"Contra ese urbanismo de ocupación progresiva de la periferia hubo ya desde principios de siglo una cierta oposición, siempre derrotada; desde los planes de las ciudades-jardín, desconectadas de la metrópolis, a los sueños anarquistas de una síntesis rural urbana con ciudades pequeñas orgánicamente vinculadas a su entorno rural. Pero a esa alternativa nunca se le dio una oportunidad y hoy observamos la continuidad en los planes de expansión establecidos sobre todo en los años 1950 y 1960"... "Una versión más ruralista combinaría una Barcelona no muy grande con importantes capitales de comarca: Girona, Lleida, Tarragona, pero también Vic, Manresa, Tortosa y Reus. Esta versión es muy teórica porque debería haber mantenido un cinturón agrícola amplio alrededor de Barcelona, evitando la urbanización en forma de mancha de aceite... ya que los terrenos del Maresme, del Baix Llobregat y del Delta del Llobregat, del Vallés, eran fértiles y hermosos, con unos paisajes de indudable valor y con una producción agrícola considerable, que podía mantenerse en la forma de zonas de huertos periurbanos o zonas de usos agrícolas más extensivos, además de zonas forestales y la gran zona húmeda aún salvable del Delta del Llobregat, todas ellas abiertas, con mesura, a los habitantes urbanos: un agro - eco - turismo a la vuelta de la esquina... " (Martínez Alier, J. "Urbanismo y ecología en Barcelona", en *Alfoz* nº 107)

9.1. INTRODUCCIÓ

Els governs municipals, les elits de poder que van actuar en el terme municipal d'Alacant al llarg dels trenta anys que estudia aquest document, no van donar moltes oportunitats a l'entorn rural. Ni tan sols la comarca, que al començament dels anys cinquanta encara explotava una rica horta, ha mantingut la plenitud, ni el caràcter d'aquesta activitat. El fet que cinc dècades més tard, a propòsit de la redacció de l'"Avanç per a la revisió del Pla General" de l'any 2001, s'expresse la necessitat de protegir "les cases de l'horta" quasi com a residus arqueològics, indica la profunda marginació en què va quedar sumida la producció agrícola.

L'evolució de les activitats econòmiques, recollida en les Memòries dels Plans, llança un perfil de la població activa en què l'agricultura, amb escassa representació al començament del decenni de 1960, queda percentualment reduïda a menys de la meitat el 1980, perquè va passar del 4,7 a l'1,6. Aquest estancament

de l'activitat agrícola contrasta amb l'augment dels sectors de la construcció i dels serveis, incloent els financers.

EVOLUCIÓ DE LA POBLACIÓ ECONÒMICAMENT ACTIVA PER BRANCA D'ACTIVITAT

Activitat	1960	%	1970	%	1975	%	1980	%
Agricultura	2.080	4,7	1.212	2,0	1.285	1,8	1.365	1,6
Industria	12.245	27,7	14.125	23,5	15.210	21,4	15.853	19,0
Construcció	4.250	9,6	7.616	12,6	9.531	13,4	11.514	13,8
Transport Comunicació Emmagatzematge	7.876	17,8	8.940	14,8	9.421	13,3	10.596	12,7
Restaurants Hotels Comerços	6.071	13,7	10.076	16,7	12.363	17,4	15.352	18,4
Serveis personals, financers i administratius	11.687	26,4	18.208	30,4	23.020	32,7	28.760	34,5
TOTAL	44.209		60.177		70.830		83.440	

Font: INE/ Memòria del Pla General de 1987

Poden trobar-se, no obstant això, algunes reminiscències agrícoles. Així per exemple en la vida quotidiana de la ciutat subsisteixen, fins aquest moment, 2005, alguns trets que podrien interpretar-se com a símptoma d'una certa enyorança rural. Es tracta dels mercats ambulants que, encara avui, s'instal·len dues vegades per setmana en diversos barris de la ciutat. Tradicionalment, s'hi venen fruites i verdures, directament del productor al consumidor, a més s'ofereixen altres productes manufacturats, d'ocasió, per a qualsevol necessitat indumentària, ferramentes, ornamentació etc. Els llocs de procedència estan allunyats de la comarca de l'Alacantí com el poble de Cox, en la majoria dels casos, però també Albatera, Elx o els productes d'hivernacle sota plàstics de l'empresa Boni. A més de complir una funció subsidiària per a les economies més febles, són record de la important activitat agrícola que va existir a la comarca de l'Alacantí fins a finals de la dècada dels vuitanta, de la qual es nodrien fins llavors. Aquest tipus de mercats continua en moltes ciutats del món, amb diversos noms però amb idèntica funció: de Managua a París, Ginebra, Nuremberg, Ciutat del Cap, Nova Delhi o Singapur.

Podria considerar-se com una activitat resistent, precursora dels supermercats, que s'ha mantingut a pesar de l'opinió de les classes emergents instal·lades en el poder que han intentat suprimir-la. Les tàctiques utilitzades en el cas del mercat ambulant central d'Alacant són un exemple il·lustratiu. La ubicació sobre espais sense altres activitats s'ha traslladat cap a zones perifèriques, fet que hi ha dificultat l'accés. Així en l'Alacant el mercat ambulant es va traslladar del carrer del Poeta Quintana al carrer Velázquez, els dos al costat del Mercat Central i la Llotja de fruites i verdures. Més tard es va instal·lar al passeig de Campoamor on encara roman fins que es realitze la nova proposta de trasllat als voltants del carrer Teulat, al costat de la Gran Via. Una gran part dels productes procedien de l'horta de Mutxamel, avui quasi completament desapareguda en ser substituïda pels conreus intensius sota plàstics, monopolitzats per la signatura Boni i instal·lats als sòls més insospitats, per exemple junt amb les pistes de l'Aeroport de l'Altet, o limitant amb els llacs dels camps de golf de Bonalba, als voltants de Mutxamel.

Un altre tret revelador és el nom de Cap de l'Horta, Cap de l'Horta, que expressa l'activitat que es desenvolupava a la comarca de "l'Horta d'Alacant"[232] (Mira i Climent, 1990) de la qual es trobaven vestigis encara en els anys cinquanta, els primers a què es dedica aquesta investigació. Desmantellada l'agricultura, desapareguda l'horta va tardar a adquirir valor urbà. Potser serà aquesta la raó per la qual s'adjudicava en herència, majoritàriament a les dones, com veurem més endavant.

Durant aquest trenta anys no ha sorgit cap iniciativa o proposta per a encoratjar aquesta activitat. En l'actualitat, 2004, sí que ha prosperat una forma nova de producció agrícola en el terme municipal: els conreus sota plàstics de creixement accelerat. Les raons per què ha sigut possible aquesta innovació agrícola, apareixen, amb molta claredat, en l'Avanç per a la revisió del PGO redactat el 2001:

"No obstant això, a partir de la dècada dels anys cinquanta, segons s'estenia l'ocupació de bombes d'eix vertical, electrobombes submergides i altres dispositius tècnics per a elevar les aigües epigeas i les hipogees, es va deslligar un procés espectacular de transformacions en regadiu d'antics secans, erms i espais forestals. Els regadius, fins llavors ubicats en els plans d'inundació i en terrasses al·luvials amb possibilitat d'accés a les aigües derivades per gravetat de cursos perennes com el Montnegre, van poder propagar-se

[232] "Subdividida artificialment i mal anomenada platja de Sant Joan i "Muchavista"; és tracta de la platja de la comarca de l'Horta d'Alacant i, igual que el cap que la tanca pel sud, s'haurien de dir "de l'Horta". "... de la qual és el promontori més sobreixent".

més enllà d'aquests enclavaments històrics, i va colonitzar peus de monts i vessants a resguard de gelades i amb condicions d'insolació excel·lents per al cultiu d'espècies hortícoles i fruitícoles.

Particularment significatives són les implantacions de Borgonyó i el Bacarot, i les explotacions recents sota plàstic de la falda meridional de Fontcalent i de l'Alcoraia, totes aquestes en la conca del Barranc de l'Aigua Amarga.

Pràctiques agroculturals, aprofitament exhaustiu dels escassos recursos d'aigua existents i difusió de sistemes de reg localitzat han permès configurar una superfície regable considerable, una part de la qual pertany als fruiters de nova plantació als sòls recuperats d'antigues explotacions mineres (Valenciana de Cementos).

Les hortalisses, encara que minvades en extensió després de la sequera dels anys noranta, es concentren en àrees destinades sobretot al cultiu de carxofa, encisam, tomaca, bròquil, faves, flors i plantes ornamentals, a vegades sota plàstic i en la majoria de casos amb sistemes de cultiu molt intensius, de caràcter forçat, amb difusió de regs localitzats nodrits amb aigües de procedència molt diversa i condicions de qualitat com són les del Transvasament Tajo-Segura, les subterrànies i fins i tot les obtingudes en desaladores. En situacions de sequera, les dotacions d'aigua per a reg a més de minvar en quantitat i qualitat solen veure incrementat el cost econòmic.

Igual que ha ocorregut amb els usos urbans de l'aigua, en els agraris també s'han produït mutacions quantitatives molt grans. L'expansió de superfícies regades ha anat acompanyada de múltiples disfuncionalitats, ja que la necessitat creixent de recursos ha superat, amb escreix, les disponibilitats naturals d'aigua.

Les àrees susceptibles d'un major aprofitament agrícola són aquelles amb major accessibilitat als recursos hídrics, en particular aquelles que ja han sigut objecte d'explotacions a cel obert o sota plàstic abandonades, algunes, per raons alienes a les possibilitats de l'explotació.

Les noves implantacions de gran extensió situades a la zona de l'Alcoraia o en la falda de Fontcalent i també les de grandària mitjana que romanen en explotació en Borgonyó, la Vall-llonga, i al llarg del camì vell d'Elx, en les partides del Bacarot i dels Reiets, on s'han realitzat importants inversions en construcció de basses, hivernacles, canalització i reutilització d'aigües residuals del primer cicle de depuració, donen fe de la

rendibilitat d'aquestes explotacions agràries si es parteix d'unes mínimes condicions de dimensió, inversió i capacitat tècnica... L'explotació forestal és pràcticament nul·la en tot el terme municipal...".

9.2 LES CARACTERÍSTIQUES DEL SÒL RÚSTIC

"Lo que es necesario resaltar es el hecho de que en cada una de las fases históricas, que se distinguen por esas específicas formas de incorporarse el suelo al proceso productivo, son dos los mecanismos de producción de suelo. Uno de ellos consiste en la conversión de suelo rústico, hasta entonces, en urbano. Es decir, en la incorporación de "suelo no construido", exterior a la ciudad, en suelo capaz de producir, en base al mismo, nuevas viviendas". (Álvarez, A. y Roch, F., 1980)

9.2.1 Dimensions

La superfície total de sòl rústic s'ha comptabilitzat a partir de tres fonts que són les dades (1955 i 1965) de l'Oficina Cadastral de la Delegació del Ministeri d'Hisenda a Alacant, les dades de l'INE (1962, 1972) referit a les parcel·lacions agrícoles, i el règim de tinença i el Pla General d'Alacant 1987. La "Relació de valors unitaris de les terres" de l'anomenat "Servei de Cadastre de la Riquesa Rústica de la Direcció General de Propietats i Contribució Territorial" reflecteix els tipus de cultiu i el valor en pessetes. La superfície total imposable a vint-i-cinc d'octubre de 1955 era de 17.010 ha. 12 a. 20 ca.; el 1965 era de 18.702 ha. 10 ca. 21 a. segons el mateix servei de l'Administració del Ministeri d'Hisenda que recull la valoració de la superfície total del terme municipal d'Alacant realitzada per l'Institut Geogràfic[233]. Les dades de l'INE difereixen pel que fa a la classificació, com és natural. Es refereixen a la superfície empadronada segons la grandària de les explotacions. El 1962 Alacant tenia 11.724 ha. empadronades com a explotacions agrícoles, el 1972 la superfície total de les explotacions era de 14.453 ha. de les quals 6.659 era superfície llaurada i 7.794 ha. llaurades. El nombre d'explotacions agràries va passar de 1.109 el 1962 a 1.308 el 1972. Totes aquestes dades estan referides al terme municipal d'Alacant.

[233] Valoracions cadastrals facilitades per l'Oficina Cadastral de la Delegació del Ministeri d'Hisenda a Alacant.

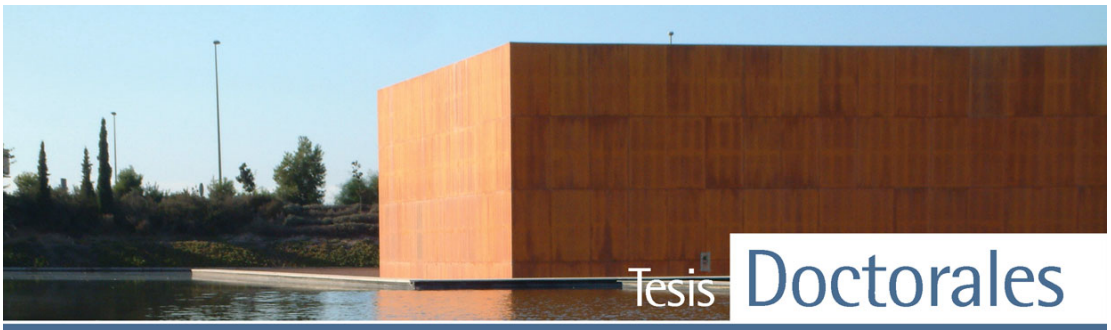

Una àmplia extensió d'aquest sòl rústic, va passar a convertir-se en sòl urbà en el termini de trenta anys. No s'estudia aquí el sòl de les partides rurals que també s'ha convertit en urbà, almenys a efectes fiscals, com ja s'ha indicat en un apartat anterior.

La identificació d'aquest sòl catalogat com a rústic el 1950 i construït al llarg del període 1950 –1980 s'ha aconseguit a través de dues fonts.

En primer lloc, s'han estudiat els plans i les fitxes cadastrals, documents bàsics aconseguits en l'oficina municipal del Pla General, de l'Ajuntament d'Alacant, a partir dels quals s'han elaborat les fitxes de les propietats amb l'especificació del número i nom del polígon en què es troben, el número de la parcel·la, el nom del propietari, les dimensions i els usos agrícoles o les construccions que contenien. S'han comptabilitzat 678 finques rústiques. Entre aquestes propietats, s'han trobat quaranta-dos parcel·les de propietari "Desconegut", la majoria de les quals són finques situades en zones de la ciutat que han experimentat un desenvolupament urbà important, com és el Cap de l'Horta. Vint-i-cinc estan ubicades al Cap de l'Horta, tretze a La Florida, dos a Vistahermosa, una en Bacarot, una a l'Albufereta, una a Les Talaies. No consten les dades d'usos, ni les dimensions, només apareix algun apunt referit a la possible identificació com a parcel·la sobrant en les delimitacions realitzats per als traçats de les carreteres. Tot això pot trobar-se en l'annex 2.

A continuació s'ha realitzat la comprovació de les propietats en el Registre de la Propietat a partir dels noms dels propietaris, i s'han comparat les fitxes a què es refereix el paràgraf anterior, d'elaboració pròpia, i les fitxes manuscrites realitzades pel Registre. Cal assenyalar que el grau de coincidència ha sigut molt elevat. A partir d'aquesta primera coincidència de noms, ubicacions, número de parcel·la i usos, comencen les diferències quant al nombre de propietats de manera que el nombre de finques fitxades a nom dels diversos propietaris en el Cadastre de rústica consultat a l'Ajuntament, augmenta en el Registre on passen a ser 1.050, fet que quasi duplica les propietats trobades en el Cadastre. L'intent de seguiment de l'evolució d'aquestes propietats, a través de les inscripcions en els llibres del Registre, ha suposat una àrdua tasca d'escassos resultats com ja s'ha indicat en la metodologia. El volum insuficient de finques trobades en els llibres no permet escriure la història de la divisió horitzontal de la propietat més que en uns pocs casos. Les dificultats comencen en les fitxes registrals, primer pas per a localitzar les propietats amb les dades de número de llibre, de foli i de finca, la confecció manuscrita d'aquestes propietats es presta a moltes confusions. A això cal

sumar les dificultats d'accés als llibres, també manuscrits. Encara que el Registrador i els oficials del Registre no han posat traves, no s'han pogut obviar altres inconvenients, a més dels ja citats, com per exemple la recerca, moltes vegades inútil, de determinats toms que podien estar en ús en altres Registres.

L'extensió relativa a les dades cadastrals s'amplia, amb les dades del Registre, fins a 4.547.604 m² ; 1454 ha, 76 a, 4 ca.

9.2.2 Els conreus

Les activitats agrícoles ocupaven una part de l'activitat de la ciutat en els anys seixanta, encara que poc rellevant. Procedeix reiterar, per il·lustrativa, la notícia apareguda en el diari *Información* el 25 de febrer de 1965. En la visita aèria, acompanyant el director general d'Urbanisme, ja citada en la primera part d'aquest treball, per a preparar la revisió del Pla el 1965, els periodistes van advertir la presència d'agricultors en les zones de Babel i La Florida que treballaven entorn dels "creïllars, les oliveres, els plançons d'agres, els ametlers en flor". Els ulls de les autoritats urbanístiques, però, només van apreciar l'imparable procés urbanitzador "des de l'Albufereta al solar del futur Alacant" per al qual es van preveure dimensions que l'any 2010 seran de "vint-i-cinc quilòmetres de llarg per cinc o sis d'ample". La mirada "especuladora" s'ha petrificat i ha romàs inalterable fins a quedar plasmada en les propostes dels documents d'estudi per a la revisió de l'Avanç del Pla General de l'any 2000. Constata aquest document que les dimensions del que denomina "conglomerat urbà continu entre la A7 i el mar" són de 4.375 ha, 43.750.000 m².

La promoció dels nous “conreus urbans” que es preveia ja en les declaracions de 1965, es manifestava amb més claredat el 1974. La mala situació de l'agricultura s'agreujava per l'escassetat d'aigua, la qual cosa plantejava no sols reestructurar els conreus i reclamar els transvasaments d'altres conques veïnes, sinó també la reconversió del sòl amb què es va consolidar la desaparició de l'horta alacantina. Per exemple el 1974, a propòsit de la reunió de la Cambra Oficial Sindical Agrària, titulava el diari *Información* de 27 d'abril de 1974: "Insostenible la situació de l'agricultura alacantina. S'insisteix a reclamar aigües de l'Ebre. Necessitat de reestructurar el sector agrícola. Ordenació de conreus davant l'arribada d'aigües del Tajo". La Cambra Oficial Sindical Agrària no sols tractava els problemes de l'agricultura en el terme municipal d'Alacant sinó en tota la província. En aquest mateix any es va produir la urbanització de 641.200 m² de l'horta en la pedania de

Tángel, en una finca "esguitada d'ametlers i garrofers"[234] sobre la qual s'assenta avui la urbanització anomenada “Casas de la Huerta” que ha quedat acollida a l'Ajuntament de Mutxamel. Va ser promoguda per l'empresa PROCOSA - Promocions i Urbanitzacions Costa Blanca, amb domicili en Pascual Pérez 36. Figuraven com a president Ramón Benito Roces i com a conseller delegat Armando Sala Lloret. Encara que es van realitzar les obres d'urbanització, no es van construir més que uns pocs xalets. Va estar paralitzada durant diversos anys, però va influir sobre l'activitat agrícola pròpia i de l'entorn, que va desaparèixer quasi per complet. El mateix estava succeint a l'horta de Mutxamel.

Les espècies vegetals trobades en el Cadastre de la propietat rústica eren l'ametler, el garrofer, l'olivera, algunes hectàrees de cereals i unes poques hortes i fruiters. A més de les terres conreades es cataloguen també com a rústics els terrenys erms faltats de tota activitat agrícola. Es mostren les dimensions en els dos quadres següents i en la taula general que, amb indicació de les ubicacions, apareix en l'annex 2. Cal assenyalar que la totalització pot estar sobredimensionada en incloure's a vegades en una mateixa extensió diversos conreus les dimensions dels quals no estan diferenciades com pot veure's en aquest mateix annex 2.

[234] *Información,* 15 setembre 1974

Conreus

USOS	HA	A	CA
Ametlers	825	40	86
Oliveres	83	91	57
Cotó		70	60
Regadiu taronger olivera		73	28
Fruiters horts	1	27	75
Olivera ametler cereal	12	40	33
TOTAL	921	341	339

Terrenys erms

USOS	HA	A	CA
Erm	727	55	21
Era	9	12	42
Emprius	15		45
TOTAL	751	68	8

Font: Elaboració pròpia

La superfície més àmplia del sòl rústic existent en el terme municipal, l'any 1950, estava ocupada per arbres productius com l'ametler, l'olivera, els garrofers. L'aprofitament d'aquests arbres, molt útils en aquells anys d'escassetat, va anar decaient gradualment (Juan, R. I Cucó, J. En Ninyoles, R. LL., 1980). Aquests arbres compartien l'espai amb els cereals, principalment amb l'ordi que, per la bona adaptació fins i tot als sòls calcaris, es produïa fàcilment. Es va utilitzar com a farratge, com a matèria primera per a la fabricació de cervesa, de succedanis de cafè, i per a l'elaboració del refresc conegut com "aigua d'ordi" que encara es pot degustar, encara que està en clar retrocés. Altres arbres fruiters com tarongers, figueres, llimeres esguitaven diversos espais o s'agrupaven en hortes i hisendes, les "cases de l'horta", unes construccions de què a penes queden vestigis. La resta estava ocupat per algunes espècies aromàtiques, i el que es coneixia com a matolls de creixement espontani on els ramats residuals de cabres esporgaven lliurement. Les rajoles i el ciment van ser, finalment, els competidors imbatibles de qualsevol cultiu. Ja que molts barris i urbanitzacions es van realitzar sobre sòl rústic, les eres i els erms es van utilitzar també com a magatzem i fàbrica dels materials de construcció a peu d'obra, la qual cosa va contribuir a l'abaratiment dels costos al mateix temps que a la mala qualitat de les edificacions. Així va succeir, per exemple, en el cas de la prolongada construcció del barri Virgen del Remedio.

Cal assenyalar, no obstant això, que l'avanç dels estudis de botànica, el desenvolupament de l'ecologia permeten reconèixer avui que algunes d'aquestes espècies menyspreades tenen un valor ecològic que ha de ser considerat, encara que només siga per l'endemisme d'algunes d'aquestes. Aquest fet ha servit, per exemple, perquè la Unió Europea catalogue com a zona humida protegible els Saladars d'Aigua Amarga. A partir d'aquesta catalogació, que data dels anys vuitanta, el govern valencià s'ha vist obligat a reconèixer la necessitat de protegir-los, encara que aquesta protecció no s'haja produït encara.

La situació dels conreus el 1986 es mostra a la taula següent on pot apreciar-se la reducció de la superfície conreada.

Alacant	Cultiu			Forestal		Altres		Total
Terme municipal	Secà	Regadiu	%	Hectàrees	%	Hectàrea	%	
	6.712	2.690	46,7	4.165	20,7	6.565	32,6	20.132

Font: Alacant – 1986. Dades i sèries

La Memòria de l'Avanç per a la revisió del Pla General d'Alacant, 2001, es refereix a la importància d'aquestes espècies en parlar dels usos agrícoles en el terme municipal d'Alacant, assenyala que "la resta del municipi es defineix com de capacitat d'ús baixa o molt baixa. Aquí destaquem els pendents, la pobresa edàfica, l'erosió i els afloraments rocosos. No obstant això, aquests llocs solen acollir comunitats vegetals d'interès, i romanen com a enclavaments més o menys naturalitzats en un context territorial, on l'agricultura ha ocupat històricament gran part del territori, a pesar de les dificultats derivades del clima poc plujós. Com es veurà, en aquests espais solen subsistir hàbitats i espècies naturals de notable interès".

Les partides rurals, una extensió important amb millors condicions de cultiu, pertanyent també al municipi d'Alacant, no formen part d'aquest estudi encara que s'ha recollit informació cadastral sobre alguna d'aquestes. Constitueix, per tant, una altra línia d'investigació que podria desenvolupar-se, l'interès de la qual consisteix en la transformació important que han experimentat en allotjar-shi urbanitzacions d'autoconstrucció, il·legals en els orígens. L'aprovació del Pla General d'Alacant de 1987 va ser acompanyada per una àmplia amnistia urbanística que va transformar en sòl urbà l'extensió de les partides sobre les quals s'havien realitzat

les construccions. Aquesta nova condició no va redundar en la millora d'infraestructures com ara l'inexistent clavegueram, enllumenat, voreres i asfaltatge, ni tampoc en la dels serveis d'aigua potable, recollida de fems i transport públic. A pesar d'això es pagaven els impostos i les taxes corresponents fet que permet afirmar que l'objectiu principal de la reclassificació del sòl va ser l'increment de la recaptació per aquests i pel molt substanciós impost sobre béns immobles de naturalesa urbana que superava ampliament el dels béns immobles de naturalesa rústica.

9.3 ELS TRACTAMENTS DEL SÒL RÚSTIC EN LA LEGISLACIÓ DEL SÒL I EN ELS PLANS GENERALS DEL TERME MUNICIPAL D'ALACANT

"La ocupación de antiguos terrenos agrícolas alejados del centro y la urbanización reciente de la enteca orla de colinas de la periferia urbana, responde a criterios rentabilistas, de aprovechamiento de un espacio al que escasamente pueden atribuírsele condiciones para ello". Vicente Gozálvez, 1987

La desaparició del sòl rústic es va produir en part per les actuacions il·legals que s'hi van realitzar. Això va ser possible per la diversitat de circumstàncies que ja s'han descrit i també per la forma en què l'ordenament jurídic el va maltractar. Així es va facilitar que els criteris de rendibilitat a què al·ludeix Vicente Gozálvez en la cita amb què s'inicia aquest punt, prevalgueren sovint no sols sobre l'interès general sinó, fins i tot, sobre l'ordenament legal i les normatives que el desenvolupen. Lleis, normes, plans, poden dissenyar una ordenació del territori equilibrada, respectuosa amb la condició humana i amb la naturalesa en el conjunt d'aquesta, però quedaran neutralitzades si no van acompanyades d'una clara convicció, de la ciutadania i de les elits, sobre la necessitat i la viabilitat. L'escassa força que les lleis mostren, quan falla l'enteresa cívica i els principis morals, en governants i governats, és una constatació repetida. A això se suma, en el cas del sòl rústic, la feble atenció o potser el menyspreu, que els ordenaments espanyols contenen. Ja s'ha parlat anteriorment en aquest estudi de l'exemple de la reforma agrària, la postergació del qual ha contribuït al desmantellament, acompanyat de la degeneració, de les terres cultivables a Espanya. Les actuacions per a la regeneració es van quedar quasi sempre en la retòrica franquista que, acompanyada de la creació d'institucions administratives inoperants, ha desembocat en aquest nou "monocultiu postmodern" que són les

construccions de ciment. En aquest sentit, la Comunitat Valenciana ha sigut un camp d'experimentació en els últims vint anys. La destrucció de diverses manifestacions de la vida en favor del creixement econòmic (des de l'aprovació de la Llei 6/1994 de 15 de novembre, de la Generalitat Valenciana, Reguladora de l'Activitat Urbanística (govern PSOE) i de la Llei estatal 6/1998, de 13 d'abril, sobre Règim del Sòl i Valoracions (govern PP)) és una realitat constatable referendada a més per les declaracions públiques de càrrecs polítics, constructors, promotors i caps empresarials. Són, així mateix, molt eloqüents els arguments manejats a propòsit dels múltiples debats sobre l'aigua amb motiu de l'elaboració dels successius Plans Hidrològics Nacionals (el del govern González i el del govern Aznar) o dels transvasaments particulars entre conques, com el transvasament del Xúquer al Vinalopó. Es reconeix ja amb total claredat la destinació real d'aquest aigua, la construcció, al mateix temps que es dispara el preu de la taxa del servei públic d'aigua per a consum de boca.

La consideració de sòl urbà per als terrenys sobre els quals es van edificar la majoria dels barris construïts il·legalment sobre sòl rústic entre 1950 i 1980 es va produir en etapes diferents. El Pla General de 1956 (aprovat pel Ministeri el 1958, i desenvolupat el 1967 amb l'aprovació de les Ordenances municipals de l'edificació) no va arribar a temps d'evitar aquestes edificacions sobre sòl rústic. Quan el govern municipal va intervenir sobre les actuacions il·legals, com en el cas dels edificis singulars, va ser per a consolidar les aberracions urbanístiques que, no sols per raons estètiques com ja s'ha indicat anteriorment, han marcat la imatge de la ciutat.

El Pla de 1970, aprovat inicialment el 1969, justificava, com s'ha dit, la necessitat d'envair "urbanísticament", no sols les zones rústiques existents en el terme municipal, sinó fins i tot les àrees d'horta existents a la comarca. La justificació de José Abad resultava "impecable": "... els desordres de qualsevol tipus plantejats per l'intens desenvolupament de la nostra ciutat en els últims anys". Explicava la seua opinió sobre que, en cercar el sòl urbanitzable, "cada u ha construït on ha pogut" i per això, "l'edificació, en la majoria de les ocasions, no ha tingut en compte les normes d'urbanització"[235]. No van faltar tampoc declaracions públiques de bones intencions com ara respectar la zona agrícola, tornar a l'horta la zona depurada per a rescabalar-la de la pressió urbanística... Tot això en el context de sòl qualificat en tres categories: urbà,

[235] *Información,* 19 febrer 1970

reserva urbana, rústic. Les mesures que es van redactar, per a mantenir l'horta, es referien, sobretot, a evitar el creixement de la ciutat cap a l'interior. No en va els mossos urbanístics costaners més suculents estaven encara sense explotar: el desenvolupament de la platja de Sant Joan en la doble vessant d'Orgegia i el Cap de l'Horta.

La conservació de l'horta resulta una proposta paradoxal i contradictòria. El sòl rústic de Sant Blai, Babel, Garbinet, Vistahermosa, havia sigut ja construït o urbanitzat en gran part. En aquestes zones només quedaven alguns vestigis d'activitat agrícola ja indicats.

En el Tercer Polígon de la platja de Sant Joan, diverses vegades citat, s'estava construint acceleradament per a evitar les restriccions de la nova Llei del Sòl que s'acostava, la qual cosa es va aconseguir en gran manera, gràcies a la col·laboració municipal. Però a més aquesta actitud del govern local va produir "la pèrdua del Cap de l'Horta com a gran zona d'escampament de la ciutat" (Giner i altres, 1985). En efecte, les edificacions, falsament unifamiliars, van envair el domini de costes en molts casos i van eliminar els vestigis de les espècies vegetals endèmiques, a més d'amenaçar seriosament les posidònies. Aquí es produeix la mateixa densitat d'hàbitat que al Complex Residencial Vistahermosa, per exemple, però els blocs verticals s'han tombat de manera que tampoc gaudeixen d'aïllament i intimitat per la disposició adossada dels habitatges, per la primor dels murs i els barandats i per l'escàs espai existent entre les zones comunes i les entrades als habitatges. La no revisió del Pla General de 1970, a què s'ha al·ludit, va impedir la recuperació i el manteniment d'alguns dels valors ecològics d'aquesta zona. En definitiva, no es va respectar el que indicava, entre altres, l'article 12 de la Llei de 9 d'abril de 1976 ("Text refós de la Llei sobre règim de sòl i ordenació urbana"):

" 2.4. Al sòl no urbanitzable el Pla General establirà les mesures i condicions que siguen necessàries per a la conservació i protecció de tots i cada un dels elements naturals d'aquest, bé siga sòl, flora, fauna o paisatge, a fi d'evitar la degradació, i de les edificacions i paratges que per les seues característiques especials ho aconsellen, amb l'àmbit d'aplicació que en cada cas siga necessari".

Ni tampoc es va tenir en compte l'article 80 amb l'aplicació del qual s'huria hagut de recuperar, en gran part, la seua qualificació de sòl no urbanitzable, per les prerrogatives que conferia al planejament municipal:

"Constituiran el **sòl no urbanitzable***:*

a) Els que el Pla no incloga en algun dels tipus de sòl a què es refereixen els articles anteriors.

b) Els espais que el Pla determine per a atorgar-los una especial protecció, als efectes d'aquesta Llei, en raó de l'excepcional valor agrícola, forestal o ramader, de les possibilitats d'explotació dels recursos naturals, dels valors paisatgístics, històrics o culturals o per a la defensa de la fauna, la flora o l'equilibri ecològic".

D'altra banda el Tercer Polígon de la platja de Sant Joan tampoc complia les exigències del sòl urbà, establides per aquesta Llei. Va ser el principal argument usat pel Ministeri, a través de la Direcció General d'Urbanisme, per a rebutjar el Pla parcial. Són els requisits continguts en l'article 81:

"1. Als municipis que no tingueren Pla General Municipal d'Ordenació, el territori es classificarà en **sòl urbà** *i* **sòl no urbanitzable***.*

2. Constituiran el **sòl urbà** *els terrenys que per comptar amb accés rodat, abastiment d'aigua, evacuació d'aigües i subministrament d'energia elèctrica, o per estar compresos en àrees consolidades per l'edificació almenys en la meitat de la seua superfície s'incloguen en un Projecte de delimitació, que, tramitat per l'Ajuntament d'acord amb l'art. 41, serà aprovat per la Comissió Provincial d'Urbanisme, amb un informe previ de la Diputació Provincial.*

3. Constituiran el **sòl no urbanitzable** els altres espais del terme municipal".

A més del text refós de la Llei del Sòl, haurien pogut aplicar-se altres elements jurídics de menor rang que en el moment de la redacció i aprovació dels PGO de 1956 i de 1970 haurien permès frenar la invasió urbanitzadora que va destrossar la ciutat d'Alacant. Així per exemple el Decret de 26 d'octubre de 1956 pel qual s'estableixen normes per al desenvolupament del Pla Nacional de l'Habitatge, pel que fa al sòl adverteix sobre l'especulació "*L'interès demostrat per la iniciativa privada i els organismes públics a l'hora de secundar l'acció del Govern ha sigut causa que en determinades zones, on les necessitats d'habitatge han obligat a intensificar els plans constructius, la major demanda de terrenys ha provocat fenòmens d'alça de preus que convé evitar a fi d'impedir moviments d'especulació que haurien de danyar greument els programes de construcció d'habitatges....*". En l'art. 2n estableix la intervenció d'aquest organisme supramunicipal amb capacitat per a actuar en alguns aspectes: *"L'Institut Nacional de l'Habitatge... procedirà a l'emplaçament dels*

habitatges de renda limitada.... previ assenyalament de sectors i delimitació de polígons de conformitat amb els plans...". Els articles 3r i 4t determinaven també la forma en què s'hauria d'urbanitzar i com caldria que repartir les despeses que això genere mitjançant la cessió de les superfícies edificables als promotors d'habitatges de renda limitada.

Els incompliments d'aquestes normes i les conseqüències que d'aqusts es van derivar per als immigrats, que en la majoria de casos van haver de residir en aquest tipus d'habitatges de renda limitada, no són objecte d'aquest estudi, però no pot desaparèixer del seu horitzó. Moltes d'aquestes actuacions no es van produir en sòl previst en planejament d'Alacant per a edificar, sinó sobre el que ocupa aquest estudi: el sòl rústic i de reserva urbana. Els esdeveniments desgraciats del barri del Carmelo a Barcelona el 2005, remeten també a l'anàlisi d'aquestes circumstàncies d'il·legalitat en les normes de construcció i d'ubicació. A Espanya s'han produït molts altres afonaments d'edificacions de gravetat semblant i, per desgràcia, encara poden produir-se molts més de naturalesa semblant atesa l'escassa qualitat de les construccions.

Un altre document oficial referit a les reserves de sòl, quant als efectes que van produir sobre el sòl rústic, és l'Ordre de 21 d'abril de 1961 (Habitatge) per la qual es regula l'atorgament de concessions d'aprofitament agrícola sobre els béns constitutius de reserva de sòl de la Gerència d'urbanització.- Destaca l'exposició de motius que precedeix l'articulat on, entre altres coses, diu *"...Perquè aquestes reserves de sòl satisfacen el fi pel qual es constitueixen - atendre a llarg termini la demanda de terrenys edificables - és necessari que tinguen capacitat suficient per a absorbir les demandes de solars que es manifesten en un llarg període de temps. Només d'aquesta manera poden neutralitzar-se els ràpids augments de preu dels terrenys edificables. Al mateix temps, i perquè les entitats públiques puguen adquirir grans extensions de terrenys, resulta convenient en molts casos que les reserves de sòl es constituïsquen en zones agrícoles encara allunyades dels grans nuclis de població en curs d'expansió contínua més o menys intensa i ràpida..".* Després determina que es tolere el cultiu d'aquestes terres, fins al moment en què siguen requerides per a convertir-se en solars.

La memòria del Pla General de 1987, el primer il'únic aprovat, fins al 2004, en l'etapa democrática, es refereix al medi rural amb les frases següents molt concises:

"Medi rural

- Evitar la utilització indiscriminada
- Evitar la fragmentació de finques agrícoles en producció
- Previsió d'actuacions i instal·lacions necessàries per a una adequada explotació agrícola"

Les referències indirectes que apareixen en altres capítols han resultat premonitòries, pel que fa a la desaparició de l'horta. Per exemple quan s'apunta que per a la configuració del creixement urbà "exercirà atracció indubtable el marc comarcal, la qual cosa potser signifique en un futur no molt llunyà, l'ocupació de la zona de la Condomina".

El sòl rústic es classifica com una part del "Sòl no urbanitzable comú", juntament amb el sòl anomenat de "tolerància d'activitats diverses". Si bé el redactor recorda que "les determinacions del Pla sobre el Sòl No Urbanitzable tenen una faceta complementària important en la classificació abans referida de sòls urbans de segona residència, amb la qual cosa s'alliberarà el Sòl No Urbanitzable d'un factor fins a la data pertorbador de les activitats exercides en aquest sòl, com ha sigut la proliferació de "xalets" que ocupaven terres abans destinades al cultiu"[236].

No resulta fàcil esbrinar les dimensions del sòl rústic almenys a través de les dades que apareixen en la Memòria del PGOUM de 1987. En el quadre resum amb què es tanca aquest document, la superfície total del terme municipal suma 20.130,25 ha. El "Sòl No urbanitzable" ocupa el 76,52% de la superfície total del terme municipal. En aquest concepte de **Sòl No Urbanitzable** s'inclou el Sòl No Urbanitzable Protegit que ocupa 6.449,60 ha. i el Sòl No Urbanitzable Comú que ocupa 8.954,89 ha. El sòl rústic es comptabilitza en aquesta última classificació amb el que no gaudeix de protecció, la qual cosa afecta els Saladars d'Aigua Amarga.

Assenyala el Pla que la diversificació d'usos que s'ha produït en el camp d'Alacant, disminueix el caràcter agrícola. A més d'aquesta diversificació constata la degradació dels elements naturals del paisatge, la degradació ecològica, la pèrdua d'una estructura territorial per la falta de protecció. Els límits del terme municipal, coneguts com a delimitacions, són antiquats, fet que demostra que l'ordenació supramunicipal del territori no té coherència. La falta de protecció serà una constant també en els anys transcorreguts des de l'aprovació del Pla de 1987 que ha desembocat en la situació actual en què una gran part de les superfícies

[236] Arxiu municipal. Memòria del PGOM de 1987. Ajuntament d'Alacant

protegibles s'han convertit en solars i fins i tot s'han edificat o estan a punt de fer-ho. Ja s'han citat diversos exemples com la zona d'Aigua Amarga.

La Memòria de l'Avanç per a la Revisió del PGOUM de 2001, assenyala només uns pocs espais rústics, susceptibles d'ús agrícola, tal com diu en el text següent: "a l'Oest del nucli urbà més enllà dels sectors industrials Els Talaies i la Vall-llonga que s'urbanitzen progressivament... En el terme municipal d'Alacant l'agricultura és pràcticament testimonial... es concentra en els talls de la Sierra de l'Abellar i el Porquet i la Serra del Borgonyó... La irrupció de l'autoconstrucció i de les denominades àrees de segona residència... i les expectatives urbanístiques que permet el nou marc legal deixen poc marge per al manteniment de l'agricultura com a activitat econòmica significativa"[237].

El procés de desaparició del sòl rústic i de l'activitat agrícola no sols està decidit sinó que es considera inevitable, com s'aprecia en el text citat. No hi ha voluntat manifesta per a evitar les diverses conseqüències que aquesta desaparició ocasiona: "la ciutat central es buida i en canvi s'ompli la perifèria metropolitana"; l'alt grau d'indisciplina urbanística en el desenvolupament del PGOUM de 1987 "no sols aconsegueix la degradació visual del paisatge, dels ecosistemes, del patrimoni rural i cultural, sinó que pot afectar la mateixa seguretat dels habitants, en ocupar construccions realitzades sense llicència, situades en zones de risc d'avingudes"; les fites, paratges i rambles, saladars i zones humides, "es dessequen o es modifiquen mitjançant l'abocament de terres o runes; i també en les àrees urbanitzable limítrofes amb fites paisatgístiques que són erosionades mecànicament per la seua base per a ampliar el sòl ocupable".

L'acceptació de la desaparició inevitable del sòl rústic explica l'absència de propostes per a detenir. No seria molt difícil trobar solucions ja que estan contingudes en els documents elaborats internacionalment per a protegir el medi, el territori i la vida, que han sigut aprovats i signats per molts països entre els quals es troba Espanya. Un dels més recents és l'Agenda 21, l'acord per a aconseguir la sostenibilitat ambiental en el segle XXI presentat per les Nacions Unides en el si de la Conferència de Rio 1992 com un pla d'acció global. Els vuitanta ajuntaments reunits en la Conferència Europea sobre Ciutats Sostenibles celebrada el 1994 a la ciutat d'Aalborg, van aprovar la "Carta de les Ciutats Europees cap a la Sostenibilitat" coneguda també com la Carta d'Aalborg. Els ajuntaments europeus s'han sumat a poc a poc a aquest compromís. L'Ajuntament

[237] Avanç Plans General 2000

d'Alacant es va adherir el 1999, però encara el 2005 no ha constituït el Fòrum ciutadà que elabore l'Agenda Local 21 de la qual derive el corresponent Pla d'Acció local. És una tasca de participació que s'ha posat en marxa en algunes ciutats immediatament després de la conferència de Rio, com és el cas de l'Agenda Local 21 de Seattle el 1993, de Londres el 1995, o la metodologia de Pressupostos Participatius articulada a Brasil des de finals de la dècada dels vuitanta. Al no fer-ho tampoc en el moment de la revisió del Pla General, es perd una altra oportunitat per a recuperar la ciutat i corregir els greus defectes que reiteradament s'assenyalen en els documents oficials de l'Ajuntament d'Alacant i en els estudis dels especialistes geògrafs, urbanistes, sociòlegs.

9.4 LES FASES DE TRANSFORMACIÓ DEL SÒL RÚSTIC EN URBÀ: DES DE LES ACTUACIONS IL·LEGALS A LES AMNISTIES URBANÍSTIQUES I LES REQUALIFICACIONS EN EL MOMENT DE LA REDACCIÓ DEL PLANEJAMENT

L'escàs interès que despertava el sòl rústic, com a espai per a l'activitat agrícola, sembla prou demostrat en els punts anteriors. El que podria qualificar-se com a menyspreu cap a una activitat econòmica de primera magnitud, l'agrícola, va tenir conseqüències de llarga persistència pel que fa a la satisfacció de les necessitats humanes més complexes com són la nutrició, el gaudi d'un medi afavoridor de la vida, la disponibilitat d'un espai organitzat d'acord amb la mesura i la capacitat humanes, la promoció d'estructures urbanes que afavorisquen la comunicació personal i social, la transmissió dels valors culturals atresorats al llarg de la història.

L'espai natural del terme municipal d'Alacant, on creixien i es conreaven les oliveres, els ametlers, els fruiters, les hortalisses, els cereals, va quedar ocupat per altres realitzacions ben diferents, amb característiques de creixement econòmic "modernitzat, marcat pel benefici ràpid, si no immediat, l'escàs esforç i molt limitades inversions. Són els edificis construïts al marge de les lleis i les normatives pel retard de les ordenances derivades del Pla General de 1956; després de l'aprovació del PGO de 1970, per la contradicció entre les propostes dels Plans Parcials i la nova legislació aprovada el 1976 i no recollida en les actuacions urbanístiques d'Alacant fins a l'adaptació del PGO de 1970, realitzada pel primer Ajuntament

democràtic, i aprovada el 1984, durant la segona legislatura. Per a llavors ja s'havien perpetrat actuacions destructores com les del Tercer Polígon de la platja de Sant Joan.

Es mostra a continuació les dates de creació dels nous barris, la qualificació del sòl sobre el qual es van construir i la data en què va canviar la qualificació. Cal tenir en compte que tant els barris de nova creació en aquest anys -Virgen del Remedio, Ciutat d'Assís, Joan XXIII, Mil Viviendas- com els que ja existien i van ampliar la superfície -Los Angeles, Pla, Florida, Babel- van ocupar, en la majoria, sòl rústic qualificat com a tal.

Barri	Any creació. Any de construcció, inici o inauguració	Classe de sòl
Ciutat d'Assís	1948	Rústic
Divina Pastora	1955	Rústic
Mil Viviendas	1955	Rústic
Virgen del Remedio	Inicis seixanta fins a 1985	Rústic
Vistahermosa	1963	Rústic
Colònia Requena	1964	Rústic
La Paz	1964 inauguració	Rústic
Joan XXIII	1967	Rústic
Cuatrocientas Viviendas	1968	Rústic

Les amnisties urbanístiques van ser l'única opció que es va utilitzar davant la realitat d'una ciutat que havia crescut, durant quaranta anys impulsada per interessos aliens a una concepció de la ciutat com instrument del creixement humà. Poden apreciar-se els efectes de forma diferenciada en dues zones de la ciutat que es poden reconèixer amb la denominació següent:

- El nord proletari
- L'est i el sud com a substituts de la ciutat edificada. Les zones residencials sobre reserva urbana: Complex de Vistahermosa, Cap de l'Horta

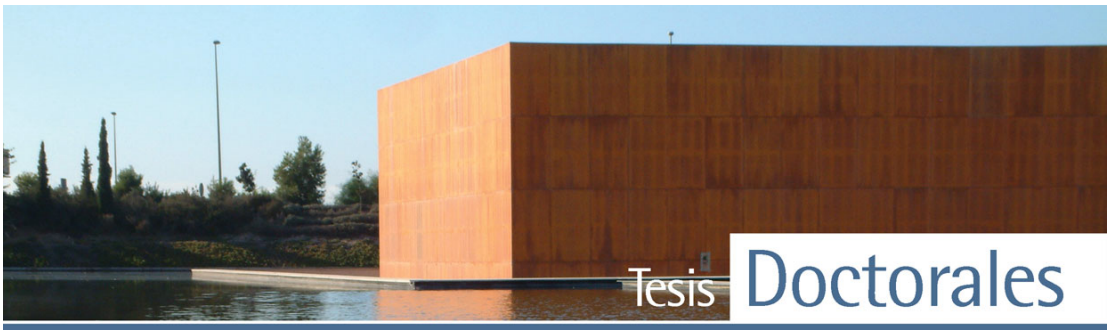

El nord proletari

Les transformacions del sòl rústic descrites van tenir unes conseqüències a què es refereixen tant la Memòria del PGO de 1987, com l'Avanç per a la revisió, de 2001, diverses vegades citat en aquest treball. La celeritat amb què es van construir els barris de la zona nord de la ciutat - Virgen del Remedio, Mil Viviendas, Cuatrocientas Viviendas, Divina Pastora, Rabasa, Colònia Requena...- va produir importants mancances urbanes que s'han citat ja en la primera part d'aquest estudi i que es resumeixen en la deficiència d'infraestructures com ara clavegueram, asfaltatge, zones verdes i dotacions com centres escolars, sanitaris, culturals, associatius.... La utilització de materials de baixa qualitat produiria, a mitjà termini, deterioraments importants en les construccions i en les infraestructures. La suma de tots aquests factors permet entendre el ràpid deteriorament que actualment afecta molts d'aquests barris.

La població d'aquests barris estava formada majoritàriament per immigrats d'altres llocs de la província i d'altres províncies. La preocupació principal era trobar ocupació. A més les condicions educatives i culturals de l'Espanya franquista no facilitaven el reconeixement dels errors i les mancances en la construcció ni en els barris ni, en conseqüència, la seua reivindicació. La situació política tampoc propiciava comportaments que pogueren considerar-se com a alteració de l'"ordre públic". En canvi el “desordre” i les misèries urbanístiques habituals a la ciutat van ser acceptades amb complaença per les autoritats municipals.

En els inicis de la democràcia, es van realitzar importants esforços per a atendre les necessitats més urgents d'aquests barris. Aquest esforços van estar esperonats per les campanyes electorals en què s'intentava aconseguir el suport veïnal. Van ser bases importants, amb excel·lents resultats, que han continuat utilitzant-se en el joc polític per a incrementar els vots. El nombre més gran d'intervencions urbanes es va dirigir a aquests barris del nord de la ciutat, no sols per ser els pitjor dotats sinó sobretot per la gran densitat de població que els caracteritzava. Així va ser creixent el suport electoral al PSOE amb el qual es va gestar el mite d'un cert "cinturó roig" alacantí que no es va consolidar com a tal cinturó roig. La fidelitat cap a les candidatures socialistes, en percentatges només suficients, es va mantenir fins a 1987, any en què va començar una fugida de vots que va culminar en el triomf del PP el 1995. Una altra línia d'investigació podria obrir-se a partir de l'estudi de l'estructura urbana d'aquests barris i l'evolució del comportament polític, no sols electoral. A partir dels anys noranta la degradació urbana ha augmentat al mateix temps que el deteriorament

social. La participació veïnal en els assumptes concernents al seu barri i a la ciutat també ha disminuit pel renovat autoritarisme municipal que es veu reforçat el 2005 per l'aplicació de la Llei de grans ciutats per la qual es pretén exercir un intervencionisme encara major mitjançant el control de l'equip de govern sobre les Juntes de Districte.

En aquest "nord proletari" cal diferenciar almenys tres situacions diferenciades:

- Els barris en què ha continuat el deteriorament sense intervencions dignes d'esment.
- Aquells en què s'ha produït alguna forma d'intervenció urbana imprescindible.
- Els que han evolucionat arrossegats per la construcció dels centres comercials i de les noves vies de comunicació antigament planejades i recentment construïdes.

Podria considerar-se, com a exemple del primer tipus, el barri Virgen del Remedio. El nucli central de barri, la construcció del qual data dels anys seixanta, acusa els problemes d'envelliment que es fan més patents per la mala qualitat dels materials utilitzats en la construcció dels edificis. A pesar d'això, no s'han produït intervencions dignes d'esment. Tampoc pel que fa als aspectes econòmics i socials, molt deteriorats en haver absorbit una part de la població del conflictiu barri de Mil Viviendas. Per un altre costat el projecte d'una nova circumval·lació per a Alacant, amb peatge, presentat en la legislatura 1999 al 2003, l'objectiu principal de la qual és desviar el trànsit procedent de l'autopista A7, tancarà el barri de Virgen del Remedio en un perímetre d'escassa penetració, la qual cosa augura un procés de degradació encara major. Si a això se suma la voluntat del govern municipal de realitzar la prolongació de l'avinguda Baronia de Polop, proposada pel govern municipal socialista i paralitzada per les mobilitzacions veïnals en els anys vuitanta, hi ha raons fundades per a augurar l'aparició a Alacant de nous guetos.

Una de les intervencions urbanes d'Alacant, d'impossible ajornament, va ser Mil Viviendas- Francisco Franco, avui Virgen del Carmen. Ja s'ha descrit en la primera part, en la descripció dels anys cinquanta, com el deteriorament físic d'aquest barri va aconseguir tal magnitud al començament dels anys noranta que va fer ineludible una ràpida intervenció. Va ser el primer senyal d'alarma que va despertar la inquietud als barris pròxims. Anava acompanyat per un important deteriorament social produït per diversos factors com l'augment del consum de drogues que va trobar en Mil Viviendas un supermercat fàcil i consentit. Però també la liberalització de les normes de contractació laboral que va començar el 1990, va abonar aquest deteriorament

fins a extrems molt greus. El barri de Mil Viviendas, com ja s'ha vist en la primera part, va ser demolit i posteriorment reconstruït. No obstant això aquesta oportunitat de regeneració social no es va aprofitar.

L'obertura de grans vies, previstes ja en el PGO de 1970, que es van construir en els noranta, ha suposat no sols la creació de noves zones urbanes que es cataloguen com "urbanitzacions", sinó la modificació dels barris ja existents.

El creixement del barri Garbinet, també a la zona nord, és un exemple d'aquesta influència. La construcció de la Gran Via i de la Via Parc, la instal·lació de les grans superfícies com a element central i atractiu d'especulació urbana, va afavorir l'aparició de pressions de diversa índole sobre el veïnat de Joan XXIII. El deteriorament social, causat per un conjunt de causes, s'ha fet present també en aquest barri. Les expectatives urbanístiques en aquests moments solen demandar pau social com a indicador de qualitat i "alt *standing*". És per això que, després de la inauguració del Centre Comercial Gran Via, segons testimoni de la presidenta de l'Associació de Veïns dels Mòduls de Joan XXIII, Manuela Celdrán, començara a difondre's el rumor de l'existència d'aluminosi en els edificis del barri. Al mateix temps van aparèixer personatges que van oferir als propietaris la compra dels seus habitatges. L'operació no ha prosperat, fins aquest moment. Es tracta d'un veïnat fortament arrelat i identificat amb l'entorn, el desallotjament i l'apropiació de les plusvàlues generades pels nous espais, que persegueixen els agents urbanístics, no sembla factible, per ara.

La construcció d'urbanitzacions tancades, atretes per la influència d'aquestes grans vies, s'ha produït en els límits de barris com Tómbola, Rabasa, i fins i tot el Pla i Los Angeles. Predominen els adossats en els quals es reprodueixen els inconvenients descrits en parlar de Cap de l'Horta. Les condicions de construcció han millorat en certa manera i segons les empreses constructores. En canvi les dotacions, les condicions d'urbanització, la mateixa concepció de les noves zones, presenten inconvenients importants que permeten considerar-les com precàries. L'accés als serveis sanitaris, educatius, culturals, d'oci i d'ocupació requereix desplaçaments llargs dependents quasi sempre del transport individual privat atesa la inexistència o la inadequació del transport públic col·lectiu tradicional a la ciutat.

L'est i el sud com a substituts de la ciutat edificada. Les zones residencials sobre reserva urbana: Complex de Vistahermosa, Cap de l'Horta.

Les reserves de sòl no han sigut únicament estratègies programades pels grans promotors i constructors (Roch i Guerra, 1981). La Llei del Sòl de 1956 introduïa la qualificació de reserva urbana utilitzable als municipis que disposaren de PGO. Es tracta de sòl encara no urbanitzat però susceptible de ser-ho, legalment, que o bé es troba en un perímetre ja urbanitzat o bé en "el perímetre que defineix el casc de la població". La mateixa Llei esmentada diverses vegades en aquest estudi recull criteris flexibles respecte a la capacitat de les corporacions i dels propietaris per a edificar sobre aquest sòl. Pot fer-se "*mitjançant la formació d'un Pla i de normes que hi definisquen les possibilitats d'edificació, utilitzacions especials, creació i conservació d'espais lliures, determinació de perímetres o llocs afectats*". La finalitat del sòl de reserva urbana apareix més clarament definida en l'Ordre de 21 d'abril de 1961: "*atendre a llarg termini la demanda de terrenys edificables... que tinguen la capacitat suficient per a absorbir les demandes de solars que es manifesten en un llarg període de temps... neutralitzar els ràpids augments de preu dels terrenys edificables*". La mateixa Ordre indica també la ubicació més convenient per a aquestes reserves de sòl "...*En zones agrícoles encara allunyades dels grans nuclis de població en curs d'expansió contínua, més o menys ràpida*". El sòl de reserva urbana, a causa de l'aplicació d'aquest criteri, es va nodrir de les zones qualificades d'aquesta manera en el PGO i d'altres que van estar catalogadaes com a sòl rústic però van poder "beneficiar-se" de la demanda de solars a què al·ludeix la Llei del Sòl de 1956 i l'Ordre de 1961 ja citades.

El cas del Complex Residencial Vistahermosa, construït sobre sòl de reserva urbana, amb plantejaments d'urbanització privada, però no tancada, no es va alliberar de la utilització de materials de construcció de baixa qualitat que va caracteritzar altres construccions de la mateixa època. Ja s'ha descrit la història en la primera part. La població que va ocupar aquesta urbanització, la majoria eren assalariats del sector serveis, directius mitjans, professionals liberals, comerciants amb una capacitat adquisitiva mitjana-alta que van trobar un nou espai residencial com a alternativa a les mancances i el deteriorament gradual del centre construït. Un petit percentatge dels habitatges del Complex Residencial Vistahermosa es van utilitzar com a segona residència encara que la majoria van ser i són usades com a habitatge habitual. Les instal·lacions esportives, la jardineria, les piscines han determinat unes despeses comunes elevades,i també constants per a la reparació dels desperfectes habituals per la precarietat de la construcció, com a ruptures de baixants, de les instal·lacions elèctriques, la lampisteria, etc. Són circumstàncies que han actuat com una

mena de darwinisme urbà que va seleccionar aquest sector social. L'entitat promotora, la Caja de Ahorros de Alicante y Murcia, avui Caja de Ahorros del Mediterráneo actua també com a Administració de la Comunitat de propietaris, la qual cosa li permet exercir un control important sobre els ingressos, la contractació de treballadors en un nombre important i altres aspectes que haurien d'incloure's en una nova línia d'investigació, ja apuntada, sobre el paper de les entitats bancàries i d'estalvi en el problema d'accés a l'habitatge, que s'ha incrementat sense indicis de solució real.

La Caja de Ahorros Provincial, com s'ha indicat també en la primera part, va actuar com a promotora al Polígon de Babel. La Cooperativa "Bernardo Pérez Sales" va utilitzar un altre mode d'urbanització. En tractar-se de blocs oberts, no tenia aquest concepte d'espai diferenciat i reservat. Els habitatges anaven destinats a la mateixa classe mitjana que va comprar en el Complex de Vistahermosa. Es va intentar desenvolupar una zona que estava degradada per les pèssimes construccions de barris pròxims com José Antonio, el barri del Cuerno i les coves habitades en el barranc de Benalúa. El Ple municipal de vint-i-dos de març de 1975 va iniciar el procés de canvi d'ús del sòl d'aquesta zona. Es tracta, per tant, d'una de les actuacions previstes per la Llei del Sòl de 1956 sobre el sòl de reserva urbana i rústic, és a dir, l'atenció a la demanda de solars que es va produir coincidint amb el canvi d'ús de l'habitatge en lloguer, per l'habitatge en propietat.

El deteriorament dels habitatges del centre urbà consolidat va facilitar un èxode de població cap aquestes noves zones urbanitzades, i cap al que ja s'estava construint en el Tercer Polígon de la platja de Sant Joan.

Les dimensions d'aquest espai més conegut com a Cap de l'Horta o El Cap, que havia despertat grans expectatives immobiliàries, eren molt majors que les dels dos polígons de Babel i de Sant Blai junts. Vuit milions de metres quadrats en una actuació que comprèn des del final de la platja del Postiguet, zona coneguda com el Cocó, l'Albufereta fins al començament de la platja de Sant Joan, inclosa una bona part d'Orgegia que arriba fins la carretera de València (veure pla annex). Les noves fórmules financeres utilitzades per les entitats bancàries van facilitar una ocupació massiva d'edificacions suposadament innovadores que oferien la il·lusió d'habitatges unifamiliars adossats, amb piscina comuna i jardí privat. El pretès concepte exclusivista del Complex Residencial Vistahermosa resultava així superat, encara que, com aquell, només

imaginàriament. El simbolisme de la propietat, exclusivitzada i segregada, ha suposat un increment de les càrregues de manteniment i significa, de fet, la doble imposició: la pública, a través de les taxes i els impostos municipals, la particular per a les mateixes tasques de neteja, manteniment de les infraestructures i dotacions d'enjardinament, piscina, pistes de jocs diversos. Una altra possible línia d'investigació seria aquesta dels efectes de la fiscalitat directa i indirecta sobre l'habitatge en propietat.

La població, en la majoria d'aquests casos, disposa d'una capacitat adquisitiva mitjana o mitjana-baixa, en proporció inversa a l'augment del preu dels immobles. El control financer utilitza nous instruments com són els pagaments ajornats, les targetes de crèdit, els préstecs personals i tot l'entramat en què, a propòsit de l'adquisició de l'habitatge i els efectes necessaris, queda segrestada la llibertat.

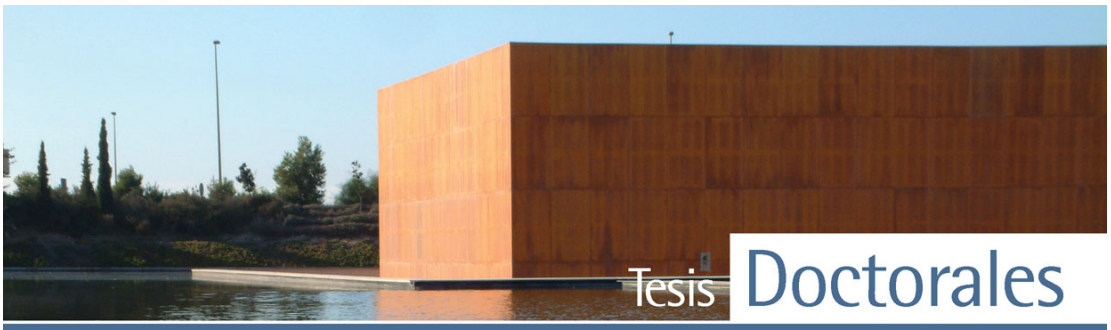

10 ELS AGENTS INDIVIDUALS I EMPRESARIALS QUE ACTUEN SOBRE EL SOL RUSTIC. PROPIETARIS, URBANITZADORS, CONSTRUCTORS, GOVERNANTS. LES ENTITATS FINANCERES: PROMOTORES I BENEFICIARIES. LES RESISTÈNCIES: VEÏNAL, CULTURAL.

"La compartimentación del espacio urbano... conviene perfectamente a unos intereses de dominación que tratan, a toda costa, de convertir la ciudad en un agregado de partes perfectamente separadas; que delimita el espacio que debe ocupar cada clase del espectro social para evitar mezclas inconvenientes, que compartimenta el tiempo, la vida cotidiana y la vida entera del individuo"
"La propiedad es una de las condiciones de dominio que más dificultan la libre disposición del suelo y de los elementos que componen el espacio consolidado... La primera característica que destaca en la propiedad de la ciudad histórica es su fragmentación..".
Álvarez y Roch, 1980

Aquest estudi, com ja s'ha indicat, es refereix al sòl qualificat com a rústic el 1950, que apareixia com a tal en els Pla General de 1956, i que, entre 1970 i 1980, es va convertir, de fet o legalment, en sòl urbà.

Els canvis territorials que es van produir en el terme municipal d'Alacant algunes de les causes més rellevants dels quals ja s'han explicat, indiquen així mateix el paper important que la propietat de la terra, factor clau d'estratificació social en les societats agràries tradicionals en les que es pot considerar inclòs el País Valencià (Mira, J. F. en Ninyoles R. LL., 1980), ha continuat jugant en la nova formació social capitalista apareguda amb la tímida implantació de la industrialització a Espanya, al País Valencià i, encara molt més tímida, a la ciutat d'Alacant. El predomini creixent del sector terciari va anul·lar qualsevol rastre rural. Potser açò ajude a entendre a més l'aparició d'aquesta "suposada" cultura espanyola amb què s'explica l'alta demanda d'habitatges en propietat enfront del lloguer, que s'ha generalitzat a partir dels anys seixanta. El sòl i les propietats que poden assimilar-s'hi, com és l'habitatge, una plaça de garatge, un local comercial, exerceixen més aviat el paper d'objecte, mercaderia amb un exclusiu valor de canvi que ha perdut el seu caràcter element de relació social (Topalov, 1984).

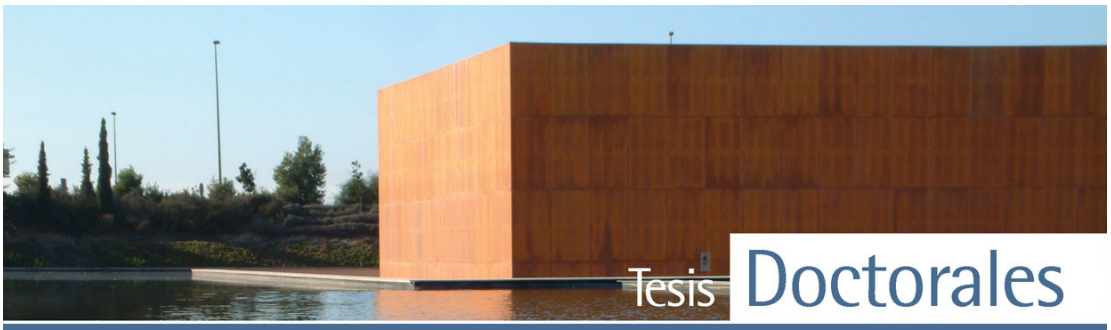

Quan el 1956 es va aprovar la Llei del Sòl i el primer Pla General d'Alacant, es va activar al mateix temps la compra de sòl en el Cap de l'Horta, una gran extensió territorial que en aquell moment no tenia grans expectatives urbanístiques, si no era per la proximitat a les construccions iniciades ja la platja de Sant Joan. Els Plans que es van redactar per al desenvolupament del Cap de l'Horta van portar el nom de Tercer Polígon de la platja de Sant Joan. Amb aquestes importants adquisicions va començar a gestar-se una activitat que serà altament rendible i que, al mateix temps, absorbirà els recursos, i amb aquests les idees, dels grups influents reduïts que van actuar en una ciutat durament castigada al final de la Guerra Civil i privada de les persones capaces de continuar el que va planificar l'efímer govern progressista de la II República, l'anomenat Pla Prieto. Alguns propietaris d'aquell moment van ser també protagonistes o espectadors de les reunions celebrades amb el ministre Indalecio Prieto.

Els qui van comprar en aquestes zones a partir dels anys cinquanta, gaudien de bones relacions amb els caps polítics o ho eren ells mateixos, amb els empresaris banquers, amb els constructors. Disposaven a més de temps. Els recursos econòmics no eren imprescindibles, no almenys en grans quantitats. El preu del sòl que anaven adquirint era molt baix, les construccions que emprenien s'autofinançaven bé mitjançant les vendes, bé per la consecució de préstecs a baix interès o "interès preferencial", que s'amortitzaven a mesura que es cobraven les vendes.

L'objecte de l'estudi queda limitat, en aquest punt, als propietaris de finques rústiques, la procedència de les propietats d'aquests, els mètodes amb què les van obtenir, i els processos de concentració de la propietat. S'al·ludeix també a les intervencions polítiques que directament o indirectament van facilitar aquests processos des de l'àmbit local, provincial i ministerial, i al concurs de les entitats bancàries i d'estalvi que no es van limitar a finançar els propietaris i els constructors, sinó que van actuar com a promotores, constructores i administradores de finques urbanes. Aquest conjunt aparentment heterogeni pot considerar-se com la nova classe dominant, la nova elit en què participen alguns dels que ho són des d'un segle arrere i molts altres que com el citat Caisotti de la novel·la d'Italo Calvino, van començar amb un profund desconeixement de les finances i de les tècniques constructores per a arribar a decidir la vida i el desenvolupament de la ciutat. El silenci, quan no la connivència, dels qui van tenir millor formació, majors

coneixements i una certa tradició il·lustrada, completa el quadre del que podria denominar-se con les "noves elits urbanístiques", com un nou producte de la denominació d'origen Alacant.

Les característiques de les elits ja descrites el començament d'aquesta Segona Part, en la introducció del punt 6, es donen en aquest grup. Llaços de diversa índole refermen una xarxa d'interessos molt sòlida. El parentiu, les aliances matrimonials, les coincidències polítiques en són alguns. No falten les tensions, picabaralles i, fins i tot lluites importants pel control del negoci. L'estabilitat de les diferents empreses, famílies polítiques, grups bancaris, queda sotmesa a la pressió de la competència i també a aquestes altres formes de pressió psicològica que han estat presents a Alacant. Així s'ha pogut comprovar en les entrevistes realitzades a polítics i empresaris de la construcció. No van constituir, però, un component clar de la burgesia tradicional alacantina, si la va haver-hi, gran o petita. No es van dedicar a promoure grans empreses i instal·lacions industrials, sinó més aviat mitjans i petits negocis dependents, per tant, de la gran burgesia financera. El nou grup, que pot entendre's dedicat especialment al negoci ràpid i sense riscos, a l'especulació immobiliària i financera, adquireix la seua cohesió en l'exercici d'aquestes pràctiques. Encara que no és un "grup social portador de grans projectes -econòmics i cívics, és a dir, que no té un caràcter punta i un horitzó ampli equivalent al que pogués haver tingut a la Península la burgesia industrial de principi de segle" (Marquès, J.V. en Ninyoles, R. LL., 1980).

En canvi l'ampli grup dels "altres propietaris" que han arribat a ser-ho per la divisió horitzontal de la propietat i que sumen diversos milers no s'estudia aquí. No se'ls pot incloure en l'elit, ni encara menys a la classe dominant, ni com a propietaris, ni com a nova burgesia, ni tan sols pel volum de les seues rendes territorials i per l'autonomia que permetria catalogar-los com a classe ociosa. Les seues propietats, habitatges de pocs metres, es poden considerar rústiques com ho eren els terrenys sobre els quals es van edificar. En la majoria dels casos van continuar amb aquesta qualificació durant més d'una dècada encara que se'ls va aplicar la figura impositiva corresponent als immobles urbans. La interiorització de la propietat com un valor propi de la cultura dominant explica que, contra la seua voluntat i sense clara consciència d'això, siguen abans de tot víctimes de les càrregues econòmiques de la propietat i resulten a penes beneficiats per la possessió dels escassos metres quadrats dels habitatges. El percentatge de participació en la propietat del solar sobre el qual es construeix, no ha de considerar-se com a propietat real, per més que es consigne en les

escriptures. Les plusvàlues que aquesta propietat genera no repercuteixen en el benestar d'aquests petits propietaris sinó, sobretot, en l'augment de la càrrega fiscal, ja que els increments del valor cadastral dupliquen o tripliquen el gravamen, al mateix temps que redueixen les possibilitats d'ajudes socials, beques etc. En computar com a ingrés patrimonial. A més els propietaris d'habitatges edificats en un entorn sense infraestructures, serveis i dotacions, han de contribuir amb pagaments extraordinaris quan el municipi accepta esmenar les mancances imputables a les constructores i promotores i que, per tant, haurien de ser sufragades per aquestes.

A més en el moment de finalització del préstec l'habitatge s'ha deteriorat, el barri s'ha degradat, els costos de manteniment s'han disparat com a conseqüència de la mala qualitat dels immobles, de les infraestructures i dotacions construïdes, circumstàncies que són molt freqüents. En conseqüència quan s'alça la hipoteca, s'inscriu una propietat molt devaluada, l'adquisició de la qual ha generat alts beneficis als bancs, a les empreses promotores i a les immobiliàries. El deteriorament indicat donarà origen a noves operacions de remodelació, reforma interior i la resta d'actuacions amb què es reprodueix el sistema capitalista. En aqueste, els petits propietaris no veuran reconeguda la condició de propietaris ni el poder que tenen sobre el sòl.

La concentració de la propietat horitzontal s'ha convertit en una nova forma d'acumulació protagonitzada majoritàriament per les entitats bancàries, per les noves societats immobiliàries i, en menor grau, per alguns particulars. Pot considerar-se, també, un fenomen digne d'estudi. Es tractaria de determinar els nous mecanismes que la promouen, les circumstàncies que la faciliten, els beneficiaris pròxims i remots d'aquesta nova forma d'acumulació. Proximitat i allunyament es refereixen, en aquest cas, a les elits locals, provincials, nacionals i fins i tot internacionals que constitueixen el poder econòmic. Seria important, a més, realitzar aquesta investigació unida a l'estudi dels habitatges construïts i realment buits, com també al del paper jugat per la banca privada i per les entitats d'estalvi, per si mateixes o per societats interposades, en el procés d'embargament, expropiació i apropiació d'aquestes petites propietats resultants de la divisió horitzontal. Tot això a partir d'una comparació entre la primera etapa de la democràcia fins als anys noranta, quan hi havia una destacada actuació de les empreses públiques de construcció i de la banca pública en la gestió dels fons dels plans d'habitatge, i la fase marcada per la liberalització generalitzada amb la desaparició

de la banca pública, el debilitament de les relacions laborals, la pèrdua de capacitat adquisitiva dels salaris, la inestabilitat en l'ocupació.

Com a conseqüència de tot això, al començament del segle XXI el territori s'ha desarticulat encara més per la influència de dues actuacions: l'aparició de grans urbanitzacions perifèriques construïdes sobre les grans reserves de sòl realitzades pels constructors-promotors (Roch i Guerra, 1981) i, en les dues últimes dècades, per la construcció de grans complexos comercials i d'oci. La ciutat apareix dominada pel transport individual privat i per les enormes necessitats d'espai que aquesta manera de transport genera. Les organitzacions veïnals han perdut protagonisme en la vida de la ciutat i en la seua tasca de reivindicació d'un espai urbà habitable, amb infraestructures i dotacions suficients en tots i cada un dels barris. Pel que es refereix a l'habitatge, s'ha abandonat la fórmula de lloguer -que continua usant-se encara de forma generalitzada en la majoria dels països europeus-, la cultura de la propietat ha calat de manera que es concep com una certa forma de progrés, com descriuen Díaz Orueta i Lourés (2002): "Resulta habitual l'associació d'aquest nou desenrrotllisme amb una idea vaga de progrés social que, segons pareix, aniria lligada a la possibilitat del canvi d'habitatge i, en particular, a l'accés a la seua propietat".

- <u>Els propietaris</u>

"Hom ha assenyalat la debilitat de la Renaixença, la inexistencia d'un mecenatge emparador de les iniciatives artístico-culturals en general, i molt en particular, les destinades a la revitalització de la llengua catalana, la manca d'una resposta combativa a les distintes situacions de crisi econòmica ... la burgesia valenciana no ha promogut moviments polítics, culturals o simplement administratius que es corresponguessen amb el carácter del poble del País Valencià".
JosepVicent Marqués

Les dades relatives a les propietats i als propietaris, procedeixen, en primer lloc, de l'Oficina Municipal del Pla General. Són les fitxes que apareixen en l'annex 1. S'hi recull el nom del propietari o propietaris, el Polígon urbà a què pertanyen, la ubicació, segons els noms municipals, els usos i les activitats que sobre elles existien, l'extensió que ocupaven, desglossada, en quasi tots els casos, per activitats. El nombre de finques fitxades en aquest primer pas és de sis-centes vuitanta-dues.

En segon lloc, s'ha realitzat la confirmació de les esmentades propietats en el Registre de la Propietat (annex 2). Tres-centes setanta-tres fitxes elaborades a partir del Cadastre coincideixen en el nom del propietari i la ubicació amb les trobades en el fitxer del Registre de la Propietat número 4. Aquesta primera confirmació registral permet avançar en l'investigació sobre la concentració de la propietat, procés que apareix amb prou claredat en aquest segon pas, en què es pot comprovar que determinats propietaris tenien registrat un nombre elevat de finques, de manera que els tres-cents setanta-tres propietaris inicials trobats en l'Oficina municipal, sumen un total de 1.104 finques en les fitxes del Registre de la propietat (annex 3). L'extensió d'aquestes finques ascendiria, com ja s'ha assenyalat, a 14.547.604 m². Més endavant es veurà el grau de concentració de les propietats.

El tercer pas, la recerca de les inscripcions registrals en els llibres del registre, ha resultat excessivament laboriós i d'escassos resultats. El nombre de finques registrades com a herència que s'han trobat és de cent dotze. Les finques comprades sumen cent setanta-set (ANNEX 3). Les fitxes del registre sumen mil cent quatre finques de les quals consta el nom del propietari, la ubicació, i les dades de número de llibre, número de foli i número de finca (ANNEX 3). L'ampliació de la informació sobre la data i origen d'adquisició, les vendes, les expropiacions, les agrupacions, les segregacions, les associacions amb altres propietaris només s'ha aconseguit en quatre-cents vint-i-sis casos (ANNEX 3).

En conseqüència, les dades cadastrals obtingudes de l'Oficina Municipal del Pla General i de les fitxes del Registre contenen una informació que pot considerar-se, no sols suficient, sinó fins i tot abundant. En canvi, la informació trobada en els llibres del Registre, sobre la història i l'evolució de la propietat, com ja s'ha dit, és més reduïda, una mica menys de la meitat d'aquestes. Aquestes quatre-centes vint-i-sis finques registrals poden servir com a mostra suficient per a fonamentar la hipòtesi, ja que indiquen comportaments coincidents i significatius d'una tendència que se substantivitza a la ciutat d'Alacant.

Així per exemple, en les inscripcions de les finques sobre les quals s'ha trobat informació àmplia, apareixen alguns procediments utilitzats en la dècada dels anys quaranta i cinquanta per a la inscripció de les propietats. Un d'aquests és la inscripció en el Registre de propietats amb un origen i un propietari desconeguts raó per la qual s'incorpora una nota en el marge del full registral en què es fa constar que la finca passa a inscriure's a nom del nou propietari després d'haver-se anunciat en el tauler de l'Ajuntament, durant el

període reglamentari: la incompareixença de propietaris anteriors, permet inscriure-les a nom dels qui la presenten en el Registre com a primera inscripció. Un altre procediment, en aquest cas d'ampliació de la superfície, és el procediment de 2a, 3a o 4a inscripció per a ampliar la cabuda de les finques registrades en 1a inscripció. Aquests procediments segueixen usant-se al començament del segle XXI, tant les inscripcions de major cabuda com l'aplicació de l'article 205 de la Llei hipotecària que es reprodueix textualment en una nota a peu de pàgina. Si bé el nombre de finques trobades amb aquestes peculiaritats no és elevat, indica la varietat de mecanismes utilitzats per a l'apropiació del sòl, legals i il·legals, que s'han utilitzat i es continuen utilitzant.

La concentració de la propietat rústica, a la qual es presumeix o per a la qual es desitja que tinga "vocació urbana", és una dada rellevant per a aconseguir conclusions sobre el paper exercit pels titulars d'aquestes propietats. No hi ha arguments sòlids que fonamenten aquesta tendència metafòrica del sòl cap a un o altre ús, especialment si la seua extensió és molt gran. L'ús haurà de ser el més convenient per a l'equilibri territorial i ambiental de manera que influïsca en l'ordenació adequada de l'espai, en compte de quedar sotmès a la pressió de sòls que tenen una qualificació que s'ha establit il·legalment, per actuacions arbitràries en terrenys pròxims.

El procés de concentració s'ha produït en alguns casos a partir de les finques heretades a les quals se sumen aquelles que es compren. Ofereix un panorama sobre les relacions existents entre els diversos propietaris del sòl rústic. La compra va permetre augmentar les possessions heretades i incrementar el poder davant dels agents immobiliaris, d'una banda, i davant de les revaloracions previstes segons el planejament vigent o per venir. És el cas, a Alacant, del Cap de l'Horta, per exemple. Cal tenir en compte que una part important d'aquestes propietats no han sigut trobades, pel que fa a l'extensió i a la procedència. D'això es dedueix que la concentració de les propietats va ser major del que apareix en les taules. (ANNEX 3).

El cas de Máximo Cajal, un dels principals propietaris de la platja de Sant Joan, combina l'herència, la compra i l'agrupació amb altres propietaris i amb la Urbanitzadora Platja de Sant Joan S.A.. S'hi van associar també amb els constructors i que, en els seus inicis el 1946, va tenir el domicili a Madrid. Es reprodueix a continuació el llistat de propietats trobat en el Registre de la Propietat. Les propietats de Máximo Cajal van ser més de les que aquí apareixen. Com pot apreciar-se en les columnes d'observacions i incidències, algunes

inscripcions remeten a altres llibres a què no ha sigut possible accedir. Hi podrien aparèixer noves agrupacions i associacions que incrementarien l'extensió de les propietats.

HERÈNCIA

Llistat general			Extensió	Origen data	Observacions I incidències	Observacions i incidències
181	Cajal Sarasa, Máximo	Cap Hortes, Condomina	3354	Herència 13/12/1951	Agrupada amb 2 més núm. 39362, foli 67, llibre 794 el 29 desembre 1959.	Va al foli 238 tom 1003 llibre 651.

FINQUES COMPRADES DES DE 1944

Llistat general		Ubicació	Extensió	Origen data	Observacions i incidències	Observacions I incidències	*Canvi de llibre*
170	Cajal Sarasa, Máximo	Cap Hortes, Condomina	11180	Compra 16/08/1944	Divisió material. Es refereix a finca 12.561, foli 124, tom 639		
171	Cajal Sarasa, Máximo	Cap Hortes, Condomina	10000	Compra 16/08/1944	Una tercera part s'adjudica a José Ramón Mira	L'extensió 10000 és simbòlica. La real està en El llibre 504 foli 179. Compra amb José Ramón Mira.	Foli 138 llibre 672.
172	Cajal Sarasa, Máximo	Cap Hortes, Condomina	10000	Compra 12/09/1944		La inscriu amb José Ramón Mira i Fernando Gutiérrez Soto	Va al foli 75 Llibre 650.
173	Cajal Sarasa, Máximo	Cap Hortes, Condomina	10000	Compra 12/09/1944	9 segregacions menors de 5.000 metres..Compra amb José Ramón Mira i Fernando Gutiérrez Soto	Aporten 2 terceres Parts a Urbanitzadora Platja de Sant Joan S.A. Madrid, Velázquez 57 Encara no inscrita en el Registre mercantil el 27 febrer 1946..	Veure extensió en el Foli 126 llibre 446 va al foli 142. Nou expedient núm. 64310, foli 1, llibre 1044 de 6 desembre 1979
174	Cajal Sarasa, Máximo	Cap Hortes	10,000		Compra amb Fernando Gutiérrez Soto, José Ramón Mira.	Són els seus consorts Mercedes López Poder i Carmen Ferrándiz Madrid	Passa al foli 184, tom 980, llibre 686
175	Cajal Sarasa, Máximo	Cap Hortes	10,000				
176	Cajal Sarasa, Máximo	Cap Hortes, Condomina	10000	Compra 20/01/1945		Compra José Ramón Mira. Fernando Gutiérrez Soto i M Cajal	va al foli 159 Tom 983, llibre 638
177	Cajal Sarasa, Máximo	Cap Hortes, Condomina	100620	Compra 25/10/1951		L'excés de cabuda Sol·licitat per Máximo Cajal s'inscriu el 2 novembre 1970.	va al foli 217 Del mateix llibre
178	Cajal Sarasa, Máximo	Cap Hortes, Condomina	13416	Compra		Se segreguen 15 a i 96 ca Que formen part del Núm. 2803, foli 184, llibre 49,secció primera 27 abril 1964	
179	Cajal Sarasa, Máximo	Cap Hortes, Condomina	1118	Compra 02/11/1951	Venda a Antonio del Turó Hernanz.		
180	Cajal Sarasa, Máximo	Cap Hortes	10,062	Compra 14/12/1951	Agrupada en núm. 39.362,foli 77, llibre 794. 29/12/1959.	Descripció en foli 143, tom 203, llibre 125 d'Alacant	Segueix en foli 165, Tom 1077 llibre 694.
182	Cajal Sarasa, Máximo	Cap Hortes, Condomina	89933	Compra	La ven 7 abril 1952.	Agrupada amb 6 més	amb el núm. 72375, foli 12, llibre 1226, Secció 1 El 23 juliol1982
183	Cajal Sarasa, Máximo	La Condomina	88530	Compra	Inscripció foli 109 tom 1.122 llibre 731.	Veure inscripció en el Foli 109 tom 1.122 llibre 731.	
184	Cajal Sarasa, Máximo	Cap Hortes	10,000	Cercat i no trobat			
185	Cajal Sarasa, Máximo	Cap Hortes	2,260				
186	Cajal Sarasa, Máximo	Cap Hortes	4,472				

TOTAL COMPRA 391,591

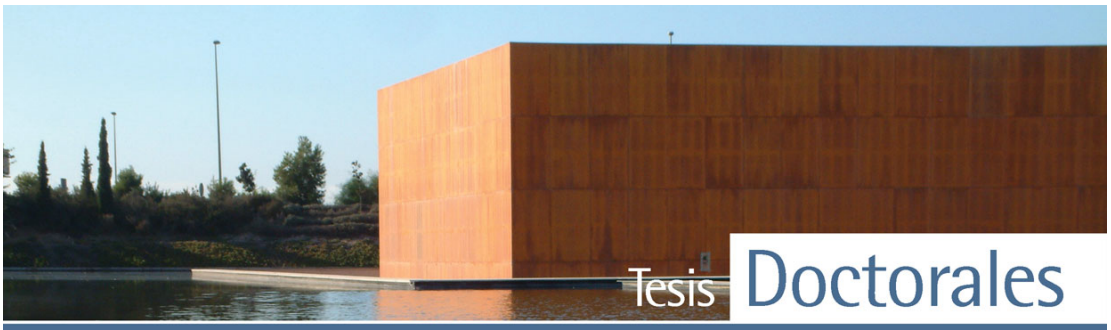

La combinació de la informació municipal i la del Registre de la Propietat suggereix diverses classificacions dels propietaris. Pot parlar-se dels qui van heretar i van vendre per a la construcció dels primers barris a la zona nord; dels que van heretar (per si mateixos o com a consorts) i van comprar importants extensions per acaparar i esperar millors oportunitats de negoci; dels compradors que van practicar clarament l'especulació; de les societats immobiliàries, promotores i constructores, que van actuar i actuen, com a intermediaris en el procés de reconversió cap a la propietat horitzontal. També podria contemplar-se una classificació dels propietaris segons la major o menor extensió de les propietats; segons el temps que deixen transcórrer des de la compra fins a la venda (la paciència és nota una distintiva dels especuladors).

La major part dels hereus de sòl rústic pertanyien a la classe dels llauradors familiars, o van pertànyer els seus ascendents. El declivi general de l'activitat agrícola que es va produir a Espanya va ser encara més accentuat a la ciutat d'Alacant. La noves rendes territorials generades per aquest nou ús de la terra, la construcció, no va produir en aquests petits propietaris un ascens social ja que van actuar més aviat com a venedors efímers per definició, urgits per les empreses promotores-constructores, la qual cosa els va acostar al procés de proletarització en si mateixos o en els seus descendents que ja no van rebre cap propietat immobiliària i es van assimilar a la classe dominada dependent i assalariada (Fernández de Castro, 1977).

Els compradors van conformanr un grup nou de propietaris i comerciants de sòl i d'habitatges, que podrien ser assimilats a la petita burgesia comerciant que domina la vida de la ciutat fins al dia d'avui. Les propostes més ambicioses quant a la instal·lació d'indústries o de grans empreses constructores, no encaixaven en la visió estreta i provinciana dels protagonistes locals que es van confiar amb molta a freqüència als qui van arribar d'altres llocs a instal·lar-se en el petits negocis, predominantment urbanístics, a què s'atribueix la capacitat de desenvolupament econòmic. En aquest sentit cal citar els emprenedors individuals ja citats, com Pradel, Durá, Alonso, i a altres que van venir a finals dels seixanta i han dominat aquests mateixos àmbits de negoci, com per exemple l'empresa familiar de construcció ECISA i Ortiz e Hijos que s'han transformat en urbanitzadors i constructors en un termini molt breu. Aquests mateixos negociants de l'aspecte urbà s'han associat amb les corporacions empresarials que han impulsat noves fórmules, les

grans superfícies, que comporten operacions importants de requalificació de sòl i de les construccions subsegüents.

El "model", també aquest mal-model, del constructor Carlos Pradel Badel (un nom adoptat a Espanya en substitució de Roger Charles Edouard Pillaud, així reconegut per la Direcció General de la Seguretat de l'Estat), el "personatge que va arribar i va triomfar" com s'ha dit anteriorment, pot entendre's com el prototip dels personatges que van crear la cultura del mal urbanisme a Alacant. El personatge descrivia el seu propi perfil d'aquesta manera: "sent ja enginyer va començar la seua trajectòria professional a Canadà... vaj construir naus de congelació, després vaig fer autopistes a Veneçuela, a l'Amazones, i després vaig anar a Paraguai i Cuba..". Amb el temps va arribar a Espanya "fugint de Cuba, com tants altres quan va començar la revolució. A Suïssa no hi havia possibilitats de treball, Europa estava molt destrossada de la guerra, i aquí era un bon moment; vaig decidir quedar-me"[238]. A Espanya, a Alacant, va actuar amb total impunitat, va incomplir normatives ordenances, plans, va esquivar multes i, potser per aquesta habilitat, va aconseguir un suport oficial de la classe política i dels col·legues de la construcció. Va adquirir la nacionalitat espanyola el 1975 i va mantenir la nacionalitat suïssa a pesar que no era possible la doble nacionalitat espanyola i suïssa segons informació del Ministeri de Justícia.[239] Va representar, com deia el Partit Comunista del País Valencià en unes declaracions publicades en el diari *Información,* "una concepció d'un sistema financer que ha especulat sobre el nostre sòl al llarg de molts anys... un sistema que ha gaudit indubtablement de prebendes bancàries, municipals i de determinats poders públics que, en tot cas, generaven també relacions amb altres empreses i inversors que avui estan veient-se afectats"[240]. El complex Rocafel en l'Albufereta, pertanyent al III Polígon de la Platja Sant Joan, és el document que millor acredita aquestes afirmacions. Va estar inspirat pel paternalisme més clàssic reflectit, com recull el diari *Información*[241] en un "bell gest de l'empresa Rocafel. Vacances pagades, fins després de Reis, per als 200 empleats de la construcció. L'"oncle Charli" es va reunir ahir amb tots en un esmorzar de germandat". Tres anys més tard, el 1977 iniciada ja la democràcia a Espanya, va desaparèixer de la ciutat sense deixar cap rastre ni cap notícia sobre el seu parador. Va

[238] *Información,* 12 juliol 1992
[239] *Información,* 19 abril 1985
[240] *Información*, 12 gener 1978
[241] *Información*, 21 desembre 1974

començar un procés complicat davant el desconeixement del seu parador i de la situació jurídica dels seus negocis, l'obligada paralització de les obres en curs com la de l'edifici Leo a la platja de Sant Joan, per falta de pagament als treballadors i proveïdors, la compromesa situació, pels mateixos motius, de l'hotel Adoc i d'un grup de propietaris pertanyents al Grup d'Investigacions Subaquàtiques d'Educació i Descans així com dels treballadors que al Gener de 1978 van començar a rebre la carta d'acomiadament com indicava un comunicat de la UGT[242].

Els termes en què es va expressar en l'entrevista publicada per *Información* el tres d'octubre de 1979 denoten quins eren els seus costums en les relacions amb els poders públics: "...Desitge també que se'm faça justícia; que en Rocafel no es declare fallida fraudulenta, com certes persones desitgen, en el seu propi i exclusiu benefici". Llavors ja havien intervingut els jutjats. Va tornar a Alacant on residia, segons consta, el 1985 quan la sindicatura de la fallida va presentar "una querella davant el jutjat de Delictes Monetaris per possible evasió de 1.500 milions de pessetes... Es va escapar del país en promoure la Caixa Rural d'Alacant la fallida de la seua immobiliària "Rocafel, S.A.""[243]. La querella incloïa a més als Bancs Popular Español, Atlántico, Bilbao, Central, Coca, del País, Español de Crédito, Hispano Americano, Internacional de Comercio, Rural i Mediterráneo, Vizcaya. El fonament d'aquesta querella s'expressava així en un comunicat dels síndics publicat en la premsa local: "de l'examen de la comptabilitat i els documents de la fallida, la sindicatura ha descobert remeses de lletres de canvi posades en circulació per Carlos Pradel, domiciliades a la finca "Adoc" i acceptades per estrangers. Així mateix s'han descobert pagaments en divises en comptes oberts a nom de Pradel en bancs de Suïssa, França i Alemanya. D'aquests es van retirar quantitats importants d'efectiu metàl·lic dies abans de promoure's la fallida i fugida de Carlos Pradel d'aquesta ciutat"[244].

El judici celebrat el vuit de gener de 1986, que va durar nou hores, s'acusava Pradel, Amando Cremades i José Furió Pérez, "d'un delicte d'estafa processal i un altre de falsedat". El fiscal Miguel Gutiérrez Carbonell, qualificat com "el fiscal roig" pels mitjans de comunicació "va demanar per a cada un dels processats, sis anys i un dia de presó pel primer delicte i un any i multa de 40.000 pessetes pel segon". A més el fiscal "va finalitzar amb una frase d'Horacio de la Oliva, en què s'assegura que les normes penals s'apliquen

[242] *Información*, 11 gener 1978
[243] *Información*, 16 abril 1985
[244] *Información*, 20 abril 1985

al lladre de gallines, mentre que els delictes comesos amb coll blanc són considerats com a meres operacions financeres".[245] Les declaracions de Carlos Pradel alguns anys més tard, abonen aquesta valoració. El 1992 davant l'afirmació de la periodista Ángeles Càceres "I va acabar vostè a la presó" responia així: "Però des que vaig entrar sabia que eixiria prompte; estava segur. Vaig ser tractat molt bé; vaig viure en un apartament per a mi només, amb bany inclòs"[246].

En aquest mateix mes, als pocs dies de resultar absolts Pradel, Cremades i Furió, es van multiplicar les denúncies de "presumpta corrupció al Jutjat número 2 d'Alacant" en la persona de l'oficial d'aquest Jutjat, Mariano Morales Torrejón que es defensava declarant: "jo no he cobrat diners il·legals ni he realitzat cap acte il·lícit. El que tinc ho he guanyat amb la construcció. Fa vint-i-cinc anys que sóc constructor i si tinc diners és per açò".[247] El periodista Juan Luis Mira Candel comentava dies més tard: "es comenta que Mariano Morales, el funcionari sotmès a investigació, mantenia relacions mercantils en els negocis de la construcció amb el mateix Carlos Pradel".[248] L'oficial del Jutjat va ser apartat del seu lloc de treball durant diversos períodes i finalment va ser condemnat i separat del seu càrrec d'oficial del Jutjat número 2 d'Alacant. Tot això es va produir en un context de debat llarg i profund sobre la corrupció de la Justícia.

Les empreses immobiliàries podrien asimilar-se als grans propietaris que compren i venen amb una relativa rapidesa, en canvi no apareixen com a grans propietàries de sòl rústic en aquesta etapa, almenys de manera destacada. Cal exceptuar, no obstant això, els promotors i els constructors de la Colònia Requena, que eren també els titulars de la propietat del sòl rústic, sobre el qual van construir il·legalment encara que amb llicència municipal. Com ja s'ha escrit en la història urbanística d'Alacant de la primera part, no va aconseguir la condició de sòl urbà fins a l'any 1981. Aquest és un dels casos clars d'aliança entre el poder econòmic i el poder polític, com s'ha vist en descriure l'origen i l'evolució de la Colònia Requena. La societat Requena e Hijos va actuar com a promotora d'habitatges. Va arribar a construir més de nou-cents al barri que porta el seu nom i en altres zones de la ciutat com el Raval roig i la zona centre (Mazón, 1994).

[245] *La Verdad,* 9 gener 1986
[246] *Información,* 12 juliol 1992
[247] *La Verdad,* 28 gener 1986
[248] *La Verdad,* 2 febrer 1986

S'ha optat per aquesta classificació àmplia, hereus i compradors, en la qual s'inclouen les altres característiques citades. Al mateix temps es descriuen les aliances generades entre els protagonistes i els grups governants per les quals pot atribuir-se'ls la pertinença o no a aquestes "elits urbanístiques" o petita burgesia comerciant de sòl i habitatge.

Hereus (alguns també compradors)

S'han trobat cent tretze propietats registrades com a herència. Només s'han contemplat aquelles que tenen una extensió que supera els mil metres quadrats, o aquelles que van associades a altres finques de major dimensió.

La petita propietat,[249] l'estudi de la qual no es tracta aquí per la necessitat de fitar el camp d'observació, va jugar també el seu paper. Els seus propietaris poden haver actuat com a simples proveïdors de sòl per a altres operacions d'envergadura, o siga, com a col·laboradors en els processos de concentració de sòl en què cal presumir que no van participar de manera activa, amb la qual cosa es referma l'explicació oferida en els paràgrafs anteriors. El benefici obtingut depèn de circumstàncies diverses ja que, com indiquen Álvarez i Roch (1980), aquests petits propietaris són persones que posseeixen "terres en què potser hi ha unes velles edificacions, o que potser es troben dedicades al cultiu, poden tenir per al propietari un determinat valor agrícola o fins i tot sentimental... el seu preu possible ve fixat per *l'ús a què es destina i pel nivell d'ingressos d'aquella classe social que pot gaudir-lo".*

L'elevat nombre d'hereus directes per l'estructura familiar característica de la societat agrícola explica l'atomització de la propietat. No existeix a Alacant la figura de l'"hereu", raó per la qual no abundaven tampoc els latifundis ni els grans terratinents.

La majoria d'aquests hereus eren propietaris de terrenys al nord i nord-est de la ciutat. Un altre grup, menys important quant a l'extensió de les seues propietats, posseïen els camps de Babel, el camí vell d'Elx, Sant Blai Alt, la Florida, Bacarot. No eren grans extensions i les van vendre amb facilitat directament als constructors i promotors. No van practicar, generalment, l'ampliació d'aquestes propietats mitjançant noves compres, ni tampoc les van conservar -potser pel desconeixement de l'oportunitat de negoci que significaven-

[249] S'han menyspreat les propietats menors de 5.000 m² quan el seu titular només tinguera aquesta propietat.

a l'espera de la revaloració com a conseqüència de l'aprovació de nous Plans Generals que donaren usos urbans a aquest sòls rústics, o bé per la construcció de nous barris en l'entorn de les seues propietats, al marge dels mateixos plans.

Aquests petits propietaris eren titulars de finques sobre les quals més tard s'edificarien els barris coneguts com Los Angeles, Virgen del Remedio, Joan XXIII, Garbinet, Mil Viviendas, Cuatrocientas Viviendas, Divina Pastora, Rabasa, Sant Agustí. Així per exemple els germans Carbonell Sirvent van vendre a COBENSA, la constructora de Virgen del Remedio, una petita parcel·la. Eren tots jornalers, segons consta en la nota del Registre de la Propietat.

Altres van vendre als qui compraven amb l'esperança d'una requalificació important. És el cas dels germans Ivorra Ivorra (Pascual, Asunción, Francisca, Genoveva, Jaime, José, Josefa, María Teresa, Miguel i Pedro). Van heretar el 1954 i van vendre set finques el 1956 al metge Barbero Carnicero que va aconseguir extenses propietats. Les set finques estaven ubicades al Cap de l'Horta i totalitzaven 184.950 m², segons les inscripcions trobades en el Registre de la Propietat.

L'escassa aristocràcia alacantina, que podria haver exercit el latifundisme, va estar representada pel Marquès de Loring, els comtes de Casa Rojas, Soto Ameno, Almodóvar, titulars d'una desena de propietats rústiques inscrites a finals del segle XIX, com apareix en la "Relació de propietaris del parcel·lari històric" de l'Ajuntament d'Alacant. A partir del segle XX, només es troba una hereva del Comte de Casa Rojas, M. Teresa Rojas i Roca de Togores que apareix com a propietària de sòl rústic amb una petita propietat de 5.000 m² al Cap de l'Horta.

Compradors (alguns també hereus)

El segon grup està format per compradors, alguns dels quals van rebre una petita herència inicial, que van adquirir sòl sense cap finalitat immediata. Van materialitzar els comportaments que apareixen com a exemple d'especulació en els manuals d'economia: la pura inversió amb expectatives de revaloració i acumulació de plusvàlues a llarg termini.

Van pertànyer, en general, a aquest espectre social: comerciants, petits industrials, professionals liberals com ara metges, advocats, enginyers. Era el perfil pel qual es reconeixia als qui tenien el poder a la

ciutat d'Alacant, inclosos els governants locals. Va haver-hi a més els qui van acudir a la ciutat a la recerca d'oportunitats, alguns les van trobar. És paradigmàtic el cas d'Alonso, propietari i constructor de l'edifici Alonso ja descrit en la primera part d'aquest treball, en el qual es troba l'hotel Gran Sol, a qui va dedicar la vida i en el qual li va arribar la mort, allotjat en la penúltima planta de l'edifici. Uns pocs es van dedicar exclusivament a aquesta activitat de comprar, esperar, vendre, recomprar, i de nou esperar.

Els nous "aristòcrates del sòl" van aconseguir aquest rang mitjançant operacions de compra, en la gran majoria. Són els Barber, Bono, Bufort, Cajal, Caturla, Cloquell, Laporta, Marco, Navalón, Requena, Sala, Vañó. Aquests, al seu torn, seran substituïts, i passaran moltes vegades a formar-ne part, per les Constructores, les Promotores i les Urbanitzadores que realitzen una peculiar socialització de la propietat a través de la nova forma de propietat horitzontal. Els prestadors de la Modernitat, la Banca i les Caixes d'Estalvis, tanquen, de moment, aquest cicle. Són aquests els beneficiaris de les hipoteques executades, els embargaments, els impagats. La creació de Societats de Gestió de sòl per part d'aquestes entitats és un fenomen que s'ha generalitzat com pot veure's, per exemple, en el cas de GESINAR, empresa immobiliària del BBVA. A la província d'Alacant, el BBVA ha patrimonialitzat les propietats de la urbanització "Parc Ansaldo" mitjançant els procediments de desdonament, embargament, execució d'hipoteca, venda a la Generalitat Valenciana amb el concurs de la qual ha aconseguit la recuperació d'un solar lliure de propietaris i de càrregues. Tot això a través d'un complex entramat d'advocats, jutges i propietaris desinformats i espantats. Aquest fenomen protagonitzat per les entitats financeres que es beneficien en gran manera de la debilitat econòmica tampoc ha sigut prou estudiat raó per la queal també, des d'aquí, es proposa una línia d'investigació.

Les actuacions d'aquest segon grup de propietaris, els compradors, es van produir principalment al Cap de l'Horta, Condomina, Orgegia, Vistahermosa, és a dir, la costa nord de la ciutat i els seus veïns. L'entramat de relacions matrimonials i familiars es va enriquir amb les aliances establides per a la construcció. Van aparèixer personatges d'altres ciutats, de Madrid molt sovint, que van formar societat amb metges, advocats, enginyers... El cas del metge Antonio Barbero Carnicero, n'és un exemple. El vint-i-tres de setembre de 1947 va constituir la Societat Immobiliària Nou Alacant S.A. amb Ramón Sala Llopis, un alt directiu de la Caja de Ahorros del Mediterráneo, i Rafael Couchod Sebastiá.

Un altre exemple destacat és el que apareix en la descripció de la venda d'una finca venuda a Máximo Cajal. Els propietaris pertanyen a tots els àmbits socials convenients per a triomfar en política, en economia, en els negocis immobiliaris. En la nota del Registre de la Propietat, apareixen com a propietaris, per herència, d'una finca inscrita el catorze de novembre de 1955: Román, Amèlia i Josefa Bono Marín, casats amb Rosario Guardiola, Luis Badías i José María Paternina Iturriagagoitia i Francisco Ayela Antón, contractista, casat amb Antonia Robles Guadalupe. María Mas i José Bergé Cortès, contractista, casat amb María Teresa Cabezas; María Bergé Cortès, casada amb Rafael Mengual; Concepció Bergé Cortès casada amb Adrián Sancho Borja; Felisa Bergé Cortès casada amb José Luis Bergé Rubio.

Concepció Bergé va participar en la División Azul com a infermera. José María Paternina va ser "secretari del partit" (Ramos, V. 1992) i governador civil de la província. La família Bono va governar la Caja de Ahorros del Sureste, avui CAM. Román Bono Marín va presidir el Consell d'Administració, com més tard, faria el seu fill Román Bono Guardiola. Els seus antecessors Antonio Bono Luque i Román Bono Guarner van ser personatges destacats en l'activitat económica de la ciutat que va dedicar un carrer important a Román Bono Guarner ubicat en les proximitats de “El Corte Inglés”.

El nombre de propietaris de sòl rústic, hereus o compradors, l'extensió del qual superava els 100.000 m², no era molt elevat, trenta-set, com es veurà en la taula que apareix a continuació. Una mica menys de la meitat tenien possessions en les zones d'Orgegia, Condomina, Albufereta i Castillo d'Ansaldo, terrenys que després van ser el Tercer Polígon de la platja de Sant Joan. Van ser compradors de la majoria de les propietats i les van mantenir durant llargs períodes, fins que va arribar l'oportunitat del negoci que va suposar l'increment del turisme, la nova modalitat d'accés a l'habitatge per compra i el desenvolupament del Tercer Polígon de la platja de Sant Joan en les condicions explicades. La resta de les propietats s'ubicaven a la zona sud i sud-oest de la ciutat sense la concentració de Cap de l'Horta.

Els principals propietaris del sòl del Cap de l'Horta i d'una part de la platja de Sant Joan, segons les dades cadastrals i les obtingudes en el Registre, van ser:

Roberto Vañó Morillo i un complicat entorn familiar que mitjançant herències, compres, aliances matrimonials, van poder arribar al milió de metres quadrats. És un exemple d'acumulació de sòl que es va iniciar al començament del segle XX i que encara, a finals dels anys setanta, mantenia importants extensions a

nom dels hereus i consorts com Carmen Navalón Vañó, Navalón Martínez. Roberto Vañó Morillo va ser regidor de l'Ajuntament d'Alacant en dues ocasions, mai per elecció democràtica sinó per designació. La primera vegada va ser nomenat durant la dictadura de Primo de Rivera. Després de la Guerra Civil va formar part de la gestora constituïda el 1939 per al govern de l'Ajuntament d'Alacant. Al mateix temps va posar en marxa un negoci de maquinària i ferreteria que, ubicat en l'avinguda de Maisonnave i sota el nom de Vañó, Sánchez i Companyia, ha persistit fins a començaments del segle XXI i és el solar més car d'Alacant sobre el qual s'està edificant el 2005. Va morir el 1956, els seus hereus van ser germans, nebots, cunyats, a nom dels quals encara apareixen inscrites un nombre important de finques en el Cap de l'Horta.

Máximo Cajal va ser propietari també d'importants extensions. Va dedicar el seu temps exclusivament a la gestió, les compres i les vendes d'aquestes propietats. Una de les últimes operacions que va fer va ser la venda de solars a la Caja de Ahorros del Mediterráneo per al desenvolupament del PAU 4 a la platja de Sant Joan. La relació de les propietats ha sigut inclosa en l'introducció d'aquest punt sobre els propietaris.

Antonio Barbero Carnicero, metge, va ser propietari des de 1947 i comprador de sòl des de 1956. Va participar en les reunions per al Pla Muguruza. Va tenir certes preocupacions urbanístiques que va expressar públicament en una carta al director.[250] S'hi referia a l'arquitectura higienista i expressava la necessitat de permetre l'entrada del sol en els habitatges, d'impedir que augmentara la densitat de població, el trànsit i els aparcaments per a evitar l'aparició de noves malalties, en definitiva criteris a tenir en compte per a ordenar l'espai. Però a més d'aquesta recomanació de traçar avingudes amplíes amb una amplària que no suposara una limitació per a l'altura dels edificis es manifestava en el moment en què es discutien els plans per a la nova urbanització de l'Albufereta i de la platja de Sant Joan on, com pot comprovar-se, els edificis alts s'han multiplicat i han incrementat el benefici obtingut dels petits solars. El paper que va jugar Barbero Carnicero en els primers anys de la repressió franquista, ha sigut valorat per algunes persones entrevistades. Va assistir Miguel Hernández, entre d'altres, a la presó de Benalúa. Mentre alguns li atribueixen aquest mèrit altres consideren que hauria pogut evitar la seua mort amb l'exigència del trasllat a un hospital, la qual cosa no va succeir. No sols va comprar sòl sinó que també va participar en l'activitat constructora en formar part,

[250] *Información,* 29 gener 1963

com a soci, de la constructora Nou Alacant,[251] per a la urbanització i parcel·lació de la ciutat satèl·lit de la platja de Sant Joan projecte de 6 de maig de 1952.

A continuació s'inclou el llistat de propietats de Barbero Camicero que ha sorgit al Registre de la propietat rústica.

[251] *Registre de la Propietat d'Alacant*: Nou Alacant, Reis Catòlics 17-19 Constituïda en 1947. Ramón Sala Llopis i Antonio Barber Carnisser. Representant: Rafael Couchoud Sebastiá, enginyer, veí de Múrcia.

Llistat general	Propietari	Ubicació	Extensió data	Observacions i incidències	Observacions i incidències	Observacions i incidències	Canvi de llibre
84	Barbero Carnicero, Antonio	Cap Hortes, Goteta, Garbinet, Pasió	15,613				
85	Barbero Carnicero, Antonio	Raiguero o Cap Hortes	47800 22/6/1956	És una segregació, comprat per Jaime Ivorra Ivorra. La ven a Barbero Carnicero.	noves dimensions 51,374 m.	S'agrega a una altra núm. 656, foli 151,llibre 11 el 5/6/1962.Secció 1a Alacant	
86	Barbero Carnicero, Antonio	Cap Hortes	2,999				
87	Barbero Carnicero, Antonio	Condomina, Finca Castillo o L'Esperanza	52051 3/5/1957	Una altra segregació. Construccions Llevantines núm. Registre Mercantil 2.929, Foli 23, tom 78 Segrega aquesta i la ven a María Ferrándiz Senante i Antonio Barber Carnisser junt amb	Paula Conca Navarro, Antonio Coloma Company Inscrit a nom de les dones 9/8/1957 Foli 227 assentisc 1.422, diari 124. Continua la història amb núm. 9.807, foli 48, llibre 175, secció 2a Registre 4	Segregats 10.000 M núm. 1.057, foli 76, tom 1.289, llibre 20 secció 1a 9/11/1962. Altres segregacions menors de 5.000.	Segregació 7.581m núm. 44.334, foli 213, llibre 717secció 1a. 14/9/1973. Mercantil Directora El Paradís S.L., Antonio Sainz Reboll i Louise Smeta.
88	Barbero Carnicero, Antonio	Cap Hortes	1,055				
89	Barbero Carnicero, Antonio	Condomina, Finca Castillo o L'Esperanza	6355 20/8/1958	Procedeix de segregació adquirida per Construccions Llevantines S.A. (Finca El Castillo núm. C),	Són propietàries amb la Immobiliària Paula Conca Navarro, María Ferrándiz Senante (manilles de Sala i Barber).	Segregació: la Constructora ven la seua part a Paula Conca i María Ferrándis 20/8/1958.	Segueix amb el núm. 9.803, foli 46, llibre175, secció 2a, Registre 4
90	Barbero Carnicero, Antonio	La Pasiò	6485 27/2/1959	Compra amb Ramón Sala Llopis.			Núm. 64386 foli 174 llibre 1044 o 1644 secció 1a 10/1/1980.
91	Barbero Carnicero, Antonio	Cap Hortes, Goteta, Garbineta pasturar	24,430				
92	Barbero Carnicero, Antonio	Cap Hortes	10000 22/6/1956.	segreguen 44 a i 16 ca núm. 46402, foli 127, llibre757, 22/8/1974. Expropiats 1730m per a av. Costa Blanca 9/11/1976.	Es cancel·la l'expropiació Per caducitat el 22/11/1983.	Forma part de la Unitat d'Actuació B, Polígon 3/2 platja Sant Joan, 4/11/1984,	Quedaven 17624 m.
93	Barbero Carnicero, Antonio	Cap Hortes	9080 28/6/1956	.S'agrupa en núm.447, foli 201, llibre 8, secció 1a 5/4/1962			
94	Barbero Carnicero, Antonio	Cap Hortes, Goteta, Garbinet	7,937	Esposa María Ferrándiz Senante	Apareix com a urbana en Condomina a nom de L'esposa de Barber		amb el núm. 9805, foli 47, llibre 175, secció 2a Alacant 9/5/1988
95	Barbero Carnicero, Antonio	Cap Hortes	1,500				
TOTAL COMPRA 185,305							

Es pot veure també en el següent quadre el resum dels propietaris que posseïen terrenys amb extensions majors de 100.000 m2. Algunes de les propietats estan duplicades ja que consten a nom del propietari inicial, com és el cas de Vañó Murillo, i dels seus hereus amb el cognom Navalón. Per això no s'ha inclòs la totalitat d'aquestes propietats que oferien excessives magnituds pel que fa a l'extensió del sòl rústic a la ciutat d'Alacant. Cal destacar l'existència de propietàries de consorts, com és el cas d'Encarna Abad León, també promotora que amb el propi nom, construí noranta quatre habitatges a Carolines Altes (Mazón, 1994) i muller de Vicente Marco el qual ja s'havia citat abans com a concessionari de la recollida de fem, de l'abocador i del transport urbà públic quan desaparegueren els tramvies.

	Propietaris més de 100.000 m²	Propietats	
	Ordre de més a menys extensió		
	Propietari	**Ubicació**	**Extensions**
1	Vañó Morillo, Roberto (hereus de)	Cap de l'Horta, Condomina o Albufereta	
2	Vañó Morillo, Roberto (hereus) i Gosálbez Pastor, José E.	Cap de l'Horta	763.868
3	Badiola Gárate, Antonio; González d'Ubieta, Adolfo; Pradere Gárate, Javier	Cap de l'Horta, Condomina	714.437
4	Ceràmiques La Florida S.L.	Talaies, Florida, Babel, Sant Blai, Pla de l'Espartar	492.768
5	Gosálbez López, Dolores	Goteta, Barri Obrer, Pla de l'Espartar	486,622
6	Pellín Torres, Francisco	Paleras, Vallonga, Basses García, Talaies, Hostal	469.549
7	Guijarro Lledó Antonia	Garbinet, Ángeles, Bon Repós, Tossal Va calar, Orgegia	394.851
8	Sempere Esteve, Gaspar	Florida, Fontcalent, Pla de l'Espartar	351.815
9	Navalón Vañó, Carmen	Cap de l'Horta	277.339
10	Baeza Sempere, Sebastián	Bacarot	272,317
11	Lamaigniere Rodes, José	Cap de l'Horta	
12	Lamaigniere Rodes, Josefa	La Condomina Fontcalent	254.607
13	Marco Ruiz, Vicente	El Canal, Garbinet, Talaies, Muntanya Hisenda Sant Josep	251,990
14	Cajal Sarasa, Máximo	Cap de l'Horta, Condomina	238.312
15	Sempere Sevilla, Juan	Cap de l'Horta, Condomina, Albufereta, Castillo d'Ansaldo	217.900
16	Roselló Benito, Encarnación	Bacarot	186.706
17	Companyia Centre Llevantina de Regs	Vistahermosa, Orgegia, Fontcalent, Rebolledo	182.374
18	Gonzaga Ruiz, Juan	La Florida	179.202
19	Llorca Martínez, Rafael	Morelló i Horteta, Aguaita, Ángeles	178.011
20	Baeza Sempere, Vicente	Bacarot	174,408
21	Bonmatí Baeza, Jaime	Talaies, Bacarot	171,732
22	Bonete García, José	Bacarot, Fontcalent	167,700
23	Agulló Valero, Isabel	Albufereta	160,000
24	Baeza Sempere, Rafael	Bacarot	150,930
25	Marco Ruiz, Paulino	Bacarot, R. Argentina, Espartar, Talaies	145.561
26	Canales Mira-Perceval, Sebastián	Cap de l'Horta, Babel, Sant Blai	139.062
27	Bonmatí Baeza, Alfredo	Talaies, Bacarot	134,021
28	Ayala López, Salvador; Aracil Cortès, Alfonso	Los Angeles, Plà Bon Repòs, Condomina, Goteta, Barri Obrer	130.635
29	Coloma Company, Antonio	Cap de l'Horta, Condomina, Albufereta	116.424
30	Planelles Ferrándiz, José	Los Angeles	113.243
31	Pérez-Jordá Pérez Antonio	Florida, Babel, Fontcalent, Serreta	112.352
32	Cloquell Martínez, Francisco	Babel, Pla de l'Espartar, Ángeles	112.307
33	Bonet Quirant, Francisco	La Florida	111,800
34	Manchón Pomares, José	Florida, Espartar, Serreta llarga, Fontcalent, El Plater	111,151
35	Navalón Martínez, José	Cap de l'Horta	109.288
36	Guillén Gonzaga, Encarnación	Florida, Casa Tartanell	101,073
37	Carbonell Díez, Enriqueta	Garbinet, Plà	99,965

Aquesta forma d'organització social ha aconseguit exercir eficaçment la seua influencia i el seu poder en els tres escalons d'organització de l'Estat espanyol: central, autonòmic, municipal i la resta d'estructures provincials i especials que són les diputacions provincials, capítols, etc. Una forta implantació que resulta imprescindible per a aconseguir avançar en un negoci (construcció d'habitatges, d'edificis públics, d'infraestructures) que, juntament amb les operacions financeres, promou un percentatge elevat de les activitats econòmiques, òbviament d'escassa producció.

Els governants

Els alcaldes de la ciutat d'Alacant van exercir el càrrec durant períodes breus. Des del final de la guerra fins a l'inici de la dictadura va haver-hi onze alcaldes. Vuit ho van ser en el període d'aquest estudi, entre 1950 i 1980. Els nomenaments van tenir una durada mitjana de tres anys. L'única excepció va ser Agatángelo Soler, el controvertit farmacèutic que va presidir la corporació des de 1954 fins a 1963. La curta permanència dels altres no està exempta, per això, d'implicacions i responsabilitats. Alguns van representar el començament d'una saga, com la de la família Flores, que, dins i fora de l'Ajuntament, arriba fins els nostres dies, 2005, en la persona del president de la Junta del Port d'Alacant, Mario Flores, fill del qui va ser alcalde, Fernando Flores. Podria establir-se la comparació amb la veïna ciutat d'Elx que va comptar, des de 1960 a 1980, amb tres alcaldes.

Els noms dels alcaldes no apareixen entre els propietaris de sòl rústic trobats. En canvi sí que els va haver-hi en la primera Gestora municipal que es va fer càrrec de l'Ajuntament el 1939, encapçalada per Ambrosio Luciáñez Riesco com a alcalde. Jesús Bendito Elizaicin, Antonio Terol Miralles, Emilio Guijarro Lledó i Roberto Vañó Morillo (Ramos, V. 1993) apareixen com a titulars de finques rústiques com pot veure's en l'annex.... Vañó Morillo va ser un dels majors propietaris de sòl al Cap de l'Horta.

Les biografies dels alcaldes d'Alacant procedeixen del *Diccionari biogràfic de polítics valencians. 1810-2003* publicat recentment per la Diputació de València. Es trasllada aquí el que es refereix al seu mandat municipal.

1. Ambrosio Luciáñez Riesco (del 30 de març de 1939 a febrer de 1942). “Va ser nomenat alcalde d'Alacant el dia que va eixir de la presó, el 30 de març de 1939, i ho va anar fins a febrer de 1942”.
2. Román Bono Marín (del 18 febrer de 1942 a abril de 1946) Al febrer de 1942 va ser anomenat alcalde d'Alacant, càrrec que va exercir fins a abril de 1946. Al novembre de 1942 va ser triat procurador en Corts com a representant dels municipis alacantins. Cunyat de José María Paternina.
3. Manuel Montesinos Gómiz (del 9 abril de 1946 a maig de 1949). El 1942 formava part de la Gestora Municipal d'Alacant i a l'abril de 1946 va ser nomenat alcalde d'Alacant i procurador en Corts en representació dels municipis alacantins, fins a maig de 1949, que va cessar ambdós càrrecs.
4. Francisco Alberola Such (del 28 de maig 1949 a octubre de 1954) va ser nomenat alcalde de la ciutat al maig de 1949 i ho va ser fins a octubre de 1954. Durant el seu mandat, es va procedir a la municipalització de l'aigua i a la reforma de la zona nord de la Rambla, es va aprovar la instal·lació de Manufactures Metàl·liques Madrilenyes i la Fàbrica d'Alumini, i es van restablir les relacions amb Orà. Patró i membre del Consell d'Administració de la Caja de Ahorros de Alicante, de la qual seria vicepresident, va ser també vocal de l'Institut Nacional de Previsió i president de la Cambra Oficial de la Propietat Urbana. Membre del Consell Provincial del Moviment fins a 1943 i procurador en Corts per l'administració local el 1949 i 1952.
5. Agatángelo Soler Llorca (del 19 d'octubre 1954 a setembre de 1963). Va ocupar l'alcaldia d'Alacant entre octubre de 1954 i setembre de 1963, anys en què es van escometre obres com el nou pis de l'Esplanada, els ascensors del Castillo de Santa Bárbara, a més de facilitar el desenvolupisme de barris i de l'Albufereta, i també la primera urbanització de la platja de Sant Joan, concessió del Postiguet a l'Ajuntament, municipalització dels tramvies, prolongació de la Rambla cap al nord, barri de Virgen del Remedio, supressió dels passos a nivell, arribada d'aigües del Taibilla, modernització de l'aeroport de Rabasa i creació dels Premis Arniches, Óscar Esplá i Gabriel Miró. Va atribuir la dimissió el 1963 com a alcalde a l’insatisfacció amb la preponderància de *l'Opus Dei* en la vida nacional.

6. Fernando Flores Arroyo (del 14 d'octubre 1963 a octubre 1966) va ser nomenat alcalde d'Alacant -càrrec que va exercir entre setembre de 1963 i octubre de 1966- i cap local del Moviment -entre 1963 i 1964-. Durant el seu mandat com a alcalde, es va elaborar el primer Pla General d'Ordenació Urbana de la ciutat, que tractava de planificar l'evolució urbanística, després del "desenvolupisme" d'anys anteriors. Va ser triat procurador en Corts el 1961 i 1964. El 1972 presidia l'Associació d'Amics de la Universitat d'Alacant.
7. José Abad González (de l'11 d'octubre de 1966 a setembre de 1970). Va pertànyer a la Comissió Gestora de l'Ajuntament d'Alacant en els anys quaranta i va ser també Diputat Provincial. Regidor i tinent d'alcalde en els anys seixanta, va ser alcalde de la ciutat entre octubre de 1966 i setembre de 1970. Durant el seu mandat es va rescatar El Palmerar –abans cedit a Alumini Ibèric-, es va gestionar la creació del Centre d'Estudis Universitaris –inaugurat el 1968- i es va aprovar la construcció de l'Hotel Meliá. Va ser procurador en Corts en representació dels municipis alacantins el 1964 i 1967.
8. Ramón Malluguiza y Rodríguez de Moya (de l'11 de setembre 1970 a setembre 1973). Va ser alcalde d'Alacant entre setembre de 1970 i el mateix mes de 1973. Procurador a Corts per la província d'Alacant en aquestes mateixes dates. Membre del Consell Local del Moviment el 1967 i del Provincial el 1971. En el seu mandat municipal, es va planificar l'obertura de diverses avingudes, l'autovia de la Cantera, els polígons de Sant Blai i Babel amb el col·lector oest, l'aparcament subterrani de la Muntanyeta, el "scalextric" del Cocó, es va inaugurar l'Hotel Meliá, es va il·luminar el Castell i es va traslladar als afores l'"abocador", excessivament pròxim a la població.
9. Francisco García Romeu (del 20 de setembre 1973 a gener 1976). Va ser nomenat alcalde d'Alacant al setembre de 1973. Membre del Consell Provincial del Moviment. Durant el seu mandat es va iniciar l'avinguda de la Costa Blanca i es van urbanitzar diverses places del nucli antic. Procurador en les Corts franquistes en representació dels municipis alacantins el 1971, va ser un dels ponents de la Llei de Bases de Règim Local que va propiciar l'elecció de l'alcalde pels regidors al gener de 1976, en compte de ser nomenats directament pel Governador Civil.

10. José Manuel Martínez Aguirre (de l'1 de febrer de 1976 a abril 1977). Al gener de 1976, quan es va produir l'elecció d'alcaldes pels regidors, va ser triat alcalde, després de véncer a García Romeu pel suport dels edils sindicals. Procurador en les últimes Corts franquistes. Durant el seu mandat es va aconseguir la donació a Alacant de la col·lecció d'Art del segle XX d'Eusebio Sempere i una primera depuradora en el barranc de les Ovelles. Va dimitir a l'abril de 1977, per a poder presentar-se a les eleccions, després d'haver-se integrat en el Partit Popular Alacantí que va resultar de la fusió del Partit Popular amb el Partit Demòcrata Alacantí.
11. Ambrosio Luciáñez Piney (del 25 d'abril 1977 a 1979) va ser triat alcalde d'Alacant el 1977. Membre de l'executiva nacional i impulsor a Alacant de la Federació Social Independent que inspirava Martín Villa, que prompte es va integrar en UCD.

Els governants, nomenats pel Moviment Nacional, afiliats "naturalment" a la Falange española, alternaven la seua activitat política amb els negocis i l'exercici de les activitats liberals. Vuit d'aquests van obtenir la llicenciatura en Dret i van exercir com a advocats, procuradors, assessors jurídics... Dos van ser farmacèutics, un va ser enginyer de mines. La majoria van contemporitzar el càrrec municipal i la seua professió amb altres activitats i negocis. Tots van simpatitzar d'una manera o d'una altra amb l'alçament militar que va provocar la Guerra Civil, excepte Ambrosio Luciañez Piney que va nàixer dos anys abans del colp militar. Van participar activament en les activitats bèl·liques i en la repressió que es va desencadenar després del triomf dels colpistes. (Moreno Sáez, F. en Paniagua, J. 2003)

Els qui van ser regidors sota el mandat d'aquests alcaldes, van tenir un perfil semblant. Van ser petits comerciants, professionals liberals i fins i tot professors.

Immobiliàries, constructores, promotores, entitats financeres

Les immobiliàries, les constructores i les promotores, tenien el domicili social a Madrid, en un gran nombre de casos (Mazón). Com ja s'ha vist, hi van participar també els propietaris de sòl.

També les entitats d'estalvi de la província d'Alacant es van dedicar a la construcció i promoció d'habitatges. Els seus directius van ser al mateix temps propietaris de sòl. La Caja de Ahorros Provincial, la Caja de Ahorros del Mediterráneo (abans Alicante y Murcia, abans Sureste), van promoure i van patrocinar diverses construccions a la ciutat. Les més destacades van ser el barri de Pius XII, el Complex de Vistahermosa, la urbanització Pérez Sales a Babel, diverses urbanitzacions tancades al Polígon de Sant Blai, al Cap de l'Horta... La CAM exerceix fins i tot com a Administració de Finques per a les comunitats de propietaris (no-propietaris). Com ja s'ha dit en paràgrafs anteriors, les entitats d'estalvi, no sols les bancàries, han resultat altament beneficiades de les noves formes d'organització del territori, d'una nova concepció de l'habitatge com a patrimoni pel desplaçament del seu valor com a valor d'ús cap al valor de canvi, fals per al 90% dels seus propietaris no-propietaris que es queden en mans dels pretamistes fins que amortitzen el prèstec.

Un altre dels aspectes destacables, que ofereix elements per a una investigació, és la freqüència amb què les inscripcions es realitzen a nom de dones, quasi sempre consorts, com es constata en la indicació de l'existència del permís marital, obligatori en aquells anys. Aquesta circumstància ha permès rastrejar algunes altres propietats dels més destacats propietaris, que no apareixien en un primer moment.

És convenient advertir que, encara que les dades contrastades en el Registre no s'han pogut completar, les diferències no assenyalarien disminucions de les extensions que s'hi resenyaran, sinó més aviat el contrari. Encara en el cas que s'hagueren produït alienacions, la propietat ha sigut real fins aquest moment. Les cessions de sòl per a vials, una forma d'expropiació forçosa, es van produir en poques ocasions.

- La resistència ciutadana: la veïnal, la cultural. l'impuls del moviment veïnal

"Un nuevo espectro ronda por el mundo en crisis del capitalismo avanzado. Asociaciones de vecinos, comités de barrio, organizaciones de usuarios de servicios públicos, sindicatos de consumidores, organizaciones de participación, clubs culturales, centros sociales, todo un sinfín de expresiones ciudadanas que luchan, se organizan y toman conciencia en un intento de transformar la base material y la forma social de la vida cotidiana"
Manuel Castells, "Ciudad, democracia y socialismo".

Les greus mancances d'infraestructures i dotacions que ja s'han descrit, van produir moviments de protesta importants encoratjats pel naixent Moviment Ciutadà. La imminència de la celebració de les primeres eleccions municipals, el 1979, va ser un altre dels fets que van afavorir aquestes mobilitzacions suportades per les autoritats millor del que es podia esperar. Ambdós factors, les greus mancances urbanes i els profunds canvis polítics, no expliquen prou la implantació que les associacions de Veïns i les APA (associacions de pares d'alumnes) van aconseguir a tot Espanya. Per a entendre-ho cal referir-se a altres organitzacions l'activitat i els militants de les quals van coincidir amb la motivacions veïnals. Es tractava del Moviment Obrer, el Partit Comunista d'Espanya i alguns sectors anarquistes. Havien nascut també els col·lectius cristians de base després de l'obertura que va seguir al Concili Vaticà II, inspirats en la nova teologia, més tard teologia de l'alliberament, i encoratjats pel paper que va jugar el papa Joan XXIII. Aquesta suma de forces explica el lideratge que van exercir durant la transició i alguns anys després, només alguns...

A Alacant a finals dels anys seixanta, el club Pavirre, domiciliat a la parròquia de Virgen del Remedio[252], va ser planter d'associacions com per exemple les Associacions de Veïns Virgen del Remedio, Divina Pastora, Colònia Requena i de líders veïnals com Quinto Tomasetti, José Luis Valdés, Jesús Gil, Pilar Fuentes. Alguns sacerdots, que van exercir com a capellans obrers, van impulsar aquelles reunions i han continuat la seua activitat associativa fins al dia d'avui a la seua parròquia i en noves estructures com Alicante Acoge o el Moviment de Resistència Global, Nicandro López. Les dones van tenir un protagonisme rellevant,

[252] Entrevista a José Luis Valdés

tant en l'àmbit de l'activitat religiosa com veïnal, encara que no ocuparen càrrecs directius. Les monges seglars que van desenvolupar una gran activitat al barri Divina Pastora, a més de les dones del Moviment Veïnal a Florida, Teresa Mas i Felicidad Sánchez, a Virgen del Remedio, Mari Carmen Díez, Elena ...., a la Colònia Requena Pilar Fuentes... a Ciutat Jardí, Francisca Molina, a Joan XXIII, Manuela Celdrán. Ni aquestes ni moltes altres han rebut encara un just reconeixement al seu treball sinó que, com sempre, formen part de l'ampli sector social femení víctima de la invisibilitat social.

Els militants del Partit Comunista van assumir la seua participació en les associacions de pares d'alumnes i en les Associacions de Veïns d'Alacant com una forma de lluita per la recuperació de la democràcia. Des del seu exili després del final de la Guerra Civil espanyola, el Partit per antonomàsia no havia abandonat els seus ideals de restabliment del poder popular, pilar del projecte de l'esquerra republicana truncat després del triomf del colp militar. Algunes persones que van intervenir en la direcció del Partit i en les associacions de pares i de veïns com són Blanca Bayón, José Díaz, Pilar Fuentes, Clemente Hernández, Paco Liberal, Lucas Medina, Antonio Martín Lillo, Camino Remiro, José Urios, han sigut entrevistades per a aquest treball. El Partit tenia en aquells anys molts militants que hi exercien activament, a més que la seua seu estava ubicada en un dels barris més poblats d'Alacant, Pla Carolines, l'Associació de Veïns del qual ha sigut una de les més reivindicatives. Va ser l'única associació que no va acceptar entrar en l'estructura veïnal creada per l'Ajuntament del govern socialista quan per fi es va aprovar el Reglament de Participació Ciutadana el 19... Els socis van perdre amb això els beneficis derivats de la pertinença a aquesta xarxa associativa, entre aquests les subvencions municipals. El debilitament de la moral veïnal es va iniciar a partir d'aquesta nova forma de control polític, contaminada per l'amiguisme, el clientelisme i la permissivitat en la despesa. El naixement de les associacions veïnals es va gestar en la clandestinitat, amb la utilització de les instal·lacions parroquials o els habitatges particulars en què proliferaven les festes d'aniversari com a coartada davant les temudes visites policials.

L'activitat de les APA va transcendir en aquest decenni l'àmbit purament acadèmic o pedagògic. Els problemes del barri, les necessitats d'infraestructures i dotacions als centres, la creació de nous centres, la

reivindicació d'una educació pública, realment gratuïta, lliure i laica, van ser objectius recurrents en molts centres escolars de tots els nivells, al mateix temps que es van reivindicar en diverses mobilitzacions com les produïdes a l'octubre de 1976[253]. La seua activitat es va sumar així a la del Moviment Ciutadà amb el qual van coincidir en les mobilitzacions convocades per a reivindicar la gratuïtat dels llibres de text, i també per a denunciar altres problemes de la ciutadania: contra el traçat de la Via Parc, contra la pujada del preu del bitllet de l'autobús, contra l'especulació que s'emparava novament en el projecte urbanístic conegut com "Pla Parcial Sant Gabriel" que va construir en primera línia davant del mar[254]. Fins que es van produir aquestes mobilitzacions, l'opinió pública només s'havia manifestat tímidament a través de les cartes al director en els diaris de la ciutat on, per exemple, ja es publicaven les protestes contra l'empresa municipal de transport el servei de la qual havia empitjorat respecte al tramvia recentment desaparegut.[255]

L'activitat ciutadana va aconseguir resultats, encara que escassos. La majoria d'ells es van materialitzar en l'execució d'obres per a millorar les infraestructures dels barris, és a dir, el clavegueram, l'asfaltatge i les voreres, l'enllumenat, els senyals verticals i horitzontals, i tot allò que s'entén per urbanització. Encara que van haver de ser exigides a les promotores i constructores en el moment de la concessió de la llicència municipal per a construir i sufragades per aquestes empreses, la seua tardana realització es va finançar amb contribucions especials, de manera que els veïns i les veïnes van pagar fins al 90% del pressupost de les obres. Entre altres exemples pot citar-se el del parc del Morant, projectat en la revisió del PGO de 1973 construït ja en la democràcia i inaugurat el 1991 durant el govern socialista. Encara que una zona verda d'aquestes característiques repercuteix sobre la ciutat una part important del seu cost se li va carregar a un sol barri, Virgen del Remedio, mentre que les obres d'arranjament de l'Esplanada realitzades en la mateixa època es van repartir entre tot el veïnat de la ciutat a través dels pressupostos municipals[256]. La

[253] *Información*, 14 octubre 1976: "Pel retard a l'obertura dels col·legis. Mares i escolars es manifesten a Virgen del Remedio" o els efectes de les peticions realitzades per l'assemblea de pares de Virgen del del Remedio. "L'alcalde respon als pares de Virgen del Remedio. Es crearà una xarxa de guarderies infantils per a la ciutat"
[254] *Información*, 11 gener 1978
[255] *Información*, 19 març 1970
[256] Expedient del parc del Morant. Arxius municipals

capacitat adquisitiva dels habitants de la zona centre superava amb escreix a la dels veïns i veïnes de Virgen del Remedio.

Pel que fa a la creació de dotacions i infraestructures, el barri Virgen del Remedio va ser un cas excepcional. Va aconseguir un gran nombre d'instal·lacions de què són una prova les dues Escoles Infantils municipals que es van construir a la ciutat i que es van instal·lar a la zona nord. Havien sigut reivindicades per la AV Virgen del Remedio en una llarga campanya de recollida de signatures, manifestacions i escrits. Una vegada decaiguda la mobilització ciutadana, la "xarxa de guarderies infantils" només es va concretar en les dos que existeixen fins avui: "Els Xiquets" al barri Virgen del Remedio, de nova construcció, i "Set nans" al barri Joan XXIII, reconvertida després del seu abandó per l'entitat privada Cáritas.

Al començament dels anys vuitanta, durant el primer mandat socialista a l'Ajuntament, es va construir una altra escola infantil més al barri de Tómbola, també a la zona nord. Mai va arribar a utilitzar-se, a pesar de la reduïda oferta de places públiques per al nivell de 0 a 3 anys. Va estar tancada durant diversos anys, sense estrenar, després va ser desmantellada per a adaptar-la com a seu de l'Associació de Veïns, Centre d'Educació de Persones Adultes i aules del Centre d'Educació Especial Sant Angel, una part de les quals es trobaven ubicades en unes instal·lacions completament inadequades.

Les Associacions de Veïns es van multiplicar, es van organitzar en federacions que van formar una Confederació, la CAVE (Confederació d'Associacions de Veïns). No obstant això, en aquest primer procés de confluència es va produir ja una divergència per part dels qui van intuir, com l'Associació Pla-Carolines, la reproducció del clientelisme polític, que tant aquells com aquests han practicat. Les que van voler mantenir una certa autonomia van constituir l'alternativa Coordinadora d'associacions de Veïns, estructura d'àmbit autonòmic existent en diverses comunitats autònomes, que s'ha mantingut, amb el seu corresponent procés de decaïment, fins aquest moment. La resposta a aquesta rebel·lia es va revestir de democràcia administrativa en autoritzar la creació d'altres associacions veïnals en el mateix barri, que casualment resultaven quasi sempre afins i complaents amb els governs municipals, la qual cosa indica que van ser encoratjades, si no creades, pels partits governants. En el cas d'Alacant es va utilitzar un altre instrument disgregatiu de l'associacionisme veïnal que va fragmentar encara més el Moviment Ciutadà: les associacions

o “barraques” creades, multiplicades cada any, al voltant de la Festa de les Fogueres finançades per l'Ajuntament en detriment dels recursos necessaris per a fomentar la Participació Ciutadana.

La premsa va recollir les primeres notícies sobre l'activitat veïnal a partir de 1976. A més de l'associació Benaljoba (Benalúa, José Antonio, Babel), existien ja Ciutat d'Assís, Pla-Carolines, Los Ángeles-Altozano-San Agustín, Casco Antiguo, Tómbola, Rabasa, Ciutat Jardí. Les mobilitzacions contra la Via Parc, precedides de nombroses reunions i debats, van ser una oportunitat per a l'aprenentatge de la participació i per a la coordinació associativa. José Díaz, que va ser president de Benaljoba, sosté que la modificació del traçat inicial d'aquesta via ràpida pot considerar-se fruit, també, d'aquestes mobilitzacions ciutadanes. La Societat Cultural i Esportiva Benaluense va ser el marc en què es va propiciar aquest debat. Segons el mateix José Díaz era un dels escassos refugis alacantins de participació, amb el Club d'Amics de la UNESCO, ja citat. Les Associacions de Veïns alacantines van participar també en la Federació d'associacions ja citada, amb altres localitats i províncies. Així, al març de 1977, el diari local *Información* publicava la notícia següent: "Van triar representants per a la reunió nacional de Madrid. 24 associacions de Veïns de la província, reunides per primera vegada. La reunió de Madrid se celebrarà el 19 i 20 de març. Per Alacant acudeix Quinto Tomasetti, serà la Federació d'Associacions de Veïns"

El marc de la Societat Esportiva de Sant Blai va servir també com a seu provisional de l'Associació de Veïns de Sant Blai que va començar a formar-se a l'agost de 1976, al mateix temps que la de Sant Gabriel, la de la zona del Benacantil, que englobava el barri de Santa Cruz, el de Sant Antón, la plaça del Carme, Sant Roque, Villavieja... "disposats a rescatar la tradició urbanística i social"[257], la Florida-Portazgo "som un barri desatès; de Florida, res"[258].

El magistrat de la Sala Contenciosa Administrativa de l'Audiència Territorial de València, Pascual Sala, en una conferència sobre "Les situacions urbanístiques il·legals" i davant la insuficiència de la llei, advocava per la possibilitat que "el ciutadà tinguera els seus òrgans representatius directes en l'àmbit local, a través

[257] *Información*, 6 novembre 1976
[258] *Información*, 19 setembre 1976

d'aquests òrgans podria fer que l'urbanisme es desenvolupara ordenadament"[259]. Una proposta tímida que va ser arreplegada per l'Aula de Cultura de la Caja de Ahorros del Mediterráneo, com es veurà en els debats de l'any següent.

Els problemes locals van merèixer, el 1977, l'atenció de l'Aula de Cultura de la Caja de Ahorros del Mediterráneo que va organitzar un cicle de conferències sobre "El Municipi i el seu entorn" en els quals van participar teòrics de la talla d'Henri Lefebvre i Mario Gaviria. Aquest últim va tractar, en la seua intervenció en la Taula redona, la qüestió de la participació ciutadana ("El nou localisme, intervenció ciutadana en la gestió municipal"). "El problema ja no és de planificació en el sentit creatiu; el problema, avui, és controlar el creixement de les ciutats, canviar el signe del moviment migratori i recuperar en la mesura que siga possible certa qualitat de vida per als nuclis urbans. No crec ja en la planificació; crec més aviat en una contraplanificació, o el que és el mateix, en l'autogestió o cogestió de l'escena urbana amb la participació directa dels veïns, sense tecnocràcia ni burocràcia". Tot això en el plantejament teòric de considerar el municipi com a model de democràcia directa.[260] Al llarg de les Jornades es van realitzar afirmacions esperançadores com "els ciutadans han de participar directament en la gestió municipal" o la proposta realitzada per un altre dirigent veïnal "la democràcia directa es pot aconseguir amb les assemblees de veïns". Qui deia açò, Tomás García Candela, va ser més tard regidor responsable de Participació Ciutadana en el govern municipal socialista que va impedir sistemàticament la intervenció ciutadana davant el Ple i davant les comissions informatives. L'aprovació del Reglament de Participació Ciutadana marcat per la rigidesa, va resultar dissuasori per a la participació i va contribuir a aconseguir els efectes actuals. La presència veïnal en les comissions Informatives, quan es va produir, va resultar inútil ja que el Reglament no aclaria el dret ciutadà a debatre amb els seus representants. La possibilitat de diàleg quedava sotmesa a la discrecionalitat dels presidents de les comissions. La participació veïnal en les sessions Plenàries de la corporació municipal va començar a ser postergada quan l'últim alcalde socialista va proposar canviar al matí l'horari vespertí habitual fins llavors. Va utilitzar la policia local contra les protestes dels funcionaris municipals davant el Plenari, va

[259] *Información*, 9 novembre 1976
[260] *Información*, 17 novembre 1977

ordenar l'expulsió de les mares d'alumnes de les Escoles municipals Infantils i la continuació de la sessió a porta tancada. Aquesta actitud va facilitar al primer alcalde del Partit Popular la modificació definitiva de l'horari, l'habitual intervenció policial, amb indicis de brutalitat, davant qualsevol intent de protesta o contestació al Saló de Plens, tot això ha contribuït a l'allunyament del veïnat.

En el mes de desembre d'aquest mateix any 1977 també el Club d'Amics de la UNESCO d'Alacant, va organitzar la primera Setmana Ciutadana durant la qual es van estudiar diversos temes i hi van participar professionals i protagonistes socials d'aquell moment, entre aquests llavors alcalde de Picanya, Cipriá Ciscar.

Les AV creades en la zona nord de la ciutat van ser les més actives. Es va deure a la coincidència d'actors socials amb gran protagonisme i força, com els dos presidents de Virgen del Remedio, Quinto Tomassetti i el seu successor José Luis Valdés, la cohesió que van aconseguir com a grup dins de la Coordinadora formada amb les associacions de Rabasa, Divina Pastora, Ciutat Jardí, Joan XXIII, Cuatrocientas Viviendas, Florida..., la força que la Coordinadora va aconseguir enfront de la pròpia Federació i l'atenció amistosa que li van prestar els mitjans de comunicació.

L'Associació de Veïns Virgen del Remedio, del barri del mateix nom, va ser pionera en mobilitzacions i protestes, a propòsit de les enormes mancances que patia el barri. Així el 1976 deia la premsa: "L'alcalde va visitar la barriada Virgen del Remedio. Durant dues hores i mitja va escoltar, sense límits, l'exposició dels problemes dels veïns. Va prometre ajuda i solucions en la mesura de la competència municipal i les possibilitats econòmiques". Antonio Quinto Tomasseti com a president de l'Associació, va exposar els problemes que subsistien després de quinze anys d'existència del barri: incompliments de la constructora, escoles, jardins, jocs recreatius, neteja, recollida de fems, solars sense tancar, il·luminació... problemes que es van exposar detalladament pels diferents vocals de l'associació"[261]. Un any més tard els assumptes

[261] *Información*, 11 juliol 1976

plantejats van ser de major importància.[262] L'Associació de Veïns de Virgen del Remedio, reunida en assemblea, va donar un termini de quinze dies a l'alcalde perquè se celebrara la reunió tripartida amb COBENSA per a exigir-li "el lliurament al municipi de 45.000 metres quadrats propietat dels veïns" i que resolguera els greus incompliments que es referien a la falta d'equipaments i de serveis públics. Amenaçaven de deixar de pagar a COBENSA la recollida de fems i la resta de serveis perquè la constructora exercia de recaptadora municipal, segons testimoni de José Luis Valdés, president de l'Associació de Veïns Virgen del Remedio.

Les protestes, acompanyades o no de mobilitzacions, van sovintejar al llarg d'aquests anys. L'AV Sant Blai denunciava la falta d'un parc per als xiquets i aprofitava per a solidaritzar-se amb l'AV Virgen del Remedio davant les mesures municipals contra l'associacionisme en crear la "Comunitat General de Propietaris". Diversos titulars apareguts en els periòdics indiquen el clima de reivindicació creat pel Moviment Ciutadà: "Virgen del Remedio: safari de rates" organitzat per la vocalia de sanitat de l'Associació de Veïns. "Virgen del Remedio. Enèrgica protesta per la falta de vigilància als centres de EGB.". "Sant Agustí: esperant el Pla parcial. Aquest és un barri discriminat de tota la vida". "AV Florida Portazgo. Ens urgeix enllumenat i vigilància. Es reivindica una altra plaça. La Florida està jugulada"

L'aproximació de les primeres eleccions municipals democràtiques després de la dictadura l'any 1978 va dinamitzar encara més la participació ciutadana. L'Administració de l'Estat va optar així mateix per acceptar el protagonisme ciutadà encara que només fora mitjançant les bones intencions manifestades pel Ministeri d'Obres Públiques quan va anunciar la "participació pública per a l'ordenació del territori... ja no es tornarà a planificar des del centre, sinó partint del poble i passant pels tècnics". Encara que, segons paraules del Delegat Provincial del MOPU, Antonio Espinosa, tot això havia de fer-se amb les precaucions degudes "a través de regidors i diputats triats democràticament i que hagen de donar una resposta al poble, com també

[262] *Información,* 27 març 1977

grups ecologistes no utòpics i associacions de Veïns despolititzades"[263]. Les precisions del Delegat assenyalen els camins per què discorrerà el mandat constitucional genèric.

Les AV i els partits polítics van començar a assistir als plens municipals. La pujada del preu del bitllet de l'autobús, ja citada anteriorment i aprovada l'any de 1978, va ser la causa de noves mobilitzacions. Va ser precedida d'una intensa "Campanya de les AV contra el transport urbà d'Alacant"[264] en la qual es van analitzar les exigències de l'empresa MASATUSA poc acceptables atesa la deficiència generalitzada del servei. Va culminar en una manifestació recollida per la premsa amb aquests titulars: "Més de mil cinc-cents alacantins van demanar la dimissió de l'alcalde. Protestes posteriors davant l'actuació de les Forces d'Ordre Públic. Protestaven fonamentalment per la recent pujada dels preus de l'autobús"[265].

El Moviment Ciutadà, plural i complex, va jugar un paper important en la recuperació dels drets que la transició política no acabava de digerir. La desarticulació d'aquest a finals del segle XX ha privat la població d'una arma eficaç per a lluitar contra les usurpacions socials del neoliberalisme. Algun dels seus protagonistes, que ha sigut entrevistat per a aquest treball, sosté que el gran esforç electoral va absorbir les energies i la dedicació que l'articulació de la participació veïnal necessitava. Pot ser una de les causes del desmantellament del teixit associatiu. Indubtablement, el model d'organització democràtica assumit en la Transició, el desenvolupament legislatiu i normatiu de les possibilitats contingudes en la Constitució espanyola, van frustrar les expectatives que totes aquestes mobilitzacions permetien alimentar. També aquesta qüestió, pel que fa a Alacant, mereix la realització d'un estudi que aconseguisca rescatar amb urgència i conservar dignament els arxius del Moviment Veïnal dispersos en les seues diverses organitzacions.

La nova concepció de l'espai, del medi, de l'activitat humana, implícita en el procés d'urbanització, ha modificat les formes de socialització, de comunicació, d'accés als béns de consum, de gaudi dels béns culturals. Aquestes modificacions han experimentat canvis successius lligats a l'evolució del model de ciutat, o, més aviat, de l'ordenació real de l'espai concret. Les necessitats fonamentals dels éssers humans, al

[263] *Información,* 22 desembre 1978
[264] *Información*, 26 març 1978
[265] *Información,* 18 juny 1978

contrari, no sempre han sigut ateses satisfactòriament en les diverses concrecions espacials. La plasticitat de l'ésser humà li permet adaptar-se a les noves condicions, adaptació que es realitza a través de processos de darwinisme social. L'increment de l'agressivitat urbana, pot interpretar-se com un dels símptomes de les noves megalòpolis, en les que l'increment de la densitat demogràfica genera, com en les rates, una lluita per l'espai vital al mateix temps que un rebuig exprés al que es considera la causa d'aquest malestar urbà.

Els grups que es rebel·len contra els abusos de la construcció, han passat a formar part de la marginalitat. Per aquesta raó són combatuts obertament per qualsevol govern en contra de la raó dels drets humans. Mentre a Amèrica Llatina aquests moviments es mantenen vius i la població troba l'oportunitat per a defensar els seus drets d'habitant, a Europa, a Espanya, el Moviment okupa, amb les seues intervencions d'animació social, projectes culturals, articulació associativa, està criminalitzat i com a tal és perseguit.

La dictadura franquista no va ser un sistema abonat per a la protesta ciutadana organitzada, ja fora aquesta contra la repressió política, les execucions sumàries, la censura, la imposició de les doctrines joseantonianes, la religió catòlica, etc. Ni tan sols les mancances urbanes ja citades, l'abús dels preus, les estafes immobiliàries que van proliferar any rere any, van aconseguir el miracle de l'articulació ciutadana en defensa, almenys, dels seus interessos econòmics.

En el cas d'Alacant, la construcció de nous barris tant en el nord proletari com en les urbanitzacions de la costa programades com a habitatge habitual, va generar penúries que afectaven fins i tot la satisfacció de drets humans fonamentals com l'educació, la salut, la higiene, l'accés als llocs de treball, l'oci, l'aprovisionament. Les infraestructures i les dotacions necessàries en els nous espais urbans, pateixen de condicions deplorables. Açò s'ha convertit en un mal endèmic per a una ciutat de serveis, desmantellada industrialment i agrícolament. Ni tan sols la demanda turística ha aconseguit corregir les mancances i les maneres d'intervenció pública i privada per a l'arranjament de la ciutat.

L'articulació ciutadana, l'associacionisme veïnal, va tardar molt a aparèixer. Quan ho va fer, la ciutat havia consolidat una forma de creixement inconnex, un sistema de comunicació de qualitat molt baixa, i una anarquia urbanística que menyspreava el planejament. A pesar d'això, la planificació de noves vies ràpides,

els debats a l'entorn de l'urbanisme que es van realitzar a l'Aula de Cultura de la Caja de Ahorros de Alicante y Murcia i al Club d'Amics de la UNESCO, van brindar una bona oportunitat.

Els ressons del maig del 68 no es van fer sentir a Alacant fins ben entrada la dècada dels setanta. El creixement demogràfic i l'escassetat de dotacions i infraestructures van produir la primera manifestació d'alarma per la mancança d'escoles en els nous barris de la ciutat i en aquells, com el Pla-Carolines, que estaven més densament poblats. Professors, Inspecció educativa, pares i mares d'alumnes, van començar a expressar en públic les seues inquietuds pels problemes de l'ensenyament.

Els problemes originats per la concentració urbana no han sigut privatius de les societats capitalistes. Així per exemple, la revista de la Universitat de Moscou[266], sèrie de Geografia, va publicar, el 1974, cinc articles sobre els problemes més preocupants per als geògrafs que, desenvolupats en cinc articles, eren els següents: "el creixement de les grans ciutats; el desenvolupament dels centres administratius; la tipologia dels nusos industrials; les regularitats observables en el sistema urbà; els canvis de la població rural en l'àrea d'influència de la gran ciutat, concretament en aquest cas de la ciutat de Moscou". Apareix aquí un altre suggeriment per a noves investigacions, no sols des del camp de la sociologia comparada, sinó també de l'estructura d'un model de producció, el socialista, sobre la identitat del qual s'ha suscitat sempre una forta polèmica.

[266] Listengurt, F.M. i altres 1974

CONCLUSIONS

Moltes línies d'investigació s'obrin a partir de la base de dades àmplies i heterogènies que s'han utilitzat i que no han sigut esgotades per aquest treball. No satisfà totes les possibilitats que tanca. Per això se li ha donat el nom d'"aproximació". Es presenten aquí algunes conclusions amb què es pretén verificar les hipòtesis plantejades al principi i respondre algunes preguntes. Serien aquestes les que es refereixen a la relació entre el procés d'urbanització generalitzat en el món i el succeït a Alacant a partir dels anys cinquanta; a la influència i la responsabilitat dels diversos actors socials en aquesta forma de desarticulació urbana que caracteritza la ciutat i que roman a pesar de les diferències evidents entre els governs municipals que han presidit l'Ajuntament; a la viabilitat d'estructurar una altra ciutat més harmònica, equilibrada i justa amb el medi i amb els éssers vius. Després d'aquestes conclusions s'indica també quines són les línies d'investigació que podrien considerar-se obertes a partir d'aquestes.

- **Sobre el territori i el medi.**

El títol d'aquest treball es refereix a la història del sòl rústic a Alacant. La desaparició d'aquest no és un fenomen exclusiu d'aquesta ciutat encara que en el període estudiat, de 1950 a 1980, no va tenir la repercussió i l'amplitud que ha aconseguit a Espanya després del procés de reestructuració econòmica i productiva posat en marxa a Europa des dels anys noranta. Els espais de producció agrícola tradicionals a Espanya han hagut de reconvertir els conreus i fins i tot reduir-ne la producció sense que hi haja hagut una substitució d'activitat i d'usos del sòl tan profunda i generalitzada com va haver-hi a Alacant i la seva comarca a partir dels anys seixanta.

La major part del sòl rústic del terme municipal d'Alacant ha sigut ocupada pels nous barris que es van construir durant els anys seixanta i part dels setanta i per les urbanitzacions tancades que es van posar de moda durant els setanta. Aquests sòls edificats van mantenir la seua antiga qualificació fins a l'aprovació del Pla General de 1987. Un altre sector de les terres cultivables i conreades ha sigut substituït pels nous mètodes de conreus sota plàstic que rodegen la ciutat i formen un nou paisatge urbà que, observat des de la

llunyania, ofereix un aspecte lacustre, si bé aquests conreus també s'han instal·lat en sòl de molt difícil explotació agrícola per les seues condicions i les dificultats de reg.

L'ocupació de les noves construccions d'habitatges en barris allunyats del centre i a les urbanitzacions varia segons les zones: els habitatges construïts en el primer polígon de la platja de Sant Joan s'usen com a segona residència o es lloguen durant les vacances o ambdues coses. Amb això es pretén sufragar les despeses d'amortització d'hipoteca, de la comunitat de propietaris i del manteniment general. Els habitatges construïts al voltant de les noves vies i centres comercials (Garbinet, zona final del polígon de Babel al costat del camí vell d'Elx) no guarden relació amb el perfil demogràfic de la ciutat que ha tingut llargs períodes d'estancament. Tampoc han sigut ocupades en la totalitat en no poder ser absorbides per una demanda que, amb les seues limitacions quantitatives, existeix però no té capacitat adquisitiva suficient per a afrontar els elevats preus amb què s'ofereixen aquestes noves construccions.

Aquest fenomen sembla contradir la llei de l'oferta i la demanda que regeix el comportament del mercat i s'insereix en una "dinàmica que té per objectiu construir un determinat ordre urbà molt allunyat de la ciutat tradicional i convertir l'espai de la ciutat en un camp d'acumulació diferenciat i estratificat" (Roch en Díaz Orueta, 2004). És a dir, les necessitats humanes fonamentals, com són l'alimentació i l'habitatge, semblen quedar al marge d'aquesta nova organització del territori com a conseqüència de "aquesta activitat insòlita, que per si mateixa no té sentit" (Roch en Díaz Orueta, 2004). L'expulsió de l'activitat agrícola ha afectat tota la comarca de l'Alacantí de manera que una gran part dels productes agrícoles que es consumeixen avui procedeixen de zones molt allunyades, fet que ha contribuït a incrementar-ne els preus i a rebaixar-ne la qualitat encara que no siga més que pels viatges que molts d'aquests productes han de suportar. D'aquesta manera la mateixa activitat econòmica de la comarca s'ha orientat cap a una tipus de monocultiu cada vegada més refermat, el monocultiu del ciment.

La dispersió dels nous barris, urbanitzacions o zones periurbanes, rururbanització, faciliten la fragilitat de les infraestructures i dificulten la satisfacció de comunicació dels éssers humans.

L'aprofitament urbà del sòl rústic desaparegut resulta molt davall. El saldo, en conseqüència és negatiu. Açò no significa que aquestes reflexions siguen freqüents -al marge dels estudis acadèmics o de

determinades associacions, conferències internacionals, o cercles més o menys especialitzats- de manera que aconseguisquen impregnar les decisions que es prenen en els àmbits polítics, ja siguen aquests legislatius o únicament d'administració com és el cas de la política municipal.

La demanda energètica i de recursos hídrics, tenint en compte la mera comptabilitat del consum humà, es multiplica com a conseqüència d'aquest model que, si bé no és exclusiu de la ciutat d'Alacant, s'hi manifesta de forma paradigmàtica. La ciutat assolellada, amb un elevadíssim índex d'insolació, només ha rendibilitzat aquesta circumstància com a reclam turístic. La ciutat que viu a la vora de la mar ignora aquesta proximitat en la planificació de les urbanitzacions i en el foment d'activitats recreatives específiques de ciutats plujoses, fredes, allunyades de la costa.

L'absència d'indústries importants que podrien tenir efectes contaminants, explica la inexistència de taxes elevades de contaminació. Tampoc s'ha optat per la instal·lació d'activitats productives no contaminants i s'han abandonat aquelles que podrien afavorir una rica complexitat en el teixit econòmic. No obstant això la realitat de la dispersió urbana ha alimentat l'ús de l'automòbil privat d'ús individual que produeix contaminació ambiental, acústica i envaeix els espais destinats a l'exercici de les activitats i desplaçaments humans. Fins i tot les escasses zones verdes de què disposava la ciutat han quedat destinades a la circulació i estacionament de vehicles. El subsòl de diverses places, avingudes, del port i la superfície marina a la dàrsena interior del port d'Alacant han sigut també ocupats pels estacionaments de vehicles. El tractament dels residus sòlids i de les aigües residuals és una altra de les fonts de contaminació que pel seu volum i per la seva tecnificació imperfecta estan contribuint al deteriorament del subsòl i els aqüífers, de les platges i de l'entorn rural de l'abocador de la serra de Fontcalent.

L'espai territorial de la ciutat d'Alacant s'ha endurit com un símbol dels valors vigents en aquesta des dels anys cinquanta. És cert que han sorgit diverses resistències -moviment ciutadà, aules de cultura, clubs d'opinió- enfront dels valors del predomini de la immediatesa en les actuacions urbanístiques, de l'enriquiment ràpid com a signe d'èxit social, del menyspreu per la intel·ligència i per les diverses formes de col·laboració i participació. No obstant això la mateixa evolució urbana, la reproducció de grups i formes de negoci urbanístic a la ciutat ha neutralitzat el protagonisme d'aquestes resistències fins a convertir-les en testimonis que,

encara que no estan muts, han perdut la ressonància social que van tenir en els orígens durant els anys setanta. Encara que aquest fet s'ha donat en altres ciutats espanyoles, no és aventurat sostenir que Alacant està entre les més avantatjades en aquest deplorable repte.

- **Sobre l'habitatge i la societat**

L'habitatge, peça clau per a desenvolupar aquest nou mode d'acumulació alimentat des del desenvolupisme dels anys seixanta, ha perdut el seu caràcter de valor d'ús, reconegut teòricament en totes les declaracions de drets humans. Gràcies a l'increment desmesurat dels preus de l'habitatge -tant per al lloguer com per a la compra- la funció de recer, convivència i desenvolupament personal que competeix a l'habitació humana ha sigut suplantada per l'ambició de posseir que es nodreix d'una falsa cultura universalitzada. Això explica la multiplicació "infinita" d'habitatges la destinació més comuna dels quals és la destrucció de l'espai sense cap habitació real. S'ha vist a Alacant i s'ha comptabilitzat en altres ciutats com Madrid on "hi ha més de 300.000 habitatges buits i altres 275.000 clarament infrautilitzades, se superen els 40.000 nous habitatges en els últims anys i hi ha una disponibilitat de sòl ja classificat per a altres 800.000 nous habitatges, que permetrien allotjar folgadament València i Sevilla juntes" (Roch en Díaz Orueta 2004).

Els posseïdors d'habitatge, encara que siga hipotecat a llarg termini, se senten protagonistes d'un ascens social evident que els ubica, falsament, en la classe dels triomfadors, com a propietaris de béns immobles, sense matisos. És la classe que s'ha gestat a la ciutat d'Alacant durant diverses dècades. Seria necessari establir nous criteris per a la descripció de l'estructura social alacantina en què, al costat de l'activitat i la capacitat adquisitiva, es valorara aquest nou fals sentiment de propietaris que s'indueix en els que s'han convertit en posseïdors de béns mobles –diversos automòbils, electrodomèstics, aparells informàtics i de telefonia d'última generació- i immobles (primer i segon habitatge, i fins i tot altres immobles adquirits com a inversió també hipotecada) obtinguts mitjançant ingressos simbòlics representats pels documents de crèdit sobre plàstic.

La consciència de classe, en aquesta nova forma d'aglutinament que no estructura social, és de difícil sorgiment. Seria, si n'hi haguera, una falsa consciència incapaç de suscitar descosificació, ni de superar

l'alineació de la classe en si. En el cas d'Alacant ha dissolt l'emergència dels grups socials reivindicatius que, a propòsit de les deficiències habitacionals i urbanes, van començar a produir-se a mitjan anys setanta amb l'esperança de forjar una sòlida articulació social que superara la misèria dels anys de la dictadura.

La classe política franquista, la del partit únic, va construir una sòlida infraestructura social que s'ha mantingut molt de temps després de la mort del dictador. Cohesionada per mitjà dels decrets, les ordres ministerials, les designacions personals, va crear xarxes estables de comunicació, no exemptes de conflictes, entre els sectors socials triomfants a la ciutat: els que dominaven els aparells burocràtics de l'administració de l'Estat, els propietaris de l'entitats financeres i d'estalvi, els que disposaven de la informació i la influència necessàries per al negoci, tots aquells que, en definitiva, van romandre fidels als colpistes i es van plegar a les directrius d'aquestes. L'únic negoci a què van dedicar el temps i els esforços va ser l'urbanístic. La resta de les activitats econòmiques que van començar a despuntar en els anys trenta van quedar en un segon pla i fins i tot van ser desmantellades. Per això pot entendre's que l'element dominant en l'estructura social va ser una "elit urbanística" en què van desembocar totes l'ambicions petites i grans. Aquesta elit ha romàs fins avui, 2005, i recull els clàssics i els estranys que, procedents d'activitats més modestes, han desembocat "naturalment" en aquesta "elit urbanística" amb la inestimable ajuda de la classe política, de l'"elit burocràtica" i financera.

Els representants polítics de la democràcia han desenvolupat, en molts casos, una "solidaritat" molt semblant al corporativisme. Podria dir-se que, en la nova democràcia espanyola, ha sorgit i s'ha consolidat un classe política democràtica, representant dels partits polítics proscrits durant el franquisme i de diversos sectors socials marginats en els anys de la política franquista. Aquesta forma d'elitisme polític tampoc ha contribuït a l'articulació social. Les aliances establides per molts d'aquests personatges de la vida política amb els poders reals -promotors, constructors, empresaris de petit i mitjà abast, les grans corporacions adjudicatàries dels serveis públics amb major volum de negoci com són el transport públic, la neteja i la recollida de fems, l'aigua- s'ha convertit en una falca que impedeix la comunicació i el reconeixement de pertinença a una mateixa classe social, almenys en l'origen d'aquests actors polítics. La dialèctica social que va estar soterrada durant una llarga etapa del franquisme, i que va començar a expressar-se públicament en

els setanta, va quedar així desplaçada i va convertir en contraris els qui havien coincidit en interessos i reivindicacions. Aquesta nova fractura social s'ha consolidat amb el resultat del debilitament de les perspectives de participació democràtica previstes en la Constitució espanyola de 1978. Açò pot entendre's com una forma d'exclusió, la política, que facilita i explica altres formes més dures d'exclusió social generades al voltant de l'elevat preu de l'habitatge i alimentades per altres causes d'exclusió com són la dispersió i l'especialització territorial, l'ocupació precària, la dificultat d'accés als serveis bàsics etc.

La classe que va ser dominant durant el franquisme roman i es reprodueix, comptava i compta amb legitimació i suport social, dominava i continua dominant sobre la classe política amb què coincideix estructuralment en certa manera, tant ahir com avui. Els polítics es dediquen sobretot a activitats merament gerencials (Miliband, 1985), les línies i els objectius de les quals han sigut establits per aquestes elits (urbanístiques, en el cas d'Alacant). Per això és excepcional trobar iniciatives que perseguisquen l'interès comú enfront del particular i que siguen capaces de conjugar el negoci amb l'equilibri ambiental i territorial del qual, no obstant això, tant es parla en els discursos en aquest procés inèdit de perversió del llenguatge. Per un altre costat és altament improbable l'aparició de formes alternatives d'economia i producció social davant el debilitament del to moral a la ciutat. Altres elits de naturalesa cultural i intel·lectual que s'han articulat en alguns moments de la història recent, han sigut marginades pel silenci i l'oblit. El campus universitari de Sant Vicent del Raspeig és una metàfora que simbolitza aquesta dissociació entre la reflexió, el cultiu de la intel·ligència i l'activitat econòmica i els seus interessos.

En resum, el triomf del neoliberalisme que s'ha produït de la mà de la globalització, ha trobat un terreny abonat a la ciutat d'Alacant. El desmembrament social es produeix al mateix temps que creix una certa complicitat amb l'ordre de les coses feliçment regnant, és a dir, "una nova i jerarquitzada cadena del cos social" (Roch en Díaz Orueta, 2004) molt allunyada dels sons d'un ordre racional i igualitari que només ocasionalment es van poder realitzar.

La violència social que s'ha instal·lat ja com una forma de "normalitat", indica que el conflicte està substituint a la necessitat comunicació i cooperació imprescindible per a la convivència humana. Els nous conreus instal·lats a la ciutat no són aliens a aquest deteriorament de l'espècie humana. El deteriorament

apunta directament a les arrels de la vida. La urbanització del planeta, ambició desmesurada de promotors i constructors, defensada com un dret fonamental de qualsevol espai sense distinció alguna del seu valor ambiental, cultural, social, pot produir la destrucció d'aquest.

Un objectiu preferent en qualsevol programa electoral hauria de ser la recuperació de les formes de convivència de la ciutat perduda. Però, sobretot, ha de ser una pràctica política quotidiana vigilada per la ciutadania articulada socialment en una tasca democràtica també quotidiana.

Al llarg del treball s'ha suggerit la necessitat la recuperació de la ciutat com un dels espais més idonis per a l'articulació social i política i també, com a element imprescindible, per a la regeneració moral i cultural d'una societat que ha quedat subjugada pels contravalors neoliberals. Aquest treball pretén ser una contribució a tot això juntament amb tots els que a partir d'aquesta es puguen desenvolupar.

PROPOSTES SOBRE POSSIBLES LÍNIES D'INVESTIGACIÓ

- El paper de les Caixes d'estalvi locals en el desenvolupament urbanístic. La relació d'aquestes amb el poder polític durant la dictadura i en la democràcia; amb els partits polítics en el procés de constitució de les assemblees d'impositors.. La intervenció de la desapareguda Caja de Ahorros Provincial (CAPA) vinculada a la Diputació Provincial i als grups econòmics i empresarials afins, propietaris de diversos milers o milions de metres quadrats, com a conseqüència de les execucions hipotecàries contra l'empresa Manufacturas Metálicas.

- Alacant és un exemple molt apropiat per a la investigació de la relació freqüent que s'estableix entre els negocis i els serveis públics. El cas de la relació entre l'empresa concessionària del servei del transport públic col·lectiu, els negocis de subministrament de combustible, de restauració i la "inversió" realitzada en el desenvolupament urbanístic de la ciutat. Aquesta conjunció llançaria així mateix llum sobre les raons de la falta de respecte habitual cap al disseny urbà que és proverbial a Alacant des de l'aprovació del primer Pla General d'Ordenació urbana de 1956.

- Les partides rurals, una important extensió amb bones condicions per als conreus, pertanyent també al municipi d'Alacant, no formen part d'aquest estudi encara que s'ha recollit informació cadastral sobre alguna d'aquestes. Constitueix, per tant, una altra línia d'investigació que podria desenvolupar-se, a partir de la important transformació que han experimentat en allotjar-s'hi en elles urbanitzacions d'autoconstrucció, il·legals en els seus orígens.

- Estudi de l'estructura urbana dels barris construïts entre 1950 i 1980 en la zona nord de la ciutat. L'evolució del comportament polític, no sols electoral. La relació entre la seua degradació urbana i el deteriorament social. La disminució de la participació veïnal en els assumptes concernents al seu barri i a la ciutat pel renovat autoritarisme municipal que es veu reforçat el 1905 per l'aplicació de la Llei de Grans

Ciutats que propicia un intervencionisme municipal encara major mitjançant el control de l'equip de govern sobre les Juntes de Districte.

- La inscripció de propietats en el Registre realitzades en els decennis de 1940 i 1950 que contenen notes marginals en què s'indica que "després d'haver estat exposada aquesta propietat en el tauler d'anuncis de l'Ajuntament d'Alacant, i després de no haver comparegut cap propietari s'inscriu a nom de...". Aquest fet pot estar relacionat amb les depuracions dels participants en la guerra com a exèrcit constitucional republicà, i també dels qui havien simpatitzat amb la República i hi havien col·laborat en els temps de pau. Els testimonis obtinguts en les entrevistes realitzades en donen prova.

- La relació entre l'urbanisme, els interessos constructors i la socialització. El cas de l'escola de Mil Viviendas, primer objectiu en el procés de demolició del barri a pesar del seu important paper d'articulació social, mitjançant la qual van organitzar activitats extraescolars en horari no lectiu, únic espai de trobada, expansió i participació en activitats culturals i lúdiques.

- L'estudi dels recursos econòmics i humans que, a partir de 1965, s'han destinat a redactar informes sobre el que es va entendre com les necessitats més peremptòries: la construcció de vies àmplies i ràpides, així com d'aparcaments (la Via Parc de la ciutat, la prolongació d'Alfons el Savi, la construcció d'un gran aparcament amb 1.000 places, es van anunciar llavors el 1965, encara que no s'hagen materialitzat fins a finals del segle XX). Es podria valorar en quina mesura s'han desviat cap aquests objectius, de manera permanent, els escassos recursos econòmics i tècnics en detriment de projectes per a satisfer les necessitats socials, culturals, educatives... sotmeses a la urgència del trànsit i dels estacionaments de vehicles, una màquina escurabutxaques d'una voracitat insaciable.

- Una altra possible línia d'investigació seria l'enorme càrrega fiscal directa i indirecta que pesa sobre l'habitatge en propietat. Si a això se sumen les despeses comunitàries dels blocs d'habitatges i/o de les

urbanitzacions, la comptabilitat podria presentar un saldo molt negatiu per als compradors d'habitatges que assumeixen aquesta pràctica amb bastant ingenuïtat.

En la mesura que la propietat intel·lectual hauria d'entendre's com a patrimoni dels éssers humans, aquest treball s'ofereix a tots i totes aquelles que vullguen utilitzar-lo per a fins d'interès comú. També s'hi ofereix la base de dades consultada, una part de la qual no ha pogut ser lliurada al tribunal pel gran volum d'aquesta fet que ha dificultat la gravació en disc compacte. Per això es dipositarà en l'Arxiu de la Democràcia dependent del Vice-rectorat d'Extensió Universitaria, ubicat a l'Arxiu General de la Universitat d'Alacant.

BIBLIOGRAFIA

ALCAÑIZ, M. (1996). *Cambio social, territorio y actores sociales. la configuración del área metropolitana de Valencia*. Valencia: Consell Metropolitá de l´Horta.

ALDEGUER, F.; SANTO, J. (1999). *Alicante, 1939.* Alicante: Ayuntamiento de Alicante et al..

ALEDO, A. MARTÍNEZ, E.; MAZÓN, T. (1.994). *Direcciones en Sociología urbana*. Departamento de Ciencias sociales. Alicante: Universidad de Alicante.

AMIN, S. (1999). *El capitalismo en la era de la globalización.* Barcelona: Paidós

ANDRÉS, M. A. (1989). *El barrio de Benalúa en Alicante: estudio de geografía urbana.* Alicante: Caja de Ahorros provincial de Alicante.

ANTUNES et al. (1991). *Manifiesto ecosocialista.* Madrid: Libros de la Catarata.

ARENILLAS, T. (coord.) (2003). *Ecología y ciudad. Raíces de nuestros males y modos de tratarlos.* Barcelona: El viejo topo. FIM.

ARROJO, P. (2004). *Los oscuros caminos de la privatización del agua en España*. Comunicación presentada en las IX Jornadas de Economía Crítica, Madrid 2004.

Ayuntamiento de Alicante (1985). *Transformemos Alicante* Gabinete municipal de prensa.

Ayuntamiento de Alicante*. Padrón municipal de habitantes 1997*. Ayuntamiento de Alicante.

Ayuntamiento de Benidorm. (1955). *Ordenanzas de construcción*.

AYUS, M. (1996). *La anticiudad. Legislación urbanística y la escena urbana como resultado político*. Alicante: Manuel Ayús.

BANCO DE ALICANTE (1972). *Informe económico.* Alicante: Banco de Alicante.

BANCO DE ALICANTE (1972). *El turismo en Alicante y la Costa Blanca.* Alicante: Banco de Alicante

BARNES, J. (1999). *Inglaterra, Inglaterra.* Barcelona: Anagrama

BASSOLS, M. (1.973). *Génesis y evolución del derecho urbanístico español (1812-1956*). Madrid: Montecorvo.

BERRIARTUA SAN SEBASTIÁN, J. (1977). *Las asociaciones de vecinos.* Madrid: Instituto de Estudios de Administración Local

BEVIÁ, M.; VARELA, S. (1.994*). Alicante, ciudad y arquitectura.* Alicante: Fundación cultural CAM.

BILBAO, A. (1999). *Modelos económicos y configuración de las relaciones industriales.* Madrid: Talasa

BOIX, V.; CANO, M. A.; MARTÍN-ARAGÓN, A. (1984). *Aproximación a la estructura comarcal alicantina*. Alicante: Ayuntamiento de Alicante.

BORJA, J. (1977). *¿Qué son las asociaciones de vecinos?.* Barcelona: La Gaya Ciencia

BORJA, J.; CASTELLS, M. (1997). *Local y global. La gestión de las ciudades en la era de la información*. Madrid: Taurus.

BORJA, J. (1997). *Las ciudades como actores políticos,* en *América Latina hoy,* nº 15. Madrid.

BORJA, J. M.; MORA, I.; ROMÁN DEL CERRO, J. L. (1.984). *Alicante 1.881-1.980* Colección *La memoria colectiva. Retratos de una ciudad.* Alicante: Caja de Ahorros Provincial de Alicante.

BOURDIEU, P. (2000). *Poder derecho y clases sociales.* Bilbao: Desclée de Brouwer.

BRANDIS, D. (1.983). *El paisaje residencial en Madrid*. Bilbao: MOPU.

CAJA DE AHORROS DE ALICANTE Y MURCIA (1979). *Alicante-1979. Datos y series estadísticas.* Alicante: Caja de Ahorros de Alicante y Murcia

CAJA DE AHORROS DE ALICANTE Y MURCIA (1987). *Alicante-1986. Datos y series estadísticas.* Alicante: Caja de Ahorros de Alicante y Murcia.

CAJA DE AHORROS DEL SURESTE. *Memoria 1970*

CALDUCH, J.; JAÉN, G. (1988). *Un palau d'hivern.* Valencia: Eliseu Climent.

CALVINO, I. (1981). *La especulación inmobiliaria.* Barcelona: Bruguera

CAPEL SÁEZ, H. (1981). *Capitalismo y morfología urbana en España*. Barcelona: Los libros de la frontera.

CASTELLÓ, J. E.; BADENES, M. A.; BERNAT, J. S. (1988). *Crecimiento y crisis en la población valenciana*. Valencia: Generalitat valenciana.

CASTELLS, M. (1975). *La cuestión urbana.* Madrid: Siglo XXI.

CASTELLS, M. (1977). *Ciudad, democracia y socialismo*. Madrid: Siglo XXI.

CERDÁN, J. A. (1990). *Alicante, paisaje urbano y literatura.* Alicante: Caja de Ahorros provincial.

CLARK, C. (1.968). *Crecimiento demográfico y utilización del suelo*. Madrid: Alianza.

CLIMENT, D. ; MARTÍN, C. (1990). *Les formacions vegetals de la ciutat d'Alacant.* Alacant : Patronat Municipal del Vé Centenari de la Ciutat d'Alacant.

COLOMA, R. (1957). *Viaje por tierras alicantinas.* Madrid: Afrodisio Aguado S.A.

CORONEL DE PALMA, L. (1969). *Las Cajas de Ahorro a través de un siglo.* Alicante: Caja de Ahorros Provincial de la Excma. Diputación de Alicante.

CORTÉS, L. Comp. (1995). *Pensar la vivienda*. Madrid: Talasa.

COULANGES, DE F. (1947). *La ciudad antigua.* Madrid: Plus Ultra

CHOAY, F. (1971). *El urbanismo, utopías y realidades.* Barcelona: Lumen.

CHUECA GOITIA, F. (1996). *Breve historia del urbanismo*. Madrid: Alianza.

DÁVILA, J. M. (1993). *Alcoy: desarrollo urbano y planeamiento.* Alicante: Universidad de Alicante.

DEPARTAMENTO DE GEOGRAFÍA HUMANA (1991). *Actualidad y futuro de los espacios urbanos.* Alicante: Caja de Ahorros Provincial de Alicante.

DÍAZ ORUETA, F. (1992). *Desequilibrios socioterritoriales en la Comunidad de Madrid en la etapa de la reestructuración económica* (1975-1991). Madrid: Universidad Complutense.

DÍAZ ORUETA, F. (1992). *La coordinadora de Hortaleza: una historia de participación.* Madrid: CAVE

DÍAZ ORUETA, F. (1995). "Ciudad y territorio en Alicante" en *Informe sociológico. Provincia de Alicante.* Alicante: Diputación de Alicante

DIAZ ORUETA, F.; LOURÉS, L. (eds.) (2004). *Desigualdad social y vivienda.* San Vicente del Raspeig (Alicante): Editorial Club Universitario.

DÍAZ ORUETA, F.; MIRA, E. (eds.) (1995). *Pensar y vivir la ciudad.* Alicante: Departamento de Ciencias sociales. Universidad de Alicante.

DÍAZ RIVAS, A. (1994). *La obra salesiana en la ciudad de Alicante.* Barcelona: CEHIS.

ENGELS, F. (1965). *La situación de la clase obrera en Inglaterra.* Buenos Aires: Futuro.

ENGELS, F. (1980). *Contribución al problema de la vivienda.* Moscú: Progreso.

FERNÁNDEZ DE CASTRO, I. et al. (1977). *Clases sociales en España en el umbral de los años '70.* Madrid: Siglo XXI.

FERNÁNDEZ DE CASTRO, I. (1.986). *Crisis social de la ciudad*. Madrid: Alfoz, 34

FERNÁNDEZ DURÁN, R. (1980). *Transporte, espacio y capital*. Madrid: Nuestra cultura.

FERNÁNDEZ DURÁN, R. (1.993). *La explosión del desorden* Madrid: Fundamentos

FERNÁNDEZ DURÁN, R. (1999). *Globalización, territorio y población. El impacto de la "europeización"-mundialización sobre el espacio español.* Comunicación presentada en las VII Jornadas de Economía Crítica, Albacete 2000.

FERRERO, G. (1991). *El poder. Los genios invisibles de la ciudad.* Madrid: Tecnos.

FUNDACIÓN FOESSA (1970). *Informe sociológico sobre la situación social de España. 1970.* Madrid: Eurámerica.

GAJA I DIAZ, F. (2003). "El suelo como excusa: el desarrollismo rampante" en *Papeles de la FIM.* Nº 20. Madrid: FIM.

GARCIA BARBANCHO, A. (1.970). *Las migraciones interiores españolas en 1.961-1965.* Madrid: Instituto de Desarrollo Económico.

GARCÍA BARBANCHO, A. (1.974). *Las migraciones interiores en España. Decenio 1.961-70.* Madrid: I.N.E.

GARCÍA BARBANCHO, A. (1.975). *Las migraciones interiores españolas en 1.961-70*. Madrid: Instituto de Desarrollo Económico.

GARCÍA BELLIDO, J.; GONZÁLEZ TAMARIT, L. (1980). *Para comprender la ciudad*. Madrid: Nuestra cultura.

GARCÍA BELLIDO, A; TORRES BALABAS, L. (1968). *Resumen histórico del urbanismo en España.* Madrid: Instituto de estudios de Administración local.

GARCÍA CARRETERO, M. M. (1991). *Dinámica de los espacios industriales en el municipio de Alicante.* Colección "Estudios municipales". Alicante: Ayuntamiento de Alicante.

GARCÍA MACHO, R. (1982). *Las aporías de los derechos fundamentales sociales y el derecho a una vivienda*. Madrid: Instituto de estudios de Administración local.

GARRIDO, H; PELEJERO, J. A. (2.000). *Vallada. Su evolución urbana de los siglos XIII al XIX*. Valencia: Diputación de Valencia, Institució Alfons el Magnànim.

GAVIRIA, M. (1976). *Ecologismo y ordenación del territorio en España*. Madrid: EDICUSA.

GEORGE, S. (2003). *Informe Lugano. Como preservar el capitalismo en el siglo XXI.* Barcelona: Icaria

GIL, F. (1982). *Alicante, siempre.* Caja de Ahorros de Alicante y Murcia: Alicante

GINER, J. et al. (1.985). *Sobre la ciudad dibujada de Alicante, del plano geométrico al Plan General de 1.970* Alicante: Colegio oficial de arquitectos de Valencia, Delegación de Alicante.

GIRALDO, F.; VIVIESCAS, F. COMP. (1996). *Pensar la ciudad* Bogotá: Tercer Mundo.

GIRARDET, H. (1992). *Ciudades. Alternativas para una vida urbana sostenible*. Madrid: Celeste.

GONZÁLEZ, S. (2004). *La cuestión del agua en el conflicto por Palestina.* Comunicación presentada en las IX Jornadas de Economía Crítica, Madrid 2004.

GONZÁLEZ-DORIA, F. (1986). *Historias de las Constituciones españolas de Godoy a Suárez.* Madrid: Cometa.

GONZÁLEZ TAMARIT, L.; RODRÍGUEZ VILLASANTE, T. (1982). *Hacia una ciudad habitable.* Madrid: Miraguano.

GOZÁLVEZ, V. et al. (1987). *Atlas sociodemográfico de la ciudad de Alicante.* Alicante: Instituto de Estudios Juan Gil Albert y Ayuntamiento de Alicante.

GOZÁLVEZ, V. et al. (1990). *Comarca L'Alacantí.* Alicante: Mancomunidad de l'Alacantí.

GOZÁLVEZ, V. (1990). *La población* en Comarca de l'Alacantì. Alacant: Mancomunidad de l'Alacantì.

GOZÁLVEZ, V. (1991). "La población de Alicante: dinámica, estructura social y repercusiones territoriales", en Investigaciones geográficas. Alicante. Instituto Universitario de Geografía. Universidad de Alicante.

GOZÁLVEZ, V. (1992). "El Baix Vinalopó: población y protección del medio ambiente, tendencias de cambio" en Investigaciones geográficas. Alicante: Instituto Universitario de Geografía. Universidad de Alicante.

GÓMEZ-MORÁN, M. (1973). *Sociedad sin vivienda.* Madrid: Fundación Foessa.

GUARDIOLA PICÓ, J. (1909). *Reformas para Alicante en el siglo XX.* Alicante: Edición facsimil de COEPA, 1999.

HARVEY, D. (1992). *Urbanismo y desigualdad social*. Madrid: Siglo XXI.

HARVEY, D. (2003). *Espacios de esperanza.* Madrid: Akal

INDOVINA, F. (1993). *La città occasionale.* Milano: FrancoAngeli.

I.N.E. (1.974). *Las migraciones interiores en España. Decenio 1961-1.970*. Madrid: Ministerio de Planificación del desarrollo.

I.N.E. (1.978). *Migraciones interiores en España. Quinquenio 1971-1975*. Madrid: Ministerio de Economía.

KAPUSCINSKI, R. (2002). *Los cínicos no sirven para este oficio. Sobre el buen periodismo.* Barcelona: Anagrama.

LACALLE, D. (1995). *La estructura de clases en el capitalismo.* Madrid: Fundación de Investigaciones Marxistas

LAGRANGE, H. (1.990). *Futuro de las ciudades y desarrollo social*, Alfoz, 71

LAVERGENE ET AL. (1.988). *La Europa urbana y la crisis*, Madrid: Alfoz.

LEFEBVRE, H. (1.969). *El derecho a la ciudad.* Barcelona: Península.

LEFEBVRE, H. (1970). *La Révolution urbaine.* París: Gallimard

LEFEBVRE, H. (1978). *De lo rural a lo urbano.* Barcelona: Península.

LEDRUT, R. (1987). *Sociología urbana.* Madrid: Instituto de estudios de Administración local.

LEYRA SÁNCHEZ, E.; QUERO CASTANYS, D. (1988). *Calvià a bon port. Avance del Plan general de ordenación del municipio de Calvià*. Calvià.

LISTENGURT, F. M. et alii (1974). *Problemas urbanos en la U.R.S.S. y China.* Barcelona: José Batlló editor

LÓPEZ CERDÁ, MARCO A. et al. (1990). *Población y bienestar social en los municipios alicantinos.* Alicante: Instituto de Cultura Juan Gil Albert

LÓPEZ GALIANO, A. et al. (1.989). *Monografías alicantinas*. Alicante: Ayuntamiento de Alicante.

LÓPEZ LUCIO, R. (1.994). *Accesibilidad y nuevas centralidades*. Madrid: Alfoz 109.

LOURÉS, M.L. (1997). *"Buenos Aires: centro histórico y crisis social"*. Alicante: Club universitario.

LUQUE VALDIVIA, J. (2004). *Constructores de la ciudad contemporánea.* Madrid: Cie Inversiones Editoriales – Dossat 2000

LLORCA, J. (1957). *"La millor terra del mon.* Alicante: Gráficas Gutenberg.

MAGRASSI, G.; ROCCA, M. (1986). *La "historia de vida*". Buenos Aires: Centro editor de América Latina.

MARCELLONI, M. (1987). *Il regime dei suoli in Europa.* Milano: Franco Angeli.

MARTÍN MATEO, R.; ALLENDE LANDA, J. (1986). *El área metropolitana de Alicante: un reto de futuro.* Alicante: Universidad de Alicante.

MARTÍN RAMOS, A. (ed). (2004). *Lo urbano en 20 autores contemporáneos.* Barcelona: Edicions de la Universitat Politècnica de Catalunya, S.L.

MARTÍNEZ MORELLO, V. (1964). *Alicante. España en paz.* Madrid: Publicaciones españolas.

MARTÍNEZ PARDO, M. T. (1985*). Estudios sobre la renta del suelo*. Madrid: Comunidad de Madrid.

MAS IBORRA, V., coord. (1982). *Tierras alicantinas.* Gabinete de Actividades Culturales de la Sede en Alicante del Mundial'82. Alicante

MATEO, J.V. (1.986). *Alacant a part.* València: Eliseu Climent, editor.

MATEO, J.V. (1983). *El Club de Amigos de la UNESCO.* Alicante: Los libros residuales.

MAZÓN, T. (1.987). *La urbanización de la playa de San Juan: un espacio turístico residencial*. Alicante: Instituto de estudios Juan Gil Albert.

MAZÓN, T. (1.994). *La configuración del paisaje urbano en Alicante. (1960-1990).* Alicante: Instituto de estudios Juan Gil Albert.

MILIBAND, R. (1985). *El Estado en la sociedad capitalista*. Madrid: Siglo veintiuno.

MILLS, CH. W. (1957). *Las clases medias en Norteamérica.* Madrid: Aguilar

MILLS, CH. W. (1973). *La élite del poder.* México: Fondo de cultura económica.

MINISTERIO DE TRABAJO. Dirección General de Estadística (...). *Censo de la población de España de 1930. Resúmenes generales de la nación.* Madrid.

MINISTERIO DE LA VIVIENDA (1.971). *Régimen del suelo y ordenación urbana*. Madrid: Servicio Central de Publicaciones del Ministerio de la Vivienda.

MIQUEL, L. (1995). *El futuro de la ciudad entre la miseria y la utopía*. Madrid: FIM.

MIRÓ, S. (1978). *Caciquismo y corrupciones municipales en las islas*. Barcelona: Ediciones Actuales.

MORÁN, A. (COORD.) (2003). *El movimiento antiglobalización en su laberinto. Entre la 'nube de mosquitos' y la izquierda parlamentaria.* Madrid: CAES Los libros de la catarata.

MORENO, R. (1989). *La crisis económica en la provincia de Alicante.* Alicante: Caja de Ahorros Provincial.

MORENO SÁEZ, F. (director) (1990). *Historia de Alicante*. Alicante: Ayuntamiento de Alicante, Patronato del V Centenario.

MORENO SÁEZ, F. (1.991). *50 años. Medio siglo de historia de la provincia de Alicante a través de las páginas de INFORMACIÓN*. Valencia.

MORENO SÁEZ, F. en: PANIAGUA, Javier – PIQUERAS, José A. (dirs.) (2003). *Diccionario biográfico de políticos valencianos. 1810-2003.* Valencia: Diputació de València.

MOYA, C. (1969) *La ciudad, un modelo de sistema social en desarrollo* en *Moneda y crédito,* nº 108. Madrid

MOYA, C. (1977). *De la ciudad y su razón.* Madrid: Planeta

MUMFORD, L. (1966). *La ciudad en la historia.* Buenos Aires: Infinito.

NAVALÓN, R. (1.995). *Planeamiento urbano y turismo residencial en los municipios litorales de Alicante*. Alicante: Institut de Cultura Juan Gil Albert. Generalitat Valenciana, Consellería d'Educaciò y Cultura.

NAVARRO VERA, J. R. (1984). *Aproximación a un programa de desarrollo para la subregión alicantina.* Alicante: IDEA. Diputación de Alicante.

NINYOLES, R (coord.) (1982). *Estructura social al País Valencià.* Valencia: Diputació de Valencia.

PÉREZ CASADO, R.; AVELLÁ ROIG, J. *El precio del suelo en el País Valenciano.* Valencia: Banco Industrial de Cataluña, 1973

PÉREZ MOREDA, V. (eds). (1988*). Demografía histórica en España*. Madrid: El Arquero.

PIERA MANZANARO, J. (1.987). *El sector occidental de la ciudad de Alacant: barrios de La Florida y Ciudad de Asís*. Alicante: Caja de Ahorros Provincial de Alicante.

PILLET, F. (1.975). *El barrio Virgen del Remedio (Alicante). Inmigración y nuevo urbanismo*. Madrid: Boletín de la Real Sociedad Geográfica.

PILLET, F. (1.979). *Un barrio de inmigración en la periferia de Alicante. Virgen del Remedio*. Alicante: Confederación española de Cajas de Ahorro.

PINO ARTACHO, del J. (1994). *La teoría sociológica.* Madrid: Tecnos

PONCE, G.; DÁVILA, J. M.; NAVALÓN, M. R. (1994). *Análisis urbano de Petrer. Estructura urbana y ciudad percibida*. Alicante: Universidad de Alicante, Ayuntamiento de Petrer.

QUIÑONERO FERNÁNDEZ, F. (1.988). *Los inmigrantes en la ciudad de Alicante*. Alicante: Universidad y Ayuntamiento de Alicante.

RAMOS, V. (1973). *Honores concedidos por Alicante y su provincia.* Alicante: Caja de Ahorros provincial.

RAMOS, V. (1992). *Alicante, en el franquismo.* Alicante: Vicente Ramos.

RAMOS HIDALGO, A. (1.984). *Evolución urbana de Alicante*. Alicante: Instituto de estudios Juan Gil Albert.

RECIO, A. (1993). "Movimiento urbano, ecología e intereses sociales: experiencias de la Barcelona postolímpica" en *Mientras tanto, 54.*

REGLÁ, J. (1975). *Aproximación a la Historia del País Valencià.* València: Col-lecció 3 i 4. Eliseu Climent.

RIECHMANN, J. (2001). *Todo tiene un límite: ecología y transformación social.* Madrid: Debate.

ROCH, F.; ÁLVAREZ MORA, A. (1980). *Los centros urbanos*. Madrid: Nuestra cultura.

ROCH, F. ; GUERRA, F. (1981). *¿Especulación del suelo?*. Madrid: Nuestra cultura.

RÒDENAS, C. (1982). *La Banca Valenciana: una aproximació històrica.* València: Institució Alfons el Magnànim.

RÓDENAS CALATAYUD, C. (1994). *Emigración y economía en España*. Madrid: Civitas. Universidad de Alicante.

RODRÍGUEZ GONZÁLEZ, R. (1997). *La urbanización del espacio rural en Galicia*. Barcelona: Oikos-tau.

RODRÍGUEZ OSUNA, J. (1978). *Población y desarrollo en España.* Madrid: CUPSA..

RODRÍGUEZ OSUNA, J. (1985). *Población y territorio en España*. Madrid: Espasa Calpe

ROMERO ALOY, M. J. (2002). *Los planes municipales en el Derecho Urbanístico Valenciano.* Valencia: Tirant lo Blanch.

ROMERO VALIENTE, J. M. (2003). *Migraciones.* www.ine.es

ROSZAK, THEODORE (1985). *Persona/planeta. Hacia un nuevo paradigma ecológico.* Barcelona: Kairós.

RUIZ BALLESTEROS, E. (2000). *Construcción simbólica de la ciudad. Política local y localismo*. Madrid: Miño y Dávila.

SÁEZ, A. (1975). *Población y actividad económica en España*. Madrid: Siglo XXI.

SÁNCHEZ CASAS, C. (2003). "El problema de la vivienda" en *Papeles de la FIM.* Nº 20. Madrid: FIM.

SÁNCHEZ JIMÉNEZ, J. (1975). *La vida rural en la España del siglo XX*. Barcelona: Planeta.

SÁNCHEZ SOLER, M. (2001). *Ricos por la patria.* Barcelona: Plaza &Janés.

SARKAR, S. (1.993). *Una síntesis ecosocialista del problema de la sobrepoblación*. Barcelona: Ecología política, 6.

SASSEN, VIRILIO et al. (1.992). *Ciudad global y economía mundo.* Madrid: Alfoz, 90.

SECCHI, B. (1989). *Un progetto per l'urbanistica.* Torino: Einaudi.

SEMPERE SOUVANNAVONG, J. D. (1998). *Los "pieds noirs" en Alicante.* Alicante: Universidad de Alicante

SENNETT, R. (1997). *Carne y piedra. El cuerpo y la ciudad en la civilización occidental.* Madrid: Alianza.

SEVILLA JIMÉNEZ, M. (1985). *Crecimiento y urbanización. Elche 1960-1980*. Valencia: Universidad de Alicante, Ayuntamiento de Elche.

SIGMA (1974). *Un plan de desarrollo para Alicante ciudad y su comarca.* Alicante: Círculo de Economía de Alicante.

SOLER, A. (1973). *Historias de la placeta de San Cristóbal.* Alicante: Agatángelo Soler.

SORRIBES, J. (1.978). *Crecimiento urbano y especulación en Valencia*. Valencia: Almudín.

SORRIBES, J. (1985) *Desarrollo capitalista y proceso de urbanización en el País Valenciano*. (1960-1975)" Valencia: Institución Alfonso el Magnánimo. Institució valenciana d´estudis i investigació.

STRADA, O. (1992). *El asociacionismo en Alicante.* Alicante: Ayuntamiento y Universidad de Alicante.

SUCH, M. P. (1995). *Turismo y medio ambiente en el litoral alicantino*. Alicante: Instituto de estudios Juan Gil Albert. Generalitat Valenciana.

TAMAMES, R. (1967). *Los monopolios en España.* Madrid: ZYX.

TAMAMES, R. (1969). *Estructura económica de España.* Madrid: Guadiana de Publicaciones.

TAMAMES, R. (1995). *La economía española. 1975-1995*. Madrid: Temas de hoy.

TERÁN, F. (1968). *La ciudad lineal. Antecedente de un urbanismo actual.* Madrid: Ciencia Nueva.

TERÁN, F. (1978). *Planeamiento urbano en la España contemporánea: historia de un proceso imposible.* Barcelona: Gustavo Gili.

TERÁN, F. (1982). *Planeamiento urbano en la España contemporánea.* Madrid: Alianza Universidad. Textos.

TERÁN, F. (1982). *El problema urbano.* Barcelona: Salvat.

TERÁN, F. (1999). *Historia del urbanismo en España.* Madrid: Cátedra.

TERRÓN, E. (2002). *La cultura y los hombres.* Madrid: Endimión.

TOCQUEVILLE, A. (1995). *La democracia en América.* Madrid: Alianza

TOPALOV, C. (1984). *Ganancias y rentas urbanas. Elementos teóricos*. Madrid: Siglo XXI.

TORRES ALFOSEA, F.J. (1.995). *Aplicación de un sistema de información geográfica al estudio de un modelo de desarrollo local.* Murcia: Instituto Universitario de Geografía. Secretariado de Publicaciones. Universidad de Alicante.

TORTOSA, J. M. (1985). *El maldesarrollo valenciano.* Alicante: Universidad de Alicante.

TUR AYELA, J.C. (1990). *Memorias de concejal*. Alicante: Tur Ayela.

VALENZUELA RUBIO, M. (1989). *Territorio y sociedad en España II*. *Geografía humana*. Madrid: Taurus.

VALLE, M. (2003). *Los árboles de la muerte. Crónica de un inmigrante sin papeles.* Oviedo: Cambalache.

VARELA, S. (1998). *Los barrios de viviendas en Alicante y provincia. 1940-1970*. Alicante: Generalitat Valenciana.

VARIOS (1985). *Legislación del suelo*. Madrid: Civitas.

VARIOS (1.985). *Estudios sobre renta del suelo*. Madrid: Centro de información y documentación. Consejería de Ordenación del Territorio, Medio Ambiente y Vivienda. Comunidad de Madrid

VARIOS (1991). *Nuestro suelo no urbanizable. Una nueva década*. Alicante: Cuadernos de urbanismo. Universidad de Alicante

VERA REBOLLO, J.F. (1984). *Mutaciones espaciales producidas por el turismo en el municipio de Torrevieja* en Investigaciones geográficas nº2. Alicante: Instituto Universitario de Geografía.

VERA REBOLLO, J.F. (1987). *Turismo y urbanización en el litoral alicantino*. Alicante: Instituto Juan Gil Albert.

VERA REBOLLO, J.F. (1991). *La formación de la red de carreteras de la provincia de Alicante. 1833-1982*. Alicante: Universidad de Alicante, Instituto de cultura Juan Gil Albert.

VIDAL TUR, G. (1960). *El cementerio de San Blas de Alicante.* Alicante: Ayuntamiento de Alicante.

VILAR, P. (1997). *Pensar históricamente: reflexiones y recuerdos.* Barcelona: Crítica.

VILLASANTE, T. R. (1.989). *Retrato de chabolista con piso.* Madrid: SGV-IVIMA, Alfoz

VILLASANTE, T. R. (1984). *Comunidades locales: análisis, movimientos sociales y alternativas*. Madrid: Instituto de Estudios de Administración Local

VILLASANTE, T. R. (1995). *Las democracias participativas: de la participación ciudadana a las alternativas de sociedad.* Madrid: HOAC

VINUESA, J.; VIDAL. M. J. (1991). *Los procesos de urbanización.* Madrid: Síntesis.

VINUESA, J.; VIDAL. M. J. (1976). *El desarrollo metropolitano de Madrid: sus repercusiones geodemográficas.* Madrid: Instituto de estudios madrileños.

WALLRAFF, G. (1987). *Cabeza de turco.* Barcelona: Anagrama

WEBER, M. (1967). *El político y el científico.* Madrid: Alianza.

ANNEXOS

1A Plans del catastre de rústica amb els noms dels propietaris de les parcel·les
1B Plans del catastre de rústica amb els noms dels propietaris de les parcel·les
2 Fitxes del catastre de rústica
3 Finques rústiques al Registre de la propietat
4 Relació de propietaris segons dada de compra i ubicació de les propietats
5 Plans i documents polígon III Platja de Sant Joan

Tots els annexes estan recollits als CDs que s'inclouen en la portada d'aquest treball. La caràtula dels discs compactes indica el programa amb el qual es poden obrir.